

PEME XV. PhD - Konferencia

***TIZENÖT ÉVE AZ EURÓPAI SZINTŰ TUDOMÁNYOS MEGÚJULÁS ÉS A FIATAL KUTATÓK
SZOLGÁLATÁBAN***

2017. november 08.

BUDAPEST

A

15 éves PEME XV. PhD - Konferenciájának előadásai

(Budapest, 2017. november 08.)

Szerkesztette:

Dr. Koncz István – Szova Ilona

Elektronikus könyv

I. kötet

2017

ISBN: 978-615-5709-02-9

Kiadja a **15 éves** Professzorok az Európai Magyarországért Egyesülete

Tartalom:

Bevezetés és elnöki köszöntő	5
Dr.Fürj Zoltán: A reformáció társadalmi hatásai.....	6
Török Imre: Gondolatok a felsőoktatás (saját) feladatairól	17
Ali Sarikaya: Magyar-Török Barátsági és Együttműködési szerződés & magyar-török kapcsolatok /PTE, Interdiszciplináris Doktori Iskola (Történelem)/	32
Babik Tamás: Fogyatékoság-specifikus tréningek tartása a "többségi társadalom" tagjai részére / Debreceni Egyetem/	43
Baksa Máté: Negatív kapcsolatok szerepe szervezeti innovációs hálózatokban /BCE Gazdálkodástani Doktori Iskola/	56
Balogh Atilla: Keresztes-Fischer Ferenc és a Magyar állam kábítószer-politikája (1931-1935) / KGRE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola	64
Bábosik Mária: Klímafinanszírozás a multilaterális fejlesztési bankok tevékenységében – európai, ázsiai és afrikai megoldások/MNB PTE TTK, Földtudományi Doktori Iskola, Geopolitikai Program/.....	77
Dési Ádám: Társadalmi helyzet és konfliktuskezelési technikák a kábítószer piacokon /ELTE ÁJK, Kriminológiai Doktori Iskola/.....	89
Dezse Tivadar: A Nyugdíjrendszerek fenntarthatósága a kiegészítő nyugdíj pillérek lehetséges szerepe/ Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola/	97
Dr. Biró Zsófia: Szent Korona felfogások a régi magyar jogban / PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola/	105
Dr. Kiss Hedvig ¹ , Dr. Fűzné Prof. Dr. Pikó Bettina D.Sc. ² : A problémás internethasználat és a magányosság kapcsolata fiatalok között.....	118
Dr. Kiss Tamás: A burnout szindróma és a munkahelyi stressz-szint összefüggése a szomatikus panaszokkal /Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet/	131
Dr. Kósa Balázs: Turkish Secrets Hidden in Our Streets/PTE, Műszaki és Informatikai Kar, Bauer Marcel Doktori Iskola/.....	139
Dr. Nagy Melánia: Az illegális migrációhoz kapcsolódó büntetőjogi szabályozások egykor és most /PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola/	149
Dr. Rigó Balázs*: Sir Robert Filmer élete és a patriarchalizmus keletkezésének Filmer személyében rejlő okai / ELTE-ÁJK, Római Jogi és Összehasonlító Jegtörténeti Tanszék /	159
Dr. Szász Viktória: Jogalkotási problémák a munkahelyi konfliktusok körében / Debreceni Egyetem, Marton Géza Doktori Iskola/.....	169
Dr. Tóth Dávid: A bankkártyával kapcsolatos bűncselekmények prevenciós eszközei -/PTE, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola/	182
Farkasné Gönczi Rita: Diagnosis of dyscalculia from different faculty aspects and from a practice point of view /ELTE DSE (Doctoral School of Education) Special Pedagogical Programme/	193
Finta Regina ¹ , dr. Bender Tamás ² : Törzsstabilizációs tréning másképp - vajon tudunk-e hatni a diaphragma erősítésén keresztül a derékfájdalomra? (előzetes mérési eredményeink ismertetése)	201

Fucskó Mónika: Értelmileg- és halmozottan sérült felnőttek életminőség vizsgálata intézményi körülmények között. /DE-BTK - Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program/	210
Hegyes Tibor: Alumínium-mangán ötvözetek melegalakítása közben végbemenő fémtani folyamatok szimulációja sejt automata módszerrel /Hegyes Tibor, Arconic-Köfém Kft., Miskolci Egyetem, Barkóczy Péter, FUX Zrt, Miskolci Egyetem/.....	218
^{1,4} Jipa András, ³ Takáts Szabolcs, ³ Varga Ágnes, ¹ Kiss Viktória, ² Vedelek Viktor, ² Sinka Rita, ^{1,3} Juhász Gábor: Atg gének tanulmányozása ecetmuslicában /SZTE Biológia Doktori Iskola, MTA-SZBK Genetikai Intézet./	224
Dr. Józán Flóra: Adatkezelés az egészségügyben különös tekintettel a GDPR /PTE Állam és Jogtudományi Doktori Iskola/.....	232
Józsa Tamás ¹ Prof. Dr. Nagy Beáta Erika ² : A média- és internethasználat mint kötődéssel összefüggő magatartásforma vizsgálata asztmatikus fiatalok körében /DE.- KK Gyermekgyógyászati Intézet; DE Humán Tudományok Doktori Iskola/	243

Bevezetés és elnöki köszöntő

Tisztelt Olvasók! Kedves - e kötetben publikáló - Kolléganők és Kollégák!

Egyesületünk **15 éve** alakult. Alapítói erősen eltökélt szándéka szerint e tizenöt év alatt sokszáz akciót, programot bonyolítottunk le hazánk *európaiságának* megalapozása és megerősítése érdekében.

A PEME **küldetése sikeres teljesítését** lehetővé tevő szakmai-segítő programsorozat egyik legsikeresebb munkaformája a **fiatal kutatók** - próbapályán folyó, idősebb neves kutatókkal szakmai párbeszéd lehetőségét biztosító - **prezentációs és gyors publikációs lehetőségeinek kiszélesítése**. Az immár jubileumi, **XV.** PhD-Konferencia kötetei megjelenése kapcsán elmondható „számok” ennek nagyfokú sikerességét is jelzik.

A fiatal kutatók konferenciáin az elmúlt 10 évben mintegy **600 előadás** hangzott el, ezek nyomán pedig mintegy **8000 oldalon** publikálhattak a kutatómunkára készülő mesterszakos diákok és az **59** doktori iskolából jött PhD-s hallgatók. E széleskörű szervező és kiadói tevékenységben mintegy **500** (szakmájában elismert) egyesületi tag és pártoló tag vett részt: akadémikusok, egyetemi és gimnáziumi oktatók, vezető szakemberek az összes gyakorlati tudományos területről és egyre nagyobb számban a segítségünkkel is „felnőtt” volt doktoranduszok.

Őket **hálás köszönet** illeti meg az önzetlen sokéves segítő munkáért, a fiatalabb kolléganők és kollégák mentorálásáért, a konferenciák szekció-elnökségeiben folytatott tevékenységükért, segítő kritikáikért, javaslataikért, a szerkesztésért és lektorálásokért.

A XV. kötetben – a konferencián részt vett fiatal kutatók tanulmányai előtt - két írást is megjelentetünk „felnöttebb”szakemberek tollából. Az egyik, amelyet Dr. Fürj Zoltán kandidátus, nyugalmazott rektor, a PEME Történelem Szakmapolitikai Műhelyének vezetője írt, a Reformációt ünneplő éves rendezvényeink záróelőadásaként hangzott el vázlatosan a XV. Konferencia plenáris ülésén. A másik tanulmány, az egyetemek világát nagyon jól ismerő Török Imre írása – mely a PEME küldetése szempontjából is fontos kérdésköröket tárgyal - „elsősorban a figyelemfelhívás, a vitaindítás céljával, az intézményeknek, az oktatóknak, a hallgatóknak a képzés terén, valamint ezzel összefüggésben a vezetés és szervezés, a gazdálkodás, a kapcsolatrendszer tekintetében, általánosságban megfogalmazható és megfogalmazandó legfontosabb teendőinek, feladatainak tézisszerű felsorolására tesz kísérletet”.

Persze, a kötetekben a fiatal kutatók írásai a legfontosabbak, a programjaink értük vannak!

Az Egyesület Elnöksége nevében gratulálok a tanulmányok szerzőinek és mentoraiknak, s nagyon sikeres jövőbeni tudományos tevékenységet kívánunk nekik:

Dr. Koncz István, szerkesztő, a PEME elnöke

Dr.Fürj Zoltán: A reformáció társadalmi hatásai¹

Tisztelt Hallgatóim, előadásomat hadd kezdjem egy Illyés Gyulától vett idézettel. Úgy vélem, hogy ez az idézet kifejezi azt a mondanivalót, amit szeretnék most Önökhöz eljuttatni.

*„Hiszed, hogy volna olyan-amilyen
Magyarság, ha nincs — Kálvin?
Nem hiszem.”*

(Illyés Gyula: A reformáció genfi emlékműve előtt, 1946)

A katolikus költő válasza egyértelmű, de a gondolatmenetét kiterjeszthetjük az egész világra, amint erre utal a költő is. Nem tudjuk, hogy miként fejlődött volna a világ a reformáció nélkül, de érzékeljük, számba vehetjük, hogy *mit kapott a világ a reformációtól*, mi az, ami másként történik a reformáció után, mint előtte. Az így felmerülő kérdésekre keresem a választ előadásomban, az általam fontosnak tartott szerzők véleménye alapján.²

Miért most foglalkozunk a reformáció kérdésével? Miért fontos éppen most foglalkoznunk vele?

Az évforduló különös jelentőséget ad a reformáció értékelésének, olyan aktualitást, amire — úgy vélte a PEME Elnöksége, hogy - itt, ezen a fórumon, ahol a jövő nemzedék kutatói prezentálják tudományos eredményeiket, adnak számot, hogy hol tartanak választott témájukban, fontos megemlékeznünk. De nemcsak az évforduló aktualitása készítetett bennünket arra, hogy megemlékezzünk e jeles eseményről, hanem az a következetes szándék, ami az Egyesület tevékenységét jellemzi a magyar társadalom európai értékeinek bemutatása során. Már 2008-ban, Debrecenben, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskolán tudományos konferencia keretében foglalkoztunk azokkal az értékekkel, amit a reformáció jelent. A konferencia előadói közül többen az Egyesületünk alapító akadémikusai voltak, akik nemcsak szellemben kötődtek a református egyházhoz és a református kollégiumhoz, hanem jórészt abban nevelkedtek. A város polgármestere és az egyházkerület püspöke is megtisztelte előadásával a jelenlevőket. „A reformáció, mint európai debreceni nemzeti érték. Hol a helyünk Európában?” c. konferencia anyaga könyv alakban is megjelent, összefoglalói angol fordításban Brüsszelbe is eljutottak. De nemcsak a felsőoktatás területén, s a tudományos életben, hanem a közoktatás szintjén is voltak kezdeményezéseink. Pl. ezévből, tanulók számára meghirdetett országos vetélkedő Nyíregyházán szervezett döntőjével zártuk a „Reformáció 500 éve” ünneppsorozatunkat.

A vallásosság a rendszerváltozás során előtérbe került, ez egy természetes folyamat, hiszen a teizmussal párhuzamosan együtt járt az ateizmus — s fordítva, mindkettőnek vannak hullámhegyei és -völgyei. A társadalmi környezet, a politikai szándékok, ideológiai elképzelések befolyásolják a tendenciát. S amikor a mindenkori hatalom hatására, politikai nyomására az egyik tendencia kerül túlsúlyba, akkor az a természetes, hogy a hatalom gyengülésével, bukásával a természetes egyensúly visszaáll. A vallás szinte mindannyiunk tudatának mélyén él,

¹ A PEME által szervezett Fiatal kutatók XV. nemzetközi PhD-Konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett és bővített szövege.

² Előadásomban számos idézetet használtam fel, amit a leírt változatában is felhasználók.

kultúránk része valamilyen szinten. Hol segítségért fordulunk irányába öntudatlanul is, hol a fenyítés eszközeként akarja felhasználni az ember káromkodásában. „Isten halott.”— mondta Nietzsche, a vallások tehát eltűnőben, gondolták a politikusok. A politika szándékai mindig és mindenkor meghatározóak voltak, a hatalom hol ellenfelet, hol szövetségest látott a vallásokban, az egyházakban. „Nietzsche sokat idézett mondásával - Isten halott - szemben mintha az a benyomás erősödne: Isten élőbb, mint valaha.” — írta Marosán György az ÉS-ben 2008 augusztusában. A halott Isten Nietzsche -i gondolatánál sokkal többet idézett Marxnak az a gondolata, hogy a vallás nem más, mint a nép ópiuma.

Amikor én egyetemista voltam, a hetvenes évek közepén, akkor az volt a legfőbb kinyilatkoztatás: „Hogyan lehet valaki vallásos, aki egyébként értelmes!” — Most a fordítottja érvényes!? Abban az időben komoly elkötelezettség kellett ahhoz, hogy az egyház keretében megmaradjon valaki, a fiatalság pedig, még azok is, akik az egyháztaggá válás kötelező penzumait teljesítették, nem lettek felnőttként gyülekezetek tagjai. A rendszerváltás után a diplomok kapui kinyíltak (bár addig is nyitva voltak), s az emberek tódultak az egyházakhoz, s újra megteltek az egyes alkalmakkor a templomok. Mielőtt bárki arra gondol, hogy elítélően nyilatkozom róluk, akkor téved. Nemcsak úgy gondolom, hanem személyes élményem, hogyha valakit mélyen megérintet a hit, akkor ettől nem tud elszakadni, nem lehet egyszerűen a hitet levetni, elhagyni. (Erről később.) Most a konjunktúra lovagokra nem gondolok, azok mindig és minden korban szép számmal voltak mindkét oldalon.

A reformáció 500. évfordulóját ünnepeljük, ami egyházi, vallási ünnep, ami a vallás, az egyház megreformálását szándékozott megvalósítani; de mi még ezen túl — ez az óriási kérdés, immár 500 éve. Történészek, szociológusok, filozófusok, s más tudományok képviselői keresték rá a választ. Mi történt valójában a reformációban, mi az, ami megváltoztatta az életet? Röviden — Kováts Istvánnal — egy mondattal válaszolhatunk a feltett kérdésre. *„A reformáció fölszabadította a lelket..., a szabadon szárnyaló lélek azután széttörte a régi kor kereteit ...”*³ A lényeg tehát a világi életben az, hogy *„...a szabadon szárnyaló lélek... széttörte a régi kor kereteit”*. Kováts István gondolatát megértve, érzékelhetjük mennyire fontos az emberi cselekedetekben a lélek által inspirált motiváció, tehát nemcsak a mindenekfelett álló anyagi érdek a döntő, hanem a cselekedetünk motorja a lélek szabadsága. Mindez érvényes volt akkor és érvényes általában is.⁴

Nincs lehetőség arra, hogy foglalkozzunk vele, de meg kell említeni, hogy a reformáció nemcsak új életszemléletet, a mindennapokat szabályozó elveket fogalmazott meg, új vallási csoportokat, felekezeteket hozott létre — ez utóbbi volt a legkevésbé szándéka —, hanem lényeges változásokat idézett elő a katolikus egyházban is. Az ellenreformációnak a katolikus egyházra ható reformációs eleme is lényeges, ami egy, a korábbi állapotokhoz képest „más” katolicizmust eredményezett. Bár az egymás elleni küzdelem évszázadokra nyúlt, de a 20. század katalizmusai egymás elfogadását eredményezték, ami leginkább az ökumenében, illetve egy pápai példaadó tettben nyilvánult meg. II. János Pál pápa debreceni látogatása során megkoszorúzta a Gályarabok emlékművét. Dr. Kocsis Elemér püspök úr elmondása szerint az előkészületek során

³ Kováts István: A reformáció és az újkor uralkodó eszméi. Protestáns Szemle, 1917 II. 535.p.

⁴ Hogy ne a mai állapotra gondoljon valaki, itt utalunk Rubinek Gyula 1898-ban írt gondolataira. „Az újabb kor jelszava a minden áron való gyors meggazdagodás lett; természetes, hogy aki ily elveket akar vallani, az bizony nem igen törődhetik társadalmi kötelemekkel, nem igen duzzaszthatják keblét emberbaráti érzelmek. Nem csoda, ha a legrútabb önzés jut uralomra a régi patriarchalizmus nyomán, az egyik végletet követte a másik. Az önzés ezen uralma sok társadalmi bajnak szülője s azt mondhatjuk, hogy a jelen társadalmi felfordultságnak ez az egyetlen elfogadható indoka.” Rubinek Gyula: Érintkezzünk a néppel. Köztelek, 1898. január 12.

szó sem volt koszorúzásról, csak arról, hogy megáldja a koszorút, s azt majd a pápa látogatása után helyezik el az emlékműre. Püspök úr és a jelenlevő katolikus egyházi vezetők legnagyobb meglepetésére a pápa megfogta a koszorút és elindult a templomkertbe, tudta hova szánják a koszorút, hiszen még érsekként többször járt a városban, s a Nagytemplomban, mint a kabai cukorgyár lengyel építőmunkásainak lelki gondozója.

Sajnálatos tény, hogy a vallás, az egyház az évfordulós ünnepek kapcsán is teljes mértékben átpolitizálódott. Pedig az egyházak sokat veszítettek minden olyan esetben, amikor a mindenkori politika járszalagjára kerültek. Hiába óvta Kováts István a 400. évfordulóra írt tanulmányában az egyházakat: „Különösen vigyázniuk kell arra, hogy a mainál jóval nagyobb mértékben őrizzék meg a jövőben az államhatalommal szemben függetlenségüket, hogy annál inkább hathassanak az államélet minden megnyilatkozására. Többekkel együtt mi is valljuk, hogy egyházainknak nem szabad az államtól kapott kisebb-nagyobb morzsák fejében megelégedniük azzal a nagyon kényelmes, nagyon hálás, de csöppet sem dicső hivatással, hogy az államhatalom rendőri közegei legyenek, akik igyekeznek távol tartani a gyöngébb erkölcsi alapokon állókat a gonosztettektől és a túlvilági élet örömeinek föltárásával csillapíthatják a mai társadalmi renddel elégtelen tömegek elkeseredését.”⁵ 1944-45 fordulóján Révész Imre tiszántúli püspök, a helyi lapban arról ír, hogy a két háború között: „Hovatovább palástos és reverendás lelki csendőrséget hoztak létre az uralkodó osztály-klika védelmére.” Ezt megelőzően már arra hívta fel a lelkészársai figyelmét: nem kell tiltania az új hatalmi gépezetnek, az államnak a vallást, nem kell mellőznie az egyházakat, elegendő az, hogy deklaráltnak nem támogatják őket, s jelentős mértékben csökkenni fog az egyháztagok száma. Mindez nem a hatalom jó vagy rossz szándékától függ, hanem a politika és az egyházak eltérő feladat és létfeltételeitől. Míg az előbbi a napi feladatokra koncentrál, addig az egyház az örökkévalóra tekint, még akkor is, ha vannak olyan feladatai, amelyek a mindennapokkal kapcsolatosak, más értékrend, más logika mentén szerveződnek.

Mi a vallás: a nép ópiuma, avagy „az élet hite, a felszabadulás reménye”?

Gál Kelemen 1929-ben nyugati irodalomra és tapasztalatokra hivatkozva, feltette a kérdést: mi tehát a nagy városok ipari munkásságának a vallása? S azt feleli rá: „ez a vallás az osztály és az osztályharc tudata. Az a meggyőződés, hogy az osztályharc céljai értékek, igazi értékek, hogy azok nagyok és igazak, szintén evangélium s bármily különösen hangzik is, *a marxizmus s általában a munkásosztály harci programja — vallás, mert az élet hite, a felszabadulás reménye van benne*”.⁶ S mily megdöbbentően igaz, ha mi nem is a marxizmusra értettük, hogy a vallás nem más, mint az élet hite, a felszabadulás reménye.

A rendszerváltások idején mindig alapvető kérdés, hogy miből táplálkozik, kikből rekrutálódik az új rend. 1945 után még néhány évig, ha nem is mondták ki, de kötelező felekezeti kényszer volt. A társadalom döntő többsége valamelyik felekezet tagja volt. A háború utáni első népszámlálás során alig ezret meghaladó azok száma, akik felekezeten kívülinek vallották magukat. A kommunista párt vezetése is arra hivatkozott, hogy „nem lennének igazán nemzeti párt, ha nem vennék figyelembe, hogy a magyar társadalom döntő többsége vallásos”— érvelt még 1948-ban is Rákosi. A párt nem ideológia mentén, hanem társadalmi program alapján igyekezett szerveződni. A vezetés ekkor még nem tartotta a nép ópiumának a vallást, hanem egy

⁵ Kováts István: A reformáció és az újkor uralkodó eszméi. Protestáns Szemle, 1917 II. 535.p.

⁶ Dr. Gál Kelemen: A vallásos érzelmek fejlődése KERESZTÉNY MAGVETŐ 1929/1-2 füzet 10. p.

olyan csatornának, formának, amin keresztül kapcsolatot tarthat fenn a társadalom többségével. (A mondanivalóm érthetőbbé válása érdekében, megjegyzem: a jelentősebb templomok felújítását úgy intézték, hogy az Rákosi Mátyás nevéhez kapcsolódjon.)

A vallás szerepének jobb megértése szempontjai miatt néhány példával szeretnék élni; kérdés, hogy azok a kommunistává lett politikusok, akik vallásban nevelkedtek „szabaddá váltak-e” a vallástól? Elhidegültek-e az egyháztól? Kik ők? Azok a népi kollégisták, akik közül többen a párt munkásai, ideológusai lettek, ők kirándulások alkalmából szívesen énekeltek zsoltárokat, de olyan kiemelt vezető, mint Pl. Fehér Lajos is, vasárnaponként a feleségével zsoltárokat énekelt.

Péter János református lelkész, püspök a népfront idején lett a francia kommunista párt tagja – külügyminiszter, óriási „érdeme”, hogy ő fogadtatja el a világon a Kádár-rendszert, úgyis mondhatom: ő domesztikálta a rendszert. Dezséry László: evangélikus püspök, az új rendszer odaadó híve, „de hitben halt meg” — mondta róla Prőhle Károly professzor.

Erdei Ferenc egyetemistaként imákat írt, a szárszói konferenciák hűségese résztvevője, előadója, 1950-től az egyház legmagasabb rangú világi vezetője. A legnehezebb időben miniszteri feladatokat látott el, temetésén minden magyar harang megkondult, Bartha Tibor temette el. Legfőbb érdemének tartották: „... *felismerte: szükség van rá és kész volt segíteni*”⁷ — írták róla. Erdei kapcsolata az egyházzal alapvetően kettős. Van egy olyan dimenziója, amely személyes és érzelmi alapú, a történelmi tradíciókon, a családon, a neveltetésén keresztül köthető az egyházhoz, amit Erdei sohasem tud, vagy nem akar megtagadni, vagy nem akar levetni, mint egy bepiszkolódott ruhadarabot. Hiszen Erdei kapcsolata a református egyházzal a bölcsőnél kezdődött és a makói temető sírjába helyezéssel ért véget. Hogy ez a kapcsolat milyen erős volt az utolsó pillanatokban is, azt a következőképpen jellemezte Bartha Tibor, a tiszántúli egyházkerület püspöke, a zsinat lelkészi elnöke: „*Ebben az órában 1200 egyszerű kálvinista templom harangja siratja Erdei Ferencet, aki jót cselekedett az övéivel*”.

Ki lát a lélek mélyére? Ki akarja, ki tudja megítélni szerepvállalásait. A hozzá közel álló, őt talán a legjobban ismerő testvéröcs azt írta életrajzában, hogy nem volt vallásos. „Sorsa úgy hozta — írta Erdei Sándor —, hogy 1950-ben a meglévők mellé még egy tisztséget kellett vállalnia: a Tiszántúli Református Egyházkerület világi főgondnokságát. Egyáltalán nem pusztán formalitás volt sem az, hogy az illetékesek éppen órá gondoltak e funkció betöltésénél, sem az, hogy ő vállalkozott erre. Az egyházi politikai reakciót, amely ellen mindig harcolt, el tudta választani az egyháztól, mint az emberi kultúra sajátos intézményétől. Nem volt vallásos — szellemének szabadsága, szuverenitása nem viselte volna el a vallási dogmák korlátait —, de a lelki, erkölcsi kultúra évezredek alatt kialakult értékeit, melyeket a nagy vallási rendszerek magukban foglalnak, az emberi szellem hatalmas történelmi alkotásának tekintette és akként tisztelte. A református valláshoz pedig számára különösen kedves és megbecsült családi emlékek fűzték, amelyek kiegészültek a magyar protestantizmus haladó történelmi szerepének tudatával. A főgondnokságot nem hivatalként, nem is üres formaként viselte, hanem úgy látta el, mint felelősséggel vállalt közösségi feladatot.”⁸ Erdei Sándor mindezeket a sorokat 1974-ben vagy az azt megelőző évben vetette papírra, amikor a szekularizáció leginkább kezdett előrehaladni, mértéke a korábbi évek ('60-as) arányát messze felülmúlta, talán ezzel, illetve Erdei világias szellemével is magyarázható ítéletalkotása. De az a megállapítása, hogy nem volt vallásos

⁷ Erdei Ferenc emlékezete. Református Egyház 1971. július 14.

⁸ Erdei Sándor: Erdei Ferenc életrajza. In. Erdei Ferenc: Emberül élni. Egy életút mérföldkövei. Válogatás. Szerk.: Berend T. Iván és Szuhay Miklós. Gondolat, 1974. 651-652.

kétségeket támaszt. Nem célunk annak minden áron való bizonyítása, hogy ő vallásos volt, de azt eleve kizártnak tartjuk, hogy ne lett volna vallásos.

Király István, irodalomtörténész (a cégénydányádi református lelkész fia), arra a kérdésre, miért, hogyan lett irodalomtörténész, a következő feleletet adta: „Talán ez is azzal függ össze, hogy komoly, mély vallásos élményem volt gyermekkoromban. *A vallás ugyanis nemcsak a nép ópiuma, nemcsak menekülés, hanem — (s Marx tanulmányának, A hegeli jogfilozófia kritikájának híres vallásbírálataiban ez is benne van) — az értelemkeresés sajátos útja is.* Mitizált formában bár, de kifejeződik rajta keresztül az egyén értéksóvárgása. Mikor gyermekkori vallásos élményem megszűnt, szinte törvényszerűen kapaszkodott meg az attól létrehozott, értékekre orientált, emberi tartás az irodalomban. Mindmáig meggyőződésem: mélyen igaz Matthew Arnold tétele: az irodalom sok vonatkozásban a vallás örökébe lép. Hisz míg az egyes tudományok csak az ember egy-egy szegmentumát — pszichológiai, történelmi, ontológiai, biológiai stb. vetületét teszik tárgyukká: az irodalom (legalábbis a jó irodalom) a teljes emberre néz: magatartásformát, világképet kínál.”⁹

Mindezekből, amit az előzőekben elmondtam, úgy vélem, hogy látszik milyen hatással van a vallás, az egyházi nevelés az egyes emberre, még akkor is, ha eltávolodott attól. Életét nem a mindennapokig lemenően szabályozza, de ott van, s valamilyen formában hat rá. A vallás szerepéről az emberi életben betöltött fontosságáról hozott példák után lássuk: miben rejlik a reformáció jelentősége. A kérdéssel igen körültekintően foglalkozik *Joó Tibor, A reformáció történelmi jelentősége c. munkája*.¹⁰ Ebből idézzük az általunk fontosnak tartott gondolatokat.

„Amikor a történetiszemlélet megalkotta a múlt század (19.sz.) folyamán a reneszánsz és reformáció fogalmait, mint egységes és egyéni történelmi jelenségeket, legelőször is a legszorosabb rokoni kapcsolatot állapította meg köztük. Úgy tekintette őket, mint ugyanazon egyetlen és egységes jelenségnek a két oldalát. Mindenekelőtt az volt a hiba, hogy a reneszánszban csak világi, a reformációban pedig csak vallási és egyházi mozgalmat látott, holott mind a kettő teljes világnézeti magatartás volt, s ezért egymás mellé nem rendelhető. Mindkettő totalitásra, az élet feletti egyetememes és kizárólagos uralomra törekedett.... Ha pedig mélyebbre megyünk, a reformáció gondolatvilágának felületes ismerete mellett is egész sereg, döntő különbséget pillantunk meg. A reformáció szekularizmusa távolról sem a reneszánsz érzékies világiasság rokona, hanem a földi lét megszentelését jelenti. Individualizmusa sem az egyén korlátlan szabadsága és a szabadság sem a korlátlan életkiélés.”

„S nagy fogyatékosága ennek a felfogásnak — írja Joó Tibor —, hogy az ellenreformációban merőben reakciót látott, reformációs jellegét képtelen volt észrevenni, s így jelentősége és érdemei iránt éppen úgy érzéketlen volt, mint ahogy vak a reformációval való szoros kapcsolatával szemben. A történelmi fejlődést tehát erőszakosan teljességgel hamis konstrukcióba törte.”

„A középkori világrend az embert nagyon mélyre taszította. Az embert és a földet megfosztotta minden méltóságától, mely, mint isteni teremtményeket minden gyarló és bűnös voltuk ellenére megilleti őket. A föld a siralom és bűn völgye, s mindenestől, a rajta élhető étellel, a rajta végezhető összes tevékenységekkel egyetememesen kárhozatos. A bűn nem abban rejlik a radikális középkori felfogás szerint, *ahogyan az életet élem, hanem magában a földi élet tényében. Bűntelenül, érényesen nem is lehet élni.* Az egyetlen szabadulás a bűntől és kárhozattól, s

⁹ Életünk, 1983 / 7. szám "Költészet és valóság" Király István

¹⁰ Protestáns Szemle, 1938Cikkek, tanulmányok Joó Tibor: A reformáció történelmi jelentősége 495-505

egszersmind az égi boldogságra való előkészület: a földi életről való tökéletes lemondás, a tevékenységtől való teljes visszavonulás, a föld és a test tökéletes megtagadása, a teljes aszkézis.”

„A reneszánszban minden szabad, ami emberi: ezzel indult meg a mozgalom. De az emberi korlátait hovatovább egyre tágabban értelmezték, míg végre nemcsak minden erkölcsi korlátot, de szociális mértéktartást is elvetettek.” Példának hozhatjuk itt fel mi a reneszánsz pápákat, akik közül volt olyan, aki a cölibátust oly „komolyan” vette, hogy gyermekei voltak.

Ezzel szemben nevezett szerzőnk úgy tartja, hogy: „A reformáció a feltörekvő pogányság helyébe visszaállította az evangélium uralmát, de egyben megoldotta azt a problémát is, melynek megoldása nem sikerült sem a középkornak, sem a reneszánsznak. A középkor mindenestől elvetette a világot, a reneszánsz mindenestől elfogadta. *A reformáció álláspontja az lett, hogy az ember végső rendeltetése valóban nem e földi élet, de míg e földön jár, feladata e föld megszentelése olyképpen, hogy földi életét Isten választottjához méltóan élje.*”

Pokoly József, *A reformáció világtörténeti jelentősége* c. munkájában úgy látja, hogy: „A reformáció helyreállítván az emberi szellem szabad fejlődésének a középkor által megszakított folytonosságát, ismét visszaadta az egyént magamagának. Ez a tette a legnagyobb jelentőségű az emberiség fejlődésére nézve és ebben van a reformáció világtörténeti jelentősége is. Azonban amiként nem a reformáció volt az a tényező, mely általában kifejlesztette a környezet és saját képzetek által kötött állapotából az egyéniség szabadságát, tehát nem ő vezette be az emberiség történetébe a szabad egyéniséget: úgy felszabadító, restituáló munkája sem teljesen az ő érdeme.”¹¹

A világ számára miben jelent újat a reformáció?

Mi az, amit az előbb úgy írtunk le, hogy bár rendeltetése nem a földi lét, *„de míg e földön jár, feladata e föld megszentelése olyképpen, hogy földi életét Isten választottjához méltóan élje.”* Mit jelent a reformációban az Istenhez méltó földi lét?

1. A vallási életben

Az egyház nem közvetítő, a gyülekezetben éli meg hitét az ember, kegyelemből hit által üdvözüln

„A reformáció mindenekelőtt a lelkiélet világában idézett elő mélyreható változást. — írta Kováts István. A római egyház önmagát tartja az üdvigazságok egyedüli letéteményesének és hiteles magyarázójának, a híveket pedig csupán vezetésre, gyámkodásra, uralomra szoruló objektumoknak tekinti. A római egyház a hívek nélkül végzi az üdvre vezérlés munkáját is: azoknak csak el kell fogadniuk annak eredményeit. A római egyházban valósággal „safe deposit”-ban vannak a lelkek: üdvösségüket mindenestől rábízzák az egyházra. Az azután az őrzés fejében korlátlan uralmat követel hierarchikus alapokon szervezkedő és a „szentség” jellegével fölruházott külön „egyházi rend”-je számára. Nemcsak a hitélet, de az egyházi élet vezetésébe sincs a híveknek semmiféle beleszólása: azt a római püspök, mint „summus episcopus” és a többi püspökök intézik korlátlan hatalommal.

A római egyházzal ellentétben, a reformáció egyházai individuális alapokra helyezik a hit- és egyházi életet. Azt vallják, hogy az egyház senkinek a számára sem biztosíthatja az üdvösséget: mindenkinek önmagának kell azt megszereznie; helyette senki sem végzi el azt, mert nincs az

¹¹ Protestáns Szemle, 1917/II. Tanulmányok. 587. p.

egyének lelki üdvét munkáló külön papi rend. A reformáció a vallásos igazságok keresését sem bízta egy hierarchikus papi rendre, hanem az egész emberiség közkincsévé teszi. A római egyházzal ellentétben, a reformáció mindenkit gondolkozó lénynek és Isten országa öntudatos tagjának tekint. A legszegényebbet és a leggazdagabbat egyaránt egyenjogú polgároknak tartja Isten országában: mindegyiknek a kezébe adja hitünk egyedüli zsinórmértékét, a Bibliát. Nemcsak hogy el nem zárja, de egyenesen minden egyes hívének föladatává teszi az igazságnak őszinte, elfogulatlan és a dolgok mélyéig meg nem álló keresését. Így a reformáció kiszabadítja az emberiséget az emberi tekintély béklyóiból. Végül: míg a római egyház szervezete a hívek vak engedelmességén épül föl, a reformáció egyházai a hívek testvéries együttműködésén alapulnak. Azt tanítják, hogy egymásnak és legmagasabb fokon az Örökkévalónak is „munkatársai” vagyunk.”

„Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy a reformáció csak Krisztust fedezte föl újból. *A reformáció sokkal több, mint az a nagy vallási pozitívum, hogy ingyen kegyelemből, a Jézus Krisztusban való hit által igazulunk meg...*

Aki csak ennyit lát a reformációban, az elfelejti, hogy a reformáció nemcsak az elhomályosult vallási igazságok fölújítását jelenti, hanem forradalmat is jelent minden ellen, ami a Szentírás igazságainak meghamisítása: tiltakozást a hierarchikus alapokon nyugvó egyházi rendszer, a hagyományok, a külső szertartások, végül az ellen a fölfogás ellen is, mintha a világ megtagadásában valami magasabb rendű erkölcsiség rejlenék. A reformáció kérlelhetetlen hadat üzen a középkor aszketikus világfölfogása ellen: nem e világtól elvonulva, hanem e világban akar élni s ebben a kísértésekkel telis-tele világban akarja Isten dicsőségét diadalra juttatni! Míg a transzcendens gondolkozású középkori ember elvonult a világtól, a protestáns ember bele akarja vinni a világba, embertársai lelkébe, amit Istentől nyer.”

2. A társadalmi élet, az emberek egymáshoz való viszonya

Az előző részben láttuk, hogy a reformáció milyen elveket vall, az Isten előtt való egyenlőség gyakorlatilag teljes mértékben megváltoztatja az ember és ember közötti viszonyokat. Átalakítja férfi és nő viszonyát, a hatalomról való gondolkodás gyökeresen változik meg, ami kapcsolatban van Luther kettős hatalomról való nézetével, vagy Kálvin zsarnokölési elméletével. Mindezek az uralkodók feladatát, illetve az uralkodókhöz való viszonyt írja le.

A világegyház helyett nemzeti egyház. A nemzeti egyház, a nemzet, mint közösség (nyelvi, kulturális, szellemi, de mint gazdasági is) kialakulásában is fontos szerepet játszik. A nemzeti érdekek képviseletében különösen fontos szerepet játszottak nálunk a reformátusok. A református egyház tagjainak 99%-a magyarnak vallotta magát, s különösen a Habsburg elnyomás idején volt ennek kiemelt jelentősége.

Lelkiismereti és vallásszabadság kialakulása, megjelenése a világon elsőként Erdélyben, akkor, amikor még a franciáknál csak a tordai rendelkezések után játszódik le a Szent Bertalan éjszakája, amikor a protestánsok likvidálása megtörténik. (A leghíresebb tordai országgyűlést 1568. január 6. és 13. között tartották. Ezen hirdették ki – Európában elsőként – a vallásszabadságot, amely biztosította a katolikus, a lutheránus, a református és az unitárius vallások szabad gyakorlását és terjesztését. Ezzel a törvénnyel alakult ki Erdély alkotmányában a három törvényes nemzet mellett a négy törvényesen bevett vallásnak nemcsak egyházjogi, hanem politikai és közjogi rendszere is. Ettől az időponttól kezdve Erdély alkotmánya a három törvényes nemzet és a négy bevett vallás egyenjogúságának elvein épült fel és fejlődött tovább. Szent Bertalan éjszakája a 16. századi francia vallásháborúk egyik legismertebb eseménye. 1572.

augusztus 23-áról 24-ére virradó éjszakáján a békülési célzattal a Párizsba gyűlt hugenották (francia reformátusok) nagy részét a király beleegyezésével lemészárolták.)

Nem hagyhatjuk azt sem figyelmen kívül, hogy a család és a nők megítélése, szerepük lényegesen átalakult, megváltozott a reformációban, ha a nők egyenjogúsítása nem is változott meg automatikusan, de elindult abba az irányba.

3. A kultúra, iskola, nemzeti nyelv

Ma már evidencia, hogy a nemzeti nyelvek kialakulása milyen szerepet játszott a reformáció. A nemzet nyelvén történő prédikáció, a Biblia a nemzet nyelvére való lefordítása az általános műveltség alakulásában fontos szerepet játszott. A Biblia olvasásának szorgalmazása, az olvasni tudás szükségességét, iskolák alapítását hozta magával. Templom mellé iskolát! — volt az egyik legfontosabb „jelszó”, hangzott a vallásmegújítás mellett a második legfontosabb küldetés, ami nélkül nincs, nem lehetséges a vallásmegújítás sem. Luther szerint, ha a török elleni harcra 1 forintot adunk, akkor az iskolákra 100 forintot kell adnunk. Az iskola az egyház veteményes kertje lett, s mint ilyenek sorra alakultak az iskolák.

„Tanuljunk, és tanítsunk tehát, — írta egy vidéki lelkipásztor — e két szóban hiszem és vallom én rejleni azon tényező erőt, mellyel, ha fölövezzük magunkat,... a győzelem felől teljesen biztosítva mindenkor síkra szállhatunk. Nekünk pedig protestáns lelkipásztoroknak a tudományok fejlődésétől hátra maradnunk nem lehet, nem szabad, mert akkor elejtve lesz a protestantizmus egyik kétlen elve, a haladás s fejlődés...” — írta Tatár János, egyházmegyei aljegyző, Szeghalom lelkésze 1864 decemberében.¹²

A Biblia olvasásának feltétele nemcsak az olvasni tudás, hanem a Biblia nemzeti nyelven való terjesztése, ez a korabeli viszonyok között a nyomda fontosságát emelte ki. A reformátorok sora nyomdaalapító is volt. A nyomdák általánossá tétele a reformációnak, reformációs irodalom terjesztésének köszönhető. Tény a protestáns országok az írásbeliség elterjesztése, az analfabetizmus felszámolásának élén álltak.

4. A politika, demokrácia, presbitérium

A politikai élet radikális átalakulása a vallási tételek leképeződéseként jelenik meg. Az Isten előtti emberi egyenlőség, az egyház vezetésében megjelenő új elvek, gyakorlati kezdeményezések: a pápa helyett az uralkodó, a fejedelem, vagy a konzisztórium lesz a vezető, az egyes gyülekezetek élén pedig a fokozatosan létrejövő presbitériumok lesznek a meghatározó irányítók. Itt már egyre inkább arról van szó, hogy nemcsak az Isten előtt egyenlő az ember, hanem egyre inkább egymás között is. Ez nem más, mint a demokrácia kialakulása irányába tett lépés.

Hogyan hatnak a reformátorok a politikai rendszerekre. (jelezzük, hogy többször, többen félremagyarázták különösen Luther elképzeléseit.) A francia forradalom és az amerikai alkotmány érdemel itt említést, mint olyanok, amelyek bizonyos tekintetben tükrözik Kálvin nézeteit.

5. Tudomány, művészet

„Az Isten, amit a teremtett világ törvényiből felismernünk enged, áldásként, s nem átokként kell elfogadnunk.” A dolgok természetéből eredően teremtett világról beszélnek, de a tudomány szabad, nincs alárendelve a teológiának, nem a teológia szolgálóleányai. Hogy a reformáció és a

¹² Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1865-01-15 / 3. szám

tudomány micsoda viszonyban van? Kölcsönösen hat-e egymásra? Vagy egymás fölé — és alárendeltségi viszonyban vannak? Vagy fensőbb vezérelő kormányzása alatt működnek? E kérdések tisztázására meg kell állapítanunk mindenekelőtt nagyjából a reformáció és a tudomány szerepét. — írta Csánki Benjámín. *„Három dolog van a történelemben, amihez nem fogható semmi más: Krisztus szerepe, Róma szerepe a római birodalommal majd a pápasággal és a reformáció. E három között Krisztusé a vezérszerep. A római birodalom, a pápaság és a reformáció már csak ennek közelből és távolból ható előzményei és következményei. A tények és okok eme piramisának csúcsán, tehát mint vezérelő áll a vallás, amely a többi okokat rendezi. Ennek a képviselője Krisztus. És micsoda a tudomány? Az embernek egyik fegyvere a világ feletti uralmának kivívására. Ilyen fegyvere az embernek a művészet is.”*¹³

A tudományokat is áthatja, azokban is érvényesül a reformációnak azon elve, „hogy „a lélek mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységeit is”. (I. Kor. 2:10.) A szabad kutatás, a szabad vizsgálódás elve a hit világából átmegy a tudományok világába is, anélkül, hogy a reformátoroknak ezt külön kellett volna akarniuk, avagy erőltetniük. A protestáns egyházak nem fojtják el a hit érveivel a tudomány szavát. A protestantizmus világában nem kell a Galilleiknek esküvel visszavonniuk lelkük örvendezve megtalált igazságait... A protestantizmus nem kárhóztatja sem a filozófiát, sem az abból kinövő többi tudományokat arra, hogy „ancilla theologiae” — a teológia szolgálóleányai legyenek! A tekintély elve helyébe lépő kutatás szabadsága hatalmas lendületet ad mind a filozófia, mind a többi tudományok, különösen a természettudományok kifejlődésének. Nem véletlen, hogy az újkori filozófia két irányának: az empirizmusnak és a racionalizmusnak, majd a kettőt egyesítő kritikai irányzatnak és az ebből kiágazó legújabb kori bölcsészeti áramlatoknak a művelői csaknem kivétel nélkül mind, így Bacon, Hobbes, Locke, Hume, Leibniz, Kant, Fichte, Schelling, Spencer stb. protestánsok, többen teológusok. Nem véletlen, hogy az újkor legnagyobb fölfedezői: Newton, a nehézkedés törvényének, Franklin a villámhárítónak, Watt, a gőzgépnek a fölfedezője stb., hasonlóképpen a legújabb kor nagy természettudósai is csaknem mind protestánsok.” — hangsúlyozta Kovács István.

Marczali Henrik Ranke német történésről tartott emlékbeszédében egyenesen azt mondta: „Egy híres angol író azt a paradoxont állította föl, hogy a protestáns országok nagyobb haladásukat a tudomány és műveltség terén papjaik családos voltának köszönik. A papi házakból származó tudós dinasztiák hosszú sora, mellyel Anglia, Skócia, Skandinávia, és Németország irodalmi története ékeskedik, némileg igazolja ezt a kockázatos feltevést. A lelkészházak nyugalmas, csendes egyhangúságává morális és tudományos kérdésekkel való foglalkozás, az egyszerű és erkölcsös életmód, a világi és anyagi ügyek ismerete anélkül, hogy egészen beléjük kellene merülni, tehát azoknak bizonyos magasságból való tekintése, mindez igen alkalmas milliónek bizonyult a tudományos érzék felkeltésére és ápolására.”¹⁴ Ha mindezen gondolatoknak nem is tulajdonítunk túlzott jelentőséget, ha általánosságban nem is igazolják azt, akkor is célszerű megemlítenünk a füzesgyarmati Csánki Benjámín református lelkész családját. A 10 gyermek mind jelentős pozíciót töltött be, a közigazgatás, a kultúra, az egyház kötelékében, az előbb idézett fiú, Benjámín szeghalmi lelképásztor, majd debreceni egyetem tanára (dékán, rektor), Dezső bátyja történész, akadémikus, levéltár igazgató stb.

¹³ Protestáns Szemle, 1919 I. Cikkek. Csánki Benjámín: A reformáció hatása a tudományra. 50. p.

¹⁴ Ranke Leopold. Marczali Henrik levelező tag emlékbeszéde. Felolvasta 1895. november 25-én. Akadémiai Értesítő. 1896. 1. sz.

Sokan hangsúlyozzák, hogy a reformáció nem élt a művészetek ható erejével, amit mi csak részben fogadunk el, hiszen a zene, pl. a zsoltárok jelentős szerepet játszottak. S amit igazán fontosnak tartunk, hogy a művészetek felszabadultak az egyház gyámkodása alól.

6. A gazdaság terén vannak olyan vélemények, amelyek a kapitalizmus kialakulását egyenesen a reformációnak tulajdonítják

Mi ezt természetesen túlzónak tarjuk még akkor is, ha a reformáció következtében a társadalomban elfogadottá lett számos olyan elem, ami a kapitalizmus kialakulásának elemi feltétele volt. Ilyen például a kamatszédés jogossága, ami a középkori gondolkodást alapvetően írja újjá. Kálvin elképzelése szerint 6% kamat olyan mértékű, ami elfogadható és méltányos.

A kapitalizmus és a protestantizmus kapcsolatba állítása a legvitatottabb kérdések közé tartozik, több mint egy évszázada, Max Weber, A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme c. műve megjelenése óta. „Félreérthetetlen tény, hogy ebbe a szóba: 'Beruf' (hivatás) s talán még hangsúlyosabban angol megfelelőjébe, a 'calling'-ba legalábbis *belecseng* egy vallásos képzet — az Isten által kitűzött feladaté —, s ez annál inkább érezhető, minél hangsúlyozottan ejtjük ki a szót.”¹⁵ — írta Max Weber. A szó és fogalma csak a protestáns országok nyelvterületén fordul elő. Luther bibliafordításában található meg elsőként, az ember hivatása a munkája, a munka tehát nem Isten büntetése. „*Luthernál a munka hivatásként jelenik meg. Jól mutatja mindezt Max Weber elemzése... az új fogalomhasználat a Szentírás fordításához kötődik! A lutheri bibliafordítás használta először e szót (die Beruf) a mai értelemben, majd hamarosan felvette azt az összes protestáns nemzet „világi nyelvébe”. (A lutheri fordítás előtt a hivatás kifejezés a mai értelemben („világi” értelemben) egyetlen nyelvben sem fordult elő!) A német „die Beruf” (munka) kifejezés magában hordozza a „rufen”-t, illetve a „Berufung”-ot (elhivatottság, elhívás) is. Azaz, a munkáját végző ember Istentől kapott elhívását, a tőle kapott hivatását tölti be, és nem csupán a „munkáját” végzi, napi nyolc órában. Így válik a munka hivatássá és válik Istent dicsőítő és őt szolgáló cselekvéssé, „szent” magatartássá, etikai, vallásos és erkölcsi dimenziót adva neki. A munkának és az imádságnak természetesen meg volt a szerepe a korábbi római katolikus tradícióban is, a reformációval azonban új színt és komolyabb vallási-etikai dimenziót kapott a hivatás. Mit jelentett az új felfogásban mindez? Elsősorban azt, hogy Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyaránt kedves. Luther szembehelyezkedett azzal a korabeli felfogással, miszerint csak a papi (egyházi) munka „szent”. Sőt például a szerzetesi életformát kimondottan elvetette. Nem a világtól elzártan kell élni, hanem a világban, a kapott hivatást gyakorolva – hangoztatta Luther”. Az uzsorakamatot teljes egészében elvetette. „Ezzel kapcsolatban a talán leghíresebb mondata – amelyet a Fuggerekkel kapcsolatban mondott – így hangzik: „Nem lehet igazságos és Istennek tetsző, ha valaki egyetlen emberi élet alatt oly sok és oly királyi javakat hord össze egy rakásra.”¹⁶*

A munka mellett a pénz szemlélete az, amely teljesen új a reformációban. Luther és Kálvin másként és másként látta, láttatta a pénz funkcióját. A kamatot Luther tiltotta (illetve nagyon szűk körben engedte meg), míg Kálvin természetes velejárójának tartotta a pénz hitelezésének. A kamattilalmat „az egyház két fő pillérrel támasztotta alá: egyrészt a Biblia tanításaira hivatkozott, másrészt a keresztény teológusokra, akik — Arisztotelész nyomán — tagadták a pénz produktivitását. A korabeli gyakorlat azonban eltért az elmélettől. Rendszeresen kijátszották a törvényt, a kamatot általában késedelmi kamatnak tüntették fel. Az egyház is gyakran vett fel kamatra pénzt, így maga az egyház is paradox helyzetbe került. Kálvin gazdaságetikája feloldotta az elmélet és a gyakorlat közötti több évszázados konfliktust... Kálvin

¹⁵ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Cserépfalvi, 1982. 70. p.

¹⁶ Dr. Birkás Antal, PhD <http://reformacio2017.hu/2014/08/23/luther-gazdasagfelfogasa/>

levele barátai közül egyhez: A "De usuris" címen ismert írása, válasz egy levélre, amelyben a kamat jogosságát illetően kéri ki Kálvin véleményét. Ebben a levélben Kálvin feloldja a kamattilalmat, "mert ha teljesen megtiltjuk a kamatot — írja — akkor szorosabban kötjük meg a lelkiismeretet, mint azt maga Isten teszi." Elismeri a kamatszedés jogosságát és bizonyos kivételektől eltekintve engedélyezi azt. Míg Luther elvben szigorúan tiltja a kamatszedést és csak kivételesen engedélyezi, addig Kálvin elvben határozottan megengedi, és csak kivételesen tiltja meg."¹⁷

Hogy a kapitalizmus elterjedésében milyen mértékben játszott szerepet a reformáció nem feladatunk eldönteni, de tény, hogy a protestáns országok a fejlődés élén álltak, gazdaságuk növekedése kiemelkedő, ami összefüggésben áll, állhat — a reformáció megkövetelte — puritán életszemlélettel, a tulajdonról vallott nézettel, a jó sáfártól elvárható mentalitással, a fogyasztás elhalasztásával, illetve a luxusfogyasztás elvetésével stb.

Ezek már mind olyan, a vallás által a mindennapokat is meghatározó tételek, amelyek rendkívül fontosak, de meghaladják vállalt feladatunkat. Nem szabad azt elfelednünk, hogy nem minden ország, amelyben a reformáció jelentős hatású kerül a gazdasági fejlődés élvonalába, példa lehet rá hazánk. Igazat kell adnunk Pokoly Józsefnek: „Azonban, amiként nem a reformáció volt az a tényező, mely általában kifejlesztette a környezet és saját képzetek által kötött állapotából az egyéniség szabadságát, tehát nem ő vezette be az emberiség történetébe a szabad egyéniséget: úgy felszabadító, restituáló munkája sem teljesen az ő érdeme.”

Köszönöm figyelmüket!

¹⁷ [Bodai Zsuzsa](#)

[A reformátorok gazdasági tanításai http://www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm](http://www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm)

Török Imre: Gondolatok a felsőoktatás (saját) feladatairól

(A „Gazdaság és Jog” XXV évfolyam 9. számában (2017 szeptember) megjelent cikk kis mértékben javított változata.)

1. A felsőoktatás társadalmi szerepe, fejlesztése

A világméretű versenyben azok az országok számíthatnak sikerre (a lakosság jólétének, boldogságindexének növekedésére, átlagos életkora meghosszabbodására stb.), amelyeknek a társadalmi környezete, intézményei teljesítményre motiválnak, ezzel kölcsönhatásban állampolgárai is teljesítménymotiváltak. A munkájukban, a hivatásuk gyakorlásában – a tanulásban, az oktatásban, a képzésben, az alkotásban, a kutatás-fejlesztésben, az innovációban – versenyképes minőséget hoznak létre.

Magyarországon, a termőföldön, a vízkincsen kívül a humán erőforrás az egyetlen nagy tömegben előforduló érték. Hazánk mindenekelőtt ennek fejlesztésével, célirányos oktatásával, képzésével, észszerű és optimális felhasználásával tervezhet és érhet el társadalmi, gazdasági, műszaki fejlődést. Az oktatásnak, a képzésnek pedig egyik jelentős eleme a felsőoktatás.

A felsőoktatás szerepe, tevékenysége az oktatáson, a képzésen túl is nagy jelentőségű a nemzet, az ország életében, a társadalmi struktúrák átrendeződésében, a mobilitás társadalmi és egyéni dimenzióiban, a kultúrában, a tudományban, az innovációban, az egyének boldogulásában, az ország fejlődésében, nemzetközi elismertségében. Könnyen belátható az is, hogy ez a szerep a *globalizáció, a digitalizáció* térnyerésével fokozódik és ez a felsőoktatás minőségi és mennyiségi fejlesztését igényli.

Jogos elvárás ugyanakkor, hogy a felsőoktatás *alkalmas és méltó* is legyen ennek a fontos, megtisztelő, sokrétű feladatnak az ellátására, hogy hagyományait megőrizve, folyamatosan *megújuljon*. A folyamatos megújulás, a növekvő társadalmi szükségletek kielégítésére való alkalmasságon túl – figyelemmel az európai oktatási térség kialakulására – a nemzetközi versenyképesség szempontjából is alapvető érdeke, feladata a felsőoktatásnak.

A felsőoktatás jövőjéről, fejlesztéséről, minőségéről, megújításáról, reformjáról, versenyképességének növeléséről szóló szakmai-tudományos, politikai elemzésekben, a felsőoktatásról folyó „szakmai” közbeszédben, évtizedek óta, nagyjából csak – az egyébként rendkívül fontos – külső tényezőkről folyik az eszmecsere. (Az anyagi feltételekről, a költségvetési támogatásról, a zárolásról, az elvonásról, a felvételi keretszámokról, az államilag finanszírozott hallgatói létszámról, az intézményhálózat átalakításáról, extenzív fejlesztéséről, és többnyire csak ezekkel kapcsolatban születnek kormányzati koncepciók, intézkedések is.) A felsőoktatásnak, a felsőoktatási intézményeknek, az oktatóknak, a hallgatóknak a fejlesztéssel, a minőség javításával, a versenyképesség növelésével kapcsolatos *saját feladatairól, felelősségéről rendkívül kevés szó esik*. Ezeknek a kimunkálására, meghatározására a felsőoktatás irányítás és maguk a felsőoktatási intézmények is indokolatlanul kevés figyelmet fordítanak.

Az előzőek alapján olybá tűnhet, hogy a felsőoktatás minősége szinte kizárólag külső tényezők függvénye. Mintha a felsőoktatás színvonala elsősorban nem is az intézmények, az oktatók pedagógiai felkészültségétől, az oktatás és az annak színvonalát megalapozó szakmai – alkotó, kutató-fejlesztő, innovációs – munka színvonalától függene. Mintha e tekintetben nem is kellene elvárásokat megfogalmazni, feladatokat kijelölni.

Örvendetes tény, hogy a „Fokozatváltás a felsőoktatásban középtávú szakpolitikai stratégia 2016” e tekintetben is több területen előbbre lépett.

Egy-egy intézményben, valamint a felsőoktatás-kutatásban egy-egy területen – nem egyszer már évekkorábban – születtek ugyan elismerésre méltó, elterjesztésre alkalmas kezdeményezések, eredmények (kutatói publikációk, az Oktatókutatás és Fejlesztés Intézet, a

TEMPUS Közalapítvány, a Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja stb. kiadványai), ezek azonban szélesebb körben nem váltak ismertté, nem kerültek megvitatásra, és ezért nem is váltak cselekvéssé. Hasonló a helyzet a nemzetközi tapasztalatokkal is (ld. UNESCO, OECD, EU, Világbank oktatáspolitikai dokumentumai). A kormányzati kezdeményezések, ha vannak is, általában el sem jutottak a megvalósíthatóság megfontolásáig.

Oka lehet ennek a felsőoktatás motiválatlansága – nincs készítés a jobb minőségre –, az oktatáskutatás terén a „megrendelés” hiánya, a kormányzati törekvések esetében pedig, az érintettek tájékoztatásának, meggyőzésének, ösztönzésének, valamint az ellenőrzésnek, a számonkérésnek az elmulasztása, illetve az, hogy hiányos a nemzetközi tapasztalatok feldolgozása.

Ez az írás, elsősorban a *figyelemfelhívás, a vitaindítás céljával*, az intézményeknek, az oktatóknak, a hallgatóknak – a felsőoktatásnak e tekintetben kétségkívül meglévő autonómiája keretei között – a képzés terén, valamint ezzel összefüggésben a vezetés és szervezés, a gazdálkodás, a kapcsolatrendszer tekintetében, általánosságban megfogalmazható és megfogalmazandó legfontosabb teendőinek, feladatainak tézisszerű felsorolására tesz kísérletet. Néhány, a megértést segítő példától eltekintve, mindenekelőtt arra, hogy mit, miért és nem arra, hogy hogyan kell tenni.

A differenciált objektív helyzetelemzés elkészítése, a részletes célok meghatározása, **a konkrét feladatok kimunkálása** (feasibility study) a felsőoktatásra váró, **sürgető feladat**:

- intézménytípusonként (egyetem, alkalmazott tudományok egyeteme);
- képzési ágak szerint (agrár, egészségügyi, bölcsész-társadalomtudományi, jogi, közgazdasági, műszaki, művészeti, orvosi, pedagógus, természettudományi);
- képzési típusonként (felsőoktatási szakképzés, felsőfokú alap (BA/BSc), mester (MA/MSc), **doktori (PhD/DLA) képzés**; nappali, duális, munka melletti képzés stb.).

A siker záloga lehet a témákban jártas oktatókra alapozva a felsőoktatás-kutatással foglalkozó műhelyek, szakmai teamek létrehozása, a meglévők széleskörű – pl. pályázati úton történő – bevonása, valamint a hazai, a nemzetközi tapasztalatok, a jó gyakorlatok megismerése, elterjesztése.

Korszerű felsőoktatás természetesen nincs színvonalas szakmai munka: alkotás, kutatás-fejlesztés, innováció nélkül. Indokolt ezért – a tömegképzés, a globalizáció, az információs forradalom által támasztott követelményekre is figyelemmel – ezek helyét, szerepét, elvárható minőségét újragondolni. Megfogalmazni az e téren az intézményekkel szemben intézménytípusokként, ágazatonként, az oktatókkal szemben szakmánként, beosztásonként támasztandó követelményeket. Ez azonban nem képezi ennek az írásnak a tárgyát.

2. Paradigmaváltás az oktatásban, a képzésben

• A tartalmi korszerűsítés

Az ismeretek folyamatos megújulása – a felgyorsult tudományos fejlődés, a műszaki-technikai haladás, az információs forradalom, a digitalizáció –, valamint a globalizáció körülményei között egyértelműen megfogalmazódik az egész életen át tartó tanulás (LLL) követelménye. Ennek következtében, az oktatás, a képzés folyamatában módosul az elsajátítandó ismeretek-, a megszerzendő lexikális tudás köre. Növekszik a lassabban változó – a szakismeretek egész

életen át tartó, folyamatos megújítását jól szolgáló – alap és alapozó ismeretek fontossága (nem a mennyisége).

Egyre hangsúlyosabb minden értelmiségi munkakörben s ezért az kell, hogy legyen minden képzési ágban, képzési típusban a gazdasági, a jogi, a magyar és az idegen nyelvű kommunikációs, az infokommunikációs, a menedzselési (irányítási, szervezési) ismeret, az idegen, elsősorban az angol nyelvtudás. Valamint a vállalkozás, a kreativitás, a kockázatvállalás, az innováció, a csoport-, avagy team munka, a konfliktuskezelés képessége.

Az oktatás, a képzés minden szintjén nagyobb figyelmet indokolt fordítani a hallgatókra, a végzésük után közvetlenül, illetve később, az „informatika világában”, a hivatásuk gyakorlása során váró feladatok differenciált voltára. Arra, hogy a társadalomnak különböző típusú – kutató, fejlesztő, tervező, üzemeltető, működtető –, különböző szintű – BSc, MSc, PhD – ismeretekkel rendelkező felsőfokú végzettségű szakemberekre van szüksége. (Nem minden diplomás, még nem is minden PhD diplomát szerzett lesz kutató, fejlesztő, tervező.)

A tartalmi korszerűsítés nem egyszerűen a tananyagok fejlesztést, hanem – az oktatás, a képzés primátusával – az egyetemi tevékenység egészének újragondolását igénylik.

- ***A felsőoktatás értelmiségképző, nevelő funkciójának kibontakoztatása***

Az értelmiségi szakembertől elvárható tulajdonságok, törekvések: egész életen át tartó tanulás, művelődés, a szakmai és az általános (humán és reál) műveltség összhangja; önálló munkavégzés; összefüggésekben, ellentétes lehetőségekben való gondolkodás; elemző, kritikai megközelítés, önkritika; együttműködési készség; felelősségtudat, társadalmi felelősségvállalás, környezettudatosság; erkölcsös, etikus magatartás, munkavégzés („üzleti erkölcs”);

A felsőoktatás feladata – elsősorban a graduális képzésben – a szakképzéssel együtt e jellemzők kialakulásának és fejlesztésének támogatása, az értelmiségi, az alkotó szakemberek képzése.

Ezeknek az igénynek, készségeknek, képességeknek a kialakítása, fejlesztése legtermészetesebben a képzés keretében, a („jó”) oktatók és a hallgatók közös munkája során, a mester-tanítvány viszonyban (nem a doktoranduszhallgatók által tartott órákon) valósulhat meg, mert ekkor az oktató tudása, emberi erényei, meghatározó példává válhatnak. Kedvező lehetőséget teremt erre a hallgatók bevonása a kutatási, a fejlesztési, az innovációs munkába, a demonstrátori megbízása stb.

Tény azonban, hogy a tömegképzés közepette az intenzív *oktató-hallgató* együttműködés lehetősége korlátozott – inkább csak a doktoranduszképzésre szűkül. Hatékonyan kell ezért ezeket kihasználni, és keresni kell más, új formákat az oktatásban, az egyetemi életben (pszichológiai tanácsadás, tankör-, tanulócsoporthoz vezető tanárok, mentorok, kollégiumok, szakkollégiumok, szakmai versenyek, pályázatok stb.). Fontos ebből a szempontból a hallgatói közösségek szerepe is. Ezek a közösségek azonban a – minden más szempontból támogatandó – kreditrendszer kialakításakor fellazultak, sok hallgató magára marad, valós az elszemélytelenedés veszélye. Fontos feladat gondoskodni ezeknek a közösségeknek az újraélesztéséről, pótlásáról.

Az értelmiségi szakemberekkel szemben – már ma is, és a jövőben még inkább – alapvető követelmény a világban, az idegen kultúrákban való eligazodás képessége, szakmájukban a nemzetközi beágyazottság, az ezek feltételét jelentő idegennyelvtudás. A képzés során támogatni kell a hallgatókat, hogy erre fel tudjanak készülni.

- ***A pedagógiai-módszertani kultúra fejlesztése, terjesztése, az oktatás, a képzés hatékonyságának, intenzitásának növelése***

A tartalmi fejlesztés terén jelentkező kihívások indokolják a felsőoktatási pedagógia, az ismeretátadás, az oktatástervezés, az oktatásszervezés korszerű módszereinek kialakítását, elterjesztését. Ilyen pl.:

- A hagyományos tudásközvetítés mellett, helyett a digitális megoldás, az interaktivitás.
- A hallgatói aktivitás az önálló ismeretszerzés, az egyoldalú frontális ismeretközlés helyett. (Pl. az egyéni, a csoportos feladatok, team munka, tréningek, az előadás-gyakorlat optimális aránya, a folyamatos számonkérés és a vizsga, az írásbeli illetve a szóbeli számonkérés pedagógiaiilag indokolt aránya stb.)
- A tudásmegosztás új megoldásainak (pl. az internet, a digitális tananyagok, az érdeklődést felkeltő, a megértést segítő – a szakmai, a tudományos fórumokon, konferenciákon, rendezvényeken szokásos – prezentációk) széles körű használata.
- A tömegképzés módszereinek kidolgozása, alkalmazása.
- Az egész életen át tartó (jórészt egyéni) tanulás tanítása.
- A gyakorlat szerepének újragondolása a felhasználók, a munkáltatók képviselőivel együttműködve.

(Pl. hallgatói kutatási, fejlesztési, innovációs laborok, hallgatói innovációs vállalkozások, duális képzés, amikor az elméleti képzés az egyetemen, a gyakorlati képzés pedig, gazdálkodó szervezetekben, elsősorban termelő munkahelyeken történik.)

- A nem hagyományos oktatási formák, mint: az e- learning, az online kurzusok, a távoktatás, az egyre jelentősebb, már említett duális képzés stb. pedagógiai, módszertani összefüggéseinek kidolgozása.
- A munka melletti, a felnőtt oktatás-képzés fejlesztése, a korszerű oktatási módszerek alkalmazása. Tekintettel kell lenni arra, hogy ez a képzés nem a nappali képzés változata, ez esetben a tanulás életmódváltozás is.
- A felnőttképzés hagyományostól eltérő formáinak a kialakítása (pl. bekapcsolódás a PhD képzésbe BSc diplomával – MSc diploma nélkül, hosszabb gyakorlati tapasztalattal –, a képzés közben teljesítendő többlet követelmények előírásával.)
- Az intézményközi együttműködés fejlesztése. (Áthallgatás, részképzés, közös képzés stb.)
- A hallgatók tanulással, felkészüléssel kapcsolatos elképzeléseinek, törekvéseinek, véleményének megismerése, figyelembe vétele. (Az előadások iránti érdeklődés csökkenése, a világhálóról történő ismeretszerzés, a nappali tagozatos hallgatók munkavállalása a tanulás mellett stb.)
- A nyelvoktatás korszerűsítése. (Amíg van a felsőoktatásban nyelvoktatás.)

A nyelvtudás elismerése, ösztönzése. (Pl. a harmadik félévtől a tanulmányi ösztöndíj feltételévé tett nyelvtudás. Egyes tantárgyak idegen, elsősorban angol nyelven történő oktatása (ez egyébként a külföldi hallgatók vonzása szempontjából is kedvező lehet). A nyelvtanároknak a hallgatóik nyelvvizsgájához kötődő anyagi ösztönzése stb. Az előzőek természetesen nem kérdőjelezik meg az anyanyelv, a szaknyelvi kultúra elsődlegességét, fontosságát.)

Mind ez pedagógiai-szakmai felkészültséget, látásmódot igénylő feladat. Megvalósítása elsősorban nem új pedagógiai, módszertani kutatások indítását, tananyagok, tantárgyak kreálását, hanem az oktatásnak, a képzésnek a bizonyítottan hatékony gyakorlati tapasztalatok felhasználásával megvalósuló átfogó korszerűsítését igényli.

Az információs forradalom, a digitalizáció, a virtuális világ térnyerése radikálisan átalakítja a tanulási feltételekkel kapcsolatos mai követelményeket, megköveteli az intenzív tanulás feltételeinek kialakítását, a korszerű oktatástervezést, a modern oktatástechnika alkalmazását.

A szakmai, a pedagógiai, az infrastrukturális fejlesztés szükségessége, és ezzel szemben a rendelkezésre álló források korlátozott volta indokolja, hogy az oktatás, a képzés tervezése, szervezése során fokozott figyelmet kapjon a hatékony, az intenzív megoldások keresése, megtalálása, az ellen érdekeltség megszüntetése. (Pl. a tanszékek ne a tantárgyak számában és az óraszámban legyenek érdekeltek.)

- ***Az esélyegyenlőség, a tehetség gondozás, az elitképzés***

A társadalom érdeke, az iskolarendszer feladata és, kötelessége a különböző irányú tehetség – közte a felsőoktatásban történő továbbtanulásra való alkalmasság – kibontakoztatása, a kibontakozás minél egyenlőbb esélyeinek megteremtése, az objektív eredetű – társadalmi, családi, települési, egészségi stb. – hátrányok kezelése, amennyiben lehetőség van rá, a hátrányok kompenzálása.

Az iskolarendszeren belül ez alapvetően a közoktatás lehetősége és felelőssége. E célok megvalósítása érdekében rendszerszerű tevékenységeket, intézményeket indokolt működtetni (kollégiumok, nyelvi képzés, középiskolai felvételre, érettségire történő felkészítés, ahol van, ott felsőfokú felvételi előkészítés stb.) különös figyelmet fordítva a nyelvtanítás hatékonyságának növelésére, ennek érdekében a tanulók, a pedagógusok ösztönzésére. Ezekben a tevékenységekben számítani kell a felsőoktatási intézmények, a hallgatók közreműködésére is.

Hasonlóan fontos társadalmi érték azonban a több, a jobb munkára való ösztönzés is. A felsőoktatásba bejutás kritériuma ezért, mindenekelőtt a felkészültség, a bármilyen módon (az iskolarendszerben vagy azon kívül) megszerzett tudás, és ahol megítélhető, ott emellett a képesség, a tehetség lehet.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a felsőoktatásnak – az érintettektől elvárható jelentős erőfeszítés mellett – ne lenne feladata törődni a felvételt nyert, valamilyen okból hátrányos helyzetű, hallgatókkal, sőt. Ez történhet pl. a minden hallgató által igénybe vehető felzárkóztató, szintre hozó kurzusokon, egyéni mentorálás keretében stb. Különösen jó terep ehhez a kollégium, a szakkollégium. (Nem lehet azonban, kizárólag részükre szervezett, mert az sem az érintettek, sem a közvélemény egyetértésével nem találkozna.)

A felsőoktatás fontos feladata a hallgatók között a tehetségek felkutatása, gondozása, a kiemelkedők sokszínű támogatása – egyéni tanterv, előtanulmányi rendszer, párhuzamos képzés, TDK tevékenység, demonstrátori megbízás stb. –, az elitképzés a képzés minden szintjén. Lehet arra építeni, hogy a tehetségesek, a szorgalmasak sokkal többre képesek, mint az átlag. Ezt azonban úgy indokolt szervezni, hogy a lehető legkevésbé különüljenek el az alap-közösségüktől, hogy jótékony, „húzó” hatásuk az egész közösségre érvényesülhessen.

Az esélyegyenlőség növelése szempontjából is indokolt lenne újragondolni az érettségi utáni, valójában egymásra épülő, többlépcsős szakképzés (post secondary, félfelsőfokú, felsőoktatási szakképzés, BA/MA, BSc/MSc) kialakítását. Ez hatékonyan segíthetné a több lépcsőben megvalósuló mobilitást is.

- ***A nemzetközi együttműködés (a nemzetköziesedés)***

A felsőoktatás alapvető érdeke és feladata a nemzetközi oktatási együttműködés évszázados hagyományainak (pl. „vándorlegények”) a mai kor követelményeinek megfelelő újraszervezése, az együttműködési készség fejlesztése. Ez magában kell, hogy foglalja a tantervbe épített hallgatói mobilitást, a részképzést, a közös képzést, a közös diplomát stb., ezek támogatását, megkönnyítését, valamint az oktatók tervezett és szervezett mobilitását, a külföldi oktatók meghívását.

A sikeres nemzetközi együttműködés feltételezi a felsőoktatás vonzóvá, versenyképessé tételét, hogy a tehetséges fiatalok közül minél kevesebben menjenek külföldre teljes idős tanulmányokat folytatni. Közülük ugyanis várhatóan sokan a végzés után is ott maradnak, és ez az országnak nagy veszteség. A folyamatosan javuló minőség, valamint az erre épülő eredményes marketing, távlatosan a minél több külföldi hallgató vonzásának is fontos feltétele. Ez pedig nemcsak a bevétel miatt, hanem a magyar hallgatók ösztönzése, bátorítása, nyelvtanulása szempontjából is fontos.

Az előzőek megvalósításának vannak olyan feltételei is, amelyek esetében a felsőoktatás csak kezdeményező lehet, a döntés nem az ő hatásköre. (Pl. a külföldi hallgatókat jobban vonzó magyar állami ösztöndíj, a Stipendium Hungaricum adminisztrációjának egyszerűsítése stb.)

Az intézményi, a személyes együttműködés fontos követelménye a felsőoktatás területén a világban zajló folyamatok ismerete, az azokhoz történő illeszkedés képessége.

- ***A bolognai képzési programok felülvizsgálata***

A bolognai célkitűzésekkel, a Bologna-folyamat hazai megvalósulásával kapcsolatban még ma is sok a tisztázatlan kérdés, esetenként a jogos kritika, a korrekció igénye, és találkozni lehet értetlenséggel is. Ezeket mihamarabb tisztázni, és ahol szükséges, korrigálni kell.

A legtöbb kritika az alapképzések (BA/BSc) programjainak a bolognai céloktól jelentősen eltérő tartalma és zsúfoltsága miatt fogalmazódik meg. A kritika jogos, tekintve, hogy nem egységben szemlélve készültek az alap- és a mesterképzések programjai, az intézmények igyekeztek minden elsajátítandót az alapképzésbe belezsúfolni. Következésképpen az alapképzésben túlzott az elméleti orientáció, az elméleti tárgyak mélysége. Az oktatott alap, valamint alapozó (természet-, illetve társadalomtudományi) tantárgyak jelentős részének vannak a mesterképzéshez tartozó részei, azt – módszertani okokból is ott célszerű oktatni, amikor a hallgató már a tanulás folyamatában érzékeli a szükségességét – nem pedig az alapképzésben. Ezzel szemben jelentőségénél csekélyebb a gyakorlati képzés, és nem kap megfelelő teret a munkavállalásra történő felkészítés. (Ez az igény nem azonos azzal az irreális elvárással, hogy a hallgatókat a leendő – még nem is minden esetben ismert, és a végzésükig esetleg még többször is megváltozó – konkrét munkahelyeken reájuk váró feladatokra kellene felkészíteni. (Ez a munkáltatók feladata.) Valamint azzal sem, hogy a felsőoktatásnak, a graduális képzésben azonnal alkalmazható szakismerettel rendelkező diplomásokat kellene kibocsátania, ez a felsőfokú szakképzés feladata.)

A fentiekből az is következik, hogy a mesterképzésben pedig sok esetben nincs mi „újat” tanítani. Az agrár, a műszaki, a természettudományi képzés iránti alacsony érdeklődés okai között valószínűleg a BSc fokozatok túlzott követelményei is jelentős szerepet játszanak, csakúgy, mint a magas lemorzsolódásban.

Megfogalmazódnak más észrevételek is, amelyeket érdemes alaposan elemezni. (A kis kreditszámú tárgyak szétszabdaltják a képzést, nehezítik a nemzetközi kredittranszfert, a tantervekben nincs moduláris építkezés, hiányzik a szakmai irányváltás tényleges lehetősége,

nem megoldott az egyes fokozatokban tovább nem haladó, kimaradó hallgatók szakismeretének elismerése, igazolása, a BSc után, egyes MSc képzésre esetenként rövidebb idő – két-három félév – is elegendő lenne stb.)

Elsősorban tehát nem azon indokolt gondolkodni, hogy hol kellene eltérni – az egyébként alapvetően nyitott – bolognai elvektől (pl. visszaállítani az osztatlan képzést, kialakítani az akadémiai, illetve a gyakorlati típusú alapképzést), hanem azon, mit csinálunk rosszul, s főleg hogyan kellene jól csinálni. Vannak kezdeményezések pl. a reálisabb mértékű, szerényebb elméleti ismereteket tartalmazó BSc indítására, amelyről MSc-re csak további egy-két félévnyi tanulás után lehetne jelentkezni. (Érdemes egyébként megvizsgálni, hogy az ilyen esetben a szükséges ismeret elsajátításáról nem elegendő-e – esetleg az MSc képzés során –, különbözeti vizsgán beszámolni.)

A bolognai elvektől való eltérést általában elég nehéz elvileg megindokolni, mert alapos előkészítés után, széleskörű európai konszenzussal születtek, nyitottak, indokolt esetben teret engednek a nemzeti sajátosságoknak.

Az egységes Európai Felsőoktatási Térség kialakításából hiba lenne kimaradni, ez ellentétes lenne a hallgatók, valamint a társadalom érdekével is.

Egymásnak ellentmondó törekvések, vélemények is megfogalmazódnak. Az osztatlan képzés visszaállításának igénye pl. ellentétben van azzal a panasszal, ami a hallgatók egy részének alacsony tudásszintjéről, szorgalmának, érdeklődésének hiányáról szól. Osztatlan képzés esetén ugyanis a rosszabb tanulók, a kevésbé tehetségesek, a kevésbé motiváltak rontanák az oktatás, a képzés színvonalát.

- ***Az át- és továbbképzés korszerűsítése***

A tudomány gyorsuló fejlődése, megújulása, a gyors technikai és technológiai váltások következtében egyre erőteljesebben jelentkezik az ismeretek permanens megújításának szükségessége, kényszere. A felsőoktatásnak nagy lehetősége és feladata erre a gyakorlatban tevékenykedő legjobb szakembereket is bevonva felkészülni, a személyi és a tárgyi feltételek tekintetében is alkalmassá válni. Nem csak azt kell ajánlani, amit „tud” az intézmény, hanem formában és tartalomban azt kell „tudni”, amire bemeneti, s főleg kimeneti kereslet van/lesz. Az élenjáró vállalatok, szolgáltatók egy-egy (nem csak műszaki-gazdasági) területen mind az elmélet, mind a gyakorlat tekintetében felkészültebbek a felsőoktatásnál.

Az át- és továbbképzés, valamint pl. a harmadik életkorúak (a nyugdíjasok) tanulása a felsőoktatás egyik kitörési pontjaként, dinamizáló tényezőjeként is számításba jön, a kínálgató lehetőség elmulasztása pedig hosszú időre kiható hátrányt jelent.

3. A hallgatói lét újrapozicionálása, a hatékonyabb teljesítményösztönzés

A tananyag folyamatos korszerűsítésével, valamint oktatás-módszertani, oktatásszervezési eszközökkel, az intézmény humán tényezőinek a szervezésével támogatni, ösztönözni kell a hallgatóknak az eredményesebb, a jobb munkához, a tanuláshoz fűződő belső motivációik kialakulását, és mind erőteljesebben kell ennek meglétére építeni.

A mainál határozottabban meg kell követelni a fegyelmezett munkavégzést (pl. a folyamatos felkészülés, a tanulmányi idő optimális hossza), a hivatásukra, az értelmiségi létre történő magas színvonalú felkészülést, hogy a végzés után minél inkább **megfeleljenek** a globalizáció, a jövőbeni **„digitális világ” követelményeinek**.

A PhD/DLA képzés fenti elvek szerinti **újrarendelése** is indokolt. Mindenekelőtt azért, hogy csak a legjobbak kerülhessenek felvételre.

A színvonalasabb felkészülést nem csak ösztönözni kell, nem csak a követelményeket kell növelni, hanem a tanítás hatékonyságát is (ld. fentebb), valamint a tudáselsajátítás, a felkészülés lehetséges legjobb feltételeit is meg kell teremteni. (Könyvtár, laboratórium, célszerűen kialakított tanterem, jól használható tankönyvek, jegyzetek, digitális tananyagok és más oktatási segédletek stb.).

A színvonalas felkészülés segítése szempontjából is érdemes újrarendelni a hallgatói közösségek (tanulókör, tanulócsoporthat, kollégium, szakkollégium, csoportos mentorállás stb.) helyét, szerepét. (A közösségek amellathat, hogy szerepet vállalhatnak az egyetemi közéletében, egyúttal a közéleti és politikai kultúra alakításának is terepét képezhetik.)

A követelmények növelése mellett nagyobb figyelmet indokolt fordítani az ösztönzésre, az erkölcsi, az anyagi elismerésre is. (Pl. a kari tanácsok, a szenátusok által alapított, az évfolyam-, a kar-, az egyetem Kiváló Tanulója cím, jelentős összegű ösztöndíj, külföldi részképzés anyagi feltételének biztosítása.)

Az intézmény kötelessége és érdeke, hogy hallgatóival – mint a „megrendelőivel”, a partnereivel – új típusú, a hagyományos tanár-diák viszony helyett, a mester-tanítvány viszonyt, kapcsolatot, együttműködést alakítsa ki. A szakmai közvélemény szerint is magas színvonalú oktatáson, képzésen túl megszervezze, működtesse a korszerű tanulmányi, pszichológiai, egészségügyi, karrier- stb. tanácsadást, a színvonalas – nem hatósági jellegű – tanulmányi ügyintézés. Létrehozza az egészséges életmódot, a testnevelést, a sportot, a művelődés infrastrukturális és egyéb feltételeit.

Az előbbiekh mellett egy jól működő térítési díj-, valamint tanulmányi és szociális ösztöndíjrendszer is ösztönözheti, a társadalom – és hosszabb távon az egyén érdeke is, hogy – ösztönözze a hallgatókat a jobb tanulásra, az eredményesebb felkészülésre. Ennek kialakításában kezdeményező szerepet kell, hogy vállaljon a felsőoktatás.

A tandíj és ösztöndíj ügyére az elmúlt években számos, nem egyszer politikai felhang rakódott rá. Elérkezett az idő a rendszer teljes körű újrarendelésére. (Az egyén, a család kötelezettségei az állami mellett, az önkormányzati, az alapítványi, a vállalati ösztöndíjak alapításának támogatása stb.)

Mind szociális, mind minőségi szempontból szólnak érvek pl. egy olyan ösztöndíj-tandíj rendszer mellett, amikor egy tanévet minden felvett hallgató ingyen tanulhat. A második tanévtől azonban csak a jól teljesítők nem fizetnek, sőt ők a szociális ösztöndíj mellett tanulmányi ösztöndíjat is kaphatnak, úgy, hogy képesek legyenek finanszírozni a tanulmányaikat. (Ez eredményezheti az oktatás, a képzés színvonalával kapcsolatos hallgatói igények hangsúlyosabbá válását is.) A lemaradóknak sem kell abbahagyniuk tanulmányaikat, a valós költségek nem elhanyagolható részének megtérítése mellett folytathatják azt, a térítési díjat ugyanis finanszírozhatják diákhitelből. (A felsőoktatásban folyó felsőfokú szakképzés ingyenessége mellett szóló érveket érdemes megfontolni.)

A tanulmányi ösztöndíj szükségességét esetenként megkérdőjelezhik, arra hivatkozva, hogy a tanulás a hallgatók munkája, illetve, hogy a jó anyagi helyzetben lévőknek nem kell támogatni. Ez a nézet figyelmen kívül hagyja, hogy a munkavégzés minőségének ösztönzése, anyagi elismerése általános gyakorlat – és független a munkát végző vagyoni helyzetétől –, márpedig a tanulás is munka. (A tanulmányi ösztöndíjnak elsősorban nem az összege, hanem a ténye a fontos.)

4. A partneri kapcsolat fejlesztése a leendő munkáltatók képviselőivel

Ez egyrészt azért indokolt, hogy az intézményeknek, az oktatóknak közvetlenül is legyenek információi a társadalom, a megrendelők, a munkáltatók, az önkormányzatok, a partnerek, a felhasználók elvárásairól, véleményéről, másrészt, hogy a közvetlenül érintetteknek és a szélesebb közvéleménynek is legyenek ismeretei a felsőoktatás valós helyzetéről, problémáiról, az intézményekben folyó munkáról.

Mind a képzők, mind a leendő munkáltatók érdeke, hogy a felhasználók, a diplomásokat foglalkoztató munkáltatók, különböző módon – nem csak a duális képzés keretében – részt vehessenek, részt vegyenek a felkészítésben, a felsőoktatás, a képzés finanszírozásában, hogy a társadalom minden felsőoktatási ráfordítása hatékonyan szolgálja az oktatást, a képzést.

5. A társadalom előtti el- és beszámolás, a nyilvánosság- társadalmi felelősségvállalás

A felsőoktatásnak törekednie kell társadalmi beágyazottsága erősítésére, a közvélemény szimpátiájának, elismerésének, szolidaritásának, támogatásának, esetenként védelmének a megszerzésére.

E tekintetben ma még sok a kívánnivaló. A szakma, az egyetemen kívüli szakmai közvélemény a felsőoktatással szemben sok esetben kritikus, esetenként ellenséges. A felsőoktatásban, az intézményekben kialakult belső értékrend nem mindig egyezik a szélesebb szakmai közvélemény értékítéletével.

Az oktatás, a képzés, az intézmények gazdálkodása, a működésének színvonala nem magától értődően jó, de ha jó, a felsőoktatásnak, az intézményeknek azt is kötelességük a közvélemény számára közérthetően bemutatni, bizonyítani. A tevékenységük elismerésre méltó színvonala mellett azt is, hogy jó gazda módjára sáfárkodnak a rendelkezésükre bocsátott társadalmi javakkal, az adófizetők pénzéből kapott támogatásokkal.

A tájékoztatás (nyílt napok, állásbörze, város-egyetem kapcsolat stb.) egyúttal PR-tevékenység is, és a felsőoktatásnak erre (a jelentkezők, a hallgatók vonzására) is szüksége van.

Az intézmények szellemi kapacitását, anyagi javait indokolt az oktatáson, a képzésen, a szakmai, tudományos, alkotó munkán túl is, különböző formában, fontos és szimpatikus társadalmi célokra hasznosítani. A felsőoktatási intézmények regionális, térségi kohéziós szerepe folyamatos jelenlétet és nyitottságot vár el az intézményektől.

Az is fontos, hogy a hallgatók „megmutassák magukat” e téren, tapasztalatokat szerezzenek a társadalmi felelősségvállalás gyakorlása közben.

6. A humán erőforrás-menedzsment fejlesztése

A professzionális humánpolitika, a humán menedzsment a felsőoktatásban jelentőségénél sokkal kevesebb teret kap és ez nagy hiányosság.

A felsőoktatásban a legnagyobb érték, a színvonal kulcsa a „jó” oktató, akinek a kiválasztására, fejlődésére különös figyelmet indokolt fordítani. A Jó oktató egy személyben tudós, szakértő, pedagógus, értelmiségi alkotó, egy korszerű társadalomkép szolgája. Sikeres oktató csak az lehet, csak az tudja eredményesen ellátni a feladatát, aki – a magas szintű szakmai felkészültség mellett – mind a pedagógiai, az oktatástervezési, az oktatás-módszertani, az oktatásszervezési ismeretek, mind a tanítás tanítása tekintetében egyaránt felkészült, ismereteit mindezek tekintetében nemcsak szinten tartja, hanem folyamatosan meg is újítja.

Az oktatásirányításnak, a vezetőknek fontos feladatuk, hogy ezt ösztönözzék és gondoskodjanak az ehhez szükséges feltételekről. (Főként nem „iskolás” formában, módszerekkel, hanem pl. az „Év Oktatója” a „Kiváló Oktató” stb. cím tulajdonosainak bevonásával szervezett tréningeken). Azért, hogy az oktatók ne az évek során, tapasztalati úton, esetleg kudarcok árán – lényegében a hallgatókon „kísérletezve” – szerezzék meg a szükséges ismereteket és készségeket.

Az oktatókat, valamint az akadémiai szféra vezetőit munkájuk minőségének javítására ma nagyrészt belső motivációik, szakmaszeretetük, hivatástudatuk ösztönzi. Ezek roppant fontos, sőt nélkülözhetetlen tulajdonságok, de nem elegendők, még akkor sem, ha sok a jó, sőt kiváló teljesítmény. Sok példa mutatja, hogy a kedvezőtlen személyes tulajdonságok, illetve a vezetői kompetenciák hiánya a felsőoktatás, a tudomány terén tevékenykedő vezetők esetében igen káros.

- **A követelmény rendszer**

Az elvárható folyamatos fejlődés, fejlesztés érdekében, olyan követelményrendszerre és annak betartására van szükség, amely hosszabb távon orientálja a potenciális jelölteket, biztosítja a minőség primátusát (pl. a diploma, a PhD/DLA, a habilitáció más-más, indokolt esetben külföldi intézményben történő abszolválásával), a pályázók komplex megítélését. A triviális eseteket leszámítva nem tartalmaz kizárólagos elemeket, mert az túlhangsúlyozná annak jelentőségét a többi követelményhez képest. Indokolt, hogy mindenkinek legyen olyan, nem formális „munkaköri leírása”, amelynek alapján érdemben értékelhető a munkája, a tevékenysége.

- Az oktatók esetében konkretizálni kell az alkalmazás feltételét jelentő személyes tulajdonságokat (nyitottság, gyors reagálás, kommunikációs- és beszéd-készség, döntési képesség, empátia stb.), valamint a kezdő oktatók esetében az elsajátítandó pedagógiai ismereteket, illetve a szakmai követelményeket intézménytípusokként, szakmánként, beosztásonként;
- Az akadémiai szféra minden szintű vezetőjével szemben meg kell fogalmazni az elvárt személyes kompetenciákat. (Tájékozottság mind a hazai, mind a nemzetközi – elsősorban az európai – felsőoktatás térben zajló folyamatokban, józan ítélőképesség, tárgyilagosság, szervező-készség, demokratikus vezetési stílus, tárgyalóképes idegennyelv-ismeret stb.). Továbbá meg kell határozni a vezetői munka (a humánerőforrás-menedzsment, a szakmai, az alkotó, a kutató-fejlesztő, az innovációs munka, az oktatás-képzés, a gazdálkodás irányítása) tekintetében állított konkrét követelményeket.

E téren ma két jellemző torzulás tapasztalható. Az egyik, amikor lényegében csak a szakmai felkészültséget, a szakmai alkalmasságot, mérlegelik, míg a tudásátadás képességét, a pedagógiai, a módszertani felkészültséget, az oktatói, illetve adott esetben a vezetői alkalmasságot, valamint a személyes tulajdonságokat nem. Pedig ezek tekintetében ugyan úgy indokolt szigorú követelményeket állítani, mint a szakmai alkalmasság tekintetében. A másik, hogy a szakmai alkalmasság megítélésének – olyan területeken is, ahol ez nem feltétlenül mutatja pontosan az alkalmasságot – szinte kizárólag az elméleti felkészültséget tükröző publikáció, disszertáció, tudományos fokozat megléte a kritériuma, a gyakorlati tapasztalat, az alkotás, a fejlesztés, az innováció csak kisebb jelentőséggel bír. Ez annak ellenére van így, hogy az oktatásban, a képzésben egyaránt fontos a „tudós” típusú tanár, valamint az oktatni, a tudást, a tapasztalatot átadni tudó „mester” típusú tanár – nem azonos a mai mestertanárral – (pl. „Ipari Professzor”). A szigorú követelmények természetesen ez esetben is indokoltak. Nyilvánvalóan az optimális az, ha egyetlen személyben egyesül a sikeres alkotó, kutató, a jó tanár, a felkészült menedzser, de ez nem szükségképpen van így.

A követelmények állításánál csak a mennyiség vonatkozásában szabad tekintettel lenni a méltánytalanul alacsony bérekre, a minőség, a munkafegyelem tekintetében nem. (A bérek rendezése azért is sürgető, hogy az oktatók az értelmiségi lét feltételét a bérükből, az elvárható terhelés mellett meg tudják teremteni, figyelmüket teljes egészében az intézményükben folyó oktatásra, képzésre, szakmai tevékenységre fordítsák.)

- **A minőségbiztosítás**

A humánerőforrás-menedzsment terén is ki kell alakítani és működtetni, érvényesíteni kell a minőségbiztosítási rendszert.

Ezen belül:

- a nyílt versenyt az oktatók kiválasztásánál, előléptetésénél. (Mérsékelendő a mai sokszor túlzott belterjességet is);
- az oktatók oktatási; szakmai, alkotó, kutató-fejlesztő, innovációs munkájának, egyetemi tanárok esetén külső (külföldi) szakemberek bevonásával, személyes felelősségvállalásukkal végzett, rendszeres teljesítményértékelését;
- az egyértelmű és magas követelményeket a kinevezésnél, az előléptetésnél. (Előadói szintű nyelvtudást az adjunktusi előléptetésnél, ahol szakmailag indokolt – pl. a pedagógus-, a mérnök-, a közgazdász-képzésben – ott a gyakorlatban töltött hosszabb időt. Legalább egyéves külföldi, esetleg más hazai intézményben szerzett oktatási tapasztalatot az egyetemi tanári kinevezésnél stb.);
- az oktatók munkájának érdemi hallgatói véleményezését;
- a kimeneti minőség független szervezet általi ellenőrzését. (Mit tud a végzett hallgató?). A kompetenciavizsgálatot. (Mivel tud többet a végzett hallgató?);
- az oktatási szervezetek (tanszék, intézet, szak, kar) és vezetőik munkájának szabályozott, rendszeres, a vezetői munka valamennyi területére kiterjedő értékelését. Annak áttekintését is, hogy összhangban van-e a szolgálat (az intézményért, a karért, a tanszékért, a beosztottakért viselt felelősség), illetve a hatalmi pozíció.

A követelmény rendszer hatékony működésének feltétele az, hogy az elvárhatónál gyengébb teljesítménynek deklarált konzekvenciái legyenek, valamint, hogy az értékelések eredménye nyilvános legyen. (Értelmiségi körökben a nyilvánosság, az átláthatóság, a transzparencia mással alig helyettesíthető, alig pótolható ösztönzője a több, a jobb munkának.)

Az oktatók között indokolt megnevezni az alkotó, a tudós, a pedagógus kiválóságokat és számukra különlegesen jó munkafeltételeket, valamint nagyfokú önállóságot kell biztosítani. Megfontolandó pl. a professzori címnek az egyetemi tanári címtől elkülönülő, önálló használata (a professzor legyen „vitathatatlan tekintély”), vagy az egyetemi tanári cím több fokozatának a bevezetése. Az ösztönzés, az elismerés céljából, illetve az alkalmazott tudományok egyetemre tekintettel a többi oktatói cím esetében is indokoltnak tűnik a nem automatikus – nem az adott fokozatban eltöltött időtől függő – több fokozat bevezetése.

7. A vezetés, a szervezet

A kor kihívásai, a képzés tömegesedése, a piac, a folyamatosan növekvő verseny, a megnövekedett intézményi méretek, a finanszírozás változásai igénylik a vezetés fokozatos átalakítását, a vezetés életre szóló karrierpozícióvá válását, a professzionális menedzsment kialakítását, az oktatás, a kutatás autonómiájának biztosítása mellett a tudós, az alkotó, az oktató, illetve a menedzser feladatok elválasztását, és nem csak intézményi szinten. (Természetesen oktató is válhat menedzserre, ha azt választja életre szóló hivatásul.)

Jogos elvárás, hogy mindenki képességének, felkészültségének megfelelően azt csinálja, amihez ért (munkamegosztás), amiben korábban bizonyította jártasságát, és aminek a magas színvonalú végzésétől és csak attól – nem az alkotói, kutatói eredményeitől, nem az ezeken a területeken szerzett érdemeitől, nem a politikai nézeteitől – függ az egzisztenciája. (A rektor-kancellár rendszer – a személyek alkalmassága esetén – jól szolgálhatja a felsőoktatás érdekét, de a különböző „listák” első száz egyetemének vezetési rendszere, valószínűleg az angolszász típusú felsőoktatásra jellemző egyszemélyi felelős, elnök/board típusú.)

A fentiek mérlegelése nagyrészt kormányzati feladat, de a felsőoktatás lehet kezdeményező.

A mai kari-tanszéki szervezet nem minden tekintetben szolgálja az oktatás színvonalának emelését (pl. a dékán munkáltatói joga, kötelessége), illetve esetenként akadályozza az intézmény szellemi és anyagi erőforrásainak hatékony, sikeres mozgósítását, a felsőoktatáshoz méltó, interdiszciplináris szakmai, kutatási, fejlesztési, innovációs munkákban való részvételt, a hazai és nemzetközi oktatási, kutatási együttműködést.

Indokolt ezért a karok szerepének, feladatainak áttekintése, újragondolása, az oktatás szervezésére történő fókuszálása, valamint – ahol nem így van, ott – az egyes tudományterületek, tantárgyak, tantárgycsoportok műveléséért, fejlesztéséért, oktatásáért önállóan felelős, hatékonyan, gazdaságosan működtethető, fejleszthető oktatási-szervezeti egységek kialakítása.

8. A finanszírozás

A felsőoktatási intézmények kiadásai az elmúlt években differenciáltan alakultak. Drasztikus csökkenés után összességükben elérték, majd kis mértékben meg is haladták a korábbi szintet, de a forrásuk szerkezete jelentős mértékben módosult. Az intézményeknek nyújtott költségvetési támogatás előbb csökkent, majd elenyésző mértékben emelkedett, jelentős mértékben növekedett viszont az EU-támogatás és a saját bevétel. Ez a folyamat közép- és hosszútávon a felsőoktatás számára veszélyeket rejt magában. Az EU-támogatás a közeljövőben megszűnhet, a saját bevételek pedig nemcsak a felsőoktatás teljesítőképességétől függenek, hanem a különböző okok miatt változó kereslettel is, amihez az intézmények különböző mértékben képesek alkalmazkodni.

Ezek a tendenciák, valamint az, hogy a kutatás-fejlesztéshez, a szakmai munka eredményes viteléhez szükséges korszerű infrastruktúra – gépek, berendezések, épületek – működtetése egyre növekvő összegű forrásokat igényel, indokolják az intézményi gazdálkodás egyes területeinek az újragondolását.

- **A költségvetési támogatás**

Növekvő költségvetési támogatásra – figyelemmel arra, hogy sok más területen (közoktatás, egészségügy infrastruktúra stb.) is jelentkeznek indokolt igények – a felsőoktatás, belátható időn belül mindenekelőtt a döntéshozók számára jól indokolható, prioritásra méltó célokkal, meggyőző érvekkel, a hatékonyság növelésére tett vállalásokkal, eredményes lobbytevékenységgel, távlatosan is sikerrel kecsegtető oktatási, szakmai projektek előterjesztésével számíthat. Olyanokkal, amelyek megvalósításának feltételrendszerét szellemi, létesítményi stb. kapacitásigényét, módját, valamint a saját források mozgósítása, átcsoportosítása mellett is szükséges többlettámogatás igényét, várható hasznát meggyőzően be lehet mutatni, a legszigorúbb elemzés során is be lehet bizonyítani.

Többlettámogatásra azonban reálisan, az előbbieket megvalósulása esetén is, valószínűleg csak a szükségesnél szerényebb mértékben lehet számítani.

- **A saját bevétel**

Az utóbbi időben egyre hangsúlyosabb a felismerés, hogy fontos társadalmi érdek az, hogy a felsőoktatásban meglévő szellemi kapacitás az oktatáson, a kutatáson túl az innovációban, valamint a társadalmi, gazdasági, kulturális élet más területein is hasznosuljon (un. „harmadik misszió”).

A felsőoktatás számára ez feladat, de egyben un. saját bevételt biztosító lehetősége is. A felsőoktatásnak, céljai, feladatai megvalósításához a jövőben is (sőt) szüksége lesz saját bevételre. Ez a bevétel szakmánként, intézményenként, régióként ugyan differenciáltan, de továbbra is nagy jelentőségű lesz az oktató, a szakmai, a tudományos, az alkotó munka, az intézmények működése, esetenként fejlesztése tekintetében.

Az intézmények vezetőinek ezért, az állami támogatás megszerzése és hatékony felhasználása mellett, egyre nagyobb erőfeszítéseket indokolt tenniük a saját bevételek növelésére, a bevételeknek az intézményen keresztül történő realizálására.

Saját bevételnek tekintendő minden vállalkozási típusú, valamint egyéb külön munkáért, szolgáltatásért kapott bevétel, amelynek realizálásában – ha csak részben is – szerepe van az elvégzett munkával, a teljesítménnyel együtt az intézmény presztízsének, illetve amelyhez a bevételt megszerzők – szabályozott módon – igénybe veszik az intézmény infrastruktúráját. (Ilyenek a térítéses oktatás-képzés, a pályázatok, a külföldi hallgatók képzése, a szerződéses megbízások, az ideiglenesen szabad kapacitások hasznosítása, a hálapénz stb.)

A bevételeket, a bevételekkel kapcsolatban felmerült intézményi költségek (a rezi) maradéktalan megtérítése mellett (amit az érintettek sokszor tévesen elvonásnak tekintenek), valamint a munkát végzők méltányos díjazásán felül (amit a rendkívül szerény felsőoktatási bérek külön is indokolnak), szabályzatban foglalt módon indokolt az intézmény infrastruktúrájának fejlesztésére, a bevételszerzés ösztönzésére fordítani.

A saját bevétel nemcsak a finanszírozás, a fejlesztés, a keresetek szempontjából fontos, hanem a szakmával, a gyakorlattal való élő kapcsolat, a szakmai teljesítőképeség (önköltséges tanfolyamok, át- és továbbképzések, valamint az alkotás, a kutatás-fejlesztés, az innováció) bizonyítása szempontjából is. A bevételek elmaradása, csökkenése esetén megvizsgálandó az is, hogy nem a színvonalas, a korszerű a piacképes, az eladható tudás hiánya-e annak az oka.

A saját bevételekért kifejtett aktivitást, az értékesítésre alkalmas tudást, a hozzájárulást az intézmény fenntartásához, fejlesztéséhez elismerésre méltó tevékenységnek, értéknek kell tekinteni. Az oktatási szervezetek által realizált bevételeknek az intézmény fenntartására, fejlesztésére fordított részét (az oktatási terheléshez hasonlóan) figyelembe kell venni az intézményi javakból – költségvetési támogatásból, létszámból, alapterületből stb. – való részesedésnél, az oktatási/oktatói terhelés megállapításánál. Aki nem realizál az intézménye működését, fejlesztését szolgáló saját bevételt, annak legyen nagyobb az oktatási terhelése.

9. Az autonómia

Az intézmények, az oktatók, a hallgatók teendőinek meghatározása szempontjából is indokolt az egyetemi autonómia elvi alapokon álló újragondolása, tartalmának a mai kor (hazai és nemzetközi verseny, intézmények nagysága, feladatai, tömegképzés, globalizáció) körülményei közötti törvényi rögzítése.

Az autonómia, az állami (parlamenti, kormányzati); a tulajdonosi, a fenntartói (költségvetési intézmény esetében a kormányzati); illetve az intézményi jogosítványok és kötelességek

értelmezése körül sok a félreértés. A szélsőségesen értelmezett, soha sem volt intézményi autonómia irreális igénye ugyanúgy megfogalmazódik, mint ahogy létezik az indokolatlanul beavatkozó kormányzati gyakorlat is. (Mind a kettő komoly oka lehet a felsőoktatásban kialakult feszültségeknek, újak keletkezésének.)

A felsőoktatás „közjó”, közfeladat, részben köztulajdon, milyensége közérdek. Törvényi szabályozása, állami intézmények esetén a fenntartói jogok minél inkább jogszabályi úton történő gyakorlása, parlamenti, kormányzati feladat és kötelesség. (A tulajdonosi jogokat nemcsak azért nem gyakorolhatják az intézmények, az oktatók, az éppen ott tanuló hallgatók, mert nem ők a tulajdonosok (a tulajdonos képviselői), hanem azért sem, mert nekik – rövidtávon – lehetnek, sőt vannak a társadalmi, a tulajdonosi, érdektől eltérő érdekeik is.)

A társadalmi érdek érvényesüléséről való gondoskodás, demokráciákban, a parlament, a kormányzat feladata, amit – részben – rábízhat, sőt célszerű, hogy rábízson a piacra, az erre felhatalmazott testületekre.

A felsőoktatás szolgáltatás, azt kell tennie, amire a társadalomnak szüksége van. Ennek meghatározása persze nehéz, ebben a felsőoktatás véleménye is fontos, de nem ő hívatott dönteni. Arról azonban – az érintettekkel együtt működve – igen, hogy feladatot hogyan valósítja meg.

A szabályozás keretében azonban tekintettel kell lenni arra, hogy az oktatás, a kutatás, az alkotás:

- egyrészt magas szintű szellemi tevékenység, ami csak szellemi térben, nyugodt, alkotó légkörben, alkotóműhelyben, az oktatási, a kutatási, az alkotói szabadság, az alkotói autonómia feltételei között, tud feladatának megfelelően, eredményesen működni, a külső beavatkozás, a permanens változás körülményei között nem;
- másrészt azonban szolgáltatás, amelyet az intézmények végeznek a megrendelők, a megbízók, a társadalom, a hallgatók számára, akikkel kötelező az érdemi együttműködés;
- harmadrészt társadalmi javak felhasználása, s ennek során értelemeszerű a gazdaságosság, a takarékoság, a hatékonyság, az átláthatóság, az elszámoltathatóság követelménye.

A fentiekre tekintettel az autonómia elvszerűen csak a szubszidiaritás (tudatosan osztott felelősségvállalás) elvei szerint alakítható.

10. Az irányítás, a partnerek

Az intézményi, a kari, a tanszéki vezetők, az oktatók, a hallgatók mellett természetesen másoknak is vannak feladataik: a mindenkori kormányzatnak, az ágazati irányítást, az állami intézmények fenntartói jogát gyakorló minisztériumoknak, a végzett hallgatók leendő munkáltatói képviselőinek, a középfokú oktatásnak, valamint a felsőoktatással együttműködő más szervezeteknek, intézményeknek. Ezeknek a teljes körű számbavétele is indokolt, de – a sokféle szakmai munkához: az alkotáshoz, a kutatás-fejlesztéshez, az innovációhoz hasonlóan – ez sem képezi ennek az írásnak a témáját.

Különösen hangsúlyos a mindenkori kormányzat, az ágazati irányítást, az állami intézmények fenntartói jogát gyakorló minisztériumok szerepe. A sikernek fontos feltétele ugyanis, hogy nyugodt, alkotó légkör legyen az intézményekben, hogy („nemzeti konszenzussal” kialakítottak), nyilvánosak, hosszabb távra érvényesek, teljesítmény- és minőségelvűek, a tartalmi munkát ösztönzők, normatívák, kiszámíthatók legyenek a szabályozók, hogy objektív legyen az ellenőrzés, a minősítés, hogy növekedjen a felsőoktatás presztízse. Mind ezekről az ő feladatuk gondoskodni.

Az elveket, a célokat, a feladatokat nem csak kidolgozni kell, hanem az érintetteket meg is kell győzni azok helyességéről, érdekeltté is kell tenni őket a megvalósításban, közre is kell működni a feltételek megteremtésében, valamint figyelemmel is kell követni a megvalósulást, az eredményeket pedig anyagilag és erkölcsileg el kell ismerni.

A koncepció kidolgozásában, a jól működő rendszer megalkotásában, a feltételek biztosításában történő együttműködés minden érintettnek érdeke, feladata, a kezdeményezés, a szervezés azonban a felsőoktatás (Emberi Erőforrás Minisztérium, Rektori Konferencia, Intézmények) kötelessége. Ez alól az érintettek valamelyikének a mulasztása, vagy a feltételek kedvezőtlen alakulása, részbeni hiánya sem ad felmentést a felsőoktatás számára.

/Lektorálta: Dr.Kemény László/

Absztrakt

Ez a tanulmány az első világháború utáni török-magyar kapcsolatok témaköréből az 1923. december 18-i békeszerződés fontos témáját kívánja bemutatni. Az Osztrák-Magyar Monarchia és az oszmán biradalom az első világháborúban szövetségesek voltak. Az első világháborúban Gallipoliban és palesztín hadszíntereken az Osztrák-Magyar Monarchia tüzei harcoltak, míg Galiciában az oszmán biradalom egy katonai egységgel képviseltette magát. Ez a történelmi tény nem csak abban az időben volt fontos a magyar és török nemzet barátsága szempontjából, hanem a jövőre nézve is erősíti a Magyarország és Törökország közötti szolidaritást, kölcsönös megbecsülést és megértést. Magyarország az egyik első állam volt, amely hivatalosan elismerte az Ankarai Nemzetgyűlést (az újkori török köztársaságot), mégpedig a világháború lezárását követő magyar-török békeszerződés hivatalos szövegébe foglalva. A fenti békeszerződéssel a két ország kapcsolata új dimenziókat kapott. Ez a békeszerződési dokumentum az említetteken felül még azzal a jelentőséggel is bír, hogy ez indította útjára az újkori magyar-török diplomáciai kapcsolatokat is. A két nemzet közötti szimpátia és szolidaritás abban is megmutatkozott, hogy a magyar közvélemény mélyen átérezte a Törökországban még zajló felszabadító háború okozta nehézségeket, és őszintén kívánta a török sikereket. Reményeim szerint ez a tanulmány hozzájárul az 1920 és 1925 közötti időszak magyar-török államközi kapcsolatai fontosságának jobb megértéséhez, és bizonyos területeken új ismeretekkel is szolgál. A tanulmány magyar, török és angol forrásmunkákat egyaránt felhasznált.

Kulcsszavak: Magyar-Török politikai kapcsolatok, Magyar- Török Nagy Nemzetgyűlés kapcsolatok, Atatürk

Magyar-Török Barátsági és Együttműködési szerződés & magyar-török kapcsolatok

Kétségtelen, hogy az I. világháború a közelmúlt legfontosabb eseményeinek egyike, a II. világháborúval együtt, a háború előtti politikai szerkezet és hatalmi egyensúly a háború után teljesen más formát öltött. Főként az európai politikai egyensúly változott meg teljes egészében. Az általános világtörténelemben a XX. század legfontosabb történelmi és politikai eseményeinek egyike kétséget kizáróan az I. világháború. Ez a globális háború a világ nemzetjeinek történelmében nagy és fontos változásokat okozott, ennek eredményeként Európa és a világ gazdasági és politikai térképét újrarajzolták, a lezajlott háború átalakította a területek sorsát. Az 1914. június 28-án kirobbant I. világháborúhoz rövid időn belül a nagyhatalmak mellett a korábban semleges országok is csatlakoztak, és négy év alatt szinte az egész világot lángokba borította. Számot vetve azzal, hogy ez a háború lényegében az olyan nagyhatalmak, mint Anglia, Franciaország, Oroszország, Németország vágyainak elérését célozta meg, és az emberek millióinak halálával, a történelemben óriási háború néven íródott be. A fő ok az európai nagyhatalmak érdekháborúi voltak, de a háború kirobbantását az okozta, hogy egy szerb nacionalista, Gavrilo Princip lelőtte az Osztrák-Magyar Monarchia trónörökösét, és a világ azon nyomban egy óriási háború küszöbére sodródott. Boszniai látogatása során Ferenc Ferdinánd főherceget, és feleségét, a Hohenberg hercegnőt, Sophie-t ugyanazon a napon az első

merényletet megkísérlő Cabrinovic sikertelensége után a fő merénylet, Princip gyilkolta meg, ami lánggra lobbantotta a háború gyújtózsinórját. Ezt a fegyveres merényletet, amely az I. világháború látható oka volt, egy nacionalista szervezet, a Fekete Kéz követte el, annak következtében, hogy 1908-ban az Osztrák-Magyar Monarchia elvette Bosznia-Hercegovinát az oszmán birodalomtól, és Szerbia uszította az osztrák-magyar uralom alatt élő szerbeket. Az Osztrák-Magyar Monarchia ez után a merénylet után 1914. július 28-án hadat üzent Szerbiának, és rövid idő múlva az olyan nagyhatalmak mellett, mint Anglia, Németország, Oroszország, semleges országok részvételével is, mint az oszmánok, Olaszország, Bulgária, Románia kibővült a háború által sújtott terület, ez az Európában kirobbant háború csaknem az egész világot óriási káoszba sodorta. Ez a hosszú lélegzetvételi lövészárk-hadviselés az országokra társadalmi, politikai, gazdasági és pszichológiai szempontból pusztító és kimerítő hatással volt.¹Pusztító, romboló hatása még nagyobb volt a háborút elvesztő országok számára, ennek következtében végezetül ezek az államok a békepárti magatartás helyett sokkal inkább agresszív magatartást tanúsítottak. Az oszmán birodalom és Magyarország az I. világháború után vesztes országokként asztalhoz ültek, és a számukra benyújtott könyörtelen és rendkívül súlyos békeszerződések feltételeinek elfogadására kényszerültek. Az oszmán birodalom a mondros-i fegyverletétellel elsőként lépett ki a háborúból, és a számára benyújtandó súlyos feltételeket várta. A palesztin harcmezőkön lévő oszmán csapatok kivonulása 1918 szeptember végén az angolokkal szembeni sikertelensége miatt a kor nagyvezíre, Mareşal Ahmet İzzet pasa elbeszélése szerint a tűzszünet aláírását elkerülhetetlenné tette. A nagy nehézségek, az erőfeszítés és sikertelenség ellenére a frontokon makacsul ellenálló oszmán birodalom 1918. október 30-án a mondros-i tűzszüneti megállapodással kénytelen-kelletlen aláírási helyzetbe került.² Így aztán az oszmán birodalom lemondott arról, hogy a tárgyalásra várjon az I. világháborúból teljesen kilépett és győztes országokkal. Az oszmán birodalom Nagy-Britannia és Franciaország delegációival folytatott tárgyalások után, a sévres-i békeszerződés miatt úgy döntött, hogy leteszi a fegyvert. A sévres-i békeszerződés az oszmán birodalom felé támasztott feltételeket egyértelműbbé tette. A sévres-i békeszerződés általában véve az I. világháború egyik végeredménye, leginkább pedig a mondros-i fegyverletétel után kialakuló folyamat egyik része. Ha visszatérünk a sévres-i békeszerződés aláírásának időszakához, 1918. október 30-án az antanthatalmakkal aláírt mondros-i fegyverletétel eredményeként az oszmán birodalom számára komoly korlátozásokat vezettek be politikai, katonai és gazdasági szempontból, és az ország nyitottá vált a megszállók számára. Másrészt a fegyverszünet aláírását követő néhány nappal később, amikor a cikkelyben kötelezett megszállás folytatódott, összegyűlt a párizsi békekonferencia, amely a Sévres-hez vezető folyamat fontos kilométerköve volt. Ugyanis a szövetséges hatalmak mellett a konferenciához csatlakoztak azok a tényezők is, amelyek elszakadtak az oszmán birodalomtól, és ezt az elszakadást kitervelték, az oszmán birodalom felosztása ügyében vitákat folytattak, és a jövőre irányuló határozatokat hoztak. Összefoglalva, ha a párizsi békekonferencián ismét áttekintik is a felosztási terveket az oszmán birodalom szempontjából, ez inkább a felosztó szereplők részesedésével kapcsolatos lett volna. Más szavakkal, a megszálló hatalmak, amelyek nem szándékoztak lényeges változtatást tenni az oszmán birodalom felé azokkal a földterületekkel kapcsolatban, melyekről úgy gondolták, hogy leválasztják róla, a felosztás

¹ Ayşe ÖZ, 2017: TRİANON ANTLAŞMASI VE MACAR ŞİİRİNE YANSIMALARI (TRIANON AND ITS REFLECTION ON HUNGARIAN POEMS), Department of Hungarology, Ankara University, DTCF Journal, p.90

² Dr. Zekeriya TÜRKMEN, 30 EKİM 1918 TARİHLİ MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASINA GÖRE TÜRK ORDUSUNUN KURULUŞ VE KADROSUNA BİR BAKIŞ, Ankara University journals, p. 616

kérdésében módosításokat végeztek. Tulajdonképpen a mondros-i fegyverletétel aláírása, a megszállás kezdete és a párizsi békekonferencián a felosztási tervek ismételt áttekintése a sévres-ig tartó folyamat fontos fejleménye, a megszállással szemben születő reakció és az, hogy Musztafa Kemál pasa átment Anatóliába, ahol előrehaladottabb szinten kezdeményezte az ellenállást, burkoltan bár, de a lausanne-hoz vezető folyamatot beindító eseményekként értékelhetők. A fent jelzettek szerint bár a folyamat szempontjából akaratlanul, de ez a nyilvánvaló időszak fontos a bajtársiasság kezdetének összefüggésében. ³ Ugyanis a békeszerződések után az oszmán birodalom földjei azonnal szabaddá váltak a megszállásra. A párizsi döntést 10 nap múlva végrehajtották, május 15-én elfoglalták Izmirt. ⁴ Voltaképpen ebben a formában is értékelhetjük. Leginkább a sévres-i békeszerződés súlyos következményei voltak a török nemzetet új és független állam alapításába sodró fontos tényezők. Ennek következtében Musztafa Kemál és barátai rövid idő alatt összegyűltek, minden felhívással, minden mukájukban azon tevékenykedtek, hogy milyen ellenállás szükséges egy új török nemzet létrehozásához, és hogy ne fogadják el a sévres-i békeszerződés egyetlen cikkelyét sem. 1919. május 10-én, Samsunban megtett első lépéssel a nemzeti küzdelmet elindító Atatürk rövid idő múlva, lemondva katonai és civil funkcióiról, hazáját a megszállás, népét a rabság és megsemmisítés veszélye alól felszabadító harcba kezdett. ⁵ Musztafa Kemál pasa a kongresszus után is azon igyekezett, hogy az egész országot bevonja a nemzeti összefogásba, egyesítse a szétszórta szervezeteket, a kormány elfogadja a nemzet akaratát és terjessze a Nemzetgyűlés megalakításának eszméjét. Egyrészt Sivasban egy általános kongresszus létrehozásán dolgozott, ezért augusztus 29-én Erzurumból Sivasba ment, és Sivasba érkezésekor a sivasi kongresszus 1919. szeptember 4-én, 14.00 órakor, 31 delegáció csatlakozásával megkezdte munkáját. ⁶ Ezáltal megkezdődtek egy új török nemzet megalapításának munkálatai. Ez az Anatóliában, Musztafa Kemál vezetésével megkezdett hatalmas küzdelem rövid idő alatt az egész világon visszhangot keltett, és nagy érdeklődéssel figyelték. Magyarország népe és államférfiai is közlőrl és érdeklődéssel figyelték ezt az anatóliai harcot, mivel Magyarország is, épp úgy, mint az oszmán birodalom, az I. világháború után egyike volt a vesztes államoknak. Magyarország is, mint az Oszmán Birodalom, súlyos feltételekből álló megállapodástól függött. Az ország területei azon nyomban szabaddá váltak a megszállásra. Tehát a magyarországi politikai és gazdasági helyzet semmiben nem különbözött az Oszmán Birodalométól. Az I. világháborúban vereséget szenvedő Magyarország és a szövetséges hatalmak között 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés nyomán Magyarország óriási mértékben veszített földet, egyidőben közlőrl nézte és támogatta az imperializmussal szemben függetlenségi háborút folytató török népet, és e háború vezetőjét, Atatürköket. A török szabadságharc győzelmekor, mint régi szövetséges, csodálattal tekintettek a saját fegyveres erőkkel a saját hazájukat ismét megteremtő, lausanne-i békeszerződést aláíró törökökre. A Török Köztársaság megalapítása után is nagy érdeklődéssel figyelték az Atatürk vezetésével létrejövő gyökeres

³ Temuçin Faik ERTAN, 2016: SEVR VE LOZAN ANTLAŞMALARI HAKKINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME (A COMPARATIVE ASSESSMENT ABOUT LAUSANNE AND SEVRES TREATIES), Ankara University of Institute of Turkish Revolution Journal, p.22-23-24

⁴ Dr. İsmail Köse, 2016: Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı (Paris Peace Conference Records and the Turkish Perception of President Woodrow Wilson), Journal of History Studies Volume 6 Issue 3 April 2014, p.229

⁵ Dr. Kemal ÇELİK, 2007: Millî Mücadele'de İç İşyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri, Ankara University of Journal of Turkish Revolution History, p.569

⁶ Serdar SAKİN, 2004: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN DEMOKRASİ ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI, Journal of Institute of social sciences, p.239

átalakulásokat. Major Tibor megfogalmazásában: „Kemál Atatürk nevét a trianoni békeszerződés által elsötétített Magyarország horizontjára lángbetűkkel írták fel.⁷ Ugyanúgy, mint ahogy az 1920. június 4-én aláírt, és 1920. végén a magyar országgyűlés által ratifikált és hatályba lépő trianoni békeszerződés az 1920-as évektől hatást gyakorolt Magyarország bel- és külpolitikájára, ma is, még mindig jelentőséggel bír a kialakított rend meglétének fenntartása szempontjából. Annak ellenére, hogy Magyarország Ausztria uralma alól felszabadulva független állammá vált, a trianoni békeszerződés rendelkezései a magyar nép nagy részében mély elégedetlenséget és visszhangot keltettek. A történelmi Magyar Királyságként elnevezett területek mindössze 1/3-ára beszorított állam jött létre.⁸ Magyarország soha nem várt mértékben elveszítette az I. világháború előtti gazdasági és politikai fölényét. Mindemellett az, hogy a magyar politikusok a súlyos cikkelyekből létrejött trianoni békeszerződést elfogadták, és az elutasítására nem mutattak kellő ellenállást, a magyar közvéleményben hatalmas visszhangot keltett. Ez oknál fogva az akkortájt Atatürk vezetésével kialakult nemzeti harc a magyar nép részéről nagy elismeréssel találkozott. Magyarország a háború után azon igyekezett, hogy megőrizze függetlenségét és területeit, a török nép által elszenvedett elnyomás és az azt követő fejlődés iránt is közeli érdeklődést mutatott. A Musztafa Kemál Atatürk vezetésével megkezdett függetlenségi háborút az 1912-ben alapított Magyar Turáni Társaság, és a magyar sajtóból főleg a Pesti Hírlap és a Magyarság c. újságok megbecsüléssel, büszkeséggel tükrözték vissza a közvéleménynek, és azon igyekeztek, hogy az európai közvélemény téves tájékoztatását megakadályozzák. A magyarok csodálták a törökök függetlenség terén elért sikereit, a köztársasággal együtt megtett minden lépésük őszinte lelkesedéssel találkozott. Az Atatürk alapította új Török Köztársaság és a török nép által megtett új, történelmi útját nagy érdeklődés és figyelem kísérte.⁹ Különösen a Magyarországon található számos fontos alapítvány, illetve intézmény tekintett példaként a Törökországban látott függetlenségi háborúra Magyarország teljes területének megvédése érdekében. Valójában a török-magyar kapcsolatok nem csak a török függetlenségi háború iránt mutatott érdeklődést keltették fel. A Magyarországon kezdődő turánizmus áramlatának kialakulásával is közeledés jött létre a két nemzet között. A turánizmus fő ideológiái oly mélyen gyökereznek a magyar nacionalizmusban, hogy néhány rövid feljegyzést szükséges készíteni a magyar nemzeti újjászületés legelejétől azért, hogy teljességgel megérthessük azt. A XIX. században Herder jóslata riadót fújt az elkerülhetetlen magyar hanyatlásról a századon belül az asszimiláció felé – körülvéve szlávokkal, németekkel, románokkal, akik a királyság többségét képezték, a magyar elit elfoglalta magát a mozgalommal a kultúra megmentésére, és harcolt a politikai önállóságért.¹⁰ 1920-ban Cholnoky Jenő és Barátosi Balogh Benedek megalakította a Turáni Szövetséget. A szövetség célját így fogalmazták meg: „a faji öntudatunk elterjesztésével a magyarság anyagi és szellemi alapjainak megerősítése, és a rokon turáni népek kulturális és gazdasági kapcsolatainak megerősítése.”¹¹ Ehhez kapcsolódóan 1916-ban a Magyar Királyság Vallási és Oktatási Minisztériuma 9764/1916 számú határozata alapján állami intézetként megalakult a Konstantinápolyi Magyar Tudományos

⁷ Melek Colak, *Macaristan'da Revizyonizm ve Balkan Pakti çerçevesinde Türkiye Macaristan İlişkileri (1923-1938)*, Journal of İstanbul University of Institute of Turkish Revolution, p.1-2

⁸ Nizam ÖNEN, 2013: *TURANCI HAREKETLER: MACARİSTAN VE TÜRKİYE (1910-1944)*, Ankara University of Institute of social sciences, Ankara, p.164

⁹ İhsan Sabri Balkaya, 2009: *Türk-Macar Diplomatik Ziyaretlerinin Türk Basımına Yansımaları (1930-1931)*, Journal of Black-sea studies, p.97

¹⁰ Tamas Csernyei, 2013: *Hungarian Turanism*, TDD/JoFEL Winter-2013, Hacettepe University, p.4

¹¹ H. Ş. Çağatay Çapraz, 2014: *Alternative Linguistic Approaches in Hungary from Altaic roots to Finno-Ugrianness*, Journal of Endangered Languages, p.256

Intézet. Ily módon az intézet abban az időszakban nyílt meg, amikor az I. világháborúban a törökök és a magyarok harcostársak voltak.¹²A magyar tudósok különböző időszakokban, különösen az I. világháború előtti és alatti időszakban, a magyar nép gyökereivel kapcsolatos kutatásokat végeztek. A magyar nép azon a véleményen volt, hogy ázsiai nép, és megnőtt az érdeklődése más ázsiai népek iránt. Ez az érdeklődés leginkább az oszmán birodalomnak, azaz a török népnek szólt. A magyar kutatók a közép-ázsiai népeket egy fedél alá gyűjtötték (egy kalap alá vették) a turánizmus eszméjével. Rövid időn belül ebben az irányzatban a törökök léptek leginkább a helyükre. A turánizmus áramlatától eltérő, saját gyökereiket kutató magyarok is azt bizonyították, hogy a turkológia Magyarországon született. A világon először 1870-ben a Budapesti Egyetemen jelent meg a turkológia tudományágként, a magyar turkológusok felfedezései hatással voltak a nacionalizmus és a törökség eszméjének felébredésében a török felvilágosultak között.¹³ A turánizmus áramlatával erősödött a közeledés a két nemzet között. Mivel több kutató, akire hatással volt a turánizmus áramlata, ellátogatott Anatólia földjeire kutatás végzése céljából. Ezek a látogatások abban az időben is folytatódtak, amikor Anatólia népe szabadságharcot vívott. 1905-ben, egy sikertelen szerveződési kísérletet követően 5 év elteltével a magyar orientalistáknak végül sikerült 1910-ben egy Turán nevű szervezet fedele alatt összegyűlni. Ez a Turáni Társaság néven létrejött szervezet minden hasonló módon gondolkodó, a Turán és turánizmus fogalmakat alig eltérő módon magyarázó személyeket gyűjtötte össze, mely több volt egy szerveződésnél, a keleti országok és népek iránti érdeklődés szintjeit tudományos területen korlátozó, Turánhoz politikailag közeledők platformjaként keletkezett.¹⁴ A társaság 1912-től kezdődően öt kutató- és tanulmányutat szervezett. Ezen utak közül az első 1912 nyári hónapjaiban a Mészáros Gyula-Milleker Rezső páros vezetésével végrehajtott Sós-tó (Tuz Gölü) tanulmányút volt. Mindkét személy tagja volt a Turáni Társaságnak, az általuk megtett utazás fő célja Ankara és Konya környezetének földrajzi, geológiai és gazdasági szerkezetének kutatása volt. A második utat Timkó Imre geológus vezetésével az Aral-tó és a Kaszpi-tenger környékére szervezték. Timkó a Turáni Társaság egyik köztes tagja volt.¹⁵ Ezalatt pedig Törökországban Atatürk vezetésével függetlenségi háború zajlott az imperializmussal szemben. Horváth Béla szavaival, aki a Turáni Társaság aktív tagja volt, és 1913-ban a Turáni Társaságtól és az isztambuli Oktatási és Ipari Társaságtól kapott referenciával Anatóliába utazott, Isztambulon, Ankarán túl Nevşehirig, Niğdéig, Konyáig és Karamanig lóháton 2300km utat megtéve, a látottakat 1928-ban Magyarországon közzétette:

„...A világháború rendkívül szerencsétlen kimenetelét követően az Anatóliában történtek és a törökök csodálattal figyelt függetlenségi háborúja őket az egész világon jogosan az érdeklődés fókuszába állította.”¹⁶

Emellett az I. világháború ezen időszakában Magyarországon számos sajtóorgánum tevékenykedett. Ezek közül az olyan újságok mellett, mint a Vasárnapi Újság, Szentesi Lap, Jászberény, Ellenzéki Hírlap, Karpathen Post, Keszthelyi Hírlap, helyet kaptak katonai újságok, mint a Kilences Honvéd, Táborig Újság, 16-os Honvéd, vagy a Magyar Herkó Páter, Fidibusz és a

¹² Melek Çolak, İstanbul Hungarian Science Institute (1916-18), Journal of Balck-Sea studies, p.94

¹³ Melek Çolak, 2000: Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi, ve Ekonomik Bakımından Türk-Macar İlişkileri (1919-1938) Mugla University of Journal, p.63

¹⁴ Nizam Önen, 2003: Turancı Hareketler:Macaristan ve Türkiye (1910-1944), Ankara University of institute of social sciences, p.55

¹⁵ loc. Cit. p.60

¹⁶ Melek Çolak, 2000: Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi, ve Ekonomik Bakımından Türk-Macar İlişkileri (1919-1938) Mugla University of Journal, p.65

Magyar Figaró humoros folyóiratok is. Ezeken kívül az országban léteztek idegen nyelven kiadott újságok és közlönyök is. 1911-1920 között egész Magyarországon 102 magyar, 107 német, 37 román, 15 szerb, 2 horvát és 5 olasz, Budapesten pedig 164 magyar, 27 német, 8 román, 1 szerb, 2 olasz kiadó létezését láthatjuk. A korszak sajtóközpontjai pedig Budapesten kívül Kolozsvár, Arad, Temesvár, Szeged, Kecskemét, Újpest, Brassó, Debrecen, Győr, Szabadka, Újvidék, Pozsony, Szentés, Kaposvár, Kassa, Lugos, Marosvásárhely, Székesfehérvár és Szombathely volt. A Magyarországon tevékenykedő sajtóorgánumok egyike a korábban már említett Vasárnapi Újság volt. Az 1854-ben kiadói életét megkezdő Vasárnapi Újság az 1848-1849-es magyar szabadságharc elvesztése után következő elnyomás időszakában született.¹⁷ A Vasárnapi Újság főként az I. világháború folyamán az oszmán birodalmat, később pedig az anatóliai nemzeti harci mozgalmakat követte nyomon egészen közelről, és tájékoztatta a magyar közvéleményt a török függetlenségi háborúról. A magyar sajtó leginkább Musztafa Kemál követte nyomon közelről, és bemutatta őt a magyar közvéleménynek. Musztafa Kemál vezető pozíciója, és a sèvres-i megállapodás minden cikkelyének elutasítása, emellett a függetlenségtől eltérő minden ajánlat visszafordítása, a magyar nép és az államférfiak részéről nagy elismeréssel találkozott. Az I. világháborút elvesztő magyarok a súlyos feltételeket tartalmazó összetételű trianoni békeszerződést kényszerültek aláírni. Ezzel a megállapodással felosztották a magyar területeket, és éppen másfél millió magyar került kisebbségi helyzetbe Magyarország határain kívül rekedve. Atatürk a trianoni békeszerződés aláírását követően nehéz napokat átélő magyar néphez intézve szavait, levelet írt. Ulu Önder a magyar parlamentben is felolvasta ezt a levelet, melyben Atatürk megfogalmazta a magyarokkal szemben táplált szeretetét, valamint a trianoni békeszerződés után bekövetkező helyzetből megmenekülőknél az őszinte hit és a remény szükségességét.¹⁸ Atatürk ezen gondolatai a magyarokról és a trianoni békeszerződésről a magyar közvélemény részéről elismeréssel találkozott, és kifejezték, hogy a török függetlenségi háborúval azonos eszméket vallanak. Musztafa Kemál mind katonai, mind politikai szempontból komoly sikereket ért el a Török Függetlenségi Háborúban. Ezen sikerek után több ország mozdult meg, hogy az Anatóliában megalakult kormánnyal felvegye a kapcsolatot. Magyarország is egyike volt ezen országoknak. A magyar nép egyébként a kezdetektől fogva szimpátiával szemlélte és támogatta a török függetlenségi háborút. Ezúttal, hogy ezt a támogatást hivatalos formába öntse, felvette a kapcsolatot az anatóliai kormánnyal, a TBMM-mel (Török Nagy Nemzetgyűlés). Rendszerint az I. világháború előtti török és magyar katonai és diplomáciai képviselőket találták meg. Az I. világháborúban szövetséges oszmán birodalom és Osztrák-Magyar Monarchia közti kapcsolatok az 1918. október 30-án aláírt mondros-i fegyverletétel 1918. október 31. déltől érvénybe lépésével szűntek meg. A tűzszüneti megállapodás 19. és 23. cikkelyének értelmében a német és az osztrák-magyar katonákkal együtt a civileknek is el kellett hagynia a török területeket. Mivel az 1920-ban aláírt sèvres-i békeszerződést hivatalosan nem hagyták jóvá, 1922-től a magyaroknak, németeknek és osztrákoknak tilos volt utazni török területeken. A magyar nemzet érdekeit a holland nagykövetség védte, azaz Magyarországot Törökország mellett Hollandia képviselte. A pesti főkonzulátus pedig nem zárt be. A háború folyamán szolgálatát töltő főkonzul, Ahmet Hikmet bey (mufti) visszatért a hazájába, a képviseleten Cevat bey titkárral Enis Behiç Koryürek kancellár maradt. Egy ismét egészséges diplomáciai kapcsolat létesítése csak békehelyzetben, és aláírt, hivatalos megállapodással volt lehetséges. Ebben az időszakban az Anatóliában folytatott függetlenségi háborút a magyarok közeli érdeklődéssel figyelték, és folyamatosan hangot adtak a törökökre vonatkozó

¹⁷ Yasemin ALTAYLI, 2015: Vasárnapi Ujság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı'nın İlk Yansımaları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi, the Turkish yearbook of Gallipoli Studies, p. 68-69

¹⁸ Gökhan ÇAYAN, 2013: ATATÜRK'ÜN MACAR DOSTLUĞU, Ankara bar association, p.122

megbecsülésüknek. 1923 elején a magyar kormány védelmi minisztériumából Ruskay Jenő őrnagyot, mint hivatalos képviselőt, titkos küldetéssel küldték Anatóliába, hogy az új török kormánnyal létesítsen kapcsolatot. Ruskay először Kemál pasával, majd a török illetékesekkel találkozott, és lefektette a török és magyar nemzetek közti kapcsolatok alapjait. Sőt, Magyarország korábbi miniszterelnöke, Friedrich István is Törökországba érkezett, találkozott Kemál pasával, és a magyar nép nevében megajándékozta egy karddal. A magyar országgyűlésben a képviselők elégedettségüknek adtak hangot a törökök győzelme és a lausanne-i békeszerződés aláírása miatt, a török népet és a török-magyar barátságot dicsérő, lelkes beszédeket mondtak. A magyar országgyűlés elnöke, Scitovszky Béla gratuláló táviratot küldött a Nagy Nemzetgyűlésnek a sévres-i békeszerződés után emberibbnek minősülő lausanne-i békeszerződésből kifolyólag. A magyar országgyűlés jókívánásait és üdvözlését átadó elnök kifejezte óhaját Törökország ismételt magáralátalására és fejlődésére vonatkozóan. A török Nagy Nemzetgyűlés sem hagyta viszonzatlanul ezt az óhaját. A nemzetgyűlés alelnöke, Mehmet Sabri Toprak bey erre a táviratra adott köszönő válaszát a magyar országgyűlés 1923. október 15-i ülésén olvasták fel.¹⁹ A Török Köztársaság kihirdetése után másfél hónappal a Magyar Királyság és a Török Köztársaság baráti kézfogása az első nemzetek között kapott helyet. A lausanne-i békeszerződés hatálybalépése és az új Törökország kapcsolatainak helyreállítása után azonnal diplomáciai kapcsolatok létesültek Magyarországgal. Korábban, a Török Köztársaság és Magyarország között 1923. december 18-án, Isztambulban aláírt baráti szerződés után, 1924. februárjában, Ankarában megnyílt az első magyar nagykövetség. Magyarország királyi kormányzója, Horthy ellentengernagy azt mondta, hogy a békeszerződéseket akadályozó rendelkezések miatt az új Törökországgal a korábbi hivatalos kapcsolatokat nem tudták kialakítani, és most, hogy a magyar nagykövetség megkezdte hivatalát Törökországban, ez minden magyar vágyának beteljesülése. A magyar nagykövet, Tahy László, a megbízólevéllel együtt Horthy saját levelét is átadta Atatürknek 1924. május 11-én. Atatürk pedig, mint a Török Köztársaság első nagykövetét, egy urfai képviselőt küldött, Hüsrev beyt. Megegyeztek, hogy ugyanúgy, mint az oszmán időkben, a köztársaság időszakában is kiemelt figyelmet fordítanak a Magyarországon szolgálatot teljesítő konzul és nagykövet kiválasztására. Főként Atatürk közeli barátai voltak a budapesti nagykövetek. A Török Köztársaság megalapítója, Musztafa Kemál Atatürk nagy fontosságot tulajdonított a török-magyar barátságának. 1925. december 8-án a letelepedési szerződést, 1929. január 5-én a közbenjárási, kiegyezési és semlegességi szerződést írták alá. Ezt a szerződést 5 évig tartó protokoll miatt 1933-ban, Ankarában írták alá. 1928-ban Törökország külügyminisztere, Tevfik Rüstü bey budapesti látogatása a meglévő kapcsolatokat mind megerősítette, mind javította. 1930. áprilisában Magyarország külügyminisztere, M. Walko Ankarában hivatalos látogatást tett, meleg fogadtatásban volt része. Hét hónap múlva Magyarország miniszterelnöke, Bethlen gróf érkezett Törökországba. Bethlen gróf Ankarába érkezése a magyarok és törökök közötti hagyományos barátságot frissítette fel, mindkét fél sajtójában ez okból hosszú írásokat jelentettek meg. Bethlen bécsi látogatása során a Török Köztársaság bécsi nagykövetének azt mondta, hogy az Európában, különféle kormányzati központokban tett látogatásai közül az ankarai látogatás volt, amely „mély emlékeket és az elégedettség érzését hagyta benne”. A magyar kormány tagjai Törökország és Magyarország őszinte baráti kapcsolata folytatásának és bővítésének szenteltek figyelmet. Ebben az időszakban Törökországra, a budapesti nagykövetség beszámolójában ismertettek alapján, őszinte és hagyományos barátként

¹⁹ Emre Saral, 2017: TÜRKİYE - MACARİSTAN DOSTLUK ANTLAŞMASI (18 ARALIK 1923), Ankara, History Studies, p.1-2

tekintettek. Ebben az időszakban a baráti látogatások egymást követték. 1930.októberében İsmet paşa miniszterelnök és a külügyminiszter, Tefvik Rüştü bey budapesti látogatása adott okot Magyarországnak miniszterelnökének, M. Walkonak, és a külügyminiszternek, Bethlen grófnak, az ismételt ankarai látogatásra. 1933-ban Gömbös miniszterelnök és a külügyminiszter, M. de Kanya baráti látogatáson találkoztak, a két ország között meghosszabbították a semlegességi és a közbenjárási szerződést. Egy TBMM bizottság budapesti látogatására viszonzásul egy magyar állami tisztviselőkből álló csoport Ankarába érkezett a Török Köztársaság megalakulásának 10. évfordulójának megünneplésére.²⁰ Törökország Lausanne után egyrészt azon dolgozott, hogy megtalálja a Lausanne-ból megmaradt problémák megoldását, másrészt a békés külpolitikát fogadta el ön maga számára alapelvnek. Ebben a megállapodásban megcélozta a baráti kapcsolatok bővítését minden országgal, és nem zárkózott el attól, hogy részt vegyen a nemzetek közti barátság és béke megóvását célzó kezdeményezésben. Ebben az alapvetően külpolitikai megegyezésben a török-magyar kapcsolatok bővítése is látható. 1920-ban a Magyarországon kihirdetett királyság élére Horthy ellentengernagy került, aki megkapta a kormányzói címet, s akinek őszinte kapcsolata Atatürkkal megmutatkozott a két ország közötti török-magyar baráti szerződés aláírásában 1923. december 18-án, Ankarában. 1923. fontos fejleményeinek egyike, hogy Frederic honatya közvetítésével néhány magyar hazafit azzal bíztak meg, hogy átadjon Musztafa Kemálnak egy kitüntetést. Ez az esemény a török sajtóban a „Nagy hős és magyar testvéreink” főcímmel jelent meg. A volt magyar miniszterelnök, Frederic, amikor visszatért Törökországból, a parlamentben tartott beszédében eképp fogalmazta meg érzéseit, tiszteletét: „A szövetséges államokkal való kapcsolatainkban bármennyire nagy is legyen a hűség, nem látom valószínűnek, hogy a magyar országgyűlésben találnak olyan parlamenti képviselőt, aki ne bátorkodna gratulálni Törökországnak páratlan munkája miatt. A békeszerződés óta az antant nyomása ellenére Törökország a szabadságért a hadsereggel csodálatos módon harcolt, hogy ez a hadművelet lecke legyen minden vesztes ország számára.” Frederic, folytatva beszédét, elmondta, hogy kért Musztafa Kemáltól a magyar országgyűlés számára egy saját kezűleg aláírt fényképet, és az országgyűlés emelvényéről folytatta Musztafa Kemál e hivatalos fogadáson mondott szavainak tolmácsolását. Frederic elmondta, hogy Musztafa Kemál szerint bár a két testvér nép egymástól távol került a múltban, a történelem során meglévő kapcsolataink ebben a formában folytatódnak. Elmondta, hogy Musztafa Kemál azt üzeni, hogy a számára átadott kard egy életen át viselni fogja, hogy a néhány millió jogtalan helyzetbe került magyar felszabadulása valóra válik, és ha sok elfoglaltsága csökkenni fog, viszontlátogatást tesz. Musztafa Kemál Fredericnek kihangsúlyozta, hogy ezekben a nehéz napokban legyenek hűségesek a régi szövetségesekhez, Európában ne nagyon zárkózzanak el a mobilitástól, mert eddig még soha nem büntettek ilyen rabsággal egyetlen nemzetet sem. Megfogalmazta, hogy a rabságba esett országok hozzanak létre demokráciát, és kössenek egymással népi bázisú szövetséget, ebben London és Róma részvételének esélyét látta, de azt is, hogy Párizs biztosan nem csatlakozik. Musztafa Kemál 1923-ban ezzel az értékelésével fényt derített az I. világháború utáni Európa, de különösen a Balkánon bekövetkezendő fejlődésekre, és Magyarországnak testvéri útmutatást adott.²¹ A török és a magyar, míg a történelem el nem szakította őket egymástól, mély és ősi múlttal rendelkezett. Az Ázsiából Európába tartó hosszú vándorlásaik során a magyarok különféle türk nemzetségekkel éltek, és kölcsönhatásban voltak

²⁰ Melek Colak, Macaristan'da Revizyonizm ve Balkan Pakti çerçevesinde Türkiye Macaristan İlişkileri (1923-1938), Journal of İstanbul University of Institute of Turkish Revolution, p.2-3

²¹ İhsan Sabri Balkaya, 2009: Türk-Macar Diplomatik Ziyaretlerinin Türk Basınına Yansımaları (1930-1931), Black-sea studies of Journal, p.98-99

egymással.²²Mindezek a fejlemények azt mutatják, hogy a magyar-török kapcsolatok több területen figyelemre méltó formában fejlődtek. Az igazság az, hogy mindkét nemzet közös sorson osztozott, ez az I. világháború után a két népet és országot közelebb hozta, és közös cselekvésre buzdította. Emellett a külföldi platformokon egymást támogatták, mivel mindkét nemzet a világháború után a vártnál súlyosabb feltételeket tartalmazó megállapodások aláírására kényszerült. Ezek a megállapodások mindazonáltal a vég kezdetét jelentették mindkét nemzet számára. Emiatt mindkét nemzet képviselői minden helyzetben azt fogalmazták meg, hogy e megállapodások elfogadhatatlanok. Másrészt a török nép harca az imperializmussal szemben Magyarországhoz viszonyítva aktívabb volt. Tudvalevő, hogy sem a fennálló isztambuli kormányt, sem egyetlen megalkotott szerződést nem ismertek el, és helyette Ankarában egy alternatív kormányt alakítottak. És végezetül a történelem során kevés ehhez fogható borzalmas küzdelem és győzelem árán 1923. október 29-én, úgyszólván hamvaiból megszületve, megalakult a Török Köztársaság. Az azonos sorson osztozó magyarokban természetesen óriási izgalom keletkezett a törökök nagy sikere miatt. A jó kapcsolatot ápoló magyarok a Török Köztársaság megalakulását követő rövid időn belül összeköttetésbe léptek, és aláírták a baráti szerződést. Így aztán Magyarország egyike volt azon országoknak, amelyek elsőként ismerték el hivatalosan a Török Köztársaságot és az új vezetését. Egyébként a magyar vezetés azon túl, hogy a török függetlenségi háború harcaiban Ankara kormányával szimpatizáló oszlop volt, egyéb utakon is biztosította a szükséges támogatást Ankara kormánya számára. A magyarok a török függetlenségi háború idején is főként azon igyekeztek, hogy Ankara kormányával kapcsolatot létesítsenek, de a korszak feltételei miatt nem jártak sikerrel. Különösen Musztafa Kemál Atatürk nem maradt közömbös a magyarok kedves érdeklődése iránt. Több helyen mondott jó kívánságokat a magyarok jó kívánságainak viszonzására. Emellett a Budapesten élő imám, Abdullatif efendi is támogatta a magyarokkal együtt Törökország ezen jogos háborúját. Az I. világháború után Abdullatif efendi magyarországi tevékenységei a török függetlenségi háború során arra koncentráltak, hogy a magyar közvéleménnyel megértesse a háború jogosságát. Ahhoz, hogy az 1921. augusztusában megalakult Turáni Hírügynökség török szekciója rövid időn belül megkezdje tevékenységét, Abdullatif efenditől jött támogatás. 1920. augusztus 6-án egy Petőfi Sándor emlékére rendezett gyűlésen a Turáni Társaság elnökének beszédét követően a törökök nevében felszólaló Abdullatif efendi magyarul mondott beszéde meglehetősen hatásos volt:

„Petőfi nem csak nekünk, törököknek, akik a szabadságharcban csak a mások kipróbált útjáról le nem térő nemzet vagyunk, hanem a világ minden szabadságszerető nemzetének a legtisztább, legőszintébb szabadság-jelképe volt. Ha Petőfi lelke látná az utóbbi években az országunkban vívott óriási harcot, török barátainkra büszkék lehetnénk. Mert az Ő szabdságért epekedő lelke Anatóliában most egy hozzá hasonló szabadság költőjével találkozott: ez a személy a hősiesség legendájának kardjával író, és a török nemzet szabadságszeretétét bizonyító Musztafa Kemál pasa.”

Az Ankara és Budapest közötti kapcsolatokban Abdullatif efendi imám fontos helyzetének legnyilvánvalóbb bizonyítéka, hogy amíg folytak a lausanne-i tárgyalások, azért, hogy az amerikai Közép-Keletet Támogató Bizottság tagjának, Yowellnek Anatóliában a Törökországban élő görögökre és az örményekre irányuló agresszív magatartásának téziseit megcáfolja, az ankarai kormány francia iratokra támaszkodó, franciául kinyomtatott brosúráját Budapesten

²² Yasemin ALTAYLI, 2015: Vasárnapi Ujság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı'nın İlk Yansımaları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşına Girmesi, the Turkish yearbook of Gallipoli Studies, p. 64

magyarul adta ki.²³Musztafa Kemál fiatal korában a magyarok azonos körülmények között és kapcsolatban voltak. Musztafa Kemál abban az időben, fiatalabb korában ismerkedett meg az Osztrák-Magyar Monarchiával. Azokban az időkben már évek óta a Balkánon fontos szerepet játszó fél, Ausztria lakossága, fontos szerepet játszott az oszmán birodalom szempontjából is. Annak ellenére, hogy Musztafa Kemál fiatal korában nem rendelkezett részletes adatokkal a magyarokkal kapcsolatos ismeretek terén, alkalma nyílt megismerni őket a csatatéren. Ők, az I. világháború során a szövetségesek, a magyar katonák. Mert e háború során, különösen 1915-ben az Osztrák-Magyar Monarchiával összeköttetés létesítését követően nehéz helyzetben levő török szövetségesek segítségére az osztrák-magyar tüzér ütegek siettek, a magyar katonák a harci eszközök szállításában, és főként a mozsárágyú használatában segítettek szép számmal. Kerekesházy ezt mondta arról, hogyan ismerkedett meg Musztafa Kemál pasa a magyarokkal a harctéren:

„Musztafa Kemál először itt láthatta a széles járomcsontú, ázsiai kinézetű, zömök magyar nemzetséget...A központi hatalmak nevében a törökökkel való együttműködés nagy probléma volt. Isztambulban óriási német, osztrák és magyar kiküldött katonai csapatok állomásoztak, és a törököknek ezek közül csak a magyarok iránt érzett, szívből jövő szimpátiájára vonatkozó eredeti adatok vannak... A magyarok és törökök közt soha nem volt nézeteltérés. Ezzel együtt az osztrákok, de különösképpen a németek és a törökök között mindvégig gyakran kiobbantak összetűzések. Kemál, minthogy a történelemből elegendő ismerettel rendelkezett, a nyugati szövetségesekkel való együttműködés során nem szerzett jó tapasztalatokat. A németekkel és az osztrákokkal sok súrlódás volt. Ezzel együtt a magyarokkal mindvégig szimpatizált.” A háború befejezése után a trianoni békeszerződést aláíró, és veszteséget szenvedő, a török nép nemzeti függetlenségi háborúját és Atatürköket figyelmesen szemlélő magyar nép csodálatot érzett a saját fegyveres erejével ismét független államot alapító, és a lausanne-i békeszerződést megvalósító törökök iránt. Atatürk szerint pedig: „ha e két nép a történelem során egyszer egymás oldalára kerülve ráébred a rokonságára, Kelet-Európa történelme egészen másképp alakul. Az évszázadokon keresztül vallási okokból megkezdett és mindkét felet sújtó háborúk helyére a békét kellett volna helyezni.” Ezért Atatürk a török-magyar barátságot alkalmazta országa külpolitikájában, az ő időszakában Törökország és Magyarország kapcsolatainak alapja egy harmonikus barátságra támaszkodott. Figyelmet fordított a Magyarországgal való politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatok bővítésére. Rögtön azután, hogy a lausanne-i békeszerződés hatályba lépett, Magyarországgal diplomáciai kapcsolatokat hozott létre, a két ország között megállapodásokat írtak alá, a kölcsönös együttműködés jegyében sok magyar szakember érkezett Törökországba, és különféle területeken dolgozott. Sőt, e szakemberek egyike, Máthé János, Atatürk kertészeként teljesített szolgálatot. Így aztán a fiatal éveiben a magyarokat az Osztrák-Magyar Monarchia tagjaként megismerő, a világháború alatt velük szövetségesként találkozó Musztafa Kemál Atatürk ezúttal azonos formában, államférfiként találkozott a magyarokkal. A török nép a magyarokat „testvérnek” nevezte, ő is mély szimpátiát érzett a magyarokkal szemben.²⁴ Így tehát az I. világháború időszakának első éveiben és a végén mély, és megható török-magyar barátság időszaka kezdődött. Musztafa Kemál Atatürk magyarokkal szemben érzett szimpátiája és tisztelete folytatódott azután is, hogy megalapította a Török Köztársaságot. A magyarok tudományos munkáinak hatása alá került, emellett a magához közel álló nemzetet jó partnernek tartotta a modernizációban. Atatürk utasítást adott a kormánynak, hogy Magyarországról, különböző szakterületekről, hívjanak meg értékes tudós embereket.

²³ Melek Çolak, Macaristan'da Müslümanlık ve İmam Abdullatif Efendi (1909-1946), p.1029-30

²⁴ Melek Çolak, Atatürk, Hungarians and Turkish Thesis of History, Turkiyat Studies of Journal, p. 375-376

1925-ben a kormány, a Mezőgazdasági Minisztériumtól függően azt akarta, hogy dr. Réthly Antal professzor alapítson egy meteorológiai szolgálatot, és két éves megállapodást kötött vele. Az előkészületek után 1925. november 12-én a Mezőgazdasági Minisztérium függvényében Meteorológiai Intézet néven Etlikben egy meteorológiai intézmény kezdte meg tevékenységét. Az Etlikben tevékenységét megkezdő meteorológiai állomáson 1925. november 12-től máris megkezdődött a légnyomás, hőmérséklet, gőznyomás, a levegő relatív páratartalma, felhősödés, szél, meteorológiai események megfigyelése, a hónap 20-ától pedig elkezdték a hőmérsékleti maximumok és minimumok mérését is.²⁵ Ennek ellenére a Törökország és Magyarország közötti kapcsolatok kölcsönös látogatásokkal barátián folytatódtak, bővültek a kulturális kapcsolatok, sok területen magyar szakembereket alkalmaztak. Egyikük például az I. világháború éveiben Darülfünun-u Osmaniban etnográfia- és magyar nyelvi órákat adó, magyar állampolgárságú Mészáros volt. Ebben az időszakban pedig a korábban a magyar turkológia fejlődését támogató, és a török néprajztudomány területén tudományos munkát folytató Kunos Ignác (1861-1941), aki Abdülhamid szultán idején megkapta a mecidiye kitüntetést és a kiváltságos ezüstmedált, és Anatóliába jövetelekor összegyűjtötte a török népi irodalom igen sok termékét, a Török Kulturális Minisztérium meghívását elfogadva, 1925-ben egy csoport professzorral együtt Isztambulba érkezett. Isztambulban és Ankarában a török népi irodalomról tartott előadásokat. Kunosnak a Törökországnak tett szolgálatáért a vizsgálóbizottság tiszteletbeli tagság címet adományozott. A köztársaság első éveiben a kulturális egyesületként működő török klubokban, és később a helyettük megalakult kultúrházakban igen sok, a török és magyar kultúrával kapcsolatos előadást és koncertet tartottak. 1932-ben, az isztambuli konzervatórium megreformálása érdekében a magyar származású hegedűvirtuózhoz, Lico Amarthoz fordultak azért, hogy az elképzeléseit felhasználják. A népi dallamok tudatos és rendszeres formában való összegyűjtésében, ezekből modern zenemű létrehozásában számításba kell venni a híres magyar zeneszerző, Bartók Béla közreműködését is. Egyszer, amikor eljött Törökországba és rövid ideig ott tartózkodott (1936), a fiatal zeneszerzőkben mély nyomot hagyott.²⁶ Ily módon az újonnan megalakult Törökország számára, amely az utóbbi időszakait háborúval töltötte, ha csak egy kicsit is, sikerült a múltba vesztett gazdasági és technikai fellendülésre való fogékonyságát az európai fejlődésre nyitott Magyarországtól biztosítani. Musztafa Kemál Atatürk a fent említettek szerint értékes tudós embereket hívott meg, különösen a köztársaság első éveiben megtett gyökeres átalakulások, technikai szempontból az újítások beszerzése miatt, a sok országnál fiatalabb országba, Törökországba. A meghívott tudósok között a magyaroknak különleges és fontos helye volt, mert a magyar tudósok Törökország, és vezetője, Musztafa Kemál felé mutatott tisztelet miatt különleges szolgálatokat végezve maradtak és dolgoztak az országban.

²⁵ Mithat Atabay, 2002: Works of Prof. Dr. Antal Rethly Who was invited to Ankara by Atatürk, Institute of Turkish Revolution of History of Ankara University journal, p.4

²⁶ Melek Çolak, 2000: Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi, ve Ekonomik Bakımından Türk-Macar İlişkileri (1919-1938) Mugla University of Journal, p.69

Babik Tamás: Fogyatékoság-specifikus tréningek tartása a "többségi társadalom" tagjai részére / Debreceni Egyetem/

/Lektorálta: Dr. Mező Ferenc/

Absztrakt

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a különböző fogyatékosági típusokkal kapcsolatos szemléletformáló tevékenységeknek milyen hatása van a társadalom tagjaira.

Ehhez föl kellett tárnom, hogy hogyan vélekednek és korábban mi volt a véleményük a fogyatékoságokról és arra kerestem a választ, hogy miért van szükség szemléletformálásra.

Ezeknek a vizsgálata során fontosnak tartottam annak föltárását, hogy az ismeretek átadása milyen módszerekkel történhet, és hogy melyik nyújt mélyebb tanulási folyamatot a résztvevők számára.

Kutatásomban vizsgáltam, hogy az „ép” személyek részére kidolgozott szemléletformáló tréningek során a résztvevők milyen visszajelzéseket adtak az oktatók felé.

A szakemberek véleményeikkel alátámasztották a szakirodalmakban foglaltakat, mi szerint szemléletformáló tevékenységre szükség van annak érdekében, hogy a fogyatékosággal élők társadalmi integrációja, elfogadása meg tudjon valósulni, ez által csökkennek a fogyatékoságokkal kapcsolatban kialakult előítéleteik.

Az előítéletes gondolkodás azért jelenik meg, mert ritkán valósul meg a kölcsönös találkozás, mely a szemléletformáló tevékenység során lehetővé válhat.

A vizsgálatomban igazolódott az a tanulmányom elején megfogalmazott hipotézisem, hogy a résztvevőknek pozitív visszajelzései alakulnak ki a szemléletformáló tréningekkel kapcsolatosan.

1. Bevezetés

Ha el tudjuk fogadni, hogy több típusú fogyatékoságnak vannak látható jelei, akkor az is bizonyossá válik előttünk, hogy nem minden fogyatékoság látható.

Amennyiben a különböző fogyatékoságokat egy személy viselkedése, és a külső jelek alapján ítéljük meg, és betegségnek tekintjük, akkor fogyatékosággal élő személynek kellene tekintenünk mindenkit, aki csak néhány dologhoz ért és nem mindenben tehetséges. Ezen állítás kapcsán jogosnak tekinthetjük azon tényt, hogy mindenkinek meg van a maga „fogyatékosága”.

Látássérültként élve mindennapjaimat sokszor megtapasztalom, hogy mai társadalmunkban az emberek még mindig nem szokták meg, „idegennek” tekintik a fogyatékosággal élőket.

Az előítéletes gondolkodásmód mellett a csoportközi előítélet is helyet kap az emberek gondolkodásában, melynek következménye az egyenlőtlen megkülönböztetés. Ennek hatására megjelennek az együttélést súlyosan zavaró jelenségek, az erőszak, a türelmetlenség, egyenlőtlen bánásmód. Az ember szocializációja során sokszor azokat az értékeket veszi át, amelyek előítéletes gondolkodást szülnek a felnőttkorban (Csepeli, 1997).

Érintettként szakmailag is elkötelezettnek tartom magam a fogyatékosággal élők jogainak képviselése tekintetében, ennek érdekében több, fogyatékosügyi szervezetnél tevékenykedem.

A tanulmányom elkészítésében a fogyatékoság-specifikus tréningeket kidolgozó szervezettől is kértem segítséget, valamint kutatásomban olyan szakembereket kérdeztem meg, akik ilyen irányú tréningeket tartottak, és jelenleg is tartanak.

Lényegesnek tartom, hogy segítséget nyújtsak azoknak a szakembereknek, akik a fogyatékosügyben tevékenykednek, és érdeklődnek a többségi társadalom tagjai számára kidolgozott tréning módszerei iránt, de nem ismerik ezeket a lehetőségeket. Ezeken kívül saját tapasztalattal rendelkezem az ilyen mélységű ismeretek átadása kapcsán, melyeket a többségi társadalom tagjai felé közvetítek.

A speciális tréningek során bemutatott célcsoportok: a látás -, a hallás, valamint a súlyosan, halmozottan sérült, az autista, illetve az értelmi fogyatékosággal élő személyek és a velük való bánásmód kerül a figyelem középpontjába (Berényi; Dr. Riesz; Dr. Torda; Török é.n.).

2. A szemléletformáló tevékenységek bemutatása

Tanulmányom fő kérdése a szemléletformáló tevékenységek során keletkezett visszajelzések vizsgálata.

A szemléletformáló tevékenység a fogyatékoságról történő ismeretek, információk átadása az „ép” személyek számára, úgy, hogy a résztvevők saját élményt szerezzenek a fogyatékosági típusokról különböző interaktív feladatok megoldásával, ez által könnyebbé válik a fogyatékosággal élők elfogadása.

A szemléletformáló tevékenység fontos eleme a kommunikáció, a hiteles közlés, és a tévhitek eloszlatása, az előítéletek csökkentése. (Dr. Riesz, Török é.n.).

A tréning

A gyakorlatban sokféle tréninget tudunk megkülönböztetni: személyiségfejlesztő, önismereti, kommunikációs, konfliktuskezeléssel és álláskereséssel kapcsolatos tréningek.

Ezt a fogalmat azért kell áttekintenünk, mert a fogyatékosággal kapcsolatos szemléletformáló tevékenység módszerei között kidolgozott tréningek is szerepelnek, melyek hatékonyabban segítik elő a fogyatékosággal élők társadalmi integrációját.

A képzés eszközei, módszere egy későbbi fejezet része, jelen esetben inkább tekintsük át a tréning, mint egy lehetséges oktatási módszer fogalmát!

A tréning olyan komplex képzési, továbbképzési eljárás (módszer-együttes), amelynek keretében célorientált (igény szerinti) tartalmú, továbbá bizonyos kompetenciák megszerzésére irányuló felkészítés történik, ahol feldolgozzák a szükséges elméleti ismereteket, biztosítják azok alkalmazását önkontrollal (visszacsatolással) összekapcsolva. A gyakorlatok értékelésével és tesztek alkalmazásával a résztvevő adott tevékenységre való alkalmazását is feltárja és a tevékenységhez személyiségjegyek kibontakozását, fejlesztését is megvalósítja (Dr. Poór, 2009).

3. A fogyatékoság értelmezése

A különböző fogyatékoságokat a társadalom eltérően értelmezi, ehhez leggyakrabban a fogyatékoságból eredő valamilyen hátrányos helyzet következik, mely jelenléte miatt a fogyatékosággal élő nem képes maradéktalanul azokat a szerepeket betölteni, melyeket az „ép” személyek betöltenek.

A hátrányos helyzet megjelenését a fogyatékossgal élő egyéni képességei, öröklött tulajdonságai határozzák meg.

A fogyatékossgot súlyosbíthatja a depresszió, elzárkózás, alacsony képességek, stb. Tehát, a fogyatékossgal élőknek is tenni kell azért, hogy elfogadják őket.

Egy társadalom részéről nem megfelelő bánásmód az, ha kirekesztjük a fogyatékossgal élőket és nem biztosítunk számukra megfelelő feltételeket az egyenlő esélyű hozzáféréshez és a teljes élethez, előítéletek jelennek meg.

Magyarországon a fogyatékossgal élők elé jellemzően sok akadály gördül, ez mind fizikailag, mind pedig a többségi társadalom tagjainak hozzáállásán is megmutatkozik. (Dr. Illyés 2000).

Történeti áttekintés a fogyatékossg elfogadásáról

A fogyatékossg megítélése minden korban változó volt, de sztereotípiák, előítéletek és az, hogy megkülönböztették őket, az mindig megjelent.

A kezdeti időkből a fogyatékossgra vonatkozó hiteles információk nem maradtak fenn, de a létért folytatott küzdelem fontos eleme volt az akkori társadalomnak, a harcokban megsérült személyek kiszolgáltatott helyzetbe kerültek.

Az őskorban jellemző volt a gyengék védelme, itt általában a fogyatékossgal, vagy sérültséggel született személyek az akkori feltételek következményeként nagy valószínűséggel kevés ideig éltek.

Az ókorban a fogyatékossgról való gondolkodást a negatív attitűd határozta meg, a sérültet csökkent értékűnek tekinti, mert nem tudnak részt vállalni a munkában, a termelési folyamatokban. Mint tudjuk, a gyengébbeket, vagy a fogyatékosokat a spártai görögök a Tajgetoszba dobták, ugyanakkor minden korban valamilyen szinten gondoskodtak a szegényekről, és a fogyatékossgal élőkéről. (Roscher, 1905)

Ekkor már fennmaradtak írásos, és tárgyi emlékek, melyekből megtudhatjuk a különböző vélekedéseket.

Még manapság is előfordul, hogy a társadalom tagjai az ószövetségi zsidó felfogást vallják, amely a fogyatékossgot csapásként kezeli, a szabályok között láthatjuk, hogy tiltott a fogyatékossgal élőkhez történő közeledés.

Az óegyiptomi kor a törpe növésűekre koncentrált, törpefigurákat ábrázoltak. (Závoti 2009).

A görög kultúra a tökéletest hangsúlyozza, a szépség, a jóság, és az igazság eszményét jeleníti meg, aki nem így születik, az nem élhet (Platón, 1984).

Az ókori Rómában a szépséget csodálták, a fogyatékossgellenesség nem jelent meg egyértelműen, mert több tudós is kutatta (Arisztotelész 1984, id.: Gordosné, 1988).

A középkorban Marco Polo jegyezte le a korrall kapcsolatban a társadalom viszonyulását a fogyatékossgal élőkhez, e szerint a fogyatékos, a torz létrehozója a gonosz, vagy Isten büntetése (Marco 1984: 257-258).

A kereszténység elterjedésével megjelenik a szereteten alapuló elfogadás. (Závoti 2009).

A fogyatékoság megítélése a család szempontjából

A társadalom hozzáállása közrejátszik abban, hogy a szülők nehezen tudják elfogadni, vagy van, aki nem is vállalja föl fogyatékosággal élő gyermekét. A szülőknek nemcsak ezekkel a stigmákkal kell szembenézniük, hanem valamilyen szinten el kell fogadniuk, hogy nem „egészséges” gyermekük született, ez feldolgozást igénylő gyászfolyamatot eredményezhet. Ilyenkor a család élete teljesen megváltozik, a szülők választási lehetőség előtt állnak, eldönthetik, hogy vagy ellátó intézménybe adják gyermeküket, vagy pedig otthon maradnak vele, feláldozva korábbi önmagukat, ez által nem tudnak munkát vállalni. Az esetek nagy részében az anyukák vállalják ezt a feladatot (Moses, 1987; id. Perryman, 2005).

A szülőknél megjelenhet a depresszió, kérdésként merülhet föl, hogy miért pont nekik kellett fogyatékosággal élő gyermeket szülniük, sokan sajnálják gyermeküket, nem tudják elképzelni az ő későbbi életét. A gyász folyamatának szakaszai vannak, amit végig kell járni ahhoz, hogy beletörődjenek a megváltoztathatatlanba. Ehhez az is hozzátartozik, hogy több orvosi hozzáállás létezik, de ezek általában szélsőségesek.

A lemondó szakemberek mellett megjelennek azok, akik ígéreteket támasztanak arra vonatkozólag, hogy a gyermeknek nincs semmi baja, meg fog gyógyulni. Sokan több évig reménykednek abban a gyógyulásban, ami soha nem fog bekövetkezni, ez jelentős mértékben megnehezíti az elfogadást (Kálmán 2004).

A fogyatékoság megítélése jelen társadalmunkban

A XX. Sz. 2. felében erősödik a fogyatékosággal élőkkel szembeni elfogadás, ez napjainkban is megnyilvánul. Most a köztudatban egyre jobban megjelenik a fogyatékosággal élő, mint fogalomkör, ez által egy szemléletformáló folyamat indult el, ennek a legfontosabb célja a fogyatékosággal élők teljes társadalmi integrációjának megvalósulása.

Lényeges lenne a fogyatékosággal élők egyenlő esélyű hozzáféréseinek biztosítása az élet minden területén az által, hogy biztosítva legyen a jogegyenlőség (Závoti 2009).

A társadalomban a kirekesztettség, az előítéletek, és sztereotípiák gyakran jelen vannak a fogyatékosággal élőkkel kapcsolatban. (Csepeli 1997), az oktatás, a rehabilitáció területe nincs teljesen kiforrva, ez által kevés fogyatékosággal élő dolgozik. Aki magasabb végzettséggel rendelkezik, a cégek őt sem alkalmazzák, mert negatív attitűddel gondolnak a fogyatékos személyekre.

A fogyatékoság kialakulását a szegénység is befolyásolhatja az által, hogy a nem megfelelő életkörülmények az egyén fizikai és mentális állapotára veszélyeztető tényezőként hatnak (Czeizel et al. 1978; KSH 1989 id.: Bánfalvy 2003).

Számos esetben úgy jelenik meg stigmatizáció, hogy a fogyatékosággal élőket fogyiknak, nyomiknak nevezik, ezek a kifejezések bántó, negatív hangvételűek, ilyenkor a fogyatékosággal élőket ezekkel a címkékkel azonosítják (Kálmán-Könczei 2002: 102).

A sajnálatot gyakorta fejezik ki, pedig ez nem oldja meg a fogyatékos személy problémáját, ők inkább a segítségre, megbecsülésre, elfogadásra vágnak.

A sajnálat, a sajnálat lekezelően hat, mert elnyomja a segítségből eredő reakciókat, a sajnálat előtérbe kerülésével a fogyatékoság, mint állapot lesz a fontos, és nem maga az egyén.

Minden embernek, így a fogyatékossgal élők is vannak rossz és jó tulajdonságai, ezért az lenne az ideális hozzáállás a társadalom részéről, hogy a fogyatékossgal mögött is meglássuk, hogy a hiányosságok ellenére ő is teljes értékekkel bír.

A fogyatékos személyekkel kapcsolatban gyakoriak azok a vélekedések, melyek azt írják le, hogy a fogyatékos személy nem képes semmire, túl nagy terhet okoz a környezetének, e mellett megjelenik az aggodás (Kálmán-Könczei 2002: 102).

Az előítéleteket, melyek a fogyatékossgal élőkhez fűződnek, több felmérés alapján is vizsgálták a különböző fogyatékossgal típusokkal kapcsolatban, hogy melyik típust hogyan fogadná el a társadalom.

Az attitűd vizsgára a társadalmi távolságskálát alkalmazták, melyet S. Bogardus dolgozott ki. Ez azt vizsgálta, hogy az egyes etnikai csoportok tagjai hogyan viszonyulnak egymáshoz, mennyire jelennek meg közöttük az előítéletek (Allport 1954).

1966-ban Yuker, Block és Young összeállították a fogyatékossgal kapcsolatos attitűdskálát, többféle fogyatékossgal vizsgálva, a nők jobban elfogadják a fogyatékossgal élőköt. (Kálmán-Könczei 2002).

Az előítéletek csökkenése az iskolázottsági szint emelkedésével egyre jobban megjelenik, tehát az alacsonyabb iskolai végzettségűek esetében ez nagyobb számban fordul elő.

A felnőttekre irányuló kutatásban az ép személyek fogyatékossgalhoz történő viszonyát tárták föl (Illyés-Erdősi 1986).

4. A KÜLÖNBÖZŐ FOGYATÉKOSSGAL TÍPUSOKKAL KAPCSOLATOS SZEMLÉLETFORMÁLÓ TEVÉKENYSÉGEK BEMUTATÁSA

A szemléletformáló tevékenység jelentősen hozzájárul a fogyatékossgal élők társadalmi beilleszkedéséhez, ez által az ép személyek toleránsak lesznek a fogyatékossgal irányába különböző módszerek által, saját tapasztalatokon keresztül közelebb kerülnek a fogyatékossgal élők élethelyzetéhez.

Loványi és Piczkó kutatásában végeredményként megjelent, hogy a fogyatékossgal kapcsolatos szemléletformáló tevékenység általános és középiskolások körében sikerrel járt. Jelentősen javult a fogyatékossgalhoz történő viszonyulás és attitűd (Loványi, Piczkó, 2013).

A szemléletformáló tevékenységhez befogadó közeg szükséges. Az esélyegyenlőség nemcsak a fizikai és infokommunikációs akadálymentesítés létrehozását jelenti, de jelenti a morális akadálymentesítést is.

A morális akadálymentesítés által tiszteletben tartjuk fogyatékossgal élő embertársainkat, mindent megadunk nekik ahhoz, hogy képes legyen önálló életet élni, de nem teszünk meg semmit helyette, amire ő is képes. Ennek eléréséhez a fogyatékossgal élőknek és a társadalomnak is lépéseket kell tennie. A fogyatékos személyeket be kell vonni azokba a döntési folyamatokba, amely őket érinti a „semmit róluk nélkülük” elv értelmében.

A fogyatékos személyeknek is hiteleseknek kell lenniük az információk közvetítésekor, hogy a társadalomnak pozitív képe alakuljon ki róluk, változzon a hozzáállásuk. Sajnos egy idő után sokszor beletörődnek abba, hogy a többségi társadalom negatív attitűdöt közvetít feléjük. Ha a fogyatékosok képesek elfogadni önmagukat, csak utána lehet elvárni a társadalomtól, hogy elfogadják őket. Hiszen gondoljunk bele, ha egy fogyatékossgal élő megsértődne azokon a

kérdéseken, amelyet az „ép” személyek pusztán kíváncsiságból tesznek föl részükre, ez nem helyes magatartás (Dr. Riesz;Török é.n.).

A szemléletformáló tevékenységek során

A különböző társadalmi csoportok elfogadása során fontos a gyermek szocializációja, hogy egy családban milyen értékrendek jelennek meg, az egyes társadalmi csoportok elfogadásában eltérések jelennek meg, mert minden gyermek más mintákat lát a szüleitől, máshogy szocializálódik.

A gyermek büntetése és jutalmazása meghatározza későbbi életét, önmaga és mások elfogadását.

A szociális kogníció fejlődésével a gyermek olyan szabályokat sajátít el, mely alkalmassá teszi a másokkal történő érintkezésre, csoportok elfogadására. (Oláh, Bugán 2001).

A szülők szocializációra vonatkozó kogníciói különböznek, ezek a különböző gondolkodásmódok eltérő szocializációs folyamatokat eredményeznek a gyermeknél.

A szocializáció nemcsak megadott élethelyzetekben zajlik. (LeVine 1971 id.: Oláh, Bugán 2001).

Az egyén olyan szerepeket tud előrevételezni, amelyeket ismer, vagy el tud képzelni, ezért nehéz egy olyan célcsoport elfogadása, amelyhez nem fűzi konkrét tapasztalat, vagy élmény. (Oláh-Bugán 2001).

A fogyatékosokkal kapcsolatos szemléletformáló tevékenység tekintetében is fontos a gyermek szocializációja és szükséges lenne nemcsak a fogyatékosokról, hanem más célcsoportokról ismereteket átadni számukra akár már gyermekkorban is, hogy ne alakuljanak ki előítéleteik, sztereotip vélekedéseik a hátrányosabb helyzetben lévőkkel szemben.

A normák átadása direkt és általános instrukciókon alapszik és tartalmazza, hogy mit szabad és mit nem szabad csinálni.

A direkt viselkedések a cselekvés végrehajtásához ösztönzést adnak. (Oláh-Bugán 2001).

A társadalom hátrányos helyzetű célcsoportjairól sokszor nem megfelelően történik ezen normák közvetítése, mert ezekkel a szülők sincsenek tisztában, hiszen nem voltak olyan programok, előadások, amelyeken ezekre lett volna lehetőség.

Az identifikáció során olyan értékekkel, modellel azonosulunk, amit a társadalom elvár, közvetít felénk, egy csoportban jellemzően a csoportfolyamatok hatására pozitív viszonyulás jelenik meg a fogyatékosági típusokkal kapcsolatban és csökkennek azok az előítéletek, melyek a többségi társadalom tagjai felől jelennek meg. (Oláh-Bugán 2001).

Az előadások és a tréningek közötti különbségek feltárása

A tréning, mint csoportos oktatási módszer abban különbözik a frontális előadástól, hogy mélyebb megismerést tesz lehetővé a fogyatékos személyekkel kapcsolatban hosszabb időtartama által, illetve hogy a csoport interakcióját biztosítja.

A tréning egy olyan oktatási forma, melynek megvalósulása jellemzően több óra, alkalom köré szerveződik, időkerete alkalmassá teszi több fogyatékosági típus prezentálására. A csoporttagok előítéletes véleménye a csoport hatására változik meg. A szemléletformálás akkor hasznos, amikor az egyének tudatába olyan értékek épülnek be, melyek a társadalmi befogadást erősítik.

A szemlélet nem tud egyből megváltozni, ehhez hosszabb időre van szükség, végig kell gondolni, hogy milyen célja van ennek a tevékenységnek (Várdai é.n.; Dr. Riesz, Török é.n.).

A csoporton belüli munka esetében a csoport tagjai egymásra hatást gyakorolnak, ezáltal könnyebben tudnak beilleszkedni és fejlődik a kommunikációjuk. A csoport résztvevői együttes erővel megsokszorozhatják képességeiket (Csepeli, 2001: 252).

Minden tréning alapja az önismeretszerzés, hiszen ez által tudunk elsajátítani más módszereket. (Juhász é.n.).

A tréning megtartásának feltétele a kiscsoport a hatékonyabb munkavégzés érdekében. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy a csoport résztvevői egymást közvetlenül érzékeljék (Rudas, 1997: 15-16).

5. A TÁMOP 5.4.5 projekt bemutatása

Ahhoz, hogy bemutassam a különböző fogyatékosági típusok megismertetésére irányuló tréningek módszerét, meg kell ismernünk azt a projektet, amelyben ez a módszer kidolgozásra került a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Nonprofit KFT. által.

A TÁMOP 5.4.5/07/01 projektnek két szakasza van:

I. Tananyagfejlesztés és kapcsolódó tevékenységek

II. Képzők képzése oktatási program

A projekt 2007. december 1- 2011. március 31. között került megvalósításra.

I. szakasz: célja az egyenlő esélyű hozzáféréshez megteremtse a környezetet az által, hogy a projektben dolgozók tudásbázist alakítsanak ki képzési programok létrehozásával.

A tananyagfejlesztés a felsőoktatás és a felnőttképzés számára valósult meg, több, mint 60 képzés kidolgozásával, az érintett szervezetek, fogyatékosággal élő szakemberek bevonásával. A véleményeket a tananyag fejlesztői figyelembe vették.

A projekt hozzájárult a fogyatékosággal élő személyek életminőségének javításához, társadalmi integrációjának elősegítéséhez, ugyanis a képzésben részt vevők képessé váltak elfogadni a fogyatékos személyeket, nőhet a fogyatékosággal élők foglalkoztatása az egyének az elvártnak megfelelően bánnak a fogyatékosággal élőkkel.

A képzések fejlesztése 4 témacsoportban valósult meg, több mint 100 képzés létrehozásával:

II. szakasz: egyetemes és akadálymentes tervezés

III. szakasz: egyenlő esélyű hozzáférés biztosítása

IV. szakasz: jelnyelvi képzések és továbbképzések

V. szakasz: speciális képzési programok

A projekthez létrehozásra került egy minden célcsoport számára akadálymentes honlap, mely az egyetemes tervezés elvével készült.

A kidolgozott anyagokat kísérleti képzések lebonyolításával tesztelte a szervezet, melyek tapasztalatai beépítésre kerültek a végleges tananyagokba.

A tananyagok nyomtatott és elektronikus formában is hozzáférhetők, a www.tudastar.fszk.hu honlapon.

A képzéseket a különböző szakterületeken dolgozó személyek számára akkreditálják, így részt vehetnek rajta az építész, mérnök, szociális, közigazgatási, egészségügyi szektorban dolgozók.

A projekt eredményeképpen létrehozott tudásbázis részletesen tartalmazza a fizikai és infokommunikációs akadálymentesítés szakmai feladatait.

A projekt II. szakasza: Képzők képzése oktatási program. Projektidőszak: 2012. február 15. – 2014. október 31. A projekt keretében kidolgozásra került a képzési program, meghatározásra kerültek az oktatandó tantárgyak és a képzéseket oktató személyek is felkészítésre kerültek. A projekt 10 féle képzést érintett.

Az oktatási program minden képzése sikeresen lezárult.

A projekt következő szakaszában fontos cél volt, hogy a tananyagokkal a középfokú oktatásban részt vett személyek is megismerkedhessenek.

A tanulmányomban bemutatott tréningek, melyek a szemléletformálást, a fogyatékossgal élők elfogadását segítik elő, (Esélyteremtő kapcsolati tréning és Kommunikációs hídépítés „ép” és fogyatékos személyek között) a projekt 2. témacsoportjában található (<http://fszk.hu/szervezeti-egysegek/tamop-5-4-5-111-a-fizikai-es-info-kommunikacios-akadalymentesites-szakmai-tudasanak-kialakitasa/>).

6. Az esélyteremtő kapcsolati tréning bemutatása

A képzés célja

A képzés kölcsönösség jegyében zajlik, lényegi eleme a fogyatékos személyek és nem fogyatékos személyek kölcsönös találkozása, kölcsönös egymásra hatása a különféle emberi kapcsolatokban, a különféle együttélési formákban.

Segítés, támogatás, elfogadás, észlelés a képzés fontos eleme, folyamatos visszacsatolásra van lehetőség az oktató és a résztvevők részéről. Ez azért hasznos, mert a csoportfolyamatban keletkezett hatást, élményt bárki azonnal meg tudja osztani a másikkal, így nem maradnak az egyénben kérdések, félelmek, belső gondolatok.

A képzés a találkozástól a búcsúzásig követi végig az emberi kapcsolatokat: a csoporttörténetek, az emberi életút és a fogyatékossgal való találkozás szintjein.

1. Személyi feltételek

A tréning kettős vezetéssel valósul meg és az egyik oktató fogyatékossgal élő. Ez azért fontos, hogy a résztvevők megtapasztalják azt az élményt, hogy fogyatékossgal élővel lehet együtt dolgozni, amely kapcsolatban a kölcsönösség érvényesül, a tréning üzenete pont ettől lesz hiteles.

2. Az oktatás során használt eszközök

A tréning helyszínének akadálymentesítettnek kell lennie megfelelő fényviszonyok, kontrasztos megjelenés kialakításával. A teremnek minimum 20 főt be kell tudni fogadni úgy, hogy a székek egyenletesen körben helyezkedjenek el. Projektor a filmek vetítéséhez, flip chart. Rehabilitációs eszközök: hallókészülék, fehérbot, kerekesszék, fül dugó, stb.

3. A képzésben résztvevők köre

A képzésben olyan személyek vehetnek részt, akik középfokú végzettséggel rendelkeznek, vagy jelenleg tanulmányokat folytatnak, ill. befejezték azt felsőoktatási intézményben, az alábbi területeken:

Pszichológus, pszichológus asszisztens, gyógypedagógus, gyógytornász, egészségügyi szakember, lelkész, hitoktató, hittantanár, pedagógus, szociális munkás, szociálpedagógus, család konzulens, kommunikációs szakember, művelődésszervező, andragógus, humán erőforrás menedzser, mentálhigiénés szakember, menedzser és minden olyan szolgáltatás alkalmazottja, aki kapcsolatba kerülhet fogyatékos személlyel (pl. rendőrség, közhivatal, bíróság, tűzoltóság, ÁNTSZ, munkavédelmi szakemberek a különböző szakterületeken, munkavédelmi felügyelőség, stb.).

4. A képzés témakörei:

I. Találkozásaink: a képzés indítása, egymásra hangolódás, elvárások, félelmek megfogalmazása, csoportalakítás.

A képzés megalapozása ebben a témakörben történik, tehát ez különösen hangsúlyos annak érdekében, hogy ráhangolódjunk a tréningre.

Elméleti tananyag: a gyakorlati elemek beemelése fogalmak tisztázása: akadálymentesítés, esélyegyenlőségi szemlélet megjelenése, morális akadálymentesítés

II. Megismeréseink: a fogyatékos személyek belső és külső akadályainak megjelenése a mindennapokban, a kölcsönös segítségnyújtás saját élményű megtapasztalása. Elméleti tananyag: a fogyatékoság pszichológiai vonatkozásai, alternatív és augmentatív kommunikáció, gyakorlatok összekapcsolása az elmélettel.

III. Bélyegeink: annak megélése, hogy mindannyian többé-kevésbé sérültek vagyunk. A testi-lelki akadályozottság csak állapot, de szükségleteink egyformák.

IV. Értékeink: pozitívumokra épülő szemlélet erősítése, jövőre irányultság, a szemlélet alkalmazásainak megismerése mindennapjainkban. Fogyatékosággal élők sikertörténetei, tehetséges fogyatékosok megismerése, szociális és emocionális intelligencia növelése.

V. Együttélésünk: a résztvevők szemléletformálása a függőség, előítélet, a kirekesztettség, a sztereotípiák.

VI. Búcsúzásunk: a tréningtől és egymástól való elbúcsúzás. A résztvevőket megkérdezzük, hogy mit adott számukra ez a tréning.

Ezután helyet kap a képzés és a csoportfolyamatok lezárása, szemléletváltozás tudatosítása, összegzés. A képzés végén a résztvevők terepgyakorlata ajánlott egy fogyatékosággal élőkkel foglalkozó szervezetenél, vagy intézményben.

5.A képzés módszere

Saját élményű tréning: a gyakorlatok során átélt élmények maradandó felismerést tesznek lehetővé.

Interaktív előadás: a résztvevőknek lehetőségük van a kérdésre, véleményük kifejtésére.

Demonstrációs/szimulációs gyakorlat

Szupervízió: azoknak az eseteknek a feldolgozása, amelyekben a résztvevők találkoztak fogyatékossgal élő személyekkel, nagyon fontos ennek feldolgozása.

Terepgyakorlat: közvetlen segítői munka egy fogyatékossgal élőket ellátó nappali, vagy bentlakásos intézményben. Véleményem szerint ez nagyon hasznos eleme a képzésnek, hiszen a csoport résztvevői a gyakorlatban is megtapasztalhatják, amit a tréningen „eljátszottak”.

Egyéni ismeretszerzés, dokumentálás: a tréning végén megadott feladat elkészítése, pl.: filmelemzés, vagy az egyes fogyatékossgai célcsoporttal kapcsolatos vélemény leírása. (Berényi; Dr. Riesz; Dr. Torda; Török é.n.).

Összegezve a tréningről megjelölt ismeretanyagokat megállapíthatjuk, hogy a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Nonprofit KFT. olyan képzési programot dolgozott ki, amely jelentősen hozzájárul a fogyatékossgal élő személyek társadalmi integrációjához azáltal, hogy a résztvevőknek változik a fogyatékosokhoz történő viszonyuk.

A tréning olyan témakörökből, gyakorlatokból áll, melynek alapján teljes mértékben képesek vagyunk átérezni a fogyatékossgal élők helyzetét, s bele tudunk helyezkedni abba.

Az alkalmakra meghívott fogyatékos vendégelőadó, vagy - amennyiben az egyik tréner fogyatékossgal él - jelentősen hozzájárul a tréning sikerességéhez, a bemutatásra kerülő szituációkat, az elmondottakat hiteles mértékben támasztja alá.

A Kommunikációs hídépítés „ép” és fogyatékosok között című képzési program bemutatása /ez a képzés is része a TÁMOP 5.4.5 projektnek./

Ezt a képzést azért jelenítem meg dolgozatomban, mert hasonlóan az esélyteremtő kapcsolati tréninghez, e program célja is a szemléletformálás, a fogyatékossgal élőkkel történő megfelelő bánásmód kialakítása olyan módon, hogy a résztvevők elsajátítják a helyes kommunikációt a beszéd-fogyatékos, az autista, az értelmi fogyatékos, a hallássérült, látássérült és mozgássérült emberek felé.

A csoport tagjai sokszor elmondják és ezt a szakirodalmak is alátámasztják, hogy az emberek nagy része nem tudja, hogy hogyan közeledjen fogyatékossgal élőhöz, nem meri megszólítani, inkább félrenéz, elfordítja a fejét, tehát kilép a szituációból, felerősödik a problémakerülő magatartás.

A képzés által a fenti célcsoportok és a zökkenőmentesen kommunikáló személyek közötti kommunikáció jelentős mértékben javul.

A képzés további fontos eleme között szerepel az önismeret fejlesztése, hiszen akkor látjuk reálisan környezetünket, ha önmagunk értékeivel is tisztában vagyunk, ez az alapja a sikeres alkalmazkodásnak, a megfelelő cselekvésnek és a problémák kezelésének.

/Dr.Koncz István: Sikeres trénernek nagy könyve, Fitt Image, 2015.,
(http://tudastar.fszk.hu/ilias.php?baseClass=ilSAHSPresentationGUI&ref_id=644).

Összegzés

Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy a fogyatékosággal élő személyekkel kapcsolatos szemléletformáló tevékenységekre miért van szükség, ezek hogyan, miképpen hatnak a többségi társadalom tagjaira?

Ehhez föl kellett tárnunk azokat a társadalmi viszonyokat, ahogy a fogyatékosághoz viszonyultak a különböző történelmi korokban, az elmúlt évszázadokban és meg kellett ismernünk a jelenlegi struktúrát annak érdekében, hogy összehasonlítást kaphassunk a fogyatékosággal élő személyek társadalmi elfogadásának, beilleszkedésének kérdésköréről.

Érintőlegesen összegezve azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltást követő időszakban Magyarországon felerősödött az elesettekkel, szegényekkel és fogyatékosokkal kapcsolatos védelem, melynek eredményeképpen létrejött az 1998. évi XXVI Törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról.

Célja az esélyegyenlőség biztosítása és a társadalmi integráció megvalósításának elősegítése, mely a Madridi nyilatkozat és a Szociális Charta alapelveit figyelembe véve került kihirdetésre.

Az országgyűlés az első Fogyatékosügyi Programot 1996-ban hagyta jóvá, majd a Nemzeti Cselekvési Tervben kidolgozott elveket is beemelve 2006-ban létrehozták az új Fogyatékosügyi Programról szóló határozatot, amely elemei között szerepel a társadalmi szemléletformálás, a fogyatékosággal élők aktív részvétele a társadalomban, életminőségük javítása.

Ez mindenképpen egy nagy előrelépést és szemléletváltást jelent a fogyatékosággal élők társadalmi integrációjával kapcsolatban, ellentétben a XX. Század előtti társadalmi hozzáállással, amikor az állam nem vállalta fel a fogyatékosokról történő gondoskodást (Závoti 2009).

Fontosnak tartom annak összegzését, hogy a frontális előadások során közölt tartalmak nem teszik lehetővé a mélyebb megismerést.

Egy bármilyen érdekből szerveződő (jelen esetben a szemléletformálás céljából) létrejött csoport tagjai egymást motiválják, a csoport megléte a kölcsönös segítségnyújtásra épül és az együtt átélt élmények közös tanulási folyamatokon alapszanak (Rudas 1997).

Vizsgálatom során azt állapítottam meg, hogy mivel a jelenlegi társadalmi helyzetben a társadalom tagjainak kevés ismeretük, találkozásuk van fogyatékosággal élőkkel, szükséges lenne az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők ilyen irányú felkészítése, hogy a tréningek által lehetővé váljon az a fajta szemléletváltás, mely szerint a fogyatékosággal élő személyeket minden esetben egyenlőnek kell tekintenünk. Megadva számukra a minimális segítséget ők is képesek teljes életet élni, a társadalomban való aktív részvétellel munkát vállalni, családot alapítani.

A fogyatékosággal élők elfogadása, egyenlő esélyű hozzáféréseinek biztosítása egy olyan központi társadalmi probléma, melynek megoldására véleményem szerint a jelenleginél is több figyelmet kell szentelni, követve az FSZK példáját, cselekvések kidolgozásával elő kell segíteni az „ép” társadalom szemléletformálását és a fogyatékosággal élők számára olyan szolgáltatások létrehozását, mely lehetővé teszi számukra a társadalomban történő aktív részvételüket.

Egy jelenlegi cikk alapján a fogyatékosággal élők foglalkoztatása 2001 és 2011 között 52 ezerről 66 ezerre nőtt.

Az országgyűlés jelenlegi elnöke bízik abban, hogy a jövőben megvalósul az infokommunikációs akadálymentesítés, a szolgáltatásokhoz történő egyenlő esélyű hozzáférés. (rehabportal.hu). Ezeknek a céloknak a tényleges megvalósulása egy következő kutatás témája lehet, véleményem szerint pár év múlva lehet ezt majd reálisan föltárni.

Felhasznált irodalom:

- Dr. Gordosné Szabó Anna (1988): Gyógypedagógia történet I. Egyetemes gyógypedagógia történet. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Dr. Illyés Sándor /szerk./ (2000): Gyógypedagógiai alapismeretek. Budapest.
- Dr. Koncz István (2015): Sikeres trénerek nagy könyve, FITT IMAGE,.
- Dr. Poór Ferenc, (2009): A tréning fogalma és jellemzői.
- Platón: Állam. (1984) In: Platón Összes Művei II. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Roscher, (1905): A szegénygyámoltás és szegényügyi politika rendszere. Szeged, Schulhof Károly.
- Marco Polo utazásai (1984), Budapest, Gondolat Kiadó.
- Allport, G. W. 1977 [1954]. Az előítélet. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Bánfalvy Csaba, (2003): Gyógypedagógiai szociológia. Budapest, ELTE-BGGYK.
- Berényi András, Dr. Riesz Mária, Dr. Torda Ágnes, Török Réka: Képzési ajánló és tréning tematika a TÁMOP 5.4.5/07/1 "A FIZIKAI ÉS INFO-KOMMUNIKÁCIÓS AKADÁLYMENTESÍTÉS SZAKMAI HÁTTERÉNEK KIALAKÍTÁSA" project keretében a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány II. témacsoport szakértői által kifejlesztett képzések oktatói számára. Budapest, Fogyatékosok Esélye Közalapítvány.
- Csepeli György, (1997): Szociálpszichológia. Budapest, Osiris Kiadó.
- Czeizel Endre - Lányiné Engelmayer Ágnes - Rátai Csaba, (1978): Az értelmi fogyatékosok kóreredete a „Budapest vizsgálat” tükrében. Budapest, Medicina Kiadó.
- Dr. Riesz Mária, Török Réka: Fogyatékos személyek életének különböző szempontú megközelítése. Budapest, Fogyatékosok Esélye Közalapítvány.
- Illyés Sándor - Erdősi Sándor (1986): Az épek fogyatékosképe és a fogyatékosokhoz való viszonya. In: Kolozsi Béla – Münnich Iván (szerk.): Társadalmi beilleszkedési zavarok. Budapest, Bulletin VI. MSZMP KB TTI.
- Juhász Márta, (é.n.): Önismereti és fejlesztő tréningek. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Ergonómiai és Pszichológiai Tanszék.
- Kálmán Zsófia-Könczei György (2002): A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kálmán Zsófia (2004): Bánatkő. Sérült gyerek a családban. Budapest, Bliss Alapítvány.
- Keresztessy Éva - Kovács Zsuzsa - Perlusz Andrea, (2003): Bevezetés a hallássérültek rehabilitációjába, rehabilitációjába. Budapest, Fogyatékosok Esélye Közalapítvány.
- KSH, (1989): A népesség egészségi állapota. Budapest.
- Loványi Eszter, Pickó Katalin (2013): Társadalmi szemléletformálás és integráció támogatása segítőkutya bevonásával, avagy a négy lábú segítő társak sokrétű szerepe. Budapest, Gyógypedagógiai Szemle 2013/2.
- Moses, K. (1987): The impact of a child's disability: The parent's struggle. Ways Magazine, Spring

- Oláh Attila, Bugán Antal (2001): Fejezetek a pszichológia alapterületeiből. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Perryman, H. P. (2005) Parental reaction to the disabled child. Family court review.
- Závoti Józsefné, (2009): A fogyatékossgal élők társadalmi integrációja a képzés, a foglalkoztatás és a rehabilitáció összehangolásával a hazai viszonyok és az Európai Unió elvárások függvényében. Doktori (Ph-D) értekezés, Sopron

/Lektorálta: Dr. Tariszka Éva/

A magas hozzáadott értéket előállító, tudásintenzív munkahelyek esetében kiemelt szerep jut az innovációt, információ-megosztást és problémamegoldást támogató személyközi hálózatoknak. Az elmúlt években ezért a szervezetelméleti kutatásokban és a tanácsadói gyakorlatban is növekvő figyelem irányult a szervezeti hálózatok feltárására, elemzésére. E vizsgálatok azonban szinte minden esetben a pozitív és semleges kapcsolatokra koncentráltak, s csak kivételes esetben foglalkoztak a negatív kapcsolatokkal. A negatív kapcsolatok (mint a bizalmatlanság, irigység, elkerülés stb.) nem azonosak a pozitív kapcsolatok hiányával, s módszertani szempontból nem tekinthetők azok ellentéteinek sem. Tanulmányomban ezeknek a tudásmegosztásra és innovációra gyakorolt hatását mutatom be az irigység példáján keresztül.

Bevezetés

Évszázadokkal ezelőtt az innovátorok, vagyis az új szellemi tartalmak létrehozói *feltalálók* voltak. Olyan magányos gondolkodók, akiket az „isteni szikra” megnyilvánulása inspirált egy-egy új megoldásra. Később, a felvilágosodás és tudományos fejlődés hatására az újjító tevékenység a *kutatómunka* szisztematikus folyamatán keresztül jelent meg – ez azonban a legtöbb esetben továbbra is magányos elfoglaltságot jelentett. Napjainkban az innováció szinte minden esetben közös gondolkodáson, kooperáción, vagyis *együttalkotáson* keresztül jön létre, ennél fogva nem különösen tehetséges egyének, hanem különböző ismeretekkel, tudással és képességekkel rendelkező személyek együttes munkájának eredménye.

E változások háttérében többféle magyarázat áll. Egyrészt a társadalmi munkamegosztás egyre összetettebbé vált, a különböző szakmai ismeretek egyre inkább diverzifikálódtak, s a valódi innovációs tartalmak létrehozása egyre speciálisabb ismereteket igényelt. Másrészt a kommunikáció- és információtechnológia fejlődésével egyre egyszerűbbé vált a személyek – tértől és időtől mindinkább független – összekapcsolódása. A személyek(és szervezetek)közötti információátadás és együttműködés elsősorban *hálózatos megközelítésből* (Hortoványi & Szabó 2006; Phelps et al. 2012) értelmezhető, e kapcsolatok leírásának kézenfekvő eszköze a szervezeti hálózatelemzés (Organizational Network Analysis, ONA).

A szervezeti kapcsolathálózatok elemzésekor a kutatók és tanácsadók elsősorban a bizalmi, kooperációs, információmegosztó stb. kapcsolatok mintázatait tárják fel, amelyek közvetlenül is érintik a tudásmegosztást és innovációt a szervezetekben (Van Wijk et al. 2008). Ezzel szemben a negatív kapcsolatokra (mint a bizalmatlanság, irigység, elkerülés stb.) sokkal kevesebb figyelem irányul, noha kutatások igazolják, hogy ezek aránytalanul nagy hatást gyakorolnak a személyközi hálózatok struktúrájára és működésére (Labianca & Brass 2006a).

Tanulmányom célja az információátadás és tudásmegosztás hálózatelméleti vonatkozásainak bemutatása, illetve szakértő közönség figyelmének felhívása a negatív kapcsolatok jelentőségére. Dolgozatom első részében ismertetem a tudásmegosztó és innovációs hálózatok értelmezéseit, majd a második részben elővezetem a negatív kapcsolatok általános definícióját. Dolgozatom harmadik részében egy konkrét kapcsolattípus, az *irigység* hálózati megközelítéseit mutatom be, illetve korábbi kutatások eredményeire alapozva szemléltetem ennek hatását az innovációs

hálózatokra. Tanulmányomat összefoglalással és jelenleg folyó kutatásunk ismertetésével zárom.

1. Tudásmegosztó és innovációs hálózatok a szervezetekben

Az innováció, vagyis új tudástartalmak keletkeztetése a tudásintenzív iparágakban működő vállalatok számára a versenyben maradás feltétele. Ugyanakkor a megfelelő információ eljuttatása a megfelelő időben, a megfelelő helyre ugyanilyen fontos minden szervezet számára. Utóbbi gyakran azon hiúsul meg, hogy bár a szervezetben – valamelyik munkatársnál – jelen van a szükséges tudás, az adott pillanatban ez nem fellelhető. A szervezeti *háttértudás* (ambient awareness) fogalma (Leonardi 2015) annak ismeretére vonatkozik, hogy *ki mit tud, és ki kit ismer*. A tudáshoz, információhoz való hozzáférés kulcsa tehát ez a metatudás: minél kevésbé explicit és formalizált egy tudáselem, annál nagyobb szükség lehet rá. A tudásmegosztó kapcsolatok hálózatos megközelítésének létjogosultságát az adja, hogy e folyamatok igen gyakran eltérnek a formális kapcsolatoktól, így a vezetői figyelem vakfoltjában maradnak (Phelps et al. 2012).

A tudás megosztásának (1) strukturális feltételei (lehetőség a megosztásra), (2) kognitív feltételei (képesség a megosztásra) és (3) kapcsolati feltételei (motiváció a megosztásra) is vannak (Hortoványi & Szabó 2006), s a munkatársak kapcsolathálózatai ezek többségét érintik. Strukturális feltétel, hogy a munkatársak között legyen kapcsolat: *ismerjék* egymást, s rendelkezzenek a már említett szervezeti háttértudással, vagyis tisztában legyenek azzal, milyen kérdésben kihez fordulhatnak. A tudásmegosztás másik előfeltétele a *bizalom* megléte, a tudás átadása ugyanis kockázattal jár a tanácsot kérő és a segítséget nyújtó fél számára is. A bizalom általánosan elfogadott meghatározása az egyén meggyőződése, hite abban, hogy a másik fél nem él vissza a sebezhetőségével (Gelei & Dobos 2016).

Hálózati aspektusból nézve tehát a tudásmegosztó és innovációs hálózatok *szereplői* (csúcspontjai) a szervezet munkatársai és érintettjei, a közöttük lévő *kapcsolatok* (élek) pedig tanács- és információkérést, illetve kooperációt jelenítenek meg. Ezen irányított vagy kölcsönös (egyirányú vagy két irányú) kapcsolatokban információ és érzelmek *áramlanak*. (Vö. Borgatti et al. 2014 tippológiája a hálózatok diadikus jelenségeiről.)

A személyközi hálózatoknak ugyancsak nagy jelentősége van az innovációk terjedésének módjában a szervezeteken belül. A terjedés hálózatos jellegzetessége különösen fontos azokban az esetekben, ha az adaptáció költséges és kockázatos, illetve ha e költségek és kockázatok a kapcsolatokban szerzett tapasztalatok alapján jelentősen csökkenthetők (Takács 2010). Könnyen belátható, hogy az innovációs tartalmak terjedésében a kapcsolatok szerkezete meghatározó: milyen sűrűek a kapcsolatok, mennyire centrális szereplőtől indul el egy tartalom stb. Hálózati kísérletek alapján jól látható (Takács 2010), hogy az innovációs tartalmak átadásából fakadóan járadékot feltételezve (anyagi, érzelmi, hatalmi stb. kifizetések), a hálózati struktúra miatt nem az innováció kitalálója, hanem a leghatékonyabban terjesztő központi szereplők (hub) részesülnek a legnagyobb mértékben e járadékokból.

A szervezetek tudásmegosztó hálózataira nagy hatással volt a *vállalati közösségi média* hálózatok elterjedése az elmúlt években. (A „nyakkendő Facebookként” is emlegetett vállalati közösségi média olyan szoftvertermékekkel képezhető le, mint például a Yammer vagy a Workplace.) Ezek a felületek a virtuális térben is modellezik a munkatársak közötti kapcsolatokat – ugyanakkor meg is változtatják ezeket (Leonardi et al. 2013; Kane et al. 2014). A vállalati közösségi média jellegéből adódóan *önmaga elektronikus archívuma* is egyben, hiszen a közzétett bejegyzések

később is hozzáférhetőek maradnak. Ezzel egyszerre mind kiemelik az információmegosztó kommunikációt a tér és idő kereteiből, hiszen a felhasználók bárhol és a jövőben bármikor bekapcsolódhatnak a korábban elkezdett diskurzusokba. A vállalati közösségi média szoftverek különböző címkézési lehetőségeket biztosítanak, és keresési mechanizmusokon keresztül segítik az információs elemek utólagos felderítését és kinyerését (Treem & Leonardi 2012; Leonardi 2015).

Más informatikai megoldások és kommunikációs technológiák a távoli munkavégzés, valamint a gyors és egyszerű információmegosztás lehetővé tételén keresztül támogatják a szervezetekben folyó innovációt. A szakmai közösségek (communities of practice), a különböző kollaborációs eszközök (felhőalapú adattárak, megosztási mappák, közösen szerkeszthető dokumentumok stb.) és az azonnali üzenetküldési lehetőségek mind a tanulmányom bevezetőjében említett kooperáció és együttalkotás megvalósítását támogatják – amelyek az új szakmai és szellemi tartalmak előállításának előfeltételei.

Látható tehát, hogy a szervezeti innováció alapját képező folyamatok, csakúgy, mint az innovációs tartalmak terjedése leginkább a személyközi kapcsolatháló vizsgálatán keresztül érthetőek meg. Tanulmányom következő részében az eddig tárgyaltaktól eltérő negatív kapcsolatokat mutatok be, s ismertetem ezek hatásait az együttműködésre és információmegosztásra.

2. A negatív kapcsolatok jelentősége

Az eddigiekben bemutatott kapcsolattípusok (bizalom, segítségnyújtás, információátadás stb.) pozitív, de legalábbis semleges viszonyokat feltételeznek. De mi lehet a helyzet a negatív kapcsolatokkal? Ezek a pozitív kapcsolatok hiányának felelnek meg? Vagy talán a pozitív kapcsolatok ellentétjei? Mindkét kérdésre nemmel felelhetünk.

A pozitív kapcsolatok *hiányát* Burt (2005) *strukturális réseknek* nevezi, s felhívja a figyelmet ezek jelentőségére. A strukturális rések a kapcsolati hálózat egyes körülhatárolható részei (fürtök) közötti kapcsolatok hiányaként jelennek meg, vagyis olyan „üres területek” a társas térben, amelyek nem redundáns információforrásokat választanak el egymástól. Burt rávilágít arra, hogy a strukturális réseket felszámoló közvetítők (broker) jelentős kapcsolati tőke többletre tehetnek szert tevékenységükkel (Burt 2005), ez pedig egyéni hasznot maximalizáló aktorokat feltételezve racionális magatartássá teszi a strukturális rések fenntartását és reprodukcióját. Mások az egyéni magatartásformák és társadalmi tőke dinamikus összefüggéseit vizsgálták longitudinális kutatások segítségével (lásd pl. Parker et al., 2016).

A negatív kapcsolatokkal foglalkozó teoretikusok Burt munkájából hiányolják a kapcsolati tőkét csökkentő hálózati jelenségek vizsgálatát, így ezeket is értelmezve bevezetik a *társadalmi főkönyv* (social ledger) fogalmát, mint a társas követelések és kötelezettségek egyensúlyi értékének kifejezését (Labianca & Brass 2006b). Noha eredeti feltételezéseik megalkotásakor abból az egyszerű összefüggésből indultak ki, hogy a pozitív (vagy semleges) kapcsolatok növelik, a negatív kapcsolatok pedig csökkentik a társadalmi tőke egyenlegét (vö. Borgatti et al., 2014; Labianca & Brass, 2006), későbbi kutatások rámutattak arra, hogy mindkét kapcsolattípus hozzáadott értéke változó lehet, nyílt és zárt triádok vizsgálatával ugyanis arra a következtetésre jutnak, hogy a negatív kapcsolatok akár pozitív hatással is lehetnek az egyéni teljesítményre (Marineau et al. 2016).

A negatív kapcsolatok (mint a bizalmatlanság, irigység, elkerülés stb.) tehát nem tekinthetők a pozitív kapcsolatok hiányának, ráadásul a kapcsolathálózatok multiplex jellege miatt (Borgatti & Halgin 2011) akár ezekkel egyidejűleg is fennállhatnak (vagyis két szereplő között egyszerre lehetséges több pozitív és negatív kapcsolat is). Ezzel együtt a negatív kapcsolatok rendszeresen a klasszikusan pozitív kapcsolatokat vizsgáló kutatók és tanácsadók vakfoltjában maradnak: a pozitív kapcsolatokat ábrázoló hálózati térképekről nem tudhatjuk, hogy a szereplők között tatóngó strukturális rések mögött negatív kapcsolatok rejlenek-e, vagy csupán pozitív kapcsolatok nem épültek ki közöttük.

Labianca és Brass (2006) hármass meg határozása szerint a negatív kapcsolatok (1) kognitív ítéletek, (2) negatív érzések és (3) más személyre irányuló magatartási szándékok relatíve *tartós és visszatérően jelentkező* eredői. A negatív kapcsolatok további vizsgálata két okból is indokoltnak tűnik. Egyrészt korábbi kutatási eredmények igazolják egy *negatív aszimmetria* néven ismert jelenség létezését. Eszerint a szervezeti hálózat struktúrájának változásait és az ebből adódó egyéni és szervezeti következményeket nagyobb mértékben magyarázzák, mint a pozitív kapcsolatok – annak ellenére, hogy számarányuk jelentősen alacsonyabb, az összes kapcsolat kb. 2-8%-át teszik ki (Labianca 2014). Másrészt úgy látszik, hogy a pozitív kapcsolatok dinamikáját leíró szabályszerűségek (pl. reciprocitás kialakulása, strukturális kiegyenlítődé s stb.) nem vagy nem ugyanolyan mértékben érvényesülnek negatív kapcsolatok esetében.

A negatív kapcsolatok idézett tripartit definíciójának komponensei külön-külön is megjelenhetnek a szervezetek személyközi hálózataiban: a *bizalmatlanság* (Venkataramani et al. 2013; Carboni & Casciaro 2013; Daly et al. 2015) az *irigység* (Sterling & Labianca 2015) vagy az *elkerülés* (Harrigan & Yap 2017) olyan negatív kapcsolatok a munkatársak között, amelyek erőteljesen befolyásolják a szervezetek mindennapi működését. Korábbi kutatások vizsgálták a negatív kapcsolatok tudásmegosztásra (Hortoványi & Szabó 2006; Marineau & Labianca 2010), egyéni teljesítményre (Marineau et al. 2016) és a szervezettel szembeni elkötelezettségre (Venkataramani et al. 2013) gyakorolt hatásait. Izgalmas kérdés annak vizsgálata, hogy e negatív kapcsolatok hogyan befolyásolják a szervezetek innovációs folyamatait.

A pozitív kapcsolatokat leíró néhány jellegzetesség, attribútum a negatív kapcsolatokra is értelmezhető. A kapcsolat *erőssége* (vö. Granovetter, 1973) az affektív tényező alapján határozható meg, mint pl. erős vagy gyenge ellenszenv, amelyet meghatározhat a kapcsolat múltja vagy jellege is (a kapcsolati konfliktusokhoz általában erősebb érzések kapcsolódnak, mint a feladat-konfliktusokhoz (Labianca 2014)). Ugyancsak fontos jellegzetesség a negatív kapcsolat *reciprocitása* (kölcsonössége) és *felismertsége* (nyilvános vagy titkolt ellenségeskedés), amelyek jelentős mértékben befolyásolják a kapcsolat által a hálózat egészére gyakorolt hatást (Labianca & Brass 2006b).

A negatív kapcsolatokat vizsgáló korai kutatások diadikus megközelítést alkalmaztak, vagyis ego és alter viszonyát vették górcső alá. Ebből adódóan elsősorban e kapcsolatok pusztító, az egyéni teljesítményt, elkötelezettséget és informáltságot visszavető hatását ismerték fel. Labianca és Brass (2006) rámutatnak a *társas távolság* (social distance) dimenzió fontosságára: különbséget tesznek az egót közvetlenül érintő és a tőle több lépésre lévő negatív kapcsolatok között. A legfrissebb kutatási eredmények (Marineau et al. 2016) megerősítik e distinkció szerepét, nyílt és zárt triádok vizsgálatával ugyanis arra a következtetésre jutnak, hogy a negatív kapcsolatok akár pozitív hatással is lehetnek az egyéni teljesítményre.

3. Az irigység arcai

Tanulmányom e részében egy konkrét negatív kapcsolattípus, az irigység példáján keresztül mutatom be, milyen hatással lehetnek e kapcsolatok a szervezeti innovációs hálózatokra. Az irigységet legtágabb értelemben mások sikere miatt érzett fájdalomként értelmezhetjük (Tai et al. 2012). A nemzetközi szakirodalom gyakran megkülönbözteti a jóindulatú (benign) és a rosszindulatú (malicious) irigység fogalmát, mint az irigység két arcát (Sterling & Labianca 2015). Magyarul rendszerint az utóbbit nevezzük hagyományosan irigységnek, az előbbit a klasszikus versengés egy esetének tekinthetjük.

Korábbi kutatások szerint az irigység két arcának közös jellegzetessége az átélt fájdalom, a különbség pedig abban keresendő, hogy egy adott személy hogyan reagál erre. Abban az esetben, ha a másik fél sikerét *fenyegetésként* értékeli, klasszikus (rosszindulatú) irigységgel reagál majd, ami gyakran agresszivitáshoz, destruktív magatartáshoz, rosszindulatú pletykák terjesztéséhez vagy a szervezetből való kivonuláshoz vezet. Ezzel szemben a másik fél sikerének *kihívásként* való észlelése inkább a versengő („jóindulatú” irigységhez kapcsolódó) magatartásmintákat hívja elő az egyénből, amely a bizonyítási vágyon keresztül erőteljesebb jelenlétet és megnövekedett teljesítményt eredményezhet. (Sterling & Labianca 2015)

Kérdés tehát, milyen tényezőkön múlik az, ki hogyan reagál mások sikereire. A jelenségnek bizonyára vannak a személyiségjegyekben keresendő előzményei, szervezetkutatóként azonban érdekesebb a szervezeti körülményeket szemügyre vennünk. A szervezeti kontextus leírásakor különös mértékben számolnunk kell (1) a vezetők által adott visszajelzések alapjával és gyakoriságával, (2) a munkatársak által észlelt igazságosság mértékével (procedurális és disztributív igazságosság), és (3) a referenciaszemélyek hálózatának sajátosságaival. Sterling és Labianca (2015) kutatásai szerint minél gyakoribb a vezetők visszajelzése a munkatársak teljesítményével kapcsolatban, és ennek alapját minél inkább az adott munkatárs korábbi teljesítménye képezi (nem pedig egy másik munkatársé), annál *kevésbé valószínű* az irigység kialakulása. A szervezetben észlelt igazságosság mértéke ugyancsak csökkenti az irigység előfordulásának valószínűségét.

Érdekes megjegyeznünk, hogy a teljesítmény összevetésekor a szervezet egy adott tagja nem minden munkatársához hasonlítja saját teljesítményét, hanem azoknak egy meghatározott csoportjához (Shah 1998). A referenciaszemélyek csoportjai hálózatként értelmezhetőek, hiszen egy adott munkatárs (ego) és az általa megfigyelt személyek (alterek) között a figyelmet irányított kapcsolatként foghatjuk fel (Lawrence 2006). Sterling és Labianca (2015) kutatási eredményei szerint e referens csoportok *mérete* és *összekapcsoltságának mértéke* ugyancsak hatással van arra, mások sikere milyen mértékben vált ki irigységet vagy versengést a fókusz személyből: úgy tűnik, minél inkább kiterjedt, és minél kevésbé összekapcsolt egy munkatárs referenseinek hálózata, annál kisebb a valószínűsége az irigységből adódó destruktív magatartásminták megjelenésének. A nagymértékben összekapcsolt referens csoportok tagjai folyamatosan szemmel tartják egymás teljesítményét, ami így szélsőségesen bizalmatlan légkört hoz létre.

Az irigység példájából jól látható, hogy bizonyos negatív kapcsolattípusok hogyan hathatnak a tudásmegosztás különböző (strukturális és kapcsolati) feltételeire, s ezen keresztül hogyan befolyásolhatják az innovációs hálózatok működését és teljesítményét. Ezen összefüggések vizsgálata további empirikus kutatásokat igényel, amelyek során a vizsgált szervezet tagjait befolyásoló szervezeti és nemzeti kulturális értékeket, dimenziókat is figyelembe kell venni. Kutatócsoportunk célkitűzéseit és tervezett kutatását tanulmányom záró részében ismertetem.

4. Összefoglalás és a tervezett kutatás bemutatása

Tanulmányomban bemutattam az innováció és tudásmegosztás hálózatos értelmezését és implikációit, majd ismertettem a negatív kapcsolatok jelentőségét a személyközi hálózatokban. Ezt követően a témával foglalkozó irodalom áttekintésével egy konkrét kapcsolattípus, az irigység hatásainak bemutatásával illusztráltam a negatív kapcsolatok hatásait az említett innovációs és tudásmegosztó hálózatokra.

A Budapesti Corvinus Egyetemen folyó, Prof. Dr. Hámori Balázs és Dr. Tóth László tanár urak által vezetett kutatás célja a témával foglalkozó fontosabb nemzetközi szakirodalom áttekintése, feltárása, illetve a hazai vállalati gyakorlat eset-alapú empirikus vizsgálata. A kutatás a Széchenyi 2020 program EFOP-3.6.1-16-2016-00013 "Intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztések a Budapesti Corvinus Egyetem székesfehérvári Campusán" című Európai Unió projektje keretében valósul meg.

A legfontosabb kutatási kérdések:

- Hogyan, milyen módszertani eszközökkel vizsgálhatók hatékonyan a munkatársak közötti negatív kapcsolatok (vö. Everett & Borgatti 2014; Kaur & Singh 2016)?
- Hogyan hat a munkatársak közötti bizalmatlanság az alulról jövő (bottom-up) szervezeti innovációra?
- Hogyan hat a munkatársak között megjelenő irigység az alulról jövő (bottom-up) szervezeti innovációra?

Tervezett kutatásunk jelentősége kettős: egyfelől új eredményekkel gazdagíthatja a társadalmi és szervezeti hálózatok működését és szabályszerűségeit vizsgáló elméleteket, másrészt a vállalati gyakorlat számára is értéket teremthet az innováció- és változásmenedzsment területeken.

A személyközi hálózatokkal foglalkozó nemzetközi és hazai kutatások fókuszában az esetek döntő többségében a semleges (információmegosztó, tanácskérő, kollaborációs) vagy a pozitív (bizalmi, baráti) kapcsolatok állnak. Noha az elmúlt években fokozódó figyelem irányult a negatív kapcsolatok (irigység, elkerülés, konfliktusok stb.) jellegzetességeire, szerepére és szervezeti hatásaira, ez idáig viszonylag kevés publikáció született e területen. A kutatás további célja tehát, hogy a témát pozícionálja a hazai tudományos vizsgáldás fókuszterületei között.

Felhasznált irodalom:

- Borgatti, S.P., Brass, D.J. & Halgin, D.S., 2014. Social network research: confusions, criticisms, and controversies. In D. J. Brass et al., eds. *Research in the Sociology of Organizations*. Bradford, UK: Emerald Publishing.
- Borgatti, S.P. & Halgin, D.S., 2011. On Network Theory P. Carrington & J. Scott, eds. *Organization Science*, 22(5), pp.1168–1181.
- Burt, R.S., 2005. *Brokerage and Closure: An Introduction to Social Capital* 1st ed., Oxford, UK: Oxford University Press.
- Carboni, I. & Casciaro, T., 2013. Love Me or Hate Me: Performance Effects of Sociometric Status in Organizational Networks. In *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*. pp. 109–129.
- Daly, A.J. et al., 2015. Why So Difficult? Exploring Negative Relationships between Educational Leaders: The Role of Trust, Climate, and Efficacy. *American Journal of Education*, 122(1), pp.1–38.
- Everett, M.G. & Borgatti, S.P., 2014. Networks containing negative ties. *Social Networks*,

38, pp.111–120.

- Gelei, A. & Dobos, I., 2016. Bizalom az üzleti kapcsolatokban: A diadikus adatelemzés egy alkalmazása. *Közgazdasági Szemle*, 63(3), pp.330–349.
- Granovetter, M., 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), pp.1360–1380.
- Harrigan, N. & Yap, J., 2017. Avoidance in negative ties: Inhibiting closure, reciprocity, and homophily. *Social Networks*, 48(1), pp.126–141.
- Hortoványi, L. & Szabó, Z.R., 2006. Knowledge and organization : A network perspective. *Society and economy*, (2. szám), p.165–179.
- Kane, G.C. et al., 2014. What’s Different about Social Media Networks? A Framework and Research Agenda. *MIS Quarterly*, 38(1), pp.274–304.
- Kaur, M. & Singh, S., 2016. Analyzing negative ties in social networks: A survey. *Egyptian Informatics Journal*, 17(1), pp.21–43.
- Labianca, G., 2014. Negative ties in organizational networks. In D. J. Brass et al., eds. *Contemporary Perspectives on Organizational Social Networks*. Emerald Publishing, pp. 239–259.
- Labianca, G. & Brass, D.J., 2006a. Exploring the Social Ledger: Negative Relationships and Negative Asymmetry in Social Networks in Organizations. *The Academy of Management Review*, 31(3), pp.596–614.
- Labianca, G. & Brass, D.J., 2006b. Exploring the Social Ledger: Negative Relationships and Negative Asymmetry in Social Networks in Organizations. *Academy of Management Review*, 31(3), pp.596–614.
- Lawrence, B.S., 2006. Organizational Reference Groups : A Missing Perspective on Social Context. , 17(1), pp.80–100.
- Leonardi, P.M., 2015. Ambient Awareness and Knowledge Acquisition : Using Social Media to Learn „Who Knows What” and „Who Knows Whom”. *MIS Quarterly*, 39(4), pp.747–762.
- Leonardi, P.M., Huysman, M. & Steinfield, C., 2013. Enterprise Social Media: Definition, History, and Prospects for the Study of Social Technologies in Organizations. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(1), pp.1–19.
- Marineau, J.E. & Labianca, G. (Joe), 2010. Work and personal based conflict and advice and knowledge seeking relationships. In *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*. pp. 1–6.
- Marineau, J.E., Labianca, G. & Kane, G.C., 2016. Direct and indirect negative ties and individual performance. *Social Networks*, 44(1), pp.238–252.
- Parker, A., Halgin, D.S. & Borgatti, S.P., 2016. Dynamics of Social Capital: Effects of Performance Feedback on Network Change. *Organization Studies*, 37(3), pp.375–397.
- Phelps, C., Heidl, R. & Wadhwa, A., 2012. Knowledge, Networks, and Knowledge Networks: A Review and Research Agenda. *Journal of Management*, 38(4), p.1115–1166.
- Shah, P.P., 1998. Who are Employees’ Social Referents? Using a Network Perspective to Determine Referent Others. *The Academy of Management Journal*, 41(3), pp.249–268.
- Sterling, C.M. & Labianca, G. (Joe), 2015. Costly comparisons: Managing envy in the workplace. *Organizational Dynamics*, 44(4), pp.296–305.
- Tai, K., Narayanan, J. & McAllister, D.J., 2012. Envy as Pain: Rethinking the Nature of Envy and its Implications for Employees and Organizations. *Academy of Management Review*, 37(1), pp.107–129.

- Takács, K., 2010. Hálózati kísérletek. *Közgazdasági Szemle*, (11. szám), p.958–979.
- Treem, J.W. & Leonardi, P.M., 2012. Social Media Use in Organizations : Exploring the Affordances of Visibility, Editability, Persistence, and Association. *Communication Yearbook*, 36, pp.143–189.
- Venkataramani, V., Labianca, G. (Joe) & Grosser, T., 2013. Positive and Negative Workplace Relationships, Social Satisfaction, and Organizational Attachment. *Journal of Applied Psychology*, 98(6), pp.1028–1039.
- Van Wijk, R., Jansen, J.J.P. & Lyles, M.A., 2008. Inter- and Intra-Organizational Knowledge Transfer: A Meta-Analytic Review and Assessment of its Antecedents and Consequences. *Journal of Management Studies*, 45(4), pp.830–853.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm Dr. Tóth László támogató visszajelzéseit, amelyekkel a konferenciaelőadás és a tanulmány elkészítését segítette.

A tanulmány a Széchenyi 2020 program EFOP-3.6.1-16-2016-00013 "Intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztések a Budapesti Corvinus Egyetem székesfehérvári Campusán" című Európai Unió projektje keretében készült.

/Lektorálták: Dr. Fürj Zoltán és Dr. Nagy László/

Bevezetés

Napjaink egyik jelentős társadalmi, egészségügyi és bűnügyi problémája a kábítószer- elterjedtsége az egész világon. Az utóbbi probléma felveti azt is, hogy a hazai történelemtudomány eddig miért nem foglalkozott alaposabban a Horthy-korszak kábítószer- politikájának történetével. A téma nagysága miatt a Horthy-korszak kábítószer- politikájának csak egy kisebb szeletével tud foglalkozni jelen tanulmányunk. Keresztes-Fischer Ferenc I. belügyminisztersége idején komoly változás ment végbe a magyar kábítószer- politika történetében, így e szakasz kulcsfontosságú. Keresztes-Fischer kábítószer- politikája részben feltáratlan része a Horthy-korszaknak. Így a következő oldalak részben hiánypótlónak minősülnek. Összességében ebből kifolyólag e munka elkészítésének nehézsége abban rejlett, hogy a doktorandusz a szakirodalom szűkössége miatt kénytelen volt nagyrészt szűz terepen végezni a kutatásokat.

A levéltári kutatást a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának belügyminisztériumi irataira építettem. Utóbbin belül az 1930-as évek első felének elnöki, illetve általános irataira; továbbá a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium 1917-1932 közötti irataira összpontosítottam. A fenti levéltári forrásokon felül a minisztertanácsi jegyzőkönyvek között is kutatásokat végeztem. A források a fentiekén túl legfőképpen az Országgyűlési Naplókra és Irományokra, illetve a Rendeleték Tárára épülnek. Abból kiindulva, hogy a Horthy- kor kábítószer- politikájának története nagyrészt feltáratlan, így jelentős mennyiségű szakirodalomra sem tud hivatkozni e tanulmány.

A fogalmak tisztázása nélkül félreértésekre adhatna okot e tanulmány. A „kábítószer” fogalom alatt a szerző azokat a tudatmódosító szereket érti, amelyeket Keresztes-Fischer belügyminiszter rendeletében „kóros méregélvezetre alkalmasnak” minősített.¹ Így tehát jogi vonatkozásban értendő a fenti fogalom. A „kábítószer-ellenes harc” a szerző „szótárában” utal minden olyan intézkedésre, amelyek valamilyen szinten akadályozták a különböző kábítószer-ek hazánkat meghódítani akaró törekvéseit. Így tehát az illegálisan használt kábítószer-ek elleni harcra céloz a tanulmány.

Felmerülhet a hatáskörök problémája a cím kapcsán, hiszen a kábítószer- politika nem teljes mértékben a belügyminiszter irányítása alatt állt, egyes esetekben a földművelésügyi, illetve kereskedelemügyi minisztereknek is volt hatalma e szakpolitikai területen. A fentiek ellenére mégis joggal köthető össze az 1931-1935-ig tartó magyar kábítószer-ellenes harc Keresztes-Fischer nevével, hiszen legnagyobb részben az ő irányítása alatt állt a rendszer, illetve kétséget kizáró szerepe volt az új kábítószer-ellenes rendszer létrehozásában. Miután 1932-ben a Néplóléti és Munkaügyi Minisztérium megszűnt, a Belügyminisztérium hatáskörébe került az utóbbihoz tartozó ügyek nagy része, így a kábítószer-ekkel kapcsolatos ügyek jelentős része is.

A kábítószer az 1930-as évek előtti Magyarországon

Az Osztrák-Magyar Monarchia idejében a „kábitószer-probléma” bizonyos szempontból nem is volt jelentősnek nevezhető a „Lajtán innen”, ennek ellenére már 1876-ban próbálta az állam korlátozni az illegális kábítószer-használatot.² Az első világháború szörnyűségei azonban elindították Európa egyes részein a kábítószer-csempészet „virágzását”.³ Különösen az ópium volt elterjedt, ami azzal magyarázható, hogy a világháború idején katonák tömegei szokhattak rá. Legfőképpen azon okból kifolyólag, hogy a harctéri sebesülteket némi ópiummal segítették át az orvosok a nehezebb órákban. A Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium információi szerint Magyarországon a 1920-as évek első felében nem voltak ópiumfüggők,⁴ de ha az állam nem csatlakozott volna az I. Ópiumegyezményhez, akkor az ópiummal való kereskedelem talán megjelent volna hazánkban is. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a fenti minisztérium információit nem fogadhatjuk el teljes mértékben, hiszen lehettek az országban olyan ópiumot fogyasztó személyek, akikről nem volt információja az államnak. Az 1912-ben, Hágában megkötött ún. I. Nemzetközi Ópiumegyezményt az 1923: XXII. tc.-kel ratifikálta hazánk.⁵ Ez kimondta, hogy az ópium, a morfin⁶ és a kokain gyártását, illetve kereskedelmét csak gyógyászati vagy tudományos célra szabad engedélyezni.⁷ A kései ratifikálás azt jelzi, hogy Magyarországon nem öltött komoly méreteket a kábítószerek használata az 1920-as évek közepéig. Ami ez után történt Budapesten, az megváltoztatta a rendőrség és egyes állami vezetők hozzáállását a kábítószerekkel kapcsolatban. Utóbbi azzal magyarázható, hogy a rendőrség felfigyelt a fővárosban a kábítószerek fokozottabb terjedésére,⁸ különösen a kokainra.⁹ Egyes információk szerint egy Sohár Elek nevű vegyész volt a budapesti kábítószer-terjesztés „ősatyja”.¹⁰ A fentiek magyarázzák, hogy az ún. II. Ópiumegyezmény ratifikálása ugyan csúszott, de a kokain budapesti terjedése miatt végül megtörtént. Természetesen diplomáciai okok miatt is fontos volt az egyezmény ratifikálása, de ezúttal már a hazai társadalmi, egészségügyi és bűnügyi szempontok miatt is lényeges volt. Az I. Ópiumegyezmény egyébként nem bizonyult teljesen hatékonynak a kábítószerek elleni harcban, így vált szükségessé egy következő nemzetközi egyezmény megszületése is. Az 1925-ben, Genfben megkötött ún. II. Nemzetközi Ópiumegyezményt az 1930: XXXVII. tc.-kel iktatta az ország a törvényei közé.¹¹ Ennek fő célkitűzése a kábítószer-kereskedelem nemzetközi ellenőrzésének megszervezése volt.¹² Egyes becslések szerint a világ kábítószereinek 80%-át illegális, bűnös célból gyártották az 1920-as években.¹³ A kábítószercsempész cselekménye nemzetközi tranzitdeliktum volt, úgy eszközeiben, mint

² 1876: XIV. tc. 26. § (<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727>)

³ Schuler Dezső: Hatósági és Társadalmi Embervédelem In: Dr. Illyefalvi I. Lajos (szerk.): Statisztikai közlemények. Budapest Székesfőváros Házinyomda, Bp., 1937. 218. o.

⁴ Pesti Napló, 1924. okt. 28. A Népjóléti Minisztérium nyilatkozata.

⁵ A törvénycikk végrehajtását a 7.430/1924. M. E. sz. intézte.

⁶ morfium

⁷ Bayer István: A drogok történelme: A kábítószerek története az ókortól napjainkig. Aranyhal Kiadó, Bp., 2000. 52-118. o.; 379-389. o.

⁸ 8 órai újság, 1934. szept. 19. Továbbá: Gyógyszerészi Közlöny, Bp., 1930. jan. 12.

⁹ Tolnai Új Világlexikona. 8. k. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részv. Tár. kiadása, Bp., 1927. A „kábitószer” szócikk.

¹⁰ 8 órai újság, 1934. szept. 19.

¹¹ K 166 - 1925-1928 - 13. cs. Továbbá: A Társadalompolitikai és Külügyi Bizottság jelentése a törvényjavaslatról, annak 1933. február 9-ei tárgyalásán. KN, 1931-1936. XIII. k. 153. o.

¹² Bayer, i. m. 52-118. o.; 379-389 o.

¹³ Az Európai Gyógynövényérdekeltségek Nemzetközi Kongresszusán elhangzottak szerint. (Magyarország, 1928. szept. 12.)

elkövetési módjában tipikusan több államra kiterjedő bűncselekményláncolat. Ebből az okból kifolyólag az együttműködés szükséges volt az államok között.

A fentiekből kiindulva egyértelmű, hogy Magyarországon az 1920-as évek végén megjelent egy olyan komplex probléma, amely megoldásra várt az állam vezetői részéről. Mindenesetre elmondható, hogy a kábítószeresek használata az 1920-as években nem minősült népbetegségnek Magyarországon,¹⁴ s Nyugat-Európában a kábítószer-helyzet rosszabb volt, mint hazánkban.¹⁵ Az ópiumtermelés egyébként Magyarországon nem volt gazdaságos, mivel olcsóbban állították elő többek között Jugoszláviában (előtte a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban), Indiában, Perzsiában.¹⁶ **Egyes információk szerint legfőképpen a kábítószeresek közül a kokaint a revolverlapok szerkesztői, zenészek, festőművészek fogyasztottak,**¹⁷ tehát a társadalom egy igen szűk rétegéről volt szó. Az állam vezetőinek azonban látniuk kellett, hogy a kábítószeresek majd idővel pestisként terjedhetnek és hamarosan a társadalom egyéb részei is hamar függővé válhatnak. Világviszonylatban a probléma komolyságát jelezte egyébként, hogy a Népszövetségnek külön ópiummal foglalkozó bizottsága is volt.¹⁸

A III. Ópiumegyezmény

Magyarország a kábítószer-forgalom szabályozásával kapcsolatban 1933-ig két nemzetközi egyezményt iktatott a törvényei közé. A fenti két egyezmény életbelépésének és az azokban lévő viszonylag szigorú előírások ellenére is, a kábítószeresekkel való visszaélések egyre fokozódó méreteket öltöttek.¹⁹ Hatalmas nemzetközi kábítószeresekkel foglalkozó szervezetek alakultak, amelyek a hatóságokat kijátszva, a kábítószeresek előállítását és forgalomba hozatalát elősegítették. E szervezetek a különböző drogokot eljuttatták a tudatmódosítószeresek rabjaihoz, vagy pedig az egyéb kábítószer-kereskedőkhöz.²⁰ A fenti okok miatt 1931-ben néhány állam tárgyalásokba kezdett, hogy az imént felvázolt jelenségek ellen intézkedjen. Az addig létrejött két Ópiumegyezmény rendelkezéseit kiegészítették, továbbá a világ orvosi és tudományos célokra szükséges kábítószer szükségletének gyártását és forgalomba hozatalát nemzetközi megállapodással szabályozták.²¹ 1931. július 13-án Genfben aláírták az ún. III. Ópiumegyezményt, amely elsősorban a kábítószeresek gyártásának korlátozására és forgalomba hozatalának szabályozására vonatkozott.²² Az egyezmény tételesen meghatározta a hatálya alá

¹⁴ Schuler Dezső: Hatósági és Társadalmi Embervédelem In: Dr. Illyefalvi I. Lajos (szerk.): Statisztikai közlemények. Budapest Székesfőváros Házinyomda, Bp., 1937. 217. o.

¹⁵ Temesváry Görgy: A kábítószeresekről... : az idevonatkozó magyar törvények és rendeletek gyűjteményével. Hornyánszky. Bp., 1936. 51-55. o.

¹⁶ Természettudományi Közlöny. 1932. 64. évf. 947-948. f. 48. o.

¹⁷ D. Gyula: Társadalom és Hygiene. Közegészségtan. I. k. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Kiadása. Bp., 1939. 533. o.

¹⁸ Uo. 535. o.

¹⁹ K 150 - 2807. cs. - I. kútfő, 15. t. - 15/e. - Egyes kormányok jelentése az Ópiumügyi Tanácsadó Bizottsághoz az 1931-es évek elején működő kábítószerforgalomról - O. C. / A. R. 1933/45, O. C. / A. R. 1933/46, O. C. / A. R. 1933/46/a

²⁰ K 166 - 13. cs. Továbbá: Indokolás „a kábítószeresek gyártásának korlátozása és forgalomba hozatalának szabályozása tárgyában Genfben 1931. évi július hó 13-án kelt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről” szóló törvényjavaslathoz. KI, 1931-1936. VI. k. 189-190. o.

²¹A törvényjavaslat indokolása. FI, 1931-1936. IV. k. 63-64. o.

²² A Társadalompolitikai és Külügyi Bizottság jelentése a törvényjavaslatról 1933. február 9-ei tárgyalásán. KN, 1931-1936. XIII. k. 153. o.

eső kábítószereket.²³ Ezen kívül az egyezmény az orvosi és tudományos célokra való felhasználáshoz szükséges kábítószerek mennyiségének gyártási becsléseire nézve is részletes előírásokat tartalmazott. Egyúttal részletesen intézkedett a belső fogyasztásra, illetőleg a kivitelre szánt készítmények évi legnagyobb mennyiségéről.²⁴ Az egyezmény arról is rendelkezett, hogy az előző évről visszamaradt kábítószerkészletek az ellenőrzés szempontjából milyen keretek között nyerjenek elszámolást.²⁵ Az egyezményt megkötő országok kötelezettséget vállaltak azzal kapcsolatban, hogy az egyezmény határozatainak életbelépésekor külön közigazgatási szervet fognak felállítani a kábítószer-ellenes harc megsegítésére.²⁶ E szervezet feladata volt az egyezmény rendelkezéseinek az alkalmazása, valamint a kábítószerekkel való kereskedelem részleteinek szabályozása és ellenőrzése. A kábítószer-ellenes állami szervnek a kábítószerek elleni küzdelmet úgy kellett megszerveznie, hogy a törvényellenes kereskedelem szaporodását, valamint a társadalomra veszélyes kábítószerfogyasztásnak az elterjedését megakadályozza. Utóbbi azért volt lényeges, hiszen az érdekelt államok felismerték, hogy csak abban az esetben lehet eredményesen érvényt szerezni az egyezmény rendelkezéseinek, ha az államokban külön központi szerv egységesen intézi a törvényellenes kábítószer-forgalom elleni küzdelmet. A szerv feladatai közé tartozott egyébként a különböző kábítószerekkel kapcsolatos becslések, statisztikai összeállítások és időszaki jelentések feldolgozása is.²⁷

A kormány egy magyarországi vegyi gyár véleményét is kikérte az egyezményről. A gyár helyeselte az egyezmény aláírását.²⁸ A Magyar Vegyészeti Gyárak Országos Egyesülete pedig tulajdonképpen a belügyminiszter „tanácsadója” volt a kábítószer-ellenes harcban.²⁹ Megemlíthető, hogy Keresztes-Fischer érdemleges véleményt nem közölt magáról az egyezmény szövegéről, miután a Külügyminisztérium elküldte neki az egyezmény szövegét,³⁰ azonban jelezte, hogy hazánknak csatlakoznia kell ehhez. A minisztertanács még az új év előtt elfogadta az egyezményt,³¹ azonban Horthy távoli tartózkodása miatt nem tudta jóváhagyni a kormány döntését, s így az alkotmányosság miatt nem lehetett aláírni az egyezményt az új év előtt.³² Az időpont azért volt fontos, hiszen 1931. december 31-ig kellett volna az országnak aláírnia az egyezményt.³³ Utóbbi azért jelentett problémát, hiszen az egyezmény aláírói között szerepelhetett volna a Magyar Királyság. Így viszont ettől a kétségtelen diplomáciai előnytől az ország elesett. Magyarország emiatt csak utólag, 1932-ben tudott csatlakozni az egyezményhez.

1933. január 25-én Keresztes-Fischer benyújtotta a Képviselőháznak a „kábítószerek gyártásának korlátozása és forgalomba hozatalának szabályozása tárgyában Genfben 1931. évi július hó 13-án kelt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről” szóló törvényjavaslatát.³⁴ Keresztes-Fischer kifejtette, hogy az egyezmény utóbbi rendelkezésének végrehajtása céljából az

²³ K 148 – 1935 – 19 – A törvényjavaslat I. fejezete.

²⁴ A törvényjavaslat indokolása. KI, 1931-1936. VI. k. 189. o.

²⁵ Görgey István, a törvényjavaslat előadójának beszéde a Képviselőházban. KN. 1931-1936. XIII. 153. o.

²⁶ K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. – 15/e. – 1932/185110 - A törvényjavaslat tervezete. Továbbá: az egyezmény VI. Fejezetének 15. cikke. KI, 1931. VI. k. 170. o.

²⁷ K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. – 15/e. – 1932/185110 – Az egyezmény VI. fejezete

²⁸ K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. t. – 15/e. – 1931. nov. 21-ei levél

²⁹ K 150 – 2806. cs. – 1 – 15 – I – II. kútfő – 738

³⁰ K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. – 15/e.

³¹ K 27, 1931. dec. 29-i minisztertanács.

³² K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. – 15/e. – 1931/4262 – 237. l.

³³ K 148 – 1935 – 19 – A törvényjavaslat. Továbbá: K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. – 15/e. – 45265.

Továbbá: az egyezmény 27. cikke. K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. – 15/e.

³⁴ KN, 1931-1936. XIII. k. 16. o.

államháztartás súlyos helyzete miatt nem áll módjában újabb költségeket vállalni. Az összes közegészségügyi, társadalompolitikai és rendészeti szempontok beható mérlegelése után úgy döntött, hogy az egyezményben foglalt rendelkezések végrehajtását, valamint általában az egészségkábitószer-forgalom ellenőrzésével kapcsolatos teendőket ellátását valamely már működő szervre bízta. Így a miniszter az egyezményben vállalt kötelezettségeknek — minden személyzetszaporítás és újabb költségvetési kiadás nélkül — eleget tett volna.³⁵ Végül a Belügyminisztérium IX. osztályát bízta meg Keresztes-Fischer a kábítószer-ellenes harc feladatával.³⁶ Így alakult meg később a Kábítószereket Ellenőrző Központi Szerv (Központi Szerv).³⁷

Közegészségügyi, valamint társadalompolitikai érdekek is fűződtek a törvényellenes kábítószer-forgalom elleni harc hatályosabbá tételéhez. További fontos szempont, hogy az egyezmény hatálybalépéséhez huszonöt állam megerősítése vagy csatlakozása volt szükséges.³⁸ A törvényjavaslat képviselőházi általános tárgyalásának idejében a harmadik ópiumegyezményt már 42 állam írta alá.³⁹ Ezekből kifolyólag célszerűnek és indokoltnak tartotta a miniszter, hogy Magyarország a III. Ópiumegyezményt törvénybe iktassa. A Képviselőház hozzászólás nélkül elfogadta Keresztes-Fischer törvényjavaslatát.⁴⁰ A Képviselőházhoz hasonlóan, a Felsőház is a törvényjavaslatot a Képviselőház szövegezése szerinti szerkezetben változatlanul elfogadta hozzászólás nélkül.⁴¹ A törvény 1933. évi VIII. tc. néven 1933. április 10-én került kihirdetésre. A törvénycikk 1933. július 9-én hatályba lépett Keresztes-Fischer belügyminiszteri rendelete útján.⁴²

Az első intézkedések

A belügyminiszter azzal kezdte a kábítószer-ellenes harcát, hogy 1932 karácsonya előtt a kábítószerrel való visszaélésekkel kapcsolatos folyamatban lévő kihágási ügyekben hozott jogerős bírói ítéletekről egy hiteles példányt kért másolatban.⁴³ Így átfogóbb képet kapott a magyarországi kábítószer-helyzetről. A következő intézkedésekig várnia kellett Keresztes-Fischernek, hiszen a III. Ópiumegyezmény hazánkban csak 1933 nyarán lépett életbe,⁴⁴ így addig a törvény végrehajtását nem kezdhette el.

A belügyminiszter következő rendeletében – amely bizonyos szempontból a kábítószerpolitikához tartozik – végrehajtotta az erőshatású gyógyszerek egységesítésére vonatkozó megállapodás felülvizsgálatát tartalmazó 1929-es brüsszeli megállapodást. Többek között a rendelet kötelezte az orvosokat arra, hogy amennyiben olyan rendelvényt írnak, amelyen valamelyik keresztes szer adagja a hivatalos Magyar Gyógyszerkönyvben meghatározott legnagyobb adagot meghaladja, köteles ezen adag megjelölését feltüntetni, és külön aláírásával

³⁵ A törvényjavaslat indokolása. FI, 1931. IV. k. 63-64.o.

³⁶ K 148 – 1935 – 19 – 131/5074 – A BM jelentése az 1934 évi jan. 1-től szept.-ig terjedő munkateljesítményről.

³⁷ K 150 - 2807. cs. – I. kútfő -15. – 15/e. (A 222/1934 B.M. sz. rendelet)

³⁸ A törvényjavaslat indokolása. KN, 1931-1936. VI. k. 189-190. o.

³⁹ A Társadalompolitikai és Külügyi Bizottság jelentése a törvényjavaslatról, annak 1933. február 9-ei tárgyalásán. KN, 1931-1936. XIII. k. 154. o.

⁴⁰ 1933. február 15-ei ülés. KN, 1931-1936. XIII. k. 166. o.

⁴¹ 1933. március 29-ei ülés. FN, 1931-1936. II. k. 130. o.

⁴² 300/1934. B. M. sz.

⁴³ 5.199/1932. B. M. kih.

⁴⁴ K 150 – 2807. cs. - 300/1934. B. M. sz.

megerősíteni. Azokat az orvosokat, akik a fenti megállapodás rendelkezéseitől eltérő módon készítették el a vagy hozták forgalomba az ott felsorolt erőhatású gyógyszereket, illetőleg ezek készítményeit, azokat pénzbírság megfizetésére kötelezte a rendelet. A kihágási eljárás lefolytatása a közigazgatási hatóságnak, mint rendőri büntető bíróságnak hatáskörébe tartozott.⁴⁵

A kábítószer-ellenes harc működése Magyarországon a „Keresztes-Fischer-reform” után

A magyarországi kábítószer-helyzet romlott az 1930-as évek elején, a kábítószerek egyre nagyobb mértékben terjedtek.⁴⁶ Szükséges volt egy új kábítószerekkel kapcsolatos kormányrendelet elkészítése. Többen is jelezték a belügyminiszternek, hogy a rendelet-tervezete nagy adminisztrációs terheket fog rászabadítani az egyes vállalatokra, de Keresztes-Fischer ez ellen túl sok mindent nem tudott tenni, hiszen az adminisztrációs terhek növekedése elkerülhetetlen volt.⁴⁷ Legfőképpen az adminisztrációs teher a gyógyszervegyészeti ipar számára volt negatívum.⁴⁸ A kereskedelemügyi miniszter számos tanácsot adott az új rendelet-tervezettel kapcsolatban Keresztes-Fischernek,⁴⁹ ahogy az Igazságügyi miniszter is.⁵⁰ 1932. szeptember 19-én miniszterközi értekezlet tárgyalta a kormányrendelet tervezetét, s a belügyminiszter tervezetét átdolgozásra „ítélték”. A tanácskozáson egyébként a budapesti rendőrség bűnügyi osztályának kábítószer-ellenőrző csoportjának képviselője is részt vett.⁵¹

Az új kormányrendelet egyébként az 1924-es kormányrendelet kibővítése volt. A rendelet-tervezetben a büntetőjogi részek kissé hiányosak voltak egyes miniszterek szerint. Idővel elkészült egy olyan tervezet, amely a minisztertársak számára is jobban megfelelt.

A keresztes-Fischer által létrehozott kábítószer-politikai „reform” előtti rendszer és az új között rengeteg hasonlóság volt. A közös elemek közé sorolható a teljesség igénye nélkül, hogy a kábítószerekkel kapcsolatos ügyekben a közegészségügyi hatóságok gyakorolták a felügyeletet, illetve hogy végső soron az illetékes miniszter (népjóléti és munkaügyi miniszter) a földművelésügyi, illetve a kereskedelemügyi miniszter meghallgatása után adta ki a kábítószer üzemi engedélyt.⁵² A legfőbb különbség az új, illetve a régi között az volt, hogy az újban külön szerv foglalkozott a kábítószer-ellenes harccal. Az rendszer éppen ezért volt hatékonyabb.

Azok a kábítószerek, amelyeket a belügyminiszter rendeletében "kóros mérgegelvezetre alkalmasak"-nak minősített,⁵³ azok hatósági felügyelet és ellenőrzés alatt álltak. Utóbbiakat a közegészségügyi hatóságok gyakorolták.⁵⁴ A „kikészített” (szívásra alkalmas) ópiumnak a behozatala és kivitele, előállítására és mindennemű forgalomba hozatala tilos volt. Ugyanezen tilalom alá esett az ópiummocsok (ún. dross) és a szívásra alkalmas ópiumnak mindennemű más üledéke.⁵⁵ A hatósági felügyelet és ellenőrzés kiterjedt a kábítószerek előállítására, termelésére és forgalomba hozatalára, továbbá készletben tartására és ajándékozására is. (Egyébként a

⁴⁵ 776/1933. B. M. sz.

⁴⁶ K 150 – 2808. cs. – 1 – 15 – e – 1933 - 884

⁴⁷ K 150 – 2808. cs. – 1 – 15 – e – 1933 - 353

⁴⁸ K 150 – 2806. cs. – 1 – 15 – e – 1933 - 738

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ K 150 – 2806. cs. – 1 – 15 – e – 1933 - 721

⁵¹ K 150 – 2806. cs. – Az értekezletről készült dokumentum

⁵² 7.430/1924. M. E. sz.

⁵³ 262/1934. B. M. sz.

⁵⁴ 2.222/1934. M. E. sz. I. f.

⁵⁵ Uo. VI. f.

hatósági felügyelet és ellenőrzés nem terjedt ki a közönséges mákra, abban az esetben, ha ennek nem a kábítószer előállítása a célja.) Az elsőfokú közegészségügyi hatóság köteles volt a "gyanús" esetek kapcsán a szükséges intézkedéseket haladéktalanul megtenni, illetve arról a Kábítószereket Ellenőrző Központi Szervnek jelentést tenni. Az elsőfokú közegészségügyi hatóság köteles volt legalább félévenként azokat a helyeket (a gyógyszertárak kivételével) ellenőrizni, ahol a belügyminiszteri rendeletben felsorolt kábítószereket termelnek, forgalomba hoznak, vagy készletben tartanak.⁵⁶

A kábítószer behozatalával és kivitelével, illetve előállításával és forgalomba hozatalával csakis azok a személyek és vállalatok foglalkozhattak, akik, illetve amelyek erre kábítószerüzemi engedélyt nyertek. A kábítószerüzemi engedélyt a belügyminiszter a kereskedelemügyi miniszterrel, ha pedig nyersópium termelésére kérték, a földművelésügyi miniszterrel egyetértőleg a Központi Szerv útján adta meg. Egyébként általában kábítószerüzemi engedélyt csak azok a személyek, illetve vállalatok kaphattak (amennyiben megbízhatóságukhoz kétség nem fért), akik, illetve amelyek túlnyomóan gyógynövényeket, vegyi anyagokat, vagy gyógyszereket állítottak elő, vagy azokat ipari jogosítványok szerint kizárólag „továbbárúsítók” (gyógyszertárak, gyógyárunagykereskedők) részére hozták forgalomba. A kábítószerüzemi engedély elnyerése iránt a kérvényt a belügyminiszterhez címezve az üzem helye szerint illetékes törvényhatóság első tisztviselőjéhez kellett benyújtani, aki azt az illetékes elsőfokú közegészségügyi hatóság véleményével együtt a Központi Szervhez terjesztette fel. A kérvényben meg kellett jelölni, hogy a folyamodó milyen célra kérte az engedélyt. Majd a kábítószerüzemi engedélyről a belügyminiszter a Központi Szerv útján engedély-okiratot állított ki. A kábítószerüzemi engedély általában egy-egy naptári évre volt érvényes. Az engedélyt a belügyminiszter a Központi Szerv útján bármikor visszavonhatta. A kábítószerüzemi engedély visszavonása, vagy megszűnése esetében a kábítószer pontos leltárát az elsőfokú közegészségügyi hatóságnak kellett beszolgáltatni, amely megvizsgálta a lefoglalt szereket. Ha a készlet nem volt értékesíthető, az elsőfokú közegészségügyi hatóság annak lefoglalását, illetőleg megsemmisítését rendelhette el. Aki, illetve amelyik vállalat kábítószer kívánt vásárolni, a Központi Szervhez kellett fordulnia beszerzési igazolvány iránt. Olyan személyek, intézmények, akik, illetve amelyek a kábítószereket beigazolható módon tudományos célokra kívánták felhasználni, a beszerzéshez szükséges engedélyt abban az esetben kaphatták meg, ha a felhasználást elfogadhatóan indokolták, és ha előképzettségük és megbízhatóságuk az említett kábítószerrel való visszaélés ellen kellő biztosítékot nyújtott; ilyen személyeknek, illetve intézményeknek kábítószerüzemi engedélyre csak abban az esetben volt szükségük, ha a beszerezni kívánt kábítószereket egyéb, nem tudományos célokra kívánták beszerezni.⁵⁷

A gyógyszertárak a kábítószereket gyógyászati célra kábítószer üzemi engedély nélkül is beszerezhatték, feldolgozhatták és gyógyszerként orvosi rendelvényre kiadhatták. A kábítószereknek továbbárúsítók részére való előállításához gyógyszertáraknak is külön kábítószerüzemi engedélyre volt szükségük. A gyógyszerészeknek minden olyan esetben, amikor a rendelt kábítószer rendeltetésszerű vagy gyógyító célra való felhasználása tekintetében kétely merült fel, tájékoztatás céljából a legrövidebb úton a rendelő orvoshoz kellett fordulniuk. A gyógyszertárak a kábítószernek a külföldről való behozatala vagy kivitele esetén szintén kötelesek voltak behozatali, illetve kiviteli igazolványt szerezni. A gyógyszertárak az anyagokat és készítményeket a belföldi forgalomban szabályszerű keltezéssel és bélyegzővel, valamint a gyógyszertár felelős vezetőjének aláírásával ellátott külön rendelő jegy alapján az

⁵⁶ Uo. I. f.

⁵⁷ 2.222/1934. M. E. sz. I-III. f.

említett anyagok és készítmények forgalomba hozatalára kábítószerüzemi engedéllyel bíró személytől vagy vállalatától közvetlenül szerezték be.⁵⁸ Amennyiben a kórházak és orvosi rendelőintézetek a betegek gyógyításához szükséges kábítószerszükségletüket nem gyógyszer-tárból, hanem közvetlenül a gyártól vagy a gyógyszer-kereskedőtől (az 1.300/1932. N. M. M. számú rendelethez csatolt „gyógyszerrendelési utasítás” előírásának megfelelően) óhajtották beszerezni, az csak a kórházigazgató által kiállított kérvényre csakis beszerzési igazolvány alapján történhetett. A kábítószer csak a kórház (orvosi rendelőintézet) vezetőjének, vagy a vezető által erre írásban külön felhatalmazott arcképes igazolvánnyal ellátott megbízottjának volt kiszolgáltatható a kábítószerüzemi engedéllyel rendelkező cégek által.⁵⁹

Egyébként a külföldre szállított kábítószerrel kapcsolatban is óvatosak voltak a hatóságok. A kiviteli igazolványból egy másolati példányt kapott a vámhivatal, amely azt — miután rajta elismerte a kábítószer kilépését — visszaküldte a Központi Szervnek. Egy további másolati példányt kellett küldeni közvetlenül a bevívő állam illetékes kormányhatóságának, amelyen az elismerte a kábítószer beérkezését, és annak megtörténte után, azt a Központi Szervnek visszaküldte. A magyar vámhivatalok kábítószerrel a behozatal és a kivitel esetében csak akkor vehették vámkezelés alá, illetőleg azoknak továbbítását csak abban az esetben engedhették meg, ha a behozó, illetőleg kivívó fél a Központi Szerv által kiállított behozatali, illetőleg kiviteli igazolványt bemutatta. A magyar vámhivatalok a behozatal vagy kivitel megtörténtét a nekik közvetlenül megküldött behozatali vagy kiviteli igazolvány másolatán igazolták, és erről a Központi Szervet esetről-esetre értesítették.

Magyarországon a kábítószerrel csak a Központi Szerv külön engedélyével voltak átvihetőek, ha a küldeményt kísérő a kiviteli igazolvány másolatát előzetesen bemutatta, még pedig csak azon az útirányon át, amelyet a kiviteli, illetőleg átszállítási igazolvány feltüntetett. Ha a kábítószerrel Magyarország területén rakták ki és helyezték el vámraktárban, azt ebből a raktárból a rendeltetési ország kormánya által kiadott, és a bevitel engedélyezését bizonyító beviteli igazolványnak a vámraktár felettes hatósága előtti bemutatása nélkül nem lehetett kivinni. A Központi Szerv minden ily módon visszatartott küldeményre külön igazolványt adott ki, amely a kiviteli igazolványt pótolta. A kábítószerrel csak meghatározott vámhivatalokkal bíró vasúti, illetve hajóállomásokon voltak behozhatóak, illetve kivihetőek. Az összes behozatali, kiviteli és átmenő küldemények kábítószerrel szakember felülvizsgálata a vegyészeti laboratóriummal rendelkező budapesti Fővámhivatal közreműködésével történt. A kábítószerüzemi engedélyt, illetőleg esetenkénti kábítószer beszerzési engedélyt nyert személyek vagy vállalatok (termelők, gyárak, kereskedők, tudományos, intézetek, laboratóriumok) kábítószerrel történt üzleti forgalmukról, illetőleg raktárkészletükről (az előállított mennyiségről) minden naptári félév utolsó napja szerinti „helyzet” alapján január és július hónap 15-éig, a tényleg megtörtént kábítószergyártástól, beszerzésről és eladásról, a behozatalról és kivitelről pedig minden naptári negyedév utolsó napjának állapota alapján a naptári negyedév végét követő hónap 10-ig pontos és részletes kimutatást voltak kötelesek felterjeszteni a Központi Szervhez.⁶⁰

Az 1930: XXXVII. tc. értelmében hat hónapig terjedhető fogházzal volt büntetendő a hatósági engedély nélküli kábítószer előállítása. Ugyancsak „ennyit ért” a kábítószerrel hazánkba

⁵⁸ Uo. IV. f.

⁵⁹ Uo. V. f.

⁶⁰ Uo. VI -VIII. f.

való behozatala, az eladás⁶¹, a terjesztés, továbbá a kábítószer kivitele az országból. Fél évet jelentett a kábítószer engedély nélküli készletben tartása. Az a személy is büntetendő volt, aki a kábítószer más helyen állította elő, mint ahová engedélye szolgált. A visszaesőket természetesen súlyosabban büntették, mint a „szüz” (legalábbis a hatóságok előtt annak tűnő) kábítószerbűnözőket.⁶² Amennyiben a cselekmény nem minősült súlyosnak, kihágásnak minősült, és tizenöt napig terjedhető elzárással volt büntetendő. A teljesség igénye nélkül megemlítendő, hogy aki a kábítószer hatósági engedély nélkül természetesen (kis mennyiségben) az is ebbe a kategóriába esett. Aki bármilyen módon szándékosan közreműködött abban, hogy más jogosulatlanul, vagy a fennálló szabályok megszegésével vagy kijátszásával kábítószerhez juthasson, az ugyancsak kihágásnak minősült. Utóbbi természetesen csak abban az esetben, ha nem jelentős mennyiségű kábítószerrel volt szó. Itt megemlítendő, hogy a kormányrendelet nem írt elő ez esetben mennyiségi határt. E kihágások ügyében első- és másodfokon a közigazgatási hatóság, mint rendőri büntetőbíróskodás járt el. Harmadfokon a belügyminiszter bíraskodott.⁶³

A kábítószer jogi meghatározása

A Belügyminisztérium "kóros méregélvezetre alkalmas" kábítószernek minősítette többek között a nyers ópiumot, a gyógyópiumot, a morphint és annak sóit. A teljesség igénye nélkül még megemlítendő a kókalevél, nyers cocain, az indiai kender és annak származékai.⁶⁴

A Kábítószereket Ellenőrző Központi Szerv

„Minden intézkedést megtesz a kábítószerszervevény elleni küzdelem megszervezésére, e szervevény kifejlődésének megakadályozására, valamint a törvényellenes kereskedelem ellen.”⁶⁵

A Belügyminisztériumban 1933. november 27-én értekezletet tartottak a kábítószer-ellenes harc ügyében. Utóbbin részt vett többek között Ferenczy István rendőrfőkapitány és Ajkay József rendőrfőtanácsos, illetve Keresztes-Fischer számos embere. Az ülésen elnevezték a kábítószer-ellenes szervet. Keresztes-Fischertől azt kérte rendőrfőkapitány, hogy biztosítson még számára 2-3 hónapot, mert ennyi idő szükséges a szerv felállítására. A belügyminiszter engedett a rendőrfőkapitány kérésének.⁶⁶ Keresztes-Fischer tudta, hogy a III. Ópiumegyezmény végrehajtása céljából az államháztartás súlyos helyzete miatt nem áll módjában újabb költségeket vállalni. Az összes közegészségügyi, társadalompolitikai és rendészeti szempontok beható mérlegelése után úgy döntött, hogy az egyezményben foglalt rendelkezések végrehajtását, valamint általában az egész kábítószer-forgalom ellenőrzésével kapcsolatos teendőket ellátását valamely már működő szerveyre bízta. Így a miniszter az egyezményben vállalt kötelezettségeknek — minden személyszaporítás és újabb költségvetési kiadás nélkül — eleget tett volna.⁶⁷ Végül a Belügyminisztérium IX. osztályát⁶⁸ bízta meg Keresztes-Fischer a

⁶¹ Aki a kábítószer nem jogosult személynek adta el.

⁶² 2.222/1934. M. E. sz. 16. § (2)

⁶³ K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. – 15/e. - 2.222/1934. M. E. sz. IX. f.

⁶⁴ 262/1934. B. M. sz.

⁶⁵ 195.200/1934. M. E. sz. 12. §

⁶⁶ K 150 – 2807. cs. – 431-432. o.

⁶⁷ A törvényjavaslat indokolása. FI, 1931. IV. k. 63-64.o.

⁶⁸ Később a VIII. osztály.

kábítószer-ellenes harc feladatával.⁶⁹ Így született meg Kábítószereket Ellenőrző Központi Szerv⁷⁰ (Központi Szerv),⁷¹ amely 1934. április 1-jén kezdte meg a működését,⁷² s hamarosan nagy sikert könyvelt el. A kokainnal foglalkozó budapesti bűnözők egyébként csak keksznek nevezték az őket üldöző szervet.⁷³ A szerv a Veres Pálné u. 24.-ben kapott helyet,⁷⁴ s a II. világháború végéig létezett.⁷⁵ Csatáry Béla az egyik kiváló vezetője volt a kábítószer-ellenes szervnek.⁷⁶

A Központi Szerv feladatai sokrétűek voltak. Ide tartozott a kábítószerforgalom hazai ellenőrzése, a kábítószer üzemi engedély elnyerése végett benyújtott kérelmek elbírálása (és a megadott engedélyek nyilvántartása); a kábítószerekben való behozatali és kiviteli (átviteli) forgalom ellenőrzése. A Központi szerv további feladatai közé tartozott a Nemzetek Szövetsége illetékes szervével, valamint a kábítószer-egyezményeket megerősített, illetve azokhoz csatlakozott államok mindegyikében felállított hasonló, kábítószerrel foglalkozó szervezetekkel való közvetlen érintkezés, együttműködés. A szerv végezte a statisztikai munkákat is, illetve Magyarország adatszolgáltatási kötelezettségeit teljesítette. A belügyminiszter a kábítószer-ellenes harcot olyannyira fontosnak ítélte, hogy elrendelte, hogy a magyar hatóságok nemcsak kötelesek legyenek a Központi Szervet feladatainak teljesítésében támogatni, utasításait végrehajtani, hanem a Központi Szerv megkeresésének soron kívül eleget is kellett tennie (a magyar hatóságoknak).⁷⁷ A Központi Szerv vezetője a belügyminisztérium IX. osztályának mindenkori vezetője, helyettese a belügyminisztérium IX/a. alosztályának vezetője volt. A Központi Szerv ügyvezetője a Rendőrség budapesti főkapitánysága közigazgatási osztályának vezetője volt. A Központi Szerv személyzete a következőképpen nézett ki: a rendőrség budapesti főkapitányságához tartozó egy fogalmazásbeli tisztviselő, aki ezen ügykörben az ügyvezetőt helyettesítette; továbbá egy orvosszakértő. Utóbbiakon kívül a statisztikai és számviteli munkákkal megbízandó egy tisztviselő, illetve a rendőrség budapesti főkapitányságának állományából kirendelt három detektív. A kezelői teendőket további intézkedésig a rendőrség budapesti főkapitánysága közigazgatási osztályának személyzete látta el. A Központi Szervhez beosztott személyzet és a detektívek felett a Központi Szerv főnöke rendelkezett. A Központi Szerv főnöke irányította e hatóság működését. A Központi Szerv főnöke közvetlenül a belügyminiszternek volt alárendelve, és ebből kifolyólag a Központi Szerv működéséről minden év április 1-éig a belügyminiszternek kellett jelentést tennie.

1935-ben a szerv szerint az országban 14 üzem foglalkozott gyártással, feldolgozással, 18 csak kereskedelmi forgalmat bonyolított le. 831 beszerzési engedélyt adtak ki, 80 behozatalit, 37 kivitelit.⁷⁸ 123 egyén volt kábítószerélvező és 294 üzér,⁷⁹ akiknek nagyrésze (valószínűleg) függő is volt egyben.⁸⁰ 1936-ban már 32 üzem foglalkozott kábítószerrel legálisan (ebből 14

⁶⁹ K 148 – 1935 – 19 – 131/5074 – A BM jelentése az 1934 évi jan. 1-től szept.-ig terjedő munkateljesítményről.

⁷⁰ Tóth tamás: A kábítószer-rendészet magyarországi fejlődése. RTF. Bp., 2002. 25. o.

⁷¹ K 150 – 2807. cs. – I. kútfő -15. – 15/e. - 222/1934 B. M. sz.

⁷² K 150 – 2807. cs. - 200/1934. M. E. sz.

⁷³ Ujság, 1934. ápr. 14.

⁷⁴ Magyarország tiszti cím- és névtára, 1936. 38. o.

⁷⁵ Balláné Füsster Erzsébet: A nemzetközi és a hazai kábítószer-ellenőrzési rendszer kialakulása. RTF. Bp., 2001. 11. o.

⁷⁶ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1935. 38. o.

⁷⁷ K 150 – 2807. cs. – I. kútfő, 15. – 15/e. - 222/1934. B. M. sz.

⁷⁸ K 150 – 2844. cs. – Belügyminisztériumi kormányjelentés 1935-ről - 1775. l.

⁷⁹ Statisztikai Évkönyv, 1935. 23. o.

⁸⁰ Temesváry, i. m.: 48. o.

gyártással, 18 kereskedelemmel). 874 beszerzési, 73 behozatali, 31 kiviteli engedélyt adtak ki. Ekkor már az adatok szerint 170 egyén volt kábítószerfüggő és 378 üzér (bár nagy részük függő is volt egyben).⁸¹ Az adatok ellenére a Központi Szerv orvosszakértője sokkal nagyobbra becsülte a függők számát Magyarországon. Feltételezése szerint többszöröse volt (az illegálisan) a kábítószerrel kapcsolatban állók száma, mint a statisztikai adatok szerint. Így feltételezhetjük az 1500-2000-es számot. Számos esetben állástalan iparosok, kereskedők, prostituáltak, pincérek,⁸² újságírók, művészek voltak a függők, de előfordult, hogy a gyógyszertárak dolgozói között kellett keresni őket.⁸³ Így tehát elmondható, hogy valamilyen arányban számos társadalmi réteg képviseltette magát e területen. Érdekesség, hogy legalább 5-6 orvos is függő volt, de nagyrészt alacsonyabb „társadalmi rangúakra” volt jellemző a kábítószer-élvezet.⁸⁴ A kábítószerrel kapcsolatos felmérések egyébként főleg a fővárosban és a környékén voltak intenzívek.⁸⁵ Keresztes-Fischer előzetes tervét a költségekkel kapcsolatban nem tudta végrehajtani, hiszen 1934. április 1-től havi 200 pengő tiszteletdíjat biztosítottak egy orvosszakértő⁸⁶ részére.⁸⁷ Természetesen ez nem jelentett komoly költségvetési tételt. Temesváry György kábítószer-szakértő véleményének hitelt adhatunk, hiszen a Központi Szervnél is dolgozott, s szerinte a „nagy halakat” nem sikerült elkapnia a hatóságoknak, csak a kisebbeket. Főleg Bécsből, illetve Prágából jöttek Budapestre a nagyobb kábítószer-kereskedők.⁸⁸

A magyar kábítószer-politika értékelése 1931-től 1935-ig

A magyar történelemben a politikusok közül Keresztes-Fischer Ferenc volt az első, aki a kábítószer-ellenes harcot igazán megkezdte. (Természetesen ez arra vezethető vissza, hogy az 1920-as évek előtt olyannyira jelentéktelen probléma volt az állam számára, hogy nem is nagyon foglalkoztak vele.) Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Keresztes-Fischer belügyminisztersége idején jött létre a magyar történelem első, kizárólag a kábítószer-ellenes harccal foglalkozó szerve. Ez igen fontos mérföldkő a magyar kábítószer-politika történetében, hiszen a Kábítószerket Ellenőrző Központi Szerv által a hazai kábítószer-elleni fellépés hatékonyabbá vált. Közigazgatási és rendészeti szempontból is kézben tartotta e szerv az irányítást. Természetesen a kábítószeresek világhódító törekvése elleni védekezés nem saját kezdeményezése volt a belügyminiszternek, hiszen főleg egy nemzetközi egyezményt hajtott végre. Ebből kifolyólag nem tekinthető önálló, független politikának az, amit a kábítószer-ellenes harcra vitt a miniszter. Így tekinthetjük a belügyminisztert a nemzetközi megállapodás magyarországi végrehajtójának. Megemlítendő az is, hogy egyrészt Keresztes-Fischer valóban fontosnak tartotta a hatékonyabb magyar kábítószer-politika megkezdését, másrészt külpolitikai, diplomáciai okok miatt is fontos volt az egyezményhez való csatlakozás, illetve a végrehajtás. Jellemző a Keresztes-Fischer-féle politikára, hogy a takarékoság állt egyik középpontjában. Így nem véletlen, hogy úgy döntött, hogy az egyezményben foglalt rendelkezések végrehajtását, valamint általában az egész kábítószer-forgalom ellenőrzésével

⁸¹ Statisztikai Évkönyv, 1936. 22. o.

⁸² Uo. 55. o.

⁸³ Gyógyszerészi Közlöny, 1934. dec. 23.

⁸⁴ Temesváry, i. m. 55. o.

⁸⁵ 25086-1935 kig. sz. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye hivatalos lapja, 1935, júl. 11.)

⁸⁶ Temesváry György

⁸⁷ 1933-1934-es Állami zárszámadás. 76. o.

⁸⁸ Temesváry, i. m. 59-60. o.

kapcsolatos teendők ellátását valamely már működő szervre bízta. Így a miniszter az egyezményben vállalt kötelezettségeknek — minden személyzetszaporítás és újabb költségvetési kiadás nélkül — eleget tett volna. Végül a Belügyminisztérium IX. osztályát bízta meg Keresztes-Fischer a kábítószer-ellenes harc feladatával. Így alakult meg Kábítószereket Ellenőrző Központi Szerv (Központi Szerv), amely 1934. április 1-jén kezdte meg működését. Tehát kevesebb, mint egy év alatt kiépült a magyarországi kábítószer-ellenes harc új rendszere. Szerkezetét tekintve a rendszer igen központosított volt, amely ezesetben növelte a különböző adminisztrációs terheket, ugyanakkor ez egyben azt is jelentette, hogy az ország kábítószer-ellenes harcát szakértők végezték. A Központi Szerv személyi állománya nem haladta meg a 6 főt, de a rendőrség budapesti főkapitányságának közigazgatási osztálya a kezelői teendőkben besegített. A 6 fős szerv igazán aprónak számított, s ez Keresztes-Fischer takarékosági politikájának megnyilvánulását jelentette a kábítószer-politikán belül. A kis létszám egyébként többek között azt is bizonyítja, hogy a 30-as évek elején a különböző kábítószeres nem voltak annyira elterjedtek az országban, mint később. Ez azzal bizonyítható, hogy valószínűleg a belügyminiszter kissé növelte volna a szerv létszámát, ha az nem bírta volna a sok teendővel.

Összességében a fenti érvek bizonyítják, hogy a magyar kábítószer-politika történetébe Keresztes-Fischer örökre beírta magát, hiszen nagyrészt ő indította el, s építette ki az új rendszert. Természetesen nem kizárólagos érdem utóbbi, hiszen a számos belügyminisztériumi dolgozó, a rendőrség vezetése, a tanácsadók is kivették részüket a tervek előkészítésében. Természetesen a viszonylag szigorú belügyminiszteri intézkedések ellenére – csak úgy mint a világon bárhol – lehetetlen volt teljesen megfékezni a különböző kábítószeres terjedését, mindazonáltal az eredmények önmagukért beszélnek. A jogszabályokkal kapcsolatban megemlíteném, hogy bizonyos esetekben kijátszhatóak voltak. Különböző titkos üzemekben előállíthatóak voltak egyes kábítószer-fajták, illetve azokat a kreatív kábítószer-kereskedők átcsempészhették az államhatárokon, s már csak idő kérdése volt, hogy mikor jut el a fogyasztókhöz. Utóbbi megjegyzés természetesen nem csökkenti a belügyminiszter, valamint a magyar hatóságok érdemeit, azonban látnunk kell, hogy a Keresztes-Fischer kábítószeresekkel kapcsolatos jogszabályai sem tudták azt a tragikus tendenciát megállítani, amely napjainkban is megoldhatatlan feladatnak tűnik a hatóságok számára. Az 1930-as évek első felében a kábítószeresekkel kapcsolatos büntetőjogi „elrettentésekről” elmondhatjuk, hogy nem voltak eléggé szigorúak, s a kábítószeresekkel való visszaéléseket komoly arányban nem csökkentették. Legfőképpen az 1934-1935-ös év nevezhető a belügyminiszter kábítószer-ellenes harcának csúcspontjának, hiszen a legtöbb érdemi változás ekkor történt. A kutatás eredményeként megállapítható, hogy 1935-ig a kábítószer nem jelentett népbetegséget Magyarországon. Főleg Budapesten voltak kábítószer-függők, s különösen a kokain volt „divatban”. Általánosságban elmondható, hogy kábítószereseket számos esetben állástalan iparosok, kereskedők, prostituáltak, bűnözők, pincérek, újságírók, művészek fogyasztottak, de előfordult, hogy a gyógyszertárak dolgozói, illetve orvosok is. Feltételezhetjük, hogy körülbelül 1500-2000 ember volt az országban, akik illegálisan foglalkoztak kábítószeresekkel. Bár e szám nagyra tűnik, de ennek ellenére e kutatás eredménye, hogy bemutatja, hogy csak a társadalom egy igen szűk rétege volt kábítószer-függő. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter ugyan nem tudta megállítani e veszélyes szerek budapesti terjedését, de a folyamatot lelassította, megakadályozva ezzel, hogy a társadalom minél szélesebb rétegei váljanak „drogossá”. A „nagy” kábítószer-bűnözőket a Keresztes-Fischer Ferenc-féle politika, illetve a hatóságok sajnálatos módon nem tudták kézre keríteni, inkább csak a „kisebbséget” sikerült elkapni. Végül e tanulmány zárásaként le kell szögeznünk, hogy a magyar kábítószer-politika ekkoriban az állam politikájának egy apró

részecskéje volt, s nem nevezhető olyan szakpolitikai területnek, amellyel túl sokat foglalkozott volna a kormány.

Rövidítések

KN – Képviselőházi Naplók

FN – Felsőházi Naplók

FI – Felsőházi Irományok

KI – Képviselőházi Irományok

k. – kötet

Források (Részletesebb hivatkozások a lábjegyzetekben)

Levéltári források:

MNL OL – K 148

MNL OL – K 150

MNL OL – K 166

Korabeli sajtóforrások, közlemények, tudományos lapok stb.:

8 órás újság

Gyógyszerészi Közlöny

Magyarország

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye hivatalos lapja

Pesti Napló

Statisztikai közlemények

Természettudományi Közlöny

Ujság

Irodalomjegyzék I.:

- Balláné Füsztér Erzsébet: A nemzetközi és a hazai kábítószer-ellenőrzési rendszer kialakulása. RTF. Bp., 2001.
- Bayer István: A drogok történelme: A kábítószeres története az ókortól napjainkig. Aranyhal Kiadó. Bp., 2000.
- D. Gyula: Társadalom és Hygiene. Közegészségtan I. k. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Kiadása. Bp., 1939.
- Temesváry Görgy: A kábítószerekről...: az idevonatkozó magyar törvények és rendeletek gyűjteményével. Hornyánszky. Bp., 1936.

- Tóth Tamás: A kábítószer-rendészet magyarországi fejlődése. RTF. Bp., 2002.

II.

- Állami Zárszámadás. A M. Kir. Legfőbb Állami Számszék jelentése a Magyar államnak az 1933/34. évre vonatkozó zárszámadásról. Bp., 1933-34.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Athenaeum r.-t., Bp., 1935, 1936.
- Magyarországi Rendeletok Tára. Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, Bp., 1924, 1930-1936.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. Magyar Királyi Állami Nyomda, Bp., 1935, 1936.
- Országgyűlés Naplók, Irományok: 1933.

Internetes forrás:

<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727>

/Lektorálta Dr. Melles Hagos Tewolde/

Absztrakt

A tanulmány a multilaterális bankoknak a klímafinanszírozásban betöltött szerepét tárgyalja. Először röviden áttekinti a klímaváltozás, a klímavédelem és a klímafinanszírozás összefüggéseit. Definiálja a klímaváltozás fogalmát, bemutatja a klímavédelem érdekében történő nemzetközi összefogás kialakításának fő mérföldköveit. Megadja a klímafinanszírozás fogalmát, irányait, nagyságrendjét, és bemutatja intézményrendszerét. Ezt követően megvizsgálja a multilaterális fejlesztési bankok klímafinanszírozásban betöltött helyét, illetve a klímafinanszírozásnak e bankok tevékenységében játszott szerepét. Ezután a tanulmány érzékelteti Európa, Ázsia és Afrika érintettségét a klímaváltozást illetően, majd ismerteti és összehasonlítja az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD), az Ázsiai Fejlesztési Bank (ADB) és az Afrikai Fejlesztési Bank (AfDB) klímafinanszírozási tevékenységét. Végezetül összefoglalja a főbb megállapításokat, kitekint a lehetséges további kutatási irányokra és utal a tanulmányban foglaltak hasznosítási lehetőségeire.

Kulcsszavak: klímafinanszírozás, multilaterális fejlesztési bankok, ADB, AfDB, EBRD

Journal of Economic Literature (JEL) kód: 019 (International Linkages to Development; Role of International Organizations), F33 (International Monetary Arrangements and Institutions), G21 (Banks), Q54 (Climate; Natural Disasters, Global Warming)

1. Kutatási prezentálási cél és aktualitás

A tanulmány célja a klímaváltozás, a klímavédelem és a klímafinanszírozás összefüggéseinek bemutatása, illetve annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy ebben milyen szerepet játszanak a multilaterális fejlesztési bankok Európában, Ázsiában és Afrikában.

A témának különös aktualitást ad, hogy az USA elnöke, Donald Trump 2017. június 1-én felmondta az ENSZ tagországai által elfogadott Párizsi Klíma Megállapodást, ami világszerte megdöbbenést keltett. E korszakos jelentőségű megállapodásban az ENSZ tagországai arra kötelezték el magukat, hogy a széndioxid-kibocsátás csökkentésével a globális felmelegedés mértékét 2 Celsius-fok alatt tartásuk, s hosszabb távon ne juttassanak a levegőbe több káros anyagot, mint amennyit az óceánok megkötni képesek. Mivel a megállapodást eddig alá nem írt két ország közül november 9-én Szíria is bejelentette csatlakozását, az USA Nicaragua mellé került a megállapodástól távol maradó országok táborában. E döntés USA-szerte tiltakozást váltott ki, és életre hívta az „Amerika vállalása” (America’s Pledge) kezdeményezést, melynek résztvevői önként vállalják, hogy betartják a megállapodásban foglaltakat, s széleskörű akciókat szerveznek a minél szélesebb körű támogatottság elnyerése érdekében. Az Európai Unió eközben több mint két évig tartó tárgyalási folyamat után – szintén november 9-én – bejelentette, hogy felül fogja vizsgálni az uniós kibocsátás-kereskedelmi rendszert (EU ETS) annak érdekében, hogy be tudja tartani a Párizsi Klíma Megállapodásban vállalt kötelezettségét. Eszerint az EU 2030-ra legalább 40 százalékkal csökkenti területén az üvegházhatású gázok kibocsátását.

2. Háttér, módszer

A tanulmány a PhD tanulmányok keretében a PTE TTK Földtudományi Doktori Iskolája Geopolitikai Programjában végzett kutatás részét képezi, melynek témája a multilaterális fejlesztési bankok tevékenysége a fenntartható fejlődés érdekében. Ennek során olyan kérdésekre keresek választ, hogy melyek a nemzetközi fejlesztésfinanszírozás fő irányai a kialakuló multipoláris világban? A globális problémák megoldhatók-e a jelenlegi nemzetközi intézményrendszer segítségével, beleértve a hagyományos és az új multilaterális fejlesztési bankokat?

A felhasznált módszertan a szakirodalom, statisztikák, a bankok politikáira vonatkozó és projekt dokumentumai, valamint a média hírek elemzése.

3. Klímaváltozás, klímavédelem és klímafinanszírozás

Az ENSZ definíciója szerint „a klímaváltozás az éghajlat megváltozása, ami közvetlenül vagy közvetve az emberi tevékenységnek tulajdonítható, amely módosítja a globális légkör összetételét, és ami az éghajlat természetes változékonyságán felül is megfigyelhető az egymással összehasonlítható időszakok tekintetében”.¹ Más értelmezés szerint „A klímaváltozás a Föld klímájának, éghajlatának tartós és jelentős mértékű megváltozását jelenti, helyi vagy globális szinten. Ilyen lehet például a hőmérséklet és a csapadék mennyiségének és eloszlásának, a széljárás vagy a napsütéses órák számának megváltozása.”²

Közismert magyarázatok szerint ebben döntő szerepe van az üvegházhatású gázok kibocsátásának, amit a Föld átlaghőmérsékletének emelkedése fő okának tartanak. A globális felmelegedés végzetes lehet nemcsak a környezetre, hanem az egész emberi civilizáció számára is. A következmények ismertek: csökken a jégtakaró, olvadnak a gleccserek, emelkedik az óceánok és tengerek vízszintje, lassul az óceáni szállítószalag mozgása, módosul a növénytakaró, sok faj kihal, változik a tenyészedőszak, egyes területeken szárazság, vízhiány lép fel, másutt megnő a csapadék mennyisége, nő a páratartalom, szélsőségesebb lesz az időjárás, megszorodnak a rendkívüli időjárási jelenségek és pusztítóbb lesz hatásuk stb. A globális felmelegedés azonban eltérően érinti a Föld egyes területeit és országait. Ha azonban a hőmérséklet-emelkedés eléri a 3,5 Celsius-fokot, az a tápláléklánc összeomlása miatt az emberiség kihalásához vezetne.

Nem mindenki vélekedik azonban így. A klímaszkeptikusok – bár törpe kisebbséget alkotnak és egymástól nagyon különböző megfontolásokból támadják a klímavédők álláspontját – jelentős számarányuknál jóval erőteljesebb nyomást gyakorolnak a közvéleményre és a döntéshozókra, aminek eredményét jól példázza az USA elnökének hozzáállása és döntése is. Ugyanakkor a World Economic Forum (WEF) felmérése szerint a legfontosabb globális kockázati tényező 2016 elején a klímaváltozás elleni védekezés elégtelensége volt. (Zilahi Gy. 2017)

Az 1980-as évekre kiderült, hogy az éghajlatváltozás elleni fellépés nem lehetséges az egyes országok szintjén, az globális cselekvést igényel. Ez vezetett 1992-ben a Riói Föld-csúcson (Környezet és Fejlődés ENSZ Konferencián) az ENSZ Éghajlat-változási keretegyezményének

¹ *United Nations Framework Convention on Climate Change*. United Nations, 1992, p. 7.

² *A klímaváltozás fogalma és értelmezése* http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0010_13_Helyi_eghajlatvedelmi_strategiak/2981/index.scorml (letöltés dátuma: 2017.06.18.)

(UNFCCC)³ elfogadásához, ami 1994-ben lépett hatályba, miután azt több mint 160 nemzet, köztük Magyarország is ratifikálta. Ekkor indították útjára a minden évben megrendezésre kerülő Felek Konferenciáját (COP)⁴ is. Közülük talán a legismertebb a harmadik COP konferencia, amelyet 1997 decemberében tartottak Kiotóban. Ezt a Kiotói Jegyzőkönyv elfogadása követte, amelyben mind a fejlett, mind a fejlődő országok önkéntes lépések megtételét vállalták a kibocsátás mérséklése érdekében. Ezt az egyezményt azonban később az USA felmondta. Nagyon fontos még a 2009-es klímacsúcsot lezáró (COP15) Koppenhágai Egyezmény, amelyben a fejlett országok vállalták, hogy 2010-2012 között 30 milliárd USD gyorsfinanszírozást biztosítanak a fejlődő országok számára a klímaváltozás mérséklésére és az alkalmazkodásra, s 2020-tól évi 100 milliárd USD finanszírozási forrást mozgósítanak a fejlődő országok számára. Az ENSZ Éghajlat-változási keretegyezményén alapul a Párizsi Klíma Megállapodás is,⁵ ami az eddigi legszélesebb körű nemzetközi összefogás a klímaváltozás elleni harcban. A "Klímaváltozás és hatásai elleni küzdelem" az ENSZ „Fenntartható Fejlődési Céljai” között is szerepel, aminek teljesülését az ENSZ 2019-ben fogja részletesen vizsgálni, de addig is ad ki róla évente rövid áttekintést.

A klímavédelem egyik kulcskérdése a klímafinanszírozás. Szűkebb értelemben ez alatt a fejlett országok által a fejlődő országoknak nyújtott, közpénzből biztosított pénzügyi forrásokat értjük, amelyek a klímaváltozás okozta költségek fedezésére szolgálnak, valamint elősegítik, hogy a fejlődő országok alacsonyabb káros-anyag kibocsátású fejlődési utat kövessenek, és iparosodásuk ne a fosszilis energiahordozókon alapuljon. (Reyes, 2012) Tágabb értelemben a klímafinanszírozásba minden olyan finanszírozási forrás beletartozik, ami összefügg a klímaváltozás mérséklését és az adaptációt szolgáló törekvésekkel, így a fejlesztési segélyek, valamint a magánforrások és tőkebefektetések is, ha van éghajlatvédelmi vetületük.

A klímavédelem két fő iránya a klímaváltozás hatásainak mérséklése, illetve a klímaváltozás következményeihez való alkalmazkodás. Ezek közül ma még általában a klímaváltozás hatásainak csökkentése áll az előtérben, amihez képest a klímaalkalmazkodás elősegítése jóval kisebb hangsúlyt kap.

A klímafinanszírozás nagyságrendje mintegy évi 340-650 milliárd USD-ra becsülhető. Ebből a fejlett országokból a fejlődő országokba áramló köz- és magánforrásokból származó klímafinanszírozás együttesen 40-175 milliárd USD-t tehet ki.⁶ A közpénzből történő klímafinanszírozás összege folyamatosan növekszik. 2011-12-ben ez mintegy 35 milliárd USD-t, 2013-14-ben viszont már 42 milliárd USD-t tett ki, s 2020-ra várhatóan eléri az évi 67 milliárd USD-t.⁷ Ez ugyan rohamosan közelít a vállalt évi 100 milliárd USD felé, de még jelentősen elmarad attól. Ennek az összegnek több mint felét a bilaterális finanszírozás jelenti, közel 40

³ United Nations Framework Convention on Climate Change

⁴ Conference of the Parties

⁵ Magyarország 2016 októberében írta alá.

⁶ Forrás: Carbon finance: Funding a low-carbon global economy, CarbonBrief, <https://www.carbonbrief.org/climate-finance-funding-a-low-carbon-global-economy> (letöltés dátuma: 2016.06.10.)

⁷ *10 things to know about climate finance in 2016*. Overseas Development Institute, London - Heinrich Böll Stiftung North America, Washington 2016, p. 1. <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11058.pdf> (letöltés dátuma: 2017.05.20.) és

2016 Biennial Assessment and Overview of Climate Finance Flows. United Nations Framework Convention on Climate Change, p. 6., http://unfccc.int/files/cooperation_and_support/financial_mechanism/standing_committee/application/pdf/2016_ba_summary_and_recommendations.pdf (letöltés dátuma: 2017.05.20.)

százalékát a multilaterális fejlesztési bankok adják, s néhány százalékos aránnyal szerepelnek benne a multilaterális klímaalapok is, melyek egy részét szintén a multilaterális fejlesztési bankok, – ezek közül elsősorban a Világbank – kezelik.

A klímafinanszírozás intézményrendszere igen komplex, sokszereplős. Részét képezik egyrészt a forrásokat biztosító donor országok, a fejlett országok egyéni klímafinanszírozási kezdeményezései, a kétoldalú megállapodáson alapuló, fejlesztési támogatást nyújtó intézmények és alapok, valamint lebonyolító ügynökségek, másrészt a multilaterális intézmények – köztük a multilaterális fejlesztési bankok – és klímaalapok, illetve a kedvezményezett fejlődő országok és a nemzeti végrehajtó ügynökségek, valamint a nemzeti alapok.⁸

Multilaterális fejlesztési bankok szerepe a klímafinanszírozásban

A multilaterális fejlesztési bankok (MDB-k)⁹ – a II. világháború után létrehozott pénzügyi rendszer meghatározó tagjai, amelyeket a hosszútávon megtérülő, a magánszektor számára emiatt nem vonzó és kockázatos beruházások finanszírozására hozták létre. A legnagyobb és globálisan működő MDB a Világbank, amely mintául szolgált a többi, regionális fejlesztési bank: az Afrikai, az Ázsiai és az Inter-amerikai Fejlesztési Bank, valamint az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank számára. E bankok a globális klímafinanszírozásnak csak egyik, de igen fontos szereplői, amelyek az igényeknek is csak egy részét tudják kielégíteni. Szerepük sajátos, együttműködnek a klímafinanszírozás intézményrendszerének többi tagjával, hogy a lehetőségek lehető legjobb kihasználása és a kockázatok megosztása révén minél több forrást tudjanak mobilizálni a klímafinanszírozás céljára. Ezen túlmenően rendkívül fontosak a normák kialakításában és elterjesztésében is. (Park-Vetterlein (Eds.) 2010)

Ezen intézményekkel és tevékenységükkel szemben azonban számos kritika is megfogalmazódik. Ezek egyrészt az irányításukban és döntéshozatalukban tetten érhető amerikai befolyást kifogásolják, mely tulajdonosi szerkezetükből adódik. A kritikák másik iránya e bankok óvatosságát és kockázatkerülését bírálja. Mivel e bankokat is rendszeresen minősítik a nagy hitelminősítő intézetek, csak valóban hitelképes hitelfelvevőknek nyújtanak kölcsönöket és azokat is szigorú feltételekkel, ami nem feltétlenül esik egybe a fejlesztési szükségletekkel. Kritika éri továbbá e bankok bürokratikuságát, lassúságát, rugalmatlanságát is, ami nehezíti a fejlesztések dinamikus megvalósítását a felgyorsult világban. (Ben-Artzi, R. 2016)

Klímafinanszírozás alatt a multilaterális fejlesztési bankok azon pénzügyi források felhasználását értik, amelyeket a klímaváltozás hatásainak mérséklését vagy az ahhoz való alkalmazkodást célzó, illetve a mindkét célt szolgáló fejlesztési tevékenységekre fordítanak a fejlődő és a feltörekvő országokban. Ez a meghatározás a klímafinanszírozás tágabb értelmezését jelenti. A számbavételhez közös módszertant dolgoztak ki és használnak, amely azon tevékenységek listáján alapul, amelyek az alacsony széndioxid-kibocsátáshoz köthetők.¹⁰

Az MDB-k együttesen évente mintegy 25 milliárd USD-t fordítanak a klímafinanszírozásra, ennek 80 százalékát a klímaváltozás hatásainak mérséklésére, 20 százalékát pedig az alkalmazkodásra.

⁸ *Climate Funds Update*. <http://www.climatefundsupdate.org/about-climate-fund> (letöltés dátuma: 2017.05.20.)

⁹ Multilateral Development Banks

¹⁰ MDB Methodology for Tracking Climate Mitigation, MDB Methodology for Tracking Climate Adaptation. *2015 Joint Report on Multilateral Development Banks' Climate Finance*. 2016, pp. 8-9., <http://pubdocs.worldbank.org/en/740431470757468260/MDB-joint-report-climate-finance-2015.pdf> (letöltés dátuma: 2017.05.20.)

Ehhez még hozzáadódik kb. évi 55 milliárd USD társfinanszírozás. A klímafinanszírozás túlnyomó többsége (97 százalék) saját forrásból történik, a többi külső forrásból, amelyek lehetnek bilaterális donorok forrásai, illetve az MDB-k által kezelt klímaalapok.

Az MDB-k klímafinanszírozásának 75 százalékát a kölcsönök adják. Önmagában nem kevés, de ehhez képest eltörpül a segélyek, a garanciák, a költségvetési támogatás, a tőkebefektetések és az egyéb eszközök aránya, ami 6 és 1 százalék között mozog. Ezek azonban rendkívül fontosak, mert növelik a magánszektor hajlandóságát a társfinanszírozásra.

A klímafinanszírozás fő kedvezményezettje a közszféra, amely a saját forrásból biztosított klímafinanszírozás kétharmadában, az ehhez képest jóval kisebb nagyságrendű külső forrásból származóénak pedig háromnegyedében részesül. Érdekes, hogy az AfDB kizárólag a közszférát finanszírozza, az EBRD pedig – az MDB-k közül egyedül – nagyobb arányban finanszírozza a magán szektort, mint a közszférát.

Az MDB-k klímafinanszírozásának 20 százaléka irányul az EU-n kívüli Európába és Közép-Ázsiába, 19 százalék a Dél-Ázsiába, 15 százalék pedig Latin-Amerikába és a karibi térségbe. 14 százalék jut Kelet-Ázsiának, 13 százalék az EU 11 országának, 9-9 százalék pedig a Közel-Keletnek és Észak Afrikának, valamint a szub-szaharai régióknak. A legkevésbé fejlett országokba a klímafinanszírozás 15 százaléka, a kis szigetállamokba pedig 2 százalék irányul. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a klímafinanszírozás döntően a káros hatások mérséklésére fordítódik, ami leginkább a nagy szennyező országokban hozhat komolyabb eredményt.

A klímafinanszírozás az MDB-k finanszírozási tevékenységén belül általában 15-18 százalékot képvisel. Az EBRD esetében a klímafinanszírozás ennél magasabb, 25 százalékot tesz ki.¹¹

Ezek a számok is azt mutatják, hogy az MDB-knek kiemelkedő szerepe van a klímafinanszírozásban, ami a Párizsi Klíma Megállapodás után még fontosabbá vált. Mindegyikük ambiciózus célokat tűzött ki maga elé a klímafinanszírozás gyors bővítésére, s tevékenységét fokozza is ezen a téren.

1. táblázat: Az MDB-k klímafinanszírozásra vonatkozó vállalásai

Célok	
ADB	A klímafinanszírozás megkétszerezése 2020-ra évi 6 milliárd USD-ra a saját források tekintetében, melyből 4 milliárd USD a klímaváltozás mérséklése, 2 milliárd USD pedig az alkalmazkodás
AfDB	A klímafinanszírozás megháromszorozása a befektetések 40 százalékára 2020-ig
EBRD	Az EBRD éves üzleti befektetéseinek 40 százaléka zöld finanszírozás legyen 2020-ra
IDBG	A klímafinanszírozás megkétszerezése a jóváhagyott kölcsönök 30 százalékára, átlagosan évi 4 milliárd USD-ra 2020-ig, valamint a klíma kockázat értékelésének javítása, illetve a lehetőségek azonosítása és intézkedések az ellenállóképesség javítására és a klímaváltozás hatásainak mérséklésére

¹¹ 2015 Joint Report on Multilateral Development Banks' Climate Finance. 2016, pp. 8-9., <http://pubdocs.worldbank.org/en/740431470757468260/MDB-joint-report-climate-finance-2015.pdf> (letöltés dátuma: 2017.05.20.)

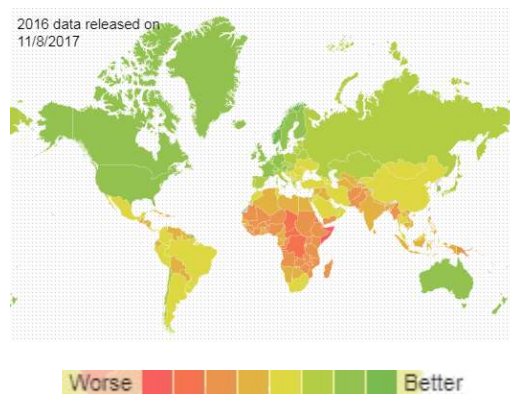
WBG¹² A klímafinanszírozás egyharmaddal történő növelése az éves kötelezettség vállalás 21-ről 28 százalékára 2020-ra. Ez a jelenlegi finanszírozási szint fenntartása mellett é klímafinanszírozás évi 16 milliárd USD-ra történő emelkedését jelentene 2020-ra. A WBG a társfinanszírozás jelenlegi szintjét is fenn kívánja tartani, ami évente további 13 milliárd USD-ral növelné a klímafinanszírozást 2020-ra. A közvetlen és a társfinanszírozás együttes értéke így elérné az évi 29 milliárd USD-t.

Forrás: *Joint Report on Multilateral Development Banks' Climate Finance 2015*. p. 7., <https://publications.iadb.org/bitstream/handle/11319/7807/2015-Joint-Report-On-Multilateral-Development-Banks-Climate-Finance.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (letöltés dátuma: 2017.05.20.)

Kérdésként merül fel, hogy az USA kilépése a Párizsi Klíma Megállapodásból milyen hatással lesz a multilaterális fejlesztési bankok klímafinanszírozására. E bankokban ui. az USA befolyása – tulajdonosi szerkezetük miatt – jelentős. (Babb, 2009 pp. 20-21.)

Európa, Ázsia és Afrika érintettsége a klímaváltozás által

A klímaváltozás az egész Földön érezteti hatását, de nem egyforma mértékben. Európa viszonylag szerencsésebb, Ázsia nagy területei komolyan veszélyeztetettek, Afrika – különösen is a szub-szaharai régió – a leginkább érintett területek közé tartozik. Ezt jól tükrözi az egyes országok sérülékenységet és válaszkészséget összegző, széles körben használt ND-GAIN Country Index, amelyet a University of Notre Dame fejlesztett ki, s 181 országot rangsorol.¹³ Az egyes országok annál kedvezőbb helyzetben vannak, minél előrébb állnak a rangsorban, illetve minél „zöldebbek”.

1. ábra: ND Country Index 2016

Forrás: <https://gain.nd.edu/our-work/country-index> (letöltés dátuma: 2017.10.29.)

Az ND Country Index rangsorának elemzése azt mutatja, hogy az egyes régiók helyzete erősen eltérő a klímaváltozás általi érintettség és a sérülékenység szempontjából. Míg az EBRD kölcsőneire jogosult tagországok majdnem 90 százaléka a rangsor első felében helyezkedik el, tehát nem túl sérülékeny és kellően ellenálló, addig az ADB kölcsőneire jogosult országok kétharmada a rangsor második-harmadik negyedében, további 18 százaléka pedig a negyedik

¹² World Bank Group

¹³ University of Notre Dame Global Adaptation Initiative (ND-GAIN), <http://index.gain.org/ranking> (letöltés dátuma: 2017.08.10. és 10.29.)

negyedben található. Ez azt mutatja, hogy az ADB érintett tagországi sérülékenyebbek és kevésbé ellenállóak. Ezzel szemben az AfDB kölcsöneire jogosult tagországok 90 százaléka a rangsor második felében van, 71 százalékuk abból is az utolsó negyedben! Ez világosan jelzi ezen afrikai országok nagymértékű sérülékenységét és gyenge ellenállóképességét.

Ha csak a sérülékenységet vizsgáljuk, akkor az EBRD kölcsönökre jogosult tagországainak 86 százaléka alig sérülékeny, az ADB esetében már csak 46 százalékuk, 28 százalékuk azonban nagyon sérülékeny. Az AfDB érintett tagországainak ellenben háromnegyede a nagyon sérülékeny kategóriába tartozik.

2. táblázat: A kölcsönfelvételre jogosult országok aránya az ND Country Index 2016 rangsor és a sérülékenység alapján (%)

ND Country Index	EBRD	ADB	AfDB	Sérülékenység	EBRD	ADB	AfDB
0 - 45. helyezés	36	15	0	nagyon nagy (piros)	3	28	75
46 - 90. helyezés	53	23	10	jelentős (sárga)	6	5	4
91 -135. helyezés	8	44	19	eléggé (kék)	6	21	10
136 - 181. helyezés	3	18	71	alig (zöld)	86	46	12

Forrás: <http://index.gain.org/ranking> (letöltés dátuma: 2017.08.10. és 10.29.) alapján saját számítás

Kérdés, mindez hogyan befolyásolja e kontinensek regionális fejlesztési bankjainak klímafinanszírozási tevékenységét?

Afrika, Ázsia és Európa regionális fejlesztési bankjairól röviden

Mielőtt megvizsgálánk Európa, Afrika és Ázsia vizsgált regionális fejlesztési bankjainak klímafinanszírozási tevékenységét, érdemes röviden ismertetni e bankok fő jellemzőit.

3. táblázat: Az AfDB, ADB, EBRD fő jellemzői

	AfDB	ADB	EBRD
Alapítás	1964	1966	1991
Tagok jelenleg	54 afrikai + 27 régió kívüli ország	67 tag, ebből 48 a régióból	65 ország 5 földrésről (kivéve D-Amerika), EU, EIB
Legnagyobb részvényesek	Nigéria (10%)	Japán (13%), USA (13%)	USA (10%), Franciaország, Németország, Olaszország, UK (9-9%)
Központ	Abidjan (Elefántcsontpart)	Manila (Fülöp-szigetek)	London (UK)
Jegyzett tőke	88 mrd USD (2016)	142,6 mrd USD (2016)	29,7 mrd EUR (2016)
Éves befektetések összesen	8,64 mrd USD (2015)	27,17 mrd USD (2015)	9,3 mrd EUR (2015)
Létszám	1865 fő (2016)	3092 fő (2016)	1500 fő (2015)
Cél	szegénység csökkentése, életkörülmények javítása a régióban, fenntartható gazdasági fejlődés és társadalmi előrehaladás elősegítése	szegénység mérséklése az ázsiai - csendes-óceáni térségben	piacgazdasági átmenet elősegítése (eredetileg Közép- és Kelet-Európában), a piacgazdaság kiépítésének, valamint a magán- és a vállalkozói kezdeményezések támogatása
Eszközök	kölcsönök és további források mobilizálása, garanciák, tanácsadás, technikai segítségnyújtás főleg a közzsféra, de a magánszektor számára is	kölcsönök, garanciák, technikai segítségnyújtás mind a köz-, mind a magánszektor beruházásaihoz a gazdasági és a társadalmi fejlődéshez	kölcsönök, garanciák, technikai segítségnyújtás, tanácsadás, tőkebefektetések elsősorban a magánszektor részére

Kedvezményezett országok	54 afrikai ország	az ázsiai és a csendes-óceáni régió fejlődő tagországai	Közép-Kelet Európa, Mediterrán országok, Görögország, Törökország
Fő kedvezményezettek	Több ország, D-afrikai régió	DK-Ázsia, D-Ázsia, Közép & Ny-Ázsia, India, Pakisztán & Indonézia	Törökország, Kelet-Európa & Kaukázus
Fókusz területek	infrastruktúra (cca. 50%), ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok	környezet, regionális gazdasági integráció, mezőgazdaság és élelmiszertermelés, pénzügyi szektor, infrastruktúra, oktatás	magánszektor (cca. 70%) energia

Forrás: AfDB, ADB, EBRD dokumentumai, honlapjai alapján saját szerkesztés

A fenti táblázatból jól látható, hogy az AfDB és az ADB viszonylag régi multilaterális fejlesztési bank, amelyeket a hidegháború idején, az 1960-as években alapítottak, míg az EBRD sokkal fiatalabb, hiszen azt a közép-kelet európai rendszerváltások időszakában, 1991-ben hozták létre. A regionális tagországokon kívül mindegyiküknek van számos, a régió kívüli tagországa is, melyek donor országok. Az USA – Japán mellett az ADB-ben és az EBRD-ben is a legnagyobb részvényes, míg az AfDB legnagyobb részvényese Nigéria. Ennek azért van jelentősége, mert a döntéshozatalban a szavazatok a részvényekhez vannak kötve. A három bank közül az ADB a legnagyobb, mind a jegyzett tőke, mind az éves befektetések, mind pedig a létszám tekintetében. Markáns különbség mutatkozik céljaikban. Míg ugyanis az AfDB és az ADB a szegénység mérséklését tűzte ki elsődleges céljául, addig az EBRD célja a piacgazdasági átmenet elősegítése és a magánszektor erősítése. E célok elérése érdekében e három bank hasonló eszközöket használ. Jelentős különbség van azonban köztük abban, hogy elsősorban a köz- vagy a magánszektorra fókuszálnak-e, illetve mely területeket részesítik előnyben. Tevékenységüket befolyásolja, hogy tagjaik között milyen arányban vannak donor és kedvezményezett országok, és ezen utóbbiak a fejlettség mely szintjén állnak, milyen fejlesztési szükségleteik vannak.

AfDB célja: A zöld növekedés

Afrika a klímaváltozás által a leginkább érintett terület, ugyanakkor a legkevésbé felelős az üvegházhatású gázok kibocsátásáért. Annak az 54 afrikai tagországnak a többsége, amelyek az AfDB kedvezményezettjei lehetnek, igen sérülékeny. A bank a klímafinanszírozást a fejlődés sarokkövének tekinti. A 2013-2022-re szóló stratégia és az arra épülő 5 prioritás¹⁴ a zöld növekedést támogatja. Ezt 9 klímafinanszírozási alap és támogatási kezdeményezés segíti. A klímafinanszírozás eszközei döntően a kormányzatoknak nyújtott kedvezményes kölcsönök és segélyek, valamint garanciák. A bank ezen kívül sok projektben társfinanszírozóként működik közre. E szerepkörében több mint 80 százalékban más nemzetközi pénzügyi intézményekkel és közpénz alapokkal, 10 százalékban belföldi közpénz alapokkal, 5-6 százalékban pedig a magánszférával működik együtt. A klímafinanszírozás általában több forrásból történik a felhasználható keretek növelése és a kockázatok megosztása érdekében.

A finanszírozás fontos feltétele, hogy a projekt szerepeljen az adott országnak a bankkal egyeztetett 5 éves stratégiai tervében, és összhangban álljon a Párizsi Klíma Megállapodásban az adott ország vállalásával. Emellett szükséges még, hogy a politikai, gazdasági, társadalmi környezet lehetővé tegye a projekt céljának megvalósítását, s annak nyomon követése és

¹⁴ Light up & power Africa, Feed Africa, Industrialize Africa, Integrate Africa, Improve the quality of life for the people of Africa, *The High 5 for transforming Africa*, <https://www.afdb.org/en/the-high-5/> (letöltés dátuma: 2017.12.15.)

értékelése is megtörténjen. További szempont, hogy a projekt kiterjeszhető legyen új, addicionális – elsősorban a magánszektorból származó – finanszírozással.

A bank által végzett klímafinanszírozás 80 százaléka saját forrásból, a többi pedig külső klímaalapokból származik. A klímafinanszírozás több mint 80 százalékban a klímaváltozás hatásainak mérséklésére fordítódik. Kedvezményezettje több mint 90 százalékban a közszféra. 2020-ra a bank a jelenlegi 1,4 milliárd USD-ról (2015) annak több mint háromszorosára szándékozik emelni a klímafinanszírozást, és azt akarja, hogy az elérje az évi 5 milliárd USD-t. Ennek érdekében azt tervezi, hogy a klímafinanszírozás az új befektetések 40 százalékára emelkedjen.

ADB: Klímafinanszírozás a fenntartható fejlődés érdekében

Az ADB tagországai között található a legnagyobb szén-dioxid kibocsátók (Kína és India), valamint a klímaváltozás miatt a 10 legsérülékenyebb közül 6 ország. Az ADB 2020-ig terjedő stratégiájának féлдőben elvégzett felülvizsgálatakor, 2014-ben a klímafinanszírozást – 6 másik terület mellett – beemelte prioritásai közé. 2015-ben az MDB-k közül elsőként vállalta, hogy 2020-ig megduplázza a klímafinanszírozásra fordított összeget. Ez az összeg 2015-ben összesen 2,9 mrd USD-t tett ki.

A klímaváltozás kezelésére az ADB 2030-ig szóló stratégiai keretrendszert dolgozott ki. Ebben a klímafinanszírozásra allokált 6 milliárd USD-ból 4 milliárd USD-t a klímaváltozás hatásainak mérséklésére kíván fordítani, zömmel az energia és a közlekedési szektorban. Ezen belül a megújuló energiatermelést, az energia hatékonyság javítását, a fenntartható közlekedést és az okos városokat kívánja finanszírozni.

A tiszta energiára való áttérés már évek óta az ADB prioritásai közé tartozik, s bank az MDB-k közül elsőként tűzött ki célt a tiszta energiára vonatkozóan. 2009-ben kinyilvánította, hogy 2015-ig 2 milliárd USD-t fordít tiszta energia finanszírozásra, amit meg is valósított, döntően saját és részben idegen források bevonásával. 1,8 milliárd USD értékben bocsátott ki zöld kötvényeket, ezen felül garanciákat is nyújtott helyi kötvények kibocsátásához.

Az ADB bővíti a klímafinanszírozásra fordítható összegek felhasználási lehetőségeit is, azt kiterjeszti a klímakockázat elleni biztosítások megkötésére és technikai tanácsadás igénybevételére. Minden tervezett projektjét megvizsgálja abból a szempontból, hogy az összhangban van-e a Párizsi Klíma Megállapodásban az adott ország által tett vállalásokkal. Projektjeinél bevezette a klímakockázat előzetes felmérését. A technológia klímavédelemben betöltött meghatározó szerepe miatt szorgalmazza a tisztább és fejlettebb technológiák használatát. Törekszik kapcsolatainak erősítésére a világ tudományos központjaival, hogy tagországai számára a legfrissebb ismereteket biztosíthassa a klímaváltozással kapcsolatban.

EBRD: Éghajlatváltozás elleni küzdelem és zöldgazdaságra való áttérés

Európa élenjár a klímavédelemben. Az EBRD a fenntarthatóságot kiemelt kérdésként kezeli, s ennek érdekében kezdeményezően lép fel. 2006-ban hirdette meg a fenntartható energia kezdeményezést,¹⁵ 2009-től pedig a klímaváltozáshoz való alkalmazkodást célzó projekteket indított, amelyekkel az MDB-k közül vezető szerepet játszik a magánszektor

¹⁵ Sustainable Energy Initiative (SEI)

klímaalkalmazkodásának finanszírozásában. 2012-ben az egyéb erőforrások, – így a víz és a nyersanyagok – felhasználásának hatékonyságát és innovációját is támogatni kezdte. Ezáltal a korábbi iniciativa a fenntartható erőforrások kezdeményezésével¹⁶ bővült, válaszul az erőforrások iránti növekvő igényekre és a környezet iránti fokozódó aggodalmakra.

A zöldgazdaság szempontjai az idők során az EBRD számára egyre fontosabbakká váltak, és folyamatosan beépültek a bank működését meghatározó dokumentumokba, valamint a projektek hatásvizsgálatának módszertanába. 2015-ben, a zöld gazdaságba való sikeres befektetések évtizedes tapasztalatára alapozva, valamint az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljaira figyelemmel a bank programot hirdetett a zöldgazdaságra való áttérés elősegítésére,¹⁷ ami jelentősen megnövelte a fenntarthatóságra fordítható finanszírozás volumenét és kiszélesítette annak körét.

A bank a klímaváltozás hatásainak mérséklésére közvetlen finanszírozásként kölcsönöket, tőkebefektetéseket és hitelkereteket nyújt mind a magán, mind a közsféra számára. Magánszférabeli projektjei 5-250 millió EUR, átlagosan 25 millió EUR értékűek. Közvetlen tőkebefektetései 2-100 millió EUR közöttiek, csak kisebbségi tulajdonrész megszerzését biztosítják, s mindig világos kilépési stratégiát is tartalmaznak. Társfinanszírozóként a bank több mint 60 százalékban a magánszektorral, 20 százalékban más MDB-kkel, több mint 10 százalékban pedig multilaterális alapokkal működik együtt.

A projektek bank általi finanszírozásának feltétele, hogy a finanszírozási igényt az adott ország nyújtsa be, a projekt célja álljon összhangban a Párizsi Klíma Megállapodásban az adott ország által tett vállalással, a megvalósítás feltételei legyenek adottak, a projektnek jelentős kihatása legyen, pénzügyileg kifizetődő és jövedelmező legyen, valamint előnyös legyen a helyi gazdaság számára.

Az EBRD 2015-ben a klímafinanszírozásra 3,2 mrd USD-t fordított. A volumen kapcsán azt a célt tűzte ki, hogy a zöldgazdaság finanszírozása 2020-ig az éves befektetéseknek az utóbbi 10 évben mért átlagos 24 százalékaról 40 százalékára növekedjen, a zöldgazdaságba történő befektetések összértéke 2016-2020 között érje el a 18 milliárd Eurót, ez pedig további mintegy 60 milliárd Euró forrást mobilizáljon. A befektetések legalább fele-kétharmada a magánszektorra jusson.¹⁸ Ennek érdekében:

- a környezetvédelmet tágabban határozzák meg, ide sorolva például a szennyezés megelőzését, vagy az ökoszisztémában okozott károk helyreállítását;
- támogatni kívánják a környezeti előnyökkel járó innovációt, elősegítik az új technológiák, berendezések piacra jutását;
- finanszírozással és a kapacitás-építés támogatásával segítik a közszférát és annak vállalkozásait is a környezetileg előnyös beruházások megvalósításában, bár főképpen továbbra is a magánszektor fejlesztésére összpontosítanak.

4. Összefoglalás és kitekintés

A klímaváltozás ténye előtérbe állította a klímavédelem szükségességét. Ezt globális törekvések is megerősítik, amelyekhez Magyarország is csatlakozott. A klímavédelem részét képezik a

¹⁶ Sustainable Resource Initiative (SRI)

¹⁷ *Green Economy Transition (GET)*. <http://www.ebrd.com/what-we-do/get.html> (letöltés dátuma: 2017.03.20.)

¹⁸ *Green Economy Transition Approach*. <http://www.ebrd.com/what-we-do/strategies-and-policies/green-economy.pdf> (letöltés dátuma: 2017.03.20.)

nemzetközi megállapodások és önkéntes vállalások, valamint a klímaváltozás hatásait csökkenteni hivatott, illetve a klímaváltozáshoz való alkalmazkodást szolgáló beruházások, melyek finanszírozási igénye jelentős. A klímafinanszírozásban fontos szerepet játszanak a multilaterális fejlesztési bankok, amelyek a klímafinanszírozást beemelték prioritásaik közé. A teljes klímafinanszírozás mintegy 40 százalékát képviselik, tevékenységükben a klímafinanszírozás aránya növekvő, de nem meghatározó, jelenleg mintegy 20-25 százalékos. Eltérő földrajzi, történelmi és gazdasági körülményeik, valamint a klímaváltozás hatásainak való kitettségük különbözősége miatt azt eltérő módon valósítják meg.

Európa helyzete viszonylag kedvező, s elsődlegesen belső forrásaira támaszkodhat. Ázsia helyzete rendkívül egyenlőtlen, a gazdagabb országoktól több forrás bevonására lenne szüksége a különbségek csökkentése érdekében. Afrika helyzete kifejezetten kedvezőtlen, egyértelműen a jelenleginél jóval nagyobb külső segítséget igényelne belső forrásainak erős korlátozottsága miatt.

Míg az EBRD a zöldgazdaságra való áttérést segíti, s erre a másik két banknál több forrást mozgósít, addig az ADB a megújuló energiatermelést, az energia hatékonyság javítását, a fenntartható közlekedést és az okos városokat kívánja finanszírozni, s e téren erőfeszítéseit jelentősen fokozza, az AfDB pedig a klímaellenálló és alacsony kibocsátású fejlődés mellett kötelezte el magát, ám fejlesztési forrásai erősen korlátosak.

A fentiekből az a következtetés adódik, hogy a multilaterális fejlesztési bankok – bár elkötelezettek a klímafinanszírozás mellett és arra forrásaik növekvő hányadát kívánják fordítani –, csak részben tudják kielégíteni a klímaváltozás következtében a klímavédelemhez szükséges növekvő finanszírozási igényeket. Szerepük azonban rendkívül fontos, egyrészt mert az önmagában is jelentős közvetlen finanszírozáson túl társfinanszírozóként számottevő mértékben további forrásokat tudnak bevonni, másrészt pedig a klímavédelem szempontjának beépítésével más területeken végzett finanszírozási tevékenységükbe, valamint normák, sztenderdek, elvárások kidolgozásával és érvényesítésével jelentősen hozzájárulhatnak a klímavédelem megvalósításához.

A tanulmány a klímaváltozás, a klímavédelem és a klímafinanszírozás összefüggéseinek, illetve ebben a multilaterális fejlesztési bankok szerepének jobb megértéséhez kíván hozzájárulni, valamint ahhoz, hogy Magyarország - az EBRD tagjaként - az ebből adódó lehetőségeket minél előnyösebben ki tudja használni.

Felhasznált irodalom:

- Babb, S. 2009: *Behind the development banks: Washington politics, world poverty, and the wealth of nations*. The University of Chicago Press, Chicago, London, 313 p.
- Ben-Artzi, R. 2016: *Regional Development Banks in Comparison*. Cambridge University Press, United Kingdom, 273 p.
- Park, S. - Vetterlein, A. 2010: *Owning Development - Creating Policy Norms in the IMF and the World Bank*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, 287 p.
- Reyes, O. 2012: *A Glossary of Climate Finance Terms*. Washington, Institute for Policy Studies (IPS), Washington, 31 p.
- Zilahi Gy. 2017: *Üzlet és klíma – se veled, se nélküled*. Magyar Tudomány 2017/6, p. 658.
- *A klímaváltozás fogalma és értelmezése*.
<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010->

[0010_13 Helyi eghajlatvedelmi strategiak/2981/index.scorml](http://0010_13_Helyi_eghajlatvedelmi_strategiak/2981/index.scorml) (letöltés dátuma: 2017.06.18.)

- *Carbon finance: Funding a low-carbon global economy.*
<https://www.carbonbrief.org/climate-finance-funding-a-low-carbon-global-economy>
(letöltés dátuma: 2016.06.10.)
- *Climate Funds Update.* <http://www.climatefundsupdate.org/about-climate-fund> (letöltés dátuma: 2017.05.20.)
- *Green Economy Transition (GET).* <http://www.ebrd.com/what-we-do/get.html> (letöltés dátuma: 2017.03.20.)
- *Joint Report on Multilateral Development Banks' Climate Finance 2015.* p. 7.
<https://publications.iadb.org/bitstream/handle/11319/7807/2015-Joint-Report-On-Multilateral-Development-Banks-Climate-Finance.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
(letöltés dátuma: 2017.05.20.)
- *ND Country Index 2016.* <https://gain.nd.edu/our-work/country-index> (letöltés dátuma: 2017.10.29.)
- *The High 5 for transforming Africa.* <https://www.afdb.org/en/the-high-5/> (letöltés dátuma: 2017.12.15.)
- University of Notre Dame Global Adaptation Initiative (ND-GAIN).
<http://index.gain.org/ranking> (letöltés dátuma: 2017.08.10. és 10.29.)
- *10 things to know about climate finance in 2016.* Overseas Development Institute, London - Heinrich Böll Stiftung North America, Washington 2016, p. 1.
<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11058.pdf> (letöltés dátuma: 2017.05.20.)
- *2016 Biennial Assessment and Overview of Climate Finance Flows.* United Nations Framework Convention on Climate Change, p. 6.
http://unfccc.int/files/cooperation_and_support/financial_mechanism/standing_committee/application/pdf/2016_ba_summary_and_recommendations.pdf (letöltés dátuma: 2017.05.20.)

Dési Ádám: Társadalmi helyzet és konfliktuskezelési technikák a kábítószer piacokon /ELTE ÁJK, Kriminológiai Doktori Iskola/

/Lektorálták: Dr. Bittó Renáta, Dr. Nagy László és Dr. Tariszka Éva/

Bevezetés

A kábítószer terjesztés elsősorban üzlet, amelyet az állami kriminalizáció tett rendkívül jövedelmezővé. A drogpiacon az illegális kereskedelemben a legnagyobb és a leggyorsabb profitot jelentő üzletág, „az illegális droghasználatból származó haszon 2010-ben mintegy hatszázmilliárd dollár volt, ez a világ kereskedelmének 7,6 százaléka.” (Ritter 2012, 142). Amíg a legális piacokon a törvénykezés alapján kiépült intézményrendszerek biztosítják az esetlegesen felmerülő konfliktusok kezelésének kereteit, a feketepiacon ezek a csatornák nem járhatóak. Ugyanakkor a kábítószer piac, pusztán csak illegalitása miatt, nem kezelhető monolit egységként, résztvevőik társadalmi helyzete, státusza alapvetően határozza meg a felmerülő konfliktusokra adott válaszlehetőségeket, jelen esetben a vizsgálat fókuszában a budapesti felsőoktatási hallgatók vannak.

De mit adott nekünk az állam?

Ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk az illegális piacon megjelenő konfliktusokról röviden ismertetem azokat a néhány legfontosabb, az állam által biztosított funkciókat és intézményeket melyek feladata a kiegyensúlyozott, konfliktus nélküli piac fenntartása. Vagyis a legális piac alapvető működési rendjének biztosítása. Ennek a rendszernek a megbomlása esetén az egyensúly visszaállítása, a felmerülő konfliktusok kiszámítható, törvényes rendezési kerete is az állam feladata. Az illegális piacot, és a kábítószer kereskedelmet viszont pont ennek a formális rendező elvnek a hiánya jellemzi.

Az első és legfontosabb jellemző a mindenkori állam hatalmi legitimitása és legalitása. Az esetleges anomáliákat és rendkívüli helyzeteket leszámítva, fel sem merül, hogy az adott alkotmányos keretek között az állami hatalom ne járhatson el. A törvények, eljárások és intézmények működése elfogadottak a közösség tagjai által, ezért azok hatalmát és jogosságát nem szükséges külön igazolni.

Szorosan kapcsolódik a hatalom elméleti elfogadásához a széleskörű és kiépített az állami beavatkozást végrehajtó intézményrendszer elismerése. Ezek a szervezetek elszámoltathatók, rendelkeznek felügyelő- és ellenőrző szervekkel, működésük pedig bürokratikus szabályrendszeren alapul, nem pedig eseti, ad-hoc jellegű döntéseken.

Egyes állami intézmények feladata többek között az üzleti élet tisztaságának biztosítása és ellenőrzése. Például az olyan legalapvetőbb piaci technikák ellenőrzése, mint az egységesített mértékrendszer használata, annak betartatása. Léteznie kell egyértelműen kijelölt felelős és a piaci szereplők számára hozzáférhető fogyasztóvédelemnek, mely képes a jogszabályokban meghatározott feltételek alapján eljárni az azokat megszegőkkel szemben.

A legális piacon való törvényes működés elképzelhetetlen az írott, szerződéses kultúra nélkül. Ez a megközelítés biztosítja, hogy a felek egymással (és bizonyos esetekben az állam felé) is átlátható, ellenőrizhető módon törekedjenek a megegyezésekre. Az elvárások, teljesítési feltételek a szerződő felek között egyértelműen, visszakereshetően jelennek meg az írásos megállapodásokban. Ezzel szemben az illegális piacokon, legalábbis a vizsgált alacsonyabb

szinten a tranzakciók, biztonsági okokból, elsősorban a szóbeliségre törekednek. Természetesen van amikor ez az üzlet bonyolultsága és nagyságrendisége miatt nem lehetséges.

Ha pedig bekövetkezne bármiféle konfliktus a legális piacon, akkor a meglévő írásos bizonyítékok alapvető fontosságúak a nézeteltérés rendezéséhez. Ebben a helyzetben pedig egy pártatlan, és kívülálló harmadik félként tud a független bíróság fellépni. Amelyiknek erre való jogát és jogosságát, ahogy azt már megállapítottuk, a résztvevők nem kérdőjelezik meg. Mivel az állami hatalom alapja az erőszakmonopólium, így az egyes konfliktusban lévő felek számára nincs legális opció bármiféle erőszak alkalmazására. Az az állam kizárólagos sajátja, és annak alkalmazása rendkívül erős alkotmányos védelemmel körül is van bástyázva.

Látszat és a valóság

A kábítószer piacról illegalitása miatt hiányoznak a fentebb ismertetett tényezők, melyek alapvető fontosságúak a gördülékeny és lehetőleg konfliktusmentes kereskedelem működéshez. Hétköznapi ismereteink és elvárásaink az illegális piacról a média és a popkultúra által erőteljesen torzítva jutnak csak el hozzánk. A hiányzó felügyelő állam nélkül arra számíthatnánk, hogy egyfajta természeti állapot uralkodik, ahol Hobbes szavaival élve „*Örökös félelem uralkodik, az élet állatias, szegény, magányos, rövid*” (1999. I. kötet, 168–169).

A populáris kultúrában két versengő, időnként egymással akár párhuzamosan is futó koncepció dominál az illegális kábítószerkereskedelemtől. Egyfelől a totális káosz és anarchia narratívája, ahol senki és semmi nincs biztonságban az elvadut erőszaktól, másfelől a szervezett bűnözés (elsősorban az olasz maffia képén alapuló) államjellegű abszolút kontroll narratívája. Utóbbinak tudományos alapját Cressey (1969) fektette le a bürokratikus elméleti modellel, ahol a szervezett bűnözői csoportokat, elsősorban az Egyesült Államokban tevékenykedő olasz maffiákat, mint államszerű szervezeteket festette le, ahol működésükre erőteljes centralizáció és hierarchia volt jellemző, valamint a funkcionális munkamegosztás.

A legismertebb példák ezekre a megközelítésekre a Keresztapa, vagy a Sebhelyesarcú című filmek vagy az HBO által sugárzott olyan sorozatok mint A maffiózók vagy a Drót. Utóbbi olyan mélységekben és hozzáértéssel ábrázolja a kábítószerpiacot, az amerikai város hanyatlását és a büntetőpopulizmus összefüggéseit, hogy több egyetemen is tananyagként szerepel (Brown & Kraehe 2011; Moore 2011; Beliveau & Bolf-Beliveau 2009).

A Cressey-féle koncepció meghatározta a fent említett fikcionális műveket és jelentős hatást gyakorolt a szervezett bűnözés ábrázolására. Azonban Chambliss (1978) és Reuters (1983) rámutatott, hogy a szervezett bűnözői csoportok hatalma jóval korlátozottabb, elsősorban inkább csak üzleti vállalkozások, melyek alacsony létszámmal, rövid ideig működnek. A Cosa Nostra és társaira jellemző kulturális identitás és működés pedig, csak speciális történeti-gazdasági kontextus eredménye, nem pedig általános érvényű szabály.

Európában és hazánkban relatív nyugalom jellemzi a kábítószerpiacot az Egyesült Államokhoz, és Latin-Amerikához képest. Kontinensünkön az erőszak alkalmazása, az emberölés pedig különösen anomális, és leginkább az állami alkalmazásához hasonlóan egyfajta ultima ratio jelleg jellemzi. Enne oka az erőszak rendkívül magas járulékos költsége, melyet három fő tényezőre bonthatunk le.

1. *Alacsony látencia.* Az erőszakos cselekmények, különösen pedig az emberölés rendkívüli módon magára irányítja a rendvédelmi szervek figyelmét, akik a társadalmi elvárásokhoz igazodva ezeknél a cselekményeknél a lehető legnagyobb erőfeszítést

teszik azok megoldására. A fokozott rendőri figyelem és jelenlét pedig egyaránt jelent magasabb rizikót a piacon való részvételre, valamint jelentősebb profitkiesést is.

2. *Megtorlás esélye.* A szintéren az egyes szereplők csak korlátozott tudással és ismeretekkel rendelkeznek a többiekéről, így nem kizárható, hogy egy erőszakos cselekményre a másik fél nem reagál-e megtorlással, és tud ehhez akár nagyobb erőforrásokat is átcsoportosítani. Mivel a legális piaccal ellentétben itt nem egy szereplő (az állam) kezében van az erőszak alkalmazása, az egyes résztvevők joggal feltételezhetik egymásról, hogy képesek az őket ért sérelmeket erőszakos eszközökkel megtorolni. A békés kiegyezéseket pedig megnehezíti a hiányzó formális pártatan és legitimnek elismert harmadik fél.
3. *Vásárlók elijesztése.* Az illegális szerek vásárlói az esetek jelentős részében normakövető személyek, akik csak az illegális szerek fogyasztásában térnek el a konform életűtől. Ezért az erőszak megjelenése visszatartó erővel bír számukra a piacon való jelenléthez. Ennek kihasználása bizonyos keretek közt bevált taktika, például az amerikai városi bandáknál, amikor egy területet érintő támadással a céljuk a vásárlók elriasztása és a konkurens csoport üzletének megakasztása (Venkatesh 2008).

A privilegizált társadalmi helyzet szerepe

A kábítószeres jellegűknél fogva gyors fogyasztási szerek, a kriminalizáció miatt pedig nehezen és kockázatosan hozzáférhetőek, vagyis olyan mértékű keresletet generálnak, amely bőven a kínálat felett áll. Ahogy Ritter (2012, 155) megfogalmazta „*Amíg azonban a kereslet magas, a tiltás pedig széles körben érvényesül a termék kereskedelméből származó extraprofit minden képzeletet felülmúl.*”

A kutatásom során a privilegizált társadalmi helyzetű személyek kábítószer piaci részvételére fókuszáltam, azon belül is a budapesti felsőoktatási hallgatók körére. Rendkívül széles kiterjedtsége miatt az illegális szerek piacát nem kezelhetjük homogén egészként, hanem az egyes szereplők társadalmi helyzete, vonatkoztatási csoportjai alapján külön-külön érdemes csak vizsgálni, mivel ezek a jellemzők alapvetően meghatározzák az eltérő működési mechanizmusokat és belső szabályokat. A két legfontosabb dimenzió, amelyek mentén a társadalmi helyzetből következő különbség megragadható, a piaci oldal jellemzői, valamint a résztvevők státuszán alapul.

Az egyetemi terjesztés legfontosabb piaci szempontú jellemzője a (nyílt)verseny és a konkurencia hiánya, vagy legalábbis láthatósága az egyes szereplők számára, mivel szinte kizárólag félig vagy teljesen zárt fogyasztói-elosztói csoportok működnek. Ezzel szemben a, Venkatesh (2008), és Bourgois (1996) által vizsgált belső nagyvárosi marginalizált környékeken a piac nyíltan hozzáférhető, területiáisan működő rendszer, ami azt is jelenti, hogy a konkurens résztvevők jól láthatóak egymás számára. A profit növelés eszköze pedig ezáltal az expanzív technika, vagyis a minél nagyobb területi lefedettségre való törekvés, ez pedig pedig egy ponton túl (mikor telítődik az adott városnegyed) már csak egy másik résztvevő kárára történhet.

Azonban mivel a fentiekkel ellentétben egyetemi terjesztés nem kötött árusítóhelyekhez tartozik, vagyis nem területiális, az egyes esetlegesen konkurens szereplők nem is kerülnek kapcsolatba egymással az esetek többségében.

Ebből következik, hogy ahogy az egyes terjesztők nem egyértelműen láthatóak egymás számára, úgy a potenciális vásárlók számára sem. Ami nem csupán a terjesztők közti versenyt csökkenti, de jelentősen megnehezíti a fogyasztóknak, hogy potenciális terjesztők között

válogassanak. Ennek köszönhetően a vásárlók jelentősebb mértékben kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, és gyengébb a pozíciójuk a zárt jellegű egyetemi piacon, mint a nyílt utcain.

A státuszon alapuló különbségek alapja, hogy a résztvevők melyik csoportot tartják vonatkoztatási csoportjuknak, vagyis mik jelentik a központi értékeket meghatározó adott normákat. Ennek az értelmezési kerete a Bourdieu (1999) által meghatározott tőkekoncepció, illetve annak Sandberg és Pedersen (2011) általi kiegészítése. Az elmélet alapja, hogy a szigorúan gazdasági értelemben vett tőke koncepciója önmagában nem elegendő magyarázat a modern kori tőkefelhalmozás értelmezéséhez, annak átörökítése és elsajátítása további dimenziókon keresztül érthető csak meg, pontosabban a gazdasági, kulturális és társadalmi tőke mentén.

Az egyes tőkefajták Bourdieu így határozta meg: *„a gazdasági tőke közvetlenül pénzzé konvertálható [...] a kulturális tőke bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé konvertálható, és különösen az iskolai végzettségi titulusok formájában [...] a társadalmi tőke, a társadalmi kötelezettségekből vagy kapcsolatokból fakadó tőke bizonyos feltételek mellett ugyancsak gazdasági tőkévé konvertálható”* (1999, 158-159). A vizsgált terjesztői populáció ezek alapján, a hazai viszonylatokban rendelkezik egy relatív magas kulturális és társadalmi tőkével, amelyeket a kábítószer piacon kihasználva tud gazdasági tőkébe átforgatni. Ez egyfelől jelent egyfajta pajzsjellegű, vagyis nem lesz alanya véletlenszerű igazoltatásoknak és összességében a rendvédelmi szervek számára láthatatlanul tud tevékenykedni. Másfelől azt is jelenti, hogy a terjesztésben való részvételre az esetek többségében nincs rászorulva, mivel a legális munkaerőpiac és az ahhoz kötődő státusz pozíciók elérhetőek számára. Vagyis értékei, szimbólumai tekintetében vonatkoztatási csoportja a normakövető, privilegizált társadalmi helyzetűeké.

Ezzel szemben a nyílt kábítószer piacon működő, privilégiumoktól elzárt terjesztői csoportok nem rendelkeznek olyan kulturális és társadalmi tőkével, amit gazdaságba konvertálhatnának. Helyette, ahogy Sandberg és Pedersen (2011) kiegészítette a bourdieu-i elméletet, ezek a személyek egyfajta utcai tőkéhez férnek hozzá, és ezt kell gazdaságba forgatniuk. Az utcai tőke egyik legfontosabb alapja a (hiper)maszkulinitás és az azon keresztül identitásalkotás, aminek lényege az erőszak, vagy azzal való fenyegetés értéként való elismerése, a hagyományos (elnyomó) nemi szerepek megerősítése. A szerzőpáros szerint a marginalizált, a konform középosztálybeli társadalomból és annak értékeitől kirekesztett csoportok az utcai tőkén keresztül képesek saját csoportjukon belül elismert hatalmat szerezni, azon keresztül pedig gazdasági tőkéhez jutni.

Bourgois (1996) és Anderson (1999) is megerősítik, hogy a kulturális és társadalmi tőkékből való kirekesztődés és marginalizált, deprivált helyzet egy a konform társadalommal szembeni érték és szimbólumkészlet kialakulását eredményezi, melyet az értékképző szélesebb társadalom akár devianciának is bélyegezhet.

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy mind a piaci oldaláról, mind a résztvevők státuszából és identitásából következik, hogy a vizsgált populáció, privilegizált helyzete következtében, egy jelentősen más szabályok és elvárások által működő kábítószer piacot hoz létre és vesz részt.

Konfliktus típusok

A legjellemzőbb konfliktusforrások azonosításához és leírásához, valamint a tipikus megoldásaikhoz szükséges empirikus adatokat a korábban elkészített félig-strukturált

interjúimon alapulnak. Ezeket 2016 tavaszán budapesti felsőoktatási hallgatókkal készítettem, a mintában fogyasztók és terjesztők egyaránt szerepelnek.

Mennyiségi kérdés

„ 1 grammot kérek akkor az legyen annyi, ne kevesebb, ne 0,8 az 1 gramm legyen.”

Az egyik leggyakoribb konfliktus forrása az igényelt és a megvásárolt kábítószer mennyiségbeli különbségéből adódhat. Ezzel a technikával (ahogy a terjesztők fogalmaztak) *lecsípnek* 10-20%-ot a kisebb mennyiségű eladásoknál, mivel a nagyobb értékű vásárlásoknál már elengedhetetlen a mérleg használata (ez persze csak súlyra ad jelzést, a hígítás veszélye ettől még fennáll). Különösen jellemző ez a marihuána piacon, ahol a vásárlási alapegység az 1 gramm (úgynevezett *pont* vagy *egyed*), azonban ez nem csupán a hiányzó 0,2 gramm marihuánán lévő profitot jelenti.

„ha 5 alatt vettél, tehát akkor egyenként mondjuk kettő vagy mittomén, akkor 2000es szorzóval, de nullnyolcakat kapsz folyton. Viszont, hogyha öcsit vettél, vagy afölött, akkor már pontosan adott.”

Ahogy a fenti az idézetből is láthatjuk, a terjesztőknek egy racionális és átgondolt üzletpolitikájuk van a lecsípés mögött. Ezáltal arra ösztönzik a vásárlóikat, hogy nagyobb mennyiségben, egyes fogyasztói körökben öcsiként megnevezett 5 grammos egységekben vásároljanak. Ez a terjesztő számára kettős célt szolgál, egyfelől csökkenti a kockázatot, mivel kevesebb emberre kell személyes kontaktust létesítenie, mivel a nagyobb mennyiségeket jellemzően fogyasztói körök egésze számára szerzi be egy-két kapcsolattartó. Másfelől a nagyobb mennyiségben árusítás egyértelműen nagyobb azonnali bevételt jelent.

Kommunikációs hibák, amatőrizmus

„Kiesik egy jelentős rész hirtelen, ekkor a narkósok megijednek és elkezdenek telefonálgatni. Amit a rendőrök lehallgathatnak”

A második leggyakoribb konfliktusforrás közvetve összekapcsolódik az utcai tőke hiányával. A hatalomhoz való alapvető óvatosság és annak képességeinek ismerete jelentős mértékben hiányzik, a lényegében buborékban élt, vizsgált privilegizált csoportból. Az első pár kapcsolatfelvételi kísérlet során gyakran ütközhetnek falakba és süket fülekbe a tapasztalatlan vásárlók. Saját közegükben helyi szinten normalizálva, vagyis nem devianciaként jelennek meg, hanem elfogadottként bizonyos kábítószeresek (kivéve a dizájnerek és az intravénás szerhasználókat), így azok beleillenek a konform, normakövető viselkedési mintákba (Coomber – Moyle – South 2015). Így a stigmatizáció nélküli és privilegizált helyzetük tudatában megfélemlenek bizonyos alapvető óvintézkedésekről, melyek konfliktust eredményezhetnek terjesztő és fogyasztó között.

„Facebook-on, mindig van egy- kettő új ember, aki így vét egy ilyen hülyeséget, hogy jaj bocsi szeretnék ezt meg ezt venni. És így, anyád”

„Óvintézkedésnél alap, hogy telefonba semmit, különben megszabadulni a készüléktől”

A színtere ennek a típusú hibának egyaránt lehet az online és az offline kommunikációs csatornák. Ebben a tekintetben érezhetően megjelenik a hatalom panoptikum jellege *„a hatalom automatikus működését biztosító láthatóság tudatos és folyamatos állapotát gerjeszti [...] állandóan harsog a felügyelet, még akkor is, ha ténykedésében megszakított”* (Foucault, 1990:274) A tapasztaltabb résztvevők folyamatosan annak tudatában kommunikálnak, hogy a hatalom

figyelmének bármikor áldozatául eshetnek, így nem szabad kockáztatni, mindig azt kell feltételezni, hogy figyelik őket.

Tartozások, átverések

„3-ból 3-szor átbasztak. de azért mert egyértelmű, mindenki bevásárol, megvan az embered. aki ott vesz [a szórakozóhelyen] az magára vessen”

„ő ilyen nagyobb tételekben oszt füvet, de már egy éve jár, ilyen nyolcvanadik pacsi volt. Aztán kiment a srác, kivitte oda ahol lakik, és így ezzel a címszóval, hogy „meg se számolom a pénzt [600.000 forint] mert nem vagyok itt ismerős és nagyon parázok” satöbbi, „itt van itt van ki se bontsd megyek innen” és pont utána vittem haza a gyerekekkel az izét, hazakísértem, és ott kinyitja, és látja, hogy egy fél kiló falevél.”

A tartozások és átverések a korábbiaknál ritkábban előforduló, és azoknál jóval nagyobb súlyú konfliktus források tudnak lenni. A fenti két idézet azt a helyzetet illusztrálja mikor akár a vásárló, akár a terjesztő eltér a bejáratott, csatornákon keresztüli megszokott tranzakcióktól. Ezáltal az egyik szereplőnek nincs szüksége, illetve igénye fenntartani egy hosszabb távú megbízható kapcsolatot, hanem helyette az azonnali profitmaximalizálásra törekszik, jellemzően a másik kárára.

Az első esetben maga az alany is reflektál erre, mivel a szórakozóhelyi árusítás során a terjesztő és fogyasztó között nincs bizalmi viszony csak alkalmi tranzakcióról van szó. A terjesztőnek a célja a leggyorsabb és legnagyobb profit, nem érdeke a megfelelő minőségű szolgáltatás biztosítása, hiszen úgyse találkoznak többet, nem állandó kapcsolat kialakítása a cél. Bár az interjúkból kiderült, hogy erre is van példa.

A második eset érzékletesen mutatja be ahogy az extrém összeg (600.000 forint) felborítja a már kiépült és megbízhatónak tartott üzleti kapcsolatot. Megerősítve azt a koncepciót, hogy az illegális piacon gyakran az azonnali legnagyobb profit megszerzése a cél a szereplők számára, mivel a rajta való részvétel folyamatos kockázatot jelent, így nem feltétlenül érdemes hosszútávra tervezni.

A konfliktuskezelés technikái

Az empirikus adatok alapján három egyértelmű konfliktuskezelési technika azonosítható, melyek megfelelnek a Morselli és társai (2017) által meghatározott tipológiának melyet az online kábítószerek piacoknál ismertek fel. Az, hogy az online és offline piacok konfliktuskezelési technikái közt jelentős átfedés figyelhető meg, nem véletlen. Az online színtéren ugyanúgy hiányzik az erőszak, a résztvevő felek szocio-demográfiai jellemzőik, valamint mozgósítható kulturális és társadalmi tőkék is hasonlóak, és az utcai tőke itt sem jelenik meg. Természetesen a virtuális tér, mint közvetítő terep más dinamikákat és technikákat is igényel, mivel ott az oldal adminisztrátorain keresztül létezik egyfajta korlátozott ellenőrző hatalom, valamint a fórum kommunikáció és a visszajelzési és értékelési rendszer további lehetőségeket biztosít a felmerülő konfliktusok rendezésére.

Tolerancia

„Hogyha mondjuk azt mondja, hogy pont [1 gramm] de csak nulla nyolc akkor azt leszarom. Mert most 500 forinton nem fogok neki reklamálni. meg ilyenek, elvégre mégiscsak ő segít nekem.”

A leggyakoribb és legjellemzőbb technika egyszerűen toleránsnak és türelmesnek lenni, elviselni a kisebb nehézségeket. Ennek a magyarázata az idézetben is rejlő egyszerű költség-haszon elemzés, a fogyasztók kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, vagyis jóval nagyobb a költsége megbízható új terjesztőt találni. Hiszen a résztvevők zártabb fogyasztói körökben mozognak, ahol az egyes, különösen a megbízható terjesztők megtalálása önmagában nehézséget jelent. Magának az új kapcsolat kialakításának a költségei az illegalitás miatt nem nyújtanak olyan rugalmas lehetőségeket, mint a legális piacon, ahol a legtöbb helyzetben gond nélküli lehet a váltás.

Elkerülés

„olyan, hogy megpróbáltak lehúzni, olyan az mindenkinek van. De az általában csak az ilyen random. Tehát az olyanok, akiket már úgy hívsz rendesen meg tényleg úgy megszokott embered az nyilván azért megszokott embered mert tudod, hogy nem fog lehúzni”

A fogyasztó számára azonban mindig adott a lehetőség, hogy új terjesztőt keressen, ha a felmerülő extra költségek túllépik az elviselhető tolerancia szintjét. Az, hogy ez a szintű elégedetlenség milyen általánosabb jellemzőket követ még későbbi kutatások tárgya. Mivel gyakran egész fogyasztói csoportokat közösségileg intézik a kábítószer beszerzést ezért az elkerülés taktikája több embert is érinthet, nem csupán a közvetlen vásárlót és terjesztőt. Azonban ez önmagában ritkán bír jelentős szankciós értékkel a terjesztő számára, mivel a kereslet jóval túlhaladja a kínálatot, így rövidtávon nem esik el nagyobb jövedelemtől.

Kizárás

„Bizalmi alapon történt, egy válogatott kör jött így létre. Aki bénázott pl telefonban nyílt rendelést adott vagy ilyesmi, az ugrott”

„felhívta a csávót, hogy abból a nordelline-ból [marihuána fajta] van neked mindig? És mondta a csávó, hogy ilyet telefonba nem mondunk és viszlát. És lenyomta, és soha többé nem vette fel egyikünknek se”

A terjesztők számára a legegyszerűbb és legbiztonságosabb kezelése a konfliktusoknak szintén a kapcsolat megszakítása a problémás fogyasztókkal. Ennek oka az óvatlan fogyasztói kommunikáció volt a legtöbb általam vizsgált esetben, mely közvetlenül lebukással fenyegethette a terjesztőt. Mivel, ahogy azt már korábbiakban ismertettem, a piacot erős túlkereslet jellemzi, a terjesztő gond nélkül tud új vásárlókat találni a kizárás után, így az esetleges profitkiesés nem, vagy csak minimálisan fenyegeti.

Konklúzió

A kábítószer-kereskedelem és a köré kiépült piac erőteljesen fragmentált. Az egyetlen biztos közös jellemző a fogyasztott és forgalmazott szerek illegalitása, de ezen túl rendkívül eltérő az adott gazdasági-társadalmi kontextusok tekintetében. Az egyes színtereket a résztvevők társadalmi háttere alapvetően meghatározza, azon keresztül pedig az általuk hozzáférhető tőkefajta, a kérdés az, hogy mik azok a kiinduláskor rendelkezésre álló tőkefajta amelyek át tudnak konvertálni a kábítószer piacon gazdasági tőkébe. A kutatás középpontjában a budapesti felsőoktatási hallgatók terjesztői és fogyasztói oldalát vizsgáltam, akik a magas társadalmi és kulturális tőkájukat konvertálták gazdaságba.

Elsődlegesen mind a terjesztők mind a fogyasztók olyan racionális piaci szereplők, akik a kábítószerrel (akár az eladásával, akár a fogyasztásával) egy konkrét és jól körül határolható célt

szeretnének elérni, legyen az a profitszerzés, a szórakozás valamilyen formája, rekreáció, stresszkezelés, munkabírás növelés vagy bármi más.

A felmerülő konfliktusok pedig követik az illegalitásból és a piaci jellegből következő logikát, vagyis a résztvevők biztonságának fenyegetésén, a vásárolt áruval kapcsolatos kritikán, valamint az üzlet tisztaságán és megbízhatóságán alapulnak a legtöbb esetben. A problémák kezelése pedig költség-haszon megközelítésen alapul az elvárt normakövető vonatkoztatási csoporthoz igazodva. A legtöbb esetben tolerancián és türelmen alapulva, melynek kimerítés után a felek kölcsönösen megszakítják egymással a kapcsolatot, mikor a költség és kockázat értéke magasabb lesz, mint a várható haszoné.

Felhasznált irodalom:

- Beliveau, R. and Bolf-Beliveau, L (2009) „Posing Problems and Picking Fights: Critical Pedagogy and the Corner Boys” in T. Potter and C.W. Marshall (eds) (2009) *The Wire: Urban Decay and American Television*, London/New York: Continuum. 91-106
- Bourgideu, P. (1999) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke in Andorka Rudolf (szerk) (1999) *A társadalmi rétegződés komponensei*, Budapest: Új mandátum könyvkiadó. 156-177
- Bourgois, P. (1996): *In Search of Respect. Selling Crack in El Barrio*. Cambridge University Press, Cambridge
- Brown, K. and Kraehe, A. (2011) Sociocultural knowledge and visual re-presentations of Black masculinity and community: reading *The Wire* for critical multicultural teacher education’ *Race Ethnicity and Education*, 14, 1: 73-89.
- Chambliss, W. (1988): *On the take*. Bloomington: Indiana University Press
- Coomber, R. – Moyle, L. – South, N. (2015): The normalisation of drug supply: The social supply of drugs as the “other side” of the history of normalisation. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 23(3), 255-263.
- Cressey, D. (1969) *Theft of the Nation*. New York: Harper and Row
- Foucault, M. (1990) *Felügyelet és büntetés*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- Hobbes, T. (1999) *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. I-II. kötet. Budapest, Kossuth.
- Moore, A. (2011) „Teaching HBO’s *The Wire*’ *Transformative Dialogues: Teaching & Learning Journal* 5, 1
- Morselli, C. - Décary-Héту, D. - Paquet-Clouston, M. - Aldridge, J. (2017) Conflict Management in Illicit Drug Cryptomarkets *International Criminal Justice Review* 27 (4) 237 - 254
- Reuter, P (1983) *Disorganized Crime*. London: The MIT Press
- Ritter, I. (2012): Bevezetés a kábítószer-gazdaságtanba I., *Kriminológiai tanulmányok* 49. 139-158
- Venkatesh, S. (2008): *Gang leader for a Day: A Rouge Sociologist Takes to the Streets*. The Penguin Press, New York

/Lektorálta: Dr. Kemény László/

Összefoglalás:

Ez a tanulmány a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának kulcskérdéseivel foglalkozik. Sorra veszi mindazokat a kihívásokat, amelyek a nyugdíjrendszer finanszírozhatóságát veszélyeztetik: a demográfiai viszonyokat, a munkaerőpiaci helyzetet, a gazdasági folyamatokat. Ezután összefoglalja a nyugdíjrendszerek leginkább kívánatos tulajdonságait, hogy ezt követően felvázolhassa egy lehetséges jövőbeli nyugdíjmodell kontúrajait: egy keresztbe-vágott modellét, amelyben a kiegészítő nyugdíj nem összegében kiegészíti, hanem időben megelőzi az állami nyugdíjat, és amely átlátható, járulékfizetésre ösztönző és elősegítheti a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok gazdasági integrációját.

Kulcsszavak:

nyugdíj, fenntarthatóság, keresztbe-vágás

Summary:

This paper presents a study on the key financial sustainability questions of the pension system. It covers all the challenges endangering its feasibility: demographic relations, status of the labor market and economic processes. Furthermore, it provides a summary of the most sought features of the pension systems, so to draft the outlines of a possible future model: a cross-sectional/private-then-state system in which auxiliary pension does not financially complement, but precedes the state pension in time; model which is transparent, incentivizes payment of a contribution and helps integrate disadvantaged social groups.

Keywords:

pension, financial sustainability, cross sectional pension system

A MAI NYUGDÍJRENDSZEREKET ÉRŐ KIHÍVÁSOK

A napjainkban működő állami nyugdíjrendszerek szerte a világon finanszírozhatósági, fenntarthatósági kihívásokkal néznek szembe. Az elmúlt évtizedekben a gazdasági, társadalmi környezet olyan mértékben változott meg – és megállíthatatlanul változik napjainkban is –, amely szükségessé teszi a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságának vissza-visszatérő vizsgálatát, elemzését.

A közbeszédben és a szakirodalomban egyaránt, amikor a nyugdíjrendszer fenntarthatóságáról van szó, az elsők között gondol mindenki a demográfiai problémákra: öregedő társadalom, csökkenő gyermekvállalási hajlandóság, egyre nagyobb számú, és egyre magasabb kort megelőző idős korosztályok. Véleményem szerint azonban a demográfiai félelmek túlértékeltek: a nyugdíjrendszereknek számos más kihívással is szembe kell nézniük a következő évtizedekben, ha fenntarthatók és finanszírozhatók akarnak maradni.

1. Demográfiai kihívások

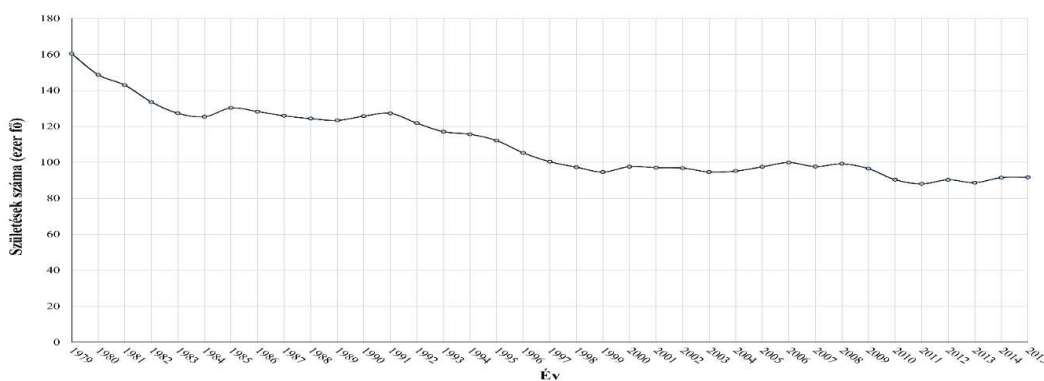
¹ PhD hallgató, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
gjodezse@uni-miskolc.hu

Az utóbbi évtizedekben a közhiedelemmel szemben nem kialakult, hanem felerősödött néhány olyan demográfiai folyamat, amely veszélyt jelent a nyugdíjbiztosítási rendszerek jövőjére. A csökkenő születésszám tendenciává vált Európában a múlt század utolsó harmadától kezdve: az OECD adatai szerint a teljes termékenység az 1970-es évektől folyamatosan csökken Európa országaiban. Ezzel a folyamattal közel egyidőben a születéskor, illetve a 60 éves korban várható életkor is megnövekedett, így az országok korfája jelentősen átalakult: megnőtt az idős korosztályok aránya a fiatalabbakéhoz képest.

Magyarországon ez a folyamat az 1950-es évek szociálpolitikai intézkedéseinek a hatására kissé késleltetve jelentkezett: az ötvenes évek első felében, majd az ekkor született nemzedékeknek a családalapítása következtében a 70-es években kiugróan magas volt a születésszám, azonban az évtized végétől már hazánkban is csökkent, ahogy a termékenységi arány is (1. és 2. ábra). Az ábrákon látható, hogy az 1979-es 160 ezres születésszám az 1990-es évek közepére 100 ezerre esett, miközben a termékenységi arány 2,0-ról 1,3 körüli értékre csökkent. Megfigyelhető a termékenység 2010-től bekövetkező enyhe növekedése a születésszámok stagnálására ellenére is.

1. ábra

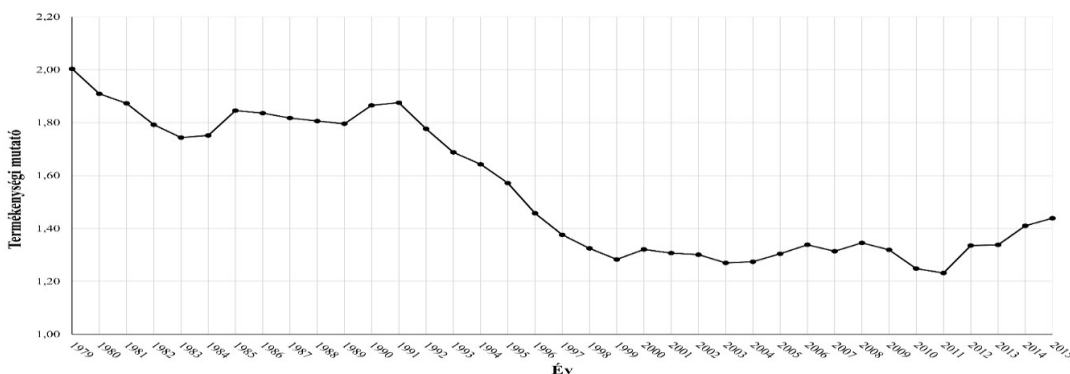
Élveszületések száma Magyarországon, 1979-2015

Forrás: KSH; Szerk.: a Szerző

2. ábra

Termékenységi arány Magyarországon, 1979-2015

Forrás: KSH, Szerk.: a Szerző

A termékenységi arány, a születésszám, illetve a nyugdíjrendszerek kapcsolatáról a szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy a szociális biztonsági rendszerek elterjedtsége, beérett – azaz a társadalom mintegy egészét lefedő – volta csökkenő termékenységet eredményez (Hohm, 1975). Cigno (1991) tanulmánya szerint továbbá nemcsak a szociális biztonsági rendszerek kiterjedtsége, hanem a pénzügyi rendszer fejlettsége is negatívan befolyásolja a termékenységet.

2. Munkaerőpiaci kihívások

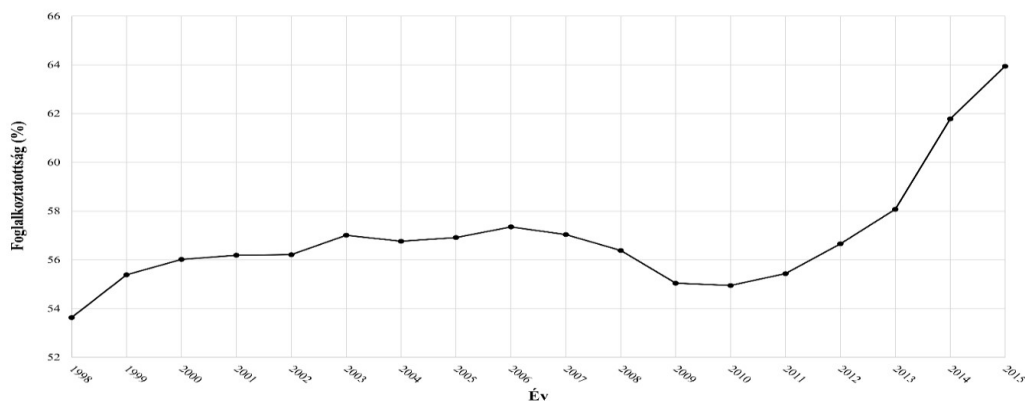
A klasszikus foglalkoztatási szerkezet az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon esett át: az ipari foglalkoztatottak száma csökkent, a szolgáltatások területén munkát vállalók száma nőtt. Emellett megnőtt azoknak a száma, akik részmunkaidőben, illetve önfoglalkoztatottként, valamilyen vállalkozási formában dolgoznak. Az elmúlt viszonylag rövid időszakban bekövetkező digitalizáció, az online technológiák rohamos fejlődése és elterjedése, amelyek várhatóan a következő évtizedekben folytatódni, illetve felgyorsulni fognak, eddig el nem képzelt változásokat hozhat a munkaerőpiac szerkezetében, a munkaerőpiaci igényekben és trendekben, ami tudatos felkészülést igényel, elsősorban az oktatásban.

Magyarországon a rendszerváltozás okozott jelentős megrázkódtatást a nyugdíjrendszerre ható folyamatok szempontjából. Egyfelől a munkaerőpiacon jelentős szűkülés ment végre, emberek tömege veszítette el a munkáját. Másfelől a munkanélküliség elől sokan menekültek a nyugdíjrendszerbe, valamilyen korai nyugdíjazási formába vagy rokkantnyugdíjba. Így egyszerre két körülménnyel is terhelte a nyugdíjrendszert a rendszerváltozás: a járulékfizetők számának csökkenésével és az ellátottak számának növekedésével.

A foglalkoztatottsági ráta a rendszerváltozás okozta sokkot követően az 1990-es évek második felében kezdett javulni, és 2006-ra érte el a csúcspontját: ekkor az aktív korú lakosság közel 58 %-a minősült foglalkoztatottnak. Az ezt követő csökkenő trend 2010 után törik meg és vált meredeken emelkedőbe, azonban ez az emelkedés csak részben fejezi ki a munkaerőpiac valódi telítettségi viszonyait: a javuló trend részben a Központi Statisztikai Hivatal módszertani változtatásainak, részben a közmunka programban alkalmazottak számának nagymértékű növekedésének köszönhető. (3. ábra)

3. ábra

A foglalkoztatottsági arány Magyarországon, 1998-2015

Forrás: KSH, Szerk.: a Szerző

Napjainkban hazánkban a minimálbéres foglalkoztatás, a hosszabb ideig tartó munkanélküliség, illetve a járulékfizetést elkerülő stratégiák okozzák a legnagyobb kihívást, és a legnagyobb hiányt az állami nyugdíjrendszer költségvetésében. A minimálbér, mint jövedelem még hosszú szolgálati idő esetén is nagyon alacsony ellátást eredményez. A fekete-, illetve szürkegazdaságban tevékenykedők járulékai egyrészt hiányoznak a nyugdíjalap jelenlegi költségvetéséből, másrészt félő, hogy a járulékfizetés elkerülésével jövedelmet szerzők a jövőben kimaradnak az ellátotti körből is, ha nem szerzik meg a nyugdíj-jogszerzéshez szükséges minimális szolgálati időt.

Érdekes módon a magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságának vizsgálatakor sem demográfiai, sem munkaerőpiaci oldalról általában nem foglalkozik a szakirodalom a romák helyzetével, jelenlétével. Pedig egy viszonylag nagy létszámú, demográfiai szempontból a többségi társadalomhoz képest kedvezőbb viszonyokkal rendelkező kisebbségről van szó, akik többsége a láthatatlan gazdaságban aktív (Kemény, 2000). Az aktív korú roma polgárok munkaerőpiaci inaktivitása hatással van a szociális biztonsági rendszerek, azon belül is a nyugdíjrendszer jelen- és jövőbeli fenntarthatóságára. A hatás negatív előjelű, és a GDP 1-3 százalékára tehető (World Bank, 2010). Így a romák társadalmi és gazdasági integrációja a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának szempontjából kiemelt jelentőségű.

3. Gazdasági kihívások

Ebben a pontban a nyugdíjrendszerekre nehezedő gazdasági kihívások két szegmensével foglalkozom: a globalizációval, valamint az államadóssággal, illetve ezek nyugdíjrendszerre gyakorolt hatásával.

A nyugdíjrendszerek alapvetően nemzetállami keretek között működnek. Még a gazdasági uniót képező országok nyugdíjrendszerei is önállóak, csupán a több szövetségi államban szerzett szolgálati idők összeszámítását koordinálják (nincs nemzetek fölötti, szövetségi vagy uniós nyugdíjrendszer). Globalizáció alatt a termelés és a tőke nemzetközivé válását szokás érteni: ennek következményeként az államok versengenek egymással a befektetésekért, ami a munkaerő-költségek csökkenéséhez, ezáltal a nyugdíjrendszer bevételeként szolgáló járulékok csökkenéséhez is vezet. Másfelől a globalizáció teret enged a munkaerő mobilizációjához, ami egyrészt hozzájárul a munkaerő elvándorlásához, másrészt a munkaerőpiac szerkezetének átalakulásához.

A felosztó-kirovó finanszírozási elven működő nyugdíjrendszerek két ponton befolyásolják az államadósságot: egyrészt az állami nyugdíjalapok költségvetése, másrészt a nyugdíjrendszerekben meglévő rejtett (implicit) adósság révén. A nyugdíjalapok költségvetését éves szinten tervezik, azaz éves keretszintet kell a bevételi-kiadási egyensúlynak teljesülnie. Amennyiben az egyensúly nem teljesül, és a bevételi oldalon hiány mutatkozik, úgy az állami központi költségvetésből, vagy más forrásból kell a hiányt pótolni, ami gyakran (explicit) államadósságot növelő tényező. Hosszabb távon, ha az egyensúlyi járulék alatti járulékmérték van érvényben, azaz a nyugdíjrendszer nem képez tartalékokat, nő a rendszer belső, rejtett (implicit) adóssága, ami nem más, mint a jövőbeli nyugdíj ígéretek és a járulékbévételek jelenértékének különbözete.

Magyarország a nyolcvanas évek végén a rendszerváltozással nyitott a kapitalista világgazdaság felé. Ez a nyitás, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás a munkaerőpiacot és a gazdaságot is jelentősen átalakította, lehetőséggé vált a tőke és a munkaerő szabad áramlása. Jelenséggé vált ugyanakkor a képzett munkaerő elvándorlása, az alacsony hozzáadott

értékű termelés is, egyidejűleg felszínre került a nyugdíjrendszer korábban rejtett adóssága. Mindezek, valamint a világgazdaság növekedésének várható lassulása a nyugdíjrendszert jelentős gazdasági kihívás elé állítják a jövőben Magyarországon is.

A KERESZTBE-VÁGOTT MODELL

Az öregedő társadalom problematikája és a járulékfizetők számának csökkenése reformkényszerbe hozza az európai államok jogalkotóit. Felosztó-kirovó elven finanszírozott nyugdíjrendszerekben a pénzügyi egyensúly fenntartásához csökkenő járulékbévételek és növekedő nyugdíjkiadások esetében állami költségvetési támogatások szükségesek. Ezen támogatások féken tartásához az egyensúly megteremtésének hagyományos eszközei (úgy mint: járulékemelés, járadékcsökkentés, korhatár-emelés) a jövőben kevésnek bizonyulhatnak. Az időskori anyagi biztonság megteremtésében a kiegészítő nyugdíjrendszerek egyre növekvő szerepre számíthatnak, ezért azok megfelelő szabályozása és optimális illesztése az állami nyugdíjrendszerekhez fókuszban lévő feladat Európa országaiban. Az Európai Bizottság Zöld könyve (2010) a megfelelő, fenntartható és biztonságos európai nyugdíjrendszerek felé vezető útról, illetve a Bizottság a megfelelő, biztonságos és fenntartható európai nyugdíjak menetrendje címmel kiadott Fehér könyve (2012) megerősítik a kiegészítő nyugdíjrendszerek jelentőségének jövőbeli hangsúlyát az időskori biztonság megteremtésében.

Magyarországon ma a kiegészítő rendszereknek többféle típusa létezik. Aki ma aktív életpályája során az állami nyugdíja mellé önkéntes döntése alapján kiegészítő fedezetként tőkét kíván képezni, tagja lehet önkéntes nyugdíjpénztáraknak, nyugdíj előtakarékossági számlát nyithat, nyugdíj célú életbiztosítást köthet. Arra is lehetősége van, hogy magánnyugdíjpénztárba utalja a pénzét, bár ennek a megtakarítási módozatnak a hatályos szabályok szerinti életképessége vitatott. Az összes kiegészítő megtakarítási megoldásnak a közös jellemzője az, hogy a felhalmozott tőkéhez főszabály szerint a nyugdíjkorhatár betöltésekor lehet hozzáférni, és a megtakarítással az állami nyugdíját egészíti ki a tulajdonosa.

A továbbiakban egy olyan modellt szeretnék bemutatni, amelyben a kiegészítő nyugdíj elem a klasszikus modellektől eltérően nem párhuzamosan illeszkedik az állami rendszerhez, összegében kiegészítve azt, hanem a kiegészítő nyugdíj elem és az állami rendszer által nyújtott ellátások időben követik egymást. A modell bemutatása hangsúlyozottan vázlatos, ebben a tanulmányban csupán az alapelvek és a működési elvek felsorolására és a modell előnyeinek, a jelenlegi rendszerekhez és trendekhez való viszonyának felvázolására vállalkozom, a részletszabályok bemutatására nem, ahogy nem foglalkozom a rokkantsági és hozzátartozói kockázatok modellben kezelésének bemutatásával sem.

Alapelvek

Az alábbiakban a keresztbe-vágott modell, egyúttal minden társadalombiztosítási nyugdíjmodell által megkívánt legfontosabb alapvető elveket veszem sorra.

A keresztbe-vágott modell célja, hogy a kiegészítő nyugdíjrendszerek és az állami nyugdíjrendszer időben egymást követő járadékával a tartósan munkajövedelemből élők időskori anyagi biztonságát egy *kötelező részvétel elvén* működő nyugdíjrendszer keretében teremtsen meg. A modell tehát kiváltja a ma működő társadalombiztosítási nyugdíjrendszert, ahelyett nyújt időskori ellátást a maitól merőben eltérő finanszírozási struktúrában.

A modellben a *nyugdíjbiztosítás: biztosítás*, amelyben a biztosítási kockázat nem önmagában a nyugdíjaskor elérése, hanem az nyugdíjaskor hosszának bizonytalansága. A nyugdíjkorhatár betöltése nem kockázat, hanem nagy valószínűséggel bekövetkező esemény – az igazi kockázat a

hosszú élet, azaz annak a veszélye, hogy tovább él az egyén, mint amilyen hosszú életre megtakarításaival fel tudott készülni.

A modell a *biztosítási és a szolidaritási elvet egymástól elválasztva* kezeli. A biztosítási elv alkalmazása a biztosítás-matematikailag korrekt járadékokban jelenik meg elsősorban, azaz szoros, átlátható és hosszú távon is tervezhető kapcsolatot teremt a befizetések és a kifizetések között. A szolidaritás mindig jelent egyfajta újraelosztást: a mai nyugdíjrendszerekben a redisztribúciós irány jellemzően a férfiak felől a nők, és a kisebb jövedelműek felől a magasabb jövedelműek felé tart. Ehelyett a keresztbe-vágott modellben a szolidaritás elsősorban az eltérő jövedelmi, demográfiai és egyéb viszonyok ellenére azonos járulékmértékekben és járadékszámítási szabályokban fejeződik ki.

A keresztbe-vágott modell *finanszírozási típusát tekintve egy vegyes rendszer*: az állami része a ma működő nyugdíjrendszerhez hasonlóan felosztó-kirovó elvű. A kiegészítő nyugdíj része végez tőkeképzést, azonban a tőke befektetésének módszerét és célját, valamint a transferek irányát tekintve jelentős eltérések vannak a ma ismert állami és kiegészítő nyugdíjrendszerekhez képest. A befizetett járulékok pontos nyilvántartása ebben a modellben mindkét nyugdíjrészt tekintetében elvárás, tehát a finanszírozási típus egyfajta NDC-modellként értelmezhető.

Működési elvek

A keresztbe-vágott modell ellátási struktúrája nem hasonlít a ma működő állami nyugdíj modellekre: ebben a modellben nem párhuzamosan kapja az egyén az állami és a kiegészítő rendszerből az öregkori ellátását, hanem a két nyugdíj-rész itt a nyugdíjas életpályán időben szétválik. Egy alsó, alacsonyabb öregségi nyugdíjkorhatár és egy magasabb felső korhatár közötti időszak időskori megélhetését a kiegészítő nyugdíjrendszer járadéka biztosítja, míg a felső korhatár betöltése után részesül az egyén az állami nyugdíjban. A kiegészítő rendszer által nyújtott járadékot évjáradéknak, az állami járadékot (nyugdíjat) pedig életjáradéknak nevezem.

Az évjáradék lényegét tekintve egy banktechnikai járadék, amelynek a futamideje legfeljebb a járadék megállapítása és a felső korhatár közötti idő lehet. Főszabályként az alsó korhatár betöltése után kérheti az egyén a járadéka megállapítását, amelyet a nyilvántartott megtakarításából számolnak ki – amely összeg lényegében az aktív életpályán során befizetett járulékaival, illetve annak hozamaival egyezik meg. Az alsó korhatár azonban rugalmas: az egyén választása szerint ennél hamarabb is kérheti a járadéka folyósítását, amennyiben az elér egy meghatározott minimális szintet. Az alsó korhatárnál későbbre tolt járadék-megállapítás magasabb járadék-összeget valószínűsít, hiszen a felhalmozott tőkéből kevesebb időre kell járadékot megállapítani. A felső korhatár betöltésekor az évjáradékként addig fel nem vett megtakarítás egyösszegben felvehető, illetve korábbi elhalálozás esetén örökül hagyható.

Az életjáradék egy élethosszig tartó járadék az állami rendszerből, amely nagyon hasonlít a ma ismert állami nyugdíjakhoz. A keresztbe-vágott modell struktúrájában az életjáradékot a felső korhatár betöltésével lehet igényelni, amikor az egyén a kiegészítő rendszerben összegyűlt megtakarítását már felvette. Az aktív életpályán járulékfizetése (jogszerzése) additívan és lineárisan értékelt, azaz a kétszer annyi járulékkért kétszer akkora ellátás jár.

Az egyén az évjáradék és az életjáradék fedezetéül aktív életpályáján során a jövedelmével arányos járulékokat fizet, amelyet mind az állami, mind a kiegészítő rendszer pontosan nyilvántart. A nyugdíjcélú járulékok meg vannak osztva az állami és a kiegészítő rendszerek között: az állami rendszer ezekből finanszírozza a tárgyévi életjáradékokat elosztó-kirovó elven,

a kiegészítő rendszer pedig a befizetett járulékokból tőkét képez, amelyet meghatározott elvek és szabályok szerint fektet be.

A kiegészítő rendszerben keletkező tőke befektetési politikája a keresztbe-vágott modell egyik kiemelt sajátossága: a tőke elsősorban humán instrumentumokba fektethető be. Augusztinovics vetette fel először, hogy a nyugdíj megtakarításokat humán tőkébe, a fiatal generációk képzésébe, felnevelésébe lehetne fektetni (Augusztinovics, 1993). Berlinger ugyanebben a tárgykörben a diákhitelrendszerek és a nyugdíjrendszer összekapcsolása, és a nyugdíj megtakarításokból nyújtott diákhitel megtérülése mellett érvel meggyőzően (Berlinger, 2005). A keresztbe-vágott modell is a kiegészítő rendszerben halmozódó tőkét a felnövő, leendő járulékfizető generációk nevelésébe, oktatásába fekteti.

A modell viszonya a magyar nyugdíjrendszerhez és az uniós trendekhez

A mai nyugdíjrendszereket érő kihívások közül a kedvezőtlen demográfiai és gazdasági viszonyok mellett a munkaerőpiaci trendek azok, amelyeknek kiemelt jelentősége van a nyugdíjrendszerek finanszírozását illetően: az öregedő társadalom problematikája mellett tömegek hiányoznak a munkaerőpiacról. Ebben az összefüggésben említi ez a tanulmány a roma népeiséget: a munkaerőpiacra történő bevonásuk érezhető mértékben javítaná a nyugdíjrendszerek hosszútávú finanszírozási esélyeit. Ezt a keresztbe-vágott modell kiterjedt diákhitelzéssel segíti elő, amelyhez a tőkét a kiegészítő nyugdíjrendszer nyújtja.

Magyarországon a kötelező magánnyugdíjpénztári rendszer bevezetésekor a jogalkotót az állami nyugdíjrendszer hosszútávú kiadásainak csökkentése és gazdaságélénkítő szándék, a 2011-es megszüntetések² pedig az államadósság-csökkentés vezérelte. A pénztárak befektetési politikája viszonylag kötött volt: elsősorban hazai államkötvényekbe, illetve hazai értékpapírokba fektethették vagyoniukat. A keresztbe-vágott modell kiegészítő rendszerében keletkező tőke Augusztinovics gesztációs kölcsön elmélete nyomán humán tőkébe (elsősorban oktatásba) fektetésével a generációs elosztás egy új struktúrája jön létre, amely elősegítheti a mélyszegénységben élők, valamint a romák gazdasági, illetve társadalmi integrációját, ami gazdasági növekedéssel, a foglalkoztatottság javulásával járhat, így a nyugdíjrendszer fenntarthatósága szempontjából kulcsfontosságú.

A keresztbe-vágott modell finanszírozási struktúrájának alap gondolata a magyar nyugdíjrendszer, illetve a kormányzat előgondoskodási szakpolitikai szándékaival egybevágtatva mindkettőt teret enged a tőkeképző öngondoskodási formáknak. A keresztbe-vágott modell intézményrendszere azonban jelentősen eltér a mai magyar nyugdíjrendszer intézményrendszerétől: a modell kötelező tőkeképző pillért illeszt a felosztó-kirovó elvű állami pillér elé (nem mellé!) – a magyar nyugdíjrendszerben lévő ilyen kötelező tőkeképző pillért a kormány éppen néhány éve szüntette meg. A magyar nyugdíjrendszer jelenleg épp nincs reformkényszerben, azonban a kiegészítő öngondoskodási formák adókedvezménnyel történő támogatása, a szülőtartás intézményének megjelenése a jogrendszerben egy átfogó nyugdíjreform szükségességének irányába mutat.

A legújabb uniós nyugdíjpolitikai trend szerint a kiegészítő nyugdíjak szerepe már nem az állami nyugdíj kiegészítése egy aktívkorai jövedelemszintre, hanem egy megélhetést biztosító jövedelemszint biztosítása az időskorban – az állami nyugdíj tehát önmagában nem hogy nem fogja tudni biztosítani az aktívkorai jövedelemszint fenntartását, de nem fog megvédeni az

² A kötelező magánpillér nem szűnt meg teljesen, de a több, mint 3 milliós taglétszám néhány tízezerre apadt.

időskori szegénység ellen sem. Ebbe a trendbe illeszkedik a keresztbe-vágott modell koncepciója, amelyben állami nyugdíjra csak a felső korhatárt megélt személyek jogosultak, így az ahhoz szükséges fedezeti járulékmérték a maihoz képest nagymértékben csökkenthető: a „felszabaduló” járulékok a (kötelező) kiegészítő rendszerbe irányíthatók. Ezzel az aktívkorai jövedelemmel arányos ellátási színvonal érhető el, miközben átlátható, korrekt és járulékfizetésre ösztönző a modell úgy, hogy nem igényel többlet-járulékot a mai rendszerhez képest.

Irodalomjegyzék:

- Augusztinovics M. (1993): Egy értelmes nyugdíjrendszer. Közgazdasági Szemle. XL. évf. május 415-431. o.
- Augusztinovics M. (2005): Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíj. Közgazdasági Szemle. LII. évf. május 429-447. o.
- Banyár J. – Mészáros J. (2003): Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer. Gondolat Kiadói Kör, Budapest
- Berlinger E. (2005): A nyugdíjrendszer és a diákhitelrendszer összekapcsolása. Közgazdasági Szemle. LII. évf. szeptember 631-647. o.
- Cigno, A. (1991): Economics of the Family. Clarendon Press, Oxford
- Gál Róbert I. (2003): Apák és fiúk és unokák. Osiris Kiadó, Budapest
- Hohm, Charles F. (1975): Social security and fertility: An international perspective. Demography 12: 629.
- Kemény I. (2000): Romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Osiris Kiadó; MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest
- World Bank (2010): Economic costs of roma exclusion. Europe and Central Asia Human Development Department

/Lektorálták: Dr. Mészáros Sándor és Dr. Fürj Zoltán/

I. A koronaeszme és a tudatosan szentnek nevezett korona

1301-ben férfi ágon kihalt az Árpád-ház, melyet belháborúk követtek az ország kiskirályai között. A harcok során Károly Róbert kerekedett felül és foglalta el a magyar trónt, háromszor koronáztatva meg magát, mire minden legitimitási kritériumnak eleget tett. 1301-ben Károly Róbertet az esztergomi érsek, Székesfehérvárott, de nem a Szent Koronával koronázta meg. Ezt követően 1307. október 7-én, Rákos mezején a főurak nagy része elismerte Károlyt törvényes királyának.¹ Az ország báróinak 1307. október 10-én, Rákoson kelt levele ezt a következőképpen rögzítette: „[...] *Mi tehát, ennek az országnak a jó állapotát és hasznát szívből elébe helyezve, gondos tanácskozás tartásával urunkat, Károlyt és utódait, ahogy a törvényes örökösödés megkívánja, Magyarország királyává és természetes urunkká fogadtuk örökre, hogy néki a királyi felségnek tartozó engedelmességet és tiszteletet tanúsítván, soha semmilyen időben személye, méltósága, dolgai és utódai ellen tetteleg vagy tanáccsal semmit nem teszünk [...]*”²

1308. november 27-én a pápai legátus ismét megkoronázta Károly Róbertet, de nem a Szent Koronával. Mindenesetre a rendek elismerték Károly jogát a trónra, és egyúttal a királlyal együtt dinasztiaát is választottak azzal a feltétellel, hogy fiági lemenők öröklik a trónt. Károly kitartásának köszönhetően 1310. augusztus 27-én harmadszor is megkoronázták, immár a hármas szabályozás szerint, azaz az esztergomi érsek, Székesfehérvárott, a Szent Koronával.³

Láthatjuk, a koronázás további jellemzője, hogy egyházi eredetű, felkenéssel egybekötött, mellyel a királyi méltóságot ismeri el az egyház, s majd az egyházfőtől átvett korona jelezte az aktus további értékét.⁴

Károly Róbert többször is említi okleveleiben, hogy ő választás, elismerés, meghívás útján lett magyar királlyá.⁵ Királyi hatalmához, koronájához való viszonya nemcsak uralmának kiépítésében játszik fontos szerepet, hanem a koronaeszme kifejlődésében is. Bár ekkor alkotmányról még nem lehet beszélni, mégis I. Károly volt az a magyar király, aki szilárdan ragaszkodott ahhoz – miként az ország nagyjai is –, hogy a követett szokásjog szerint koronázzák meg. Ezek után királyi aktusainál hatalmára mindig úgy utalt, mint ami Szent István Szent Koronájától, illetve IV. Béla második honalapítótól, valamint I. László legszentebb királytól, mint szent elődtől ered, ezért megkérdőjelezhetetlen. Valószínűleg a nehezen megszerzett trón megtartását igyekezett az eszme kialakításával biztosítani.⁶

Károly Róbert tudatosan nevezte szentnek koronáját, a magyar királyi koronát, ezzel azt is kifejezésre juttatva, hogy uralma a koronának a pápától nyert szentsége révén is kikezdzhetetlen, s ezt igyekezett kihangsúlyozni. I. Károlynak az 1322-ben kiadott egyik oklevelében a következőkkel tett adományt egyik hívének: „[...] *mivel Tolmácsi Konrád fia Miklós mester*

¹ HOLUB József, *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja. Első kötet. A legrégebb időktől a mohácsi vészig*, Pécs, Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda RT., 1944, 128-130.

² FEJÉR, *Codex Diplomaticus (CD) VIII/1. 223.*

³ ENGEL Pál, *Szent István birodalma*, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 2001, 111-113.

⁴ BÓNIS György, *Magyar jogtörténet I*, Kolozsvár, „Méhkas” Diákszövetkezet” Kiadó, 1942, 64-68.

⁵ HOLUB, *i. m.*, 129.

⁶ ENGEL, *i. m.*, 111-113.

hozzánk és a szent korona hűségéhez ragaszkodván mindig köszönetre méltó, számos és szívesen látott szolgálatokat tett országunk különféle hadjárataiban hűtleneink és lázadóink ellen [...]”⁷ I. Károly (Csór nembeli) Nagy Péter fia Tamás csókakői és gesztesi várnagy kérésére új kettős pecsétjével megerősített privilégiumba írja át 1331. július 27-i és 1332. június 14-i nyílt leveleit a kérelmező hű szolgálataiért. A levélben a havasalföldi hadjárat kapcsán beszél az oklevél az ország Szent Koronájáról: „*in praeiudicium sacri diadematis regii*”⁸

Bár a korona kezdetben még nem is válik el a királytól, a koronaeszme kialakulásával kezdetét veszi az önállósulásig vezető út.

II. A Szent Korona bírói hatalma

Károly Róbertet, fia, Lajos követte a magyar trónon. A Lajos-korabeli oklevelekből kitetszik, hogy már következetesen használják a Szent Korona kifejezést, mint legitimitáshoz elengedhetetlen, és egyben azt megerősítő tényezőt. Ezt igazolja Nagymartoni Pál országbírónak az az ítéletlevele, aminek rendjén visszaadta az esztergomi egyháznak és Csanád érseknek a Nógrád megyei Vonuntheluk, Mokafölde, Lukafölde birtokrészeket és Donkos földet az erdővel, ami Vadkert birtokon belül feküdt:

„[...] *Dominus Ludovicus rex, in patriumonium regni Hungarici, iure et ordine geniturae sibi debitum succedens, unanimi praelatorum, baronum et nobilium regni sui voto et intentione in Albaregali, solito loco cathedrali, die Dominico proximo ante festum B[ea]ti Iacobi apostoli, anno Domini MCCCXLII praeterita, faunte Salvatoris clemetia, corona beatissimo Stephano, primo regi Hungariorum divinitus data, solemniter et honirifice fuisset coronatus [...]*”

„[...] Lajos király urat, Magyarország őt illető örökségébe, ami jog szerint és a születés rendjén szállt rá, országának főpapjai, bárói és nemesei egyhangú szavazatával és akaratával Fehérváron, a szokásos székesegyházban, az Úr elmúlt ezerháromszáznegyvenkettedik esztendejében Szent Jakab apostol ünnepe előtt a legközelebbi vasárnapon [1342. július 21.], a Megváltó kegyének pártolásával a legszentebb Istvánnak, a magyarok első királyának isteni sugallatból adott koronával ünnepélyesen és tiszteletteljesen megkoronázták. [...]”⁹

Az irodalomban alig esik szó arról, hogy az eljárt bíróságok előtt bizonyosságot tevők, amikor igazmondásuk felől esküdtek, esküjüket szokás szerint Istenre, valamint a királynak és a Szent Koronának tartozó hűségükre hivatkozva tették le. László alnádor Sopron megye számára tartott közgyűlésén a megye alispánja és szolgabírái ekként állították, hogy a Székás nevű birtok Vezekényi Konrád fia István elődeinek volt a tulajdona:

„[...] *ad fidem eorum deo debitam et fidelitatem domino nostro regi, sueque sacre corone regie observandam [...]*”

„[...] Istennek tartozó hitüket és király urunk és az ő szent királyi koronája számára hűségükre figyelve [...]”¹¹

A király volt eredendően országában – minden uralma alatt állók felett – az egyetlen hatalmi tényező. E hatalomnak az egyik, és egyben a legnyilvánvalóbb eleme a bírói hatalom gyakorlása

⁷ NAGY Imre (szerk.), *Anjoukori okmánytár I-VI.*, Budapest 1878-1891, (AO) II. 39.

⁸ CD VIII/4. 57.

⁹ CD IX/1. 168. (1343.)

¹⁰ CD IX/1. 168.

¹¹ NAGY Gyula, *Sopron megye története, oklevéltár I-II*, Sopron, 1889-1891, (SO) I. 176.

volt, ami tág értelemben nemcsak az ítélkezés hatalmát jelentette, hanem azt is, hogy a király bírói hatalmának gyakorlását tetszése szerint és szükségképpen átruházhatta a királyi udvarában maga helyett állított, vagy más, udvaron kívüli, azaz vidéken ítélkező bíró(k) delegálásával. Az uralkodó sosem ítélkezett udvarán kívül, ha pedig külföldön tartózkodott, mandátumot adott a *vicarius*ának, aki ellátta királya helyett az igazságszolgáltatási teendőket. A király bírói hatalmát már a királyság létrejöttékor megosztotta, ispánjaira, majd vidéki királyi bírókra (billogosok), a nádorra, a királyi udvar ispánjára, illetve bírójára (országbíró) ruházta. Az 1290-91-es dekrétum pedig egy IV. Béla intézkedéséig visszavetű új bíróság, a megyéispánból és négy nemes bírótársból álló törvényszék (megyei törvényszék) szervezetét rögzítette a dekrétum erejével. A király engedett autonóm bíraskodási jogot hospesközösségeinek, városainak, pontosan rögzítve a *jurisdictio* terjedelmét, és ennek megfelelően azt, hogy a teljes joggal a városbíró önállóan ítélkezhet, avagy más delegált bíróval egyetemben.¹²

A királynak tartozó hűség mellett, a Szent Korona iránti hűség ebben a tekintetben általában a főhatalom tiszteletére vonatkozik, aminek egyik meghatározó eleme az ítélkezés hatalma, ami egyben az igazság forrása, a törvényes eljárás keretében kiszolgáltatandó igazságos ítélet garanciája. Tulajdonképpen ezekben a formulákban tűnik fel elsőként a Szent Koronának, mint a főhatalom tényleges letéteményesének az elkülönülése a király személyétől.

III. A Szent Korona joga és a szabad királyválasztás

1. Az organikus államelmélet a gyakorlatban

A rendek nehezen viselték Nagy Lajos nőági örökösödési elképzeléseit. Mária királynő, mint Magyarország királynője, maga mellé vette férjét, Luxemburgi Zsigmondot társuralkodónak. Bár Luxemburgi Zsigmond nem rendelkezett jelentős vagyonnal, de tökéletes leszármazással és rokoni kapcsolatokkal igen. Viszont az egyik legfontosabb tényező, a hatalom, ebben az időben Mária anyjának és a Garaiak kezében volt. Belháborús fenyegetettség alakult ki, melyet nem sikerült idejében orvosolni, így Zsigmond Csehországba menekült, Mária pedig lemondott a trónról a nápolyi trónkövetelő, Károly javára, akit így II. Károly néven 1385. december 31-én magyar királlyá koronáztak. Uralkodása igen rövidnek bizonyult, mindössze harminckilenc napig tartott, támogatói szétszéledtek, február 7-én megdöntötték uralmát, melyet ismét Erzsébet anyakirályné, Mária anyja vett a kezébe. A belháború nem csitult, a királyi család ellenlábasai foglyul ejtették a királynőt és az anyakirálynét, az ország tényleges uralkodó nélkül maradt.¹³

Zsigmondot a rendek megtették régenssé, azaz az ország előjárójává és kapitányává (*antecessor et capitaneus*).¹⁴ Megpróbálta kiszabadítani anyósát és feleségét, de kudarcot vallott az egyezkedéssel és a támadással is. A rendek, kihasználva hatalmi fölényüket, 1387. március 31-én Székesfehérvárott királlyá koronázták Zsigmondot, miután elfogadtatták vele feltételeiket: Csak akkor választják meg legitim uralkodójuknak, ha idegent nem emel méltóságra, idegenből jött saját híveket nem toboroz, a papi székeket a magyar főúri családokból tölti be, elismeri a nemesek és mások szabadságjogait, valamint döntéseinél a bárókra fog támaszkodni.

¹² BÉLI Gábor, *Magyar Jegtörténet: A tradicionális jog*, Bp-Pécs, Dialóg Campus, 1999, 228., BÉLI Gábor, *A nemesek négy bírója: A szolgabírók működésének első korszaka*, Bp-Pécs, Dialóg Campus, 2008, 47-50, 69-70., BÉLI Gábor, *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*, Pécs, Publikon, 2014., 16-20, 34-36, 42-44.

¹³ ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András, *Magyarország története 1301-1526*, Bp., Osiris, 1998, 124-125.

¹⁴ ENGEL, *i. m.*, 170.

Zsigmondot a követelések elfogadásával megválasztották a rendek királyukká, s vele együtt ebben az esetben is dinasztit választottak. A koronázást a veszprémi püspök végezte, mert az esztergomi érsek tisztsége ekkortájt betöltetlen volt, a kalocsai érsek pedig külföldön tartózkodott.

A királynak szabott feltételekből látszik, hogy a bárók hatalma rendkívüli módon megerősödött: ők döntöttek a korona és a leendő király sorsáról, ők szabták a feltételeket. Sőt, kötelezték a királyt, hogy lépjen be abba a ligába, amelyik trónra emelte, és a király által vállalt kötelezettségeket akár erőszak árán is kikényszerítik.¹⁵

Eközben a koronaeszme és a nemesség hatalmi összefonódását követhetjük nyomon. Zsigmond kezdetben németbarát politikát folytatott és idegen kegyeltjeinek juttatott magyar földeket, címeket. Ezt a nemesség nem nézte tétlenül, 1401-ben hat hónapra Siklóson őrizet alá helyezték, s ezalatt nem gyakorolhatta királyi hatalmát. Helyette a Szent Korona, tulajdonképpen a bárók, a királyi tanács, gyakorolta a hatalmat, vagyis – az adományozás jogát kivéve – királyi jogokkal élt, okleveleit „*prelati, barones et regni Hungariae proceres universi*” (főpapok, bárók és Magyarország összes előkelői) saját pecsétje alatt adta ki, aminek köriratán „*sigillum sacrae coronae regni Hungariae*” (Magyarország Szent Koronájának pecsétje) volt olvasható. A kancellár, Kanizsai János esztergomi érsek pedig a Szent Korona kancellárja címet vette fel. Így tehát a Kanizsai-liga saját akaratát állami akaratként tüntette fel, mely akarat hatalmi forrása a Szent Korona volt, s így a hatalom megoszlott a liga és a király között.¹⁶ *Bartoniék* ezzel szemben azt az álláspontot képviseli, hogy itt volt elsőként ténylegesen és teljesen kizárva a király a Szent Korona hatalmából hat hónapra.¹⁷

2. A tovább erősödő rendek

A gyakori választások már Zsigmondtól kezdve határozott jogi formát kezdenek biztosítani a királyválasztás tényének, amely az országgyűlésen formálisan végbement királyválasztást és koronázást foglalja magában.¹⁸ A Jagelló korszakban feltűnően sok országgyűlést tartottak, s nem véletlenül, hisz a rendek és főleg a főnemesség igyekezett kihasználni a gyengekező király adta lehetőségeket és saját hatalmukat kívánták megerősíteni az ősi nemesi jogok, kiváltságok és szabadságjogok tiszteletben tartásával, valamint a Mátyás által bevezetett, a nemesség számára igencsak terhessé vált rendkívüli adók eltörlésével. Továbbá a hitlevél szerint a király köteles a Szent Koronát a magyar főpapok és főurak gondviselésére bízni, így azok közjogi hatalmát nagyban megnövelni. Ezen kívül azt is elvárták, hogy az uralkodó idejének jelentős részét Magyarországon töltsse, udvarában kizárólag magyar tanácsosokkal vegye magát körül, az ország ügyeiben csak velük tanácskozzon, egyházi és világi méltóságokat csak magyaroknak adományozzon.¹⁹

3. A nemzeti szabad királyválasztói jog deklarálása

A királyválasztói jog kiteljesedésében a két, talán legfontosabb fordulópont az 1498-as szerződés, valamint a „Rákosi végzések” voltak. 1498. április 24-én szerződés kötött a rendek

¹⁵ ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI, *i. m.*, 126.

¹⁶ ECKHART Ferenc, *A szentkorona-eszme története*, Bp., MTA, 1941, 81-97., MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Bp., Gondolat, 1984, 49-50., FRAKNÓI Vilmos, *A magyar királyválasztások története*, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2005², 43.

¹⁷ BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Bp., Akadémiai, 1987², 73.

¹⁸ FERDINANDY Gejza, *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*, Bp., Kilián Frigyes M. K. Egyetemi könyvtár kiadása, 1895, 156.

¹⁹ FRAKNÓI, *A magyar királyválasztások...*, *i. m.*, 109.

és II. Ulászló között: a királyt – ha születik – fia követi a trónon. Ha lánya születik és az magyar főúrhoz megy feleségül, akkor azt a királyválasztásnál a rendek kötelesek figyelembe venni. Ha nem születik gyermeke, akkor a rendek választanak maguk közül magyar királyt.²⁰

1505-ben ez az elgondolás továbbfejlődött. Nem tartottak országgyűlést, hanem Rákos mezején gyűltek össze a rendek, ahol a Rákosi végzéssel kijelentették, hogy konföderáció jön létre a köznemesség, a főpapság és a bárói rétegek között, akik együttesen választanak saját keblükből királyt, ha II. Ulászló örökös nélkül hal el.²¹ A végzés szerint: „Az ország rémséges szétrongyollása és csúfságos pusztulásra jutása fő okát az idegen királyokban találják, a kik a szittya nép erkölcsseit nem tanulták meg, és magánügyeikkel foglalkozva, örömeztőbb nyugalomra mint fegyverforgatásra adták magokat, s így az ország melléktartományait és végvárait egymás után elvesztették.” – Vagyis a rendek nem voltak megelégedve az idegen házból jött királyok uralkodásával, nem irányították elég gondosan az országot. „Nehogy tehát, ha a jelenleg uralkodó király fiörökös nélkül múlték ki e világból, valamelyik idegen fejdelem az országot erőszakosan bitorolja, és örökös szolgálásra vesse: határozzák, hogy valahányszor az ország királyától megfosztatik, és fiörökösei, a kikre törvényhez és szokáshoz képest az ország száll, nem maradnak, idegent királylyá nem választanak; csak illetén tisztre alkalmas és képes magyart fogadnak el uruk- és királyuknak”. (1505. október 12.)²² – Tehát II. Ulászló megszökése esetén a rendek csak magyar uralkodót választanak meg maguk közül.

Ezzel egyezményesen megvalósult a nemzeti királyválasztás. A döntést azért hívják helyesen végzésnek, mert az királyi hozzájárulás nélkül és nem az országgyűlésen született, amit egyébként is csak a király hívhatna össze. A Rákosi végzés további kikötése volt még, hogy ha valaki idegen országból trónkövetelőt hoz vagy segít, illetve nem kel fel ellene, akkor elveszíti nemességét és jobbágyi rangra süllyed. A rendek közti megegyezés további fontos jellemzője, hogy a korabeli jog szerint, ha a felek szabad akaratukból szerződtek, azt nem lehet megváltoztatni, ebből következik, hogy az országgyűlés sem helyezheti hatályon kívül a Rákosi végzést. Ez kicsit nyersebben megfogalmazva nagyjából annyit jelentett, hogy a királynak semmi köze az ő döntésükhöz, mert bár ő ül a magyar trónon, de az nem az övé.²³

Vélhetően további folyománya a Jagellók gyengekező uralmának, hogy regnálásuk alatt a nemesség mind hatalmában, mind számában fokozódott: 1505-ben elsőként sorolták fel törvényben az ország báróit, akik száma lényegesen megnövekedett, majd 1/3-dal lettek többen.²⁴

Válaszul a Habsburgok és a Jagellók megkötötték a Jagelló – Habsburg kettős házassági szerződést: 1515-ben Habsburg Miksa kisebbik unokáját, Ferdinándot kötelezte, hogy vegye feleségül II. Lajos cseh és magyar király nővérét, Annát, illetve másik unokája, Mária pedig menjen férjhez II. Lajoshoz. Így a Habsburgok és a Jagellók kölcsönösen biztosították egymásnak a trónutódlást a másik dinasztia kihalása esetére.²⁵ Ezzel a megegyezésükkel tulajdonképpen hatályon kívül helyezték a rákos mezei végzéseket.²⁶

²⁰ FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján*, Bp., Szent István társulat, 1884, 3.

²¹ MEZEY Barna, *A magyar állam és jogtörténet forrásai*, Bp., Osiris, 1998, 37.

²² FRAKNÓI, *Magyarország...*, i. m., 6.

²³ ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI, i. m., 351-352.

²⁴ FÜGEDI Erik, *Ispánok, Bárók, Kiskirályok: A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*, Bp, Magvető, 1986, 388-389.

²⁵ GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil, *A Habsburgok*, Bp., Gondolat, 1987, 30-31.

²⁶ FRAKNÓI, *A magyar királyválasztások...*, i. m., 123-138.

IV. A Szent Korona-tan

1. Az organikus államelmélet és a koronaeszme összefonódása

Werbőczy nem kívánt államelméleti tant alkotni, hanem csak azt kívánta jogösszefoglaló művében igazolni és világosan kifejezésre juttatni a rendi és az uralkodói közjogi jogosultságok lényegi elemeinek kiemelésével és tisztázásával, hogy a nemesi alapjogok tekintetében nemes és báró közt nincsen alapvető jogállásbeli különbség. Végül a későbbi értelmezések szerint ezen felfogásból született meg a Szent Korona-tan. Az organikus felfogás egyházi eredetű: a test, mely az egyházat jelentette, akkor válik politikai tartalmúvá a világi hatalom szempontjából, amikor az ország rendjeinek hatalma és befolyása már valóban akkora, oly annyira meghatározó, hogy valóban az ország testének érezhetik magukat. *Regnumnak*, országnak először a XIV. század végétől kezdve a tanács tekintette magát, amikor a hatalom valóságos befolyásolójává, sőt birtoklójává vált, majd pedig az országgyűlések állandósulásával az összegyűlt rendek kezdték magukat az ország testének tekinteni, illetve azokat is, akiket képviseltek. Zsigmond 1435. március 8-i dekrétumának bevezetőjében ennek megfelelően szerepel: „[...] *ugyanezek a főpapjaink, báróink, nemkülönbén országunk nemeseinek egybehangzó tanácsából, akik ugyanennek az országnak az egész testét a távollévők teljhatalmával képviselik [...]*”. Hasonlóképpen egy másik 1453-ból való szövegrészben: „[...] *Magyarország egész testét képviselő összes főpapok, bárók és országunk nemeseinek kérelmére [...]*”.

Az ország teste tehát a rendeket és hatalmukat szimbolizálta, azt a hatalmat, amit elsősorban az országgyűlésen gyakoroltak, és amit maga az országgyűlés jelenített meg, tulajdonképpen az államhatalom egyik leglényegesebb elemét. A rendi befolyás erősödésével az ország képviselői, az ország testét jelentő rendek, a főhatalmat ténylegesen már a királlyal együtt gyakorolták, tehát a Szent Korona jogain osztoztak a királlyal. Ez pedig mindinkább a koronaeszme és az organikus államfelfogás szorosabb összekapcsolódásához vezetett.

2. A Szent Korona-tan kifejlődése

A Szent Korona-tan a koronaeszme és az organikus államelmélet egybeolvadásával forrott ki, gyökerei egészen országalapító Szent Istvánhoz, az első szent királyhoz, és annak Szent Koronájához nyúlnak vissza. Ennek ellenére III. Bélánál még nem a korona, hanem a felkenés bírt nagyobb jelentőséggel, mivel a felkenés egyházi, keresztény mozzanat volt, ami szakrális erővel rendelkezett.²⁷

II. Andrásnál már előtérbe került a korona, nem csak hatalmi jelvényként használja, hanem, mint eszmei személyt említi, a király ugyanis a következőképp fogalmazott: „*aki engem és a koronámat híven szolgálja, bővebb jutalmat kap*”. Az „engem és a koronámat” kijelentés már több mint önmagában a király személye, tehát a hatalom itt már a koronától eredeztethető, legalábbis megoszlik a király és a korona személye között. Elsőként Károly Róbert mondja a koronáról, hogy az a Szent Korona, ezért is ragaszkodik annyira hozzá, hogy azzal is megkoronázzák. Felvállalja vele elődeit, köztük a szent királyokat is, tőlük és a Szent Koronától származónak nevezi hatalmát.

A rendek felemelkedésével a király és a Szent Korona személye szétválik, s az utóbbi lesz a magyar állam személyiségének megtestesítője. A XIII-XIV. században a király koronázás által nyeri el méltóságát (*corona nostra regia*), majd a hatalom megoszlásakor alakul ki a *sacra corona*

²⁷ TÓTH Zoltán, „Történetkutatásunk mai állása” körül (A Szent Korona eredetkérdéséhez), Bp., Ranschburg Gusztáv Könyvkereskedése, 1943, 28., TÓTH Endre, *A magyar koronázási jelvényekről = A magyar államiség első ezer éve*, szerk. FONT Márta, KAJTÁR István, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2000, 58.

önálló hatalma. A XV. századra a korona lesz minden birtokjogok forrása is, a *ius regium*, azaz a nemesi földbirtokok háramlással visszaszállnak a Szent Koronára. Ez azt jelenti, hogy a korona az államterület birtokosa is.²⁸ Az organikus államelmélet a kiskirályok megerősödésével kezdett kialakulni, s amikor a főnemesi réteg a XV. századra kiteljesedett, már a tanácsuk is *regnum*nak tekinti magát, hisz az országgyűlés kezében van a tényleges hatalom.²⁹ Az organikus államelmélet és a koronaeszme összeolvadásából született meg a Szent Koronába foglalt magyar államfogalom. A rendi befolyás kiteljesedésével a rendek a királlyal közösen gyakorolták az országgyűlésben a korona jogait, s végül ez a két rendszer összekapcsolódásához vezetett, együtt lettek a tényleges *regnum* képviselői. Így jutunk el a Szent Korona-tan kialakulásáig.³⁰

A királyi hatalom a Szent Korona-tan alapján a koronázás által a Szent Koronától nyert erő, mondhatni, mintegy nemzeti felhatalmazás. Ez az Anjouknál is már magától értetődik, de ekkor még a trón a primogenitúra alapján öröklődik, viszont Luxemburgi Zsigmondnál, féléves kimozdítása alatt, ténylegesen a királyi tanács gyakorolja akadály nélkül a Szent Koronából eredő ország-irányítási jogait. Innentől kezdve tehát már nem csak vallási és szokásjogi korlátok érvényesülnek a királlyá választás terén, hanem nemzeti korlátok is, mint a királyválasztás, s utána a rendekkel való közös kormányzás, mert ezen joguk közösen ered a Szent Koronából. Ezt követően az uralkodót már „csak” a következő jogok illetik: törvényhozással kapcsolatos jogok, korlátozott rendeletalkotási jog, bírói hatalom: a nemes bírója a király – II. 3: a bírászkodás a Szent Koronát illeti, azaz az éppen regnáló királyt –, kormányzás – de az országos méltóságok kialakulásával ez is visszaszorul a nádorra. Az uralkodó kevésbé korlátozott jogai közé tartozik a királyi regálék szedése, a hadügyi felségjog: hadsereg szervezése-vezetése, a főkegyúri jog a beregi egyezményrel szűkítve, a nemesi birtokok adományozása.³¹

Az Árpádok idején az elsőszülöttség, Anjou Lajosnál már az öröklés volt mérvadó, Luxemburgi Zsigmond pedig már az első igazi választott uralkodónk. I. Ulászló szabad nemzeti királyválasztói jog teljes érvényesülése által lett rövid időre királlyá, majd őt V. László követte a trónon, akinek uralkodása alatt a királyválasztói jogot ténylegesen törvénnyel szabályozták: az 1447. évi 30. törvénycikk értelmében „*Ha a király bármely időben meghalna, akkor a főpapok és a báró urak ne vitatkozzanak egymás közt. Hanem az egyes megyékből összehiva bizonyos nemeseket, azokkal egyetértően végezzék el a választást.*” Mátyásnál beteljesedik a választói jog, de törvényes örököse nem lévén, II. Ulászlót az ország jogainak megerősítéséért cserébe választották királlyá, s vele már dinasztia is választott az ország, így II. Lajos öröklési jogon lépett trónra. A háttérben, – mint mindig, most is – megbújtak a Habsburg örökösödési szerződések: Mátyás 1463-as szerződése Habsburg Frigyessel, II. Ulászló 1491-es szerződése Miksa jogára tekintettel. Mindezeknek elsőként az 1498-as törvénycikkek, majd az 1505-ös rákosi végzés vette elejét, melyben a rendek kimondták a nemesség szabad, nemzeti királyválasztói jogát. Ezzel mit sem törődve 1506-ban II. Ulászló megújította Miksa szerződését, majd fia, II. Lajos számára 1515-ben megkötötte a Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződést, melynek értelmében a két uralkodó család kölcsönösen kikötötte a másik trónöröklési jogát a dinasztia kihalásának esetére.

Mindezeket egybevetve megállapíthatjuk, hogy a trónbetöltés módja a dinasztia kihalása esetén a választás, amely a dinasztia fennmaradásának idejére szól, s annak is csak a fiági örökösödésére, továbbá mindehhez szükséges még a rákosi végzés és a Szent Korona-tan

²⁸ BÓNIS, *Magyar..., i. m.*, 166-168.

²⁹ *Uo.*, 169.

³⁰ *Uo.*, 170-171.

³¹ *Uo.*, 175-184.

értelmében a rendek elismerése és a Szent Koronával való koronázás. 1561-ben még azt is követelte a nemesség, hogy dinasztián belül is ők választhassák a legalkalmasabb fiági leszármazót uralkodójuknak.³²

3. A Szent Korona-tan Werbőczy Hármaskönyvében (HK. I. 1-4.)

A rendi befolyás erősödésével az ország képviselői, az ország testét jelentő rendek, a főhatalmat ténylegesen már a királlyal együtt gyakorolták, tehát osztoztak a Szent Korona jogain. Ez pedig mindinkább a koronaeszme és az organikus államfelfogás szorosabb összekapcsolódásához vezetett. A két felfogás egybekapcsolódását, egy sajátos államfogalomba történő feloldását Werbőczy István végezte el. A koronaeszme nála válik ún. Szent Korona-tanná, de ez a tan jobbra csak magánjogi tételekkel összefüggésben fogalmazódik meg, következménye mégis az lesz, hogy a tant egy egyedülálló, azt más hasonló államfelfogástól elkülönülő, magyar államfelfogássá emeli.

Werbőczy törekvése tehát nem az volt, hogy közjogi elméletet dolgozzon ki, hanem az a cél vezérelte, hogy bizonyítsa a nemesség egyenlőségét alapvető szabadságaiban és jogaiban a bárókkal és a főpapokkal. Ezért a tan a legfontosabb és első eleme az *una eademque libertas*, az egy és ugyanazon szabadság, vagyis hogy csak egyféle szabadság (nemesség) létezik a főpapok, bárók és nemesek tekintetében, tehát ezek mind egy törvényen és szokáson élnek, eljárásjuk is azonos.³³

A második elem a nemesség eredetének áttekintése, és ezzel együtt annak kifejtése, hogy miután a magyarok keresztényekké váltak és első királyukat önként megkoronázták, minden nemesítés és birtokadományozás jogát, valamint a teljes főhatalmat az ország Szent Koronájába helyezték, azaz a közösségről azt a Szent Koronával királyukra ruházták át. Akár nevezhetjük ezt egy különös társadalmi szerződésnek is. A kölcsönös átruházás és viszonyos kapcsolat révén a nemesek választják az uralkodót, az uralkodó pedig a Szent Korona által nemessé tehet azzal, hogy birtokadományt tesz, amiben a nemes fiak örökölnek, és amely egyenlő nemesekké teszük őket, mint a Szent Korona tagjai. Ha pedig a Szent Korona jogába tartozó adományban, nemesi birtokban magszakadás áll be, tehát törvényes utód, örökös nincsen, az ilyen jószág visszaszáll, háramlik a Szent Koronára.³⁴

A tan tételei tehát:

1. A magyar állami főhatalom a Szent Koronáé, és csak a korona által a királyé. A király a nemesítés, illetve adományozás jogát, továbbá a kormányzás, a bírászkodás, és a törvényalkotás hatalmát a Szent Korona útján gyakorolja.
2. A főhatalom átruházás révén jutott a Szent Koronára, következésképpen a királyra, vagyis főhatalom gyakorlásának végső oka a nemzet akarata.
3. A magyar állami főhatalom megosztott a törvényhozói hatalom gyakorlásában, minthogy a király a törvényhozói hatalmat a nemzet (nemesség) megkérdezésével gyakorolja.
4. Minden nemes tagja a Szent Koronának, de a király tesz nemessé, a nemesség egyeteme pedig királlyá, vagyis a király és a nemesség között kölcsönös kapcsolat áll fenn a magyar állam keretében.³⁵

³² Uo., 188-194.

³³ ECKHART Ferenc, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, Bp., Osiris, 2000, 102.

³⁴ HOLUB, *i. m.*, 247.

³⁵ Uo., 247.

A lényegi megállapítás tehát, aminek kifejezésére Werbőczy törekedett, az, hogy minden nemes a Szent Korona tagja. S ezzel kapcsolatban mutatott rá a Szent Korona jelentőségére.³⁶

Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a szerző a Szent Korona-tan kialakításával a következő kétszáz évre egy hatalmi fegyvert ad a nemesség kezébe az idegen Habsburg uralkodókkal szemben, s biztosítja, hogy a nemesség és az ország addig tartsa meg függetlenségét, ameddig csak lehetséges.

Sőt, a Szent Korona-tannak köszönhetően a mohácsi vész után is Erdély, Szlavónia, Horvátország Magyarországhoz tartozónak vallották magukat, s valójában e tény alapján tartott rájuk igényt a Habsburg uralom is, ami az elszakad területek visszatérésében nyilvánult meg, „a Szent Koronába kebeleztetnek vissza”: 1649:31. tc., 1655:82. tc., 1741:51. tc.³⁷

A sors iróniája, hogy a főnemesség, aki mindezekért küzdött, s igyekezett a köznemességet, mint hatalmi tényezőt, a döntéshozásból kiszorítani, végső soron egy köznemesnek és az ő elméletének, továbbá a köznemesek összességének köszönheti e közjogi hatalom-politikai eszköz létrejöttét.

Máthé Gábornál hatalom átruházásként jelenik meg a Szent Korona-tan, melyet Werbőczy Turóczy János protonotáriustól vett át, ugyanis a XV. századi koronázások idején a hitlevélben kinyilvánították, hogy a koronázás a rendek akaratából történik, a Szent Korona minden erejével és a királyi hatalom teljességével az új királyra száll át. Ezt vette át a Tripartitum I. rész III. titulusa, s így alapozta meg a hatalom átruházási elmélet a történeti alkotmányunkat, valamint „biztosította a Habsburg Monarchián belül az önálló magyar királyság jogfolytonosságát”.³⁸

A későbbiekben ez a fajta „koronális” hatalommegosztás kiegészült a rendek részéről a nemzeti királyválasztás jogával. Ezen jogok összességét, vagyis az úgynevezett Szent Korona-tant Werbőczy megírja Hármaskönyvében, amit a következőképp értelmezhetünk (HK. I. 1-4.):

1. A magyar király a koronázás által nyeri el a magyar királyi címet, őt a magyar nemesek és rendek választják, ebből következik a legitim, nép által átruházott, ezért elfogadott hatalom.
2. A király és a rendek között kölcsönösségi viszony van, a nemes tesz királlyá, a király tesz nemessé, azaz földet és nemesi címet adományoz.
3. A nemesek királyhoz való viszonya közvetlen: roppant egyszerűen megfogalmazva a nemes egyetlen és kizárólagos bírója csak és kizárólag a király lehet.
4. Végül, de nem utolsó sorban pedig hatalommegosztásról beszélünk a király és a rendek között, mert mindannyian a Szent Korona tagjai, attól elválaszthatatlanok.

Erre utal leginkább, hogy királyaink okleveleiket mindig többes szám első személyvel indították, például: „Mi, Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya tudatjuk, hogy...”. Ebből következik, hogy a törvényhozás tekintetében is közös döntések születtek, melyeket a király szentesített. Ezt láthatjuk egy 1404-es *decretum* bevezetésében, ahol Luxemburgi Zsigmond a

³⁶ Uo., 251.

³⁷ ECKHART, *Magyar...*, i. m., 211.

³⁸ MÁTHÉ Gábor, *A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben = A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*, szerk. MÁTHÉ Gábor, Bp., Nemzeti Közszerzői Intézet, 2014, 354-356.

Szent Korona joghatósága és királyi hatalmának teljessége alapján szentesíti és hirdeti ki a törvényt: „*autoritate ejusdem Sacrae Coronae, et de plenitudine regiae potestatis*”.³⁹

Werbőczy törekvése tehát nem az volt, hogy közjogi elméletet dolgozzon ki, hanem a nemesség egyenlőségét kívánta bizonyítani a bárókkal és a főpapokkal szemben, de mégis egy olyan eszmét hívott életre, amely meghatározta uralkodóink hatalmát és közjogtörténetünk alakulását a következő majd kétszáz évre.

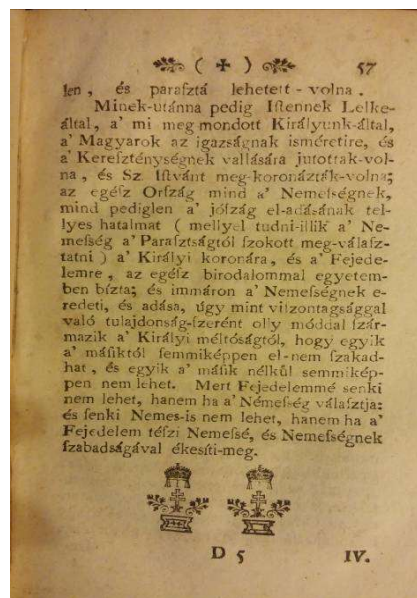
4. A Hármaskönyv 1773-as kalocsai újrakiadása és a Quadripartitum 1573-as interpolált változata

A Quadripartitum egyik 1573-ból származó interpolált átírata, melyet I. Ferdinánd parancsára állítottak össze,⁴⁰ a király oldaláról és a rendek oldaláról közelítve taglalja a királyválasztás rendi jogát, míg a későbbi interpolációk a lehető legszélesebb körre kiterjedő fiági öröklési jogot vezettek be a trónbetöltés rendjében.⁴¹

Mindez azzal magyarázható, hogy a kor jogászai mindig arra törekedtek, hogy a Hármaskönyv átíratái az eredeti mondandójának megfeleljenek, míg a Habsburg uralom kiteljesedésével sorsszerűen már nem a királyválasztás, hanem az örökösödési jog kerül előtérbe, némi uralkodói nyomásra. akárcsak I. Ferdinándnál, aki a Tripartitumhoz képest változtatást várt el a Négyeskönyvben, a Habsburg-ház örökösödésének törvényi elismerése céljából.⁴² A királyi érdekeket szolgáló ellentervet létrehozására kezdetben a jogászok nem voltak hajlandóak, mert az ilyen fajta törvényhozás végső soron az országgyűlés hatáskörébe tartozik. Ennek eredményeként a király nem engedte a Négyeskönyv tervezetét az országgyűlés elé terjeszteni, mert nem érte volna el vele célját, a Habsburg örökösödést Magyarország trónján, amelyet elsőként az 1515-ös házassági szerződésre alapozott.⁴³

A továbbiakban az eredeti Hármaskönyv 1773-as kalocsai kiadását és a Négyeskönyv 1573-as interpolált változatát kívánom összehasonlítani a Szent Korona-tan szempontjából.

„Minek-utána pedig Istennek Lelke által, a mi meg-mondott Királyunk által, a Magyarok az igazságnak ismeretire, és a Kereszténységnek vallására jutottak volna, és Sz. Istvánt meg koronázták volna; az egész Ország mind a Nemességnek, mind pediglen a jószág eladásának teljes hatalmat (mellyel tudni illik a Nemesség a Parasztságtól szokott megválasztani) a Királyi koronára, és a Fejedelemre, az egész birodalommal egyetemben bízta; és immáron a Nemességnek eredeti, és adása, úgy mint viszontagsággal való tulajdonsággal szerént olly móddal származik a Királyi méltóságtól, hogy egyik a másiktól semmiképpen el nem szakadhat, és egyik a másik nélkül semmiképpen nem lehet. Mert Fejedelemmé senki nem lehet, hanem ha a Nemesség választja: és senki Nemes is nem lehet, hanem ha a Fejedelem teszi Nemessé, és Nemességnek szabadságával ékesíti meg.”

³⁹ MOLNÁR Kálmán, *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*, Pécs, Dunántúl Egyetemi Nyomdája, 1927, 5.

⁴⁰ BÉLI Gábor, *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai = Quadripartitum kézirat azonosítása – NK Iv. 1573.*, szerk. MÁTHÉ Gábor, Bp., Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2015, 297.

⁴¹ Uo., 318.

⁴² Uo., 326.

⁴³ Uo., 330.

A Hármaskönyv ezen része írja le a fejezetben bemutatott Szent Korona-tant. Ehhez képest a Négyeskönyv Iv. 1573. I. rész 2. címe rögzítette a rendeket ténylegesen is megillető királyválasztói jogot, az eredeti Négyeskönyv alapján, és az alábbi megállapításokat teszi:

„miután a főpap, báró, meg mágnás urak és Magyarország összes többi nemes karai és rendjei valakit maguknak királlyá és urukká választanak szabad elhatározásból akkor a választottnak trónja és hatalma megszilárdítása és megerősítése végett eme főpap és báró urak valamint más országalakók által Magyarországnak a legszentebb István király [...], Szent Koronájával kell magát felékesíttetni és megkoronáztatni [...], ugyanis az eképpen koronázás előtt, ha királlyá is választották, ha az ország kormányzását gyakorolja is, levelei és javak és birtokjogok adományozásai vagy kegyelem és más örökérvényű ügyek felől adott kiváltságai azonban nem tekinthetők az állandóság erejével és megerősítésével rendelkezőknek [...]"

A többi, későbbi interpoláció Habsburg nyomás hatására a rendek királyválasztói jogát arra a kivételes szükségképpen esetre korlátozta, ha a királynak nincs sem fia, sem oldalági fiági rokona:

„[...] ha van királyi sarj, a főpap, báró meg mágnás urak és Magyarország összes többi nemesi és karai és rendjei az előtte meghalt király elsőszülött fiát, a fiági rokonságból és királyi vérből, mint az ország legközelebbi örökösét, ahogy illő, királyukká koronázzák, viszont, ha királyi ivadéka nincsen, és a fiági rokonságból és királyi vérből oldalágon is mag szakadna, bárki mást, akit akarnak, válasszanak királyukká és fejedelmükké [...]"

Csak abban maradt egyezés az eredetivel és az NK Iv. 1573-ban foglaltakkal, hogy a király a koronázásig a kormányzás jogán kívül a többi említett királyi jogot nem gyakorolhatja.⁴⁴ Tehát, amint arra már rámutattunk, a későbbi interpolációk tulajdonképpen a formális királyválasztói jogot deklarálták, amely a törvényes királyi leszármazó tekintetében nem jelentett valóságos királyválasztást abban az esetben, ha van a királynak férfi leszármazó törvényes örököse.⁴⁵

A Hármaskönyv és a Négyeskönyv interpolált változatának megvizsgálásból arra a következtetésre juthatunk, hogy minél erősebb volt a Habsburg befolyás és az uralkodói nyomás az országban, annál inkább ez nyomta rá a bélyeget a törvénykönyvre is, ezáltal szorítva háttérbe a nemesség szabad királyválasztói és koronázási jogát, annak végleges eltörléséig.

V. A Szent Korona-tan és a szabad királyválasztói jog eltörlése: az 1687. évi törvénycikkek

A tehetetlenség és a történelem alakulásának köszönhetően a magyarok belátták helyzetüket és elfogadták sorsukat. Eszterházy Pál nádor sikeresen elfogadtatta a rendekkel a Habsburg elképzelést, ezért forma szerint, hálából a török kiűzéséért, maguk a rendek ajánlották fel az Magyarországot örökös királyságként.⁴⁶ Azonban az ellenállási joghoz foggal-körömmel ragaszkodtak, mígnem ez is az ellenmondás jogára süllyed, s végül a rendek mindenről lemondtak, teljes mértékben teret engedtek a királyi akaratnak. Az 1687. évi II. *articulus*ban a török kiűzésére tekintettel kimondták, hogy az 1547-i 5. tc. értelmében Lipót ágának fiági elsőszülöttjét ismerik el magyar királynak és koronázzák meg. *„Nemcsak őfelségének, hanem öröksei uralmának és hatalmának is minden időkre alávetették magukat – non solum majestati suae, sed etiam suorum haeredum imperio, et otestati, in omne tempus subdiderint.”*⁴⁷

⁴⁴ Uo., 316-317.

⁴⁵ Uo., 351.

⁴⁶ BARTONIEK, *i. m.*, 98-100.

⁴⁷ BÉLI, *A Négyeskönyv...*, *i. m.*, 333.

A 3. *articulus*ban a spanyol ág örökösödését is elismerték Lipót ágának kihalása esetére, s csak ezt követően száll vissza a nemzetre a királyválasztói joga. A 4. *articulus* az ellenállási záradékot törölte el, ugyanakkor a hitlevél tartalmáról nem született megegyezés, de végül I. József megkoronázásakor az ifjú király csak általánosságban tett ígéretet a nemesi jogok és az ország szabadságjogainak tiszteletben tartására.⁴⁸

I. József nyomban meg is koronáztatott (1687. december 8.) anélkül, hogy az országgyűlés őt királlyá választotta volna. A koronázási esküből a törvénycikkeknek megfelelően kizárták az Aranybulla ellenállási záradékát. A hitlevetet is jócskán szűkebbre szabták, az abszolutista osztrák felfogás nem engedett egyáltalán teret a rendi követeléseknek, csak a formaiságnak megfelelően biztosította az ország törvényeit és jogait, de mindenek előtt kiemelte a Habsburgok örökösödési jogát.⁴⁹

„A magyar királyi méltóság közhatalmi természetéből természetszerűleg következik, hogy a magyar királyi trón betöltésének módját a király önkényüleg nem állapíthatja meg, mert azt az alkotmány törvényei állapítják meg: 1687. II. III., 1723 I. II. tc.”⁵⁰ Az 1687. évi öröklési cikket 1688. január 25-én szentesítették.⁵¹ Az országgyűlés ettől kezdve nem választhatta meg a primogenitúra szabályai szerint következő Habsburg uralkodót, hanem azok immár a Habsburg trónöröklési rendnek megfelelően követték egymást. A Szent Koronával való koronázás ezután is rendi közreműködéssel ment végbe, de csak mint kiüresedett, egyszerű szokás, a trónbetöltés jelképes kellékeként.

VI. Záró gondolatok

A Szent Korona közjogi jelentősége a kezdetekre visszanyúlva fennállt és a XV. század második felére teljesedett ki. A korona szakrális ereje, a pápai áldás elnyeréséből ered, midőn a pápa – a császár szándékával egyezően – jóváhagyását adta Szent Istvánnak királlyá avatásához, hagyományos megfogalmazásban, a pápa koronát adományozott.⁵² Ez szolgált további uralkodóink hatalommegszilárdítási törekvéseinek alapjául, és erősödött fel Károly Róbertnél, aki már szent jelzővel illeti a koronát, megágyazva ezzel a koronaeszme megjelenésének és kifejlődésének. Luxemburgi Zsigmondnál jelenik meg a király és rendek viszonyának leképezésére az organikus felfogás és töltődik meg a hatalmi realitások által diktált tartalommal, s utódánál, Habsburg Albertnél a kettő egybeolvadva teljesedik ki a később Werbőczy István által elemeiben leírt Szent Korona-tanná. Ebből a szempontból sarkalatos pontoknak az 1498. évi törvénycikkek, majd az 1505-ös rákosi végzések számítanak. A sors fintora, hogy e sajátos és egyedi közjogi konstrukció, a Szent Korona-tan, a Habsburg uralkodók alatt veszít fényéből, s az 1687. évi törvénycikkekkel egyik lényegi elemében, a már csak formális szabad királyválasztói jogról történt lemondással voltaképpen kiürül. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Habsburg uralkodóink is nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy utódaikat még saját uralkodásuk idején elfogadtassák a magyar rendekkel, akár kompromisszumok árán is, belátva a Szent Korona általi koronázás mellőzhetetlenségét. Ez nem véletlen, hiszen jól értették és érzékelték, hogy a Werbőczy által rendszerbe foglalt magyar szokásjog és annak közjogi vonulata igen erősen él az országban, s e megerősítés nélkül, a rendek teljes elismerése hiányában a stabil birodalmi kapcsolat fenntartása sem biztosítható.

⁴⁸ HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula, *Magyar Történet V.*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936, 367.

⁴⁹ BARTONIEK, *i. m.*, 98-100.

⁵⁰ BÁLINT Ernő, *A királyi trón betöltésének módja Magyarországon*, Bp., 1912, 11.

⁵¹ BÉLI, *A Négyeskönyv...*, *i. m.*, 309.

⁵² TÓTH E, *i. m.*, 57-58.

A Szent Korona-tan kifejlődésével és megerősödésével nyerte el jelentőségét a magyar nemesség szabad királyválasztási joga. Fénykorát Luxemburgi Zsigmondtól II. Ulászlóig élte, s ezt követően folyamatosan veszített erejéből, már csak látszatjogként érvényesült a Habsburg uralom alatt, és nyertek nagyobb teret ezzel párhuzamosan a Habsburg nyugati típusú örökösödési szerződések, míg a királyválasztási jog is végleg eltűnt az 1687. évi törvénycikkekkel.

Mindennek már 330 éve. De ahogy Magyarország Alaptörvényében is olvashatjuk, a Nemzeti Hitvallás fenntartja és azonosul azzal a történeti, közjogi előzménnyel, ami államiságunk önazonosságát juttatja kifejezésre és határozza meg: *„Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”*.⁵³

⁵³ Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti Hitvallás.

/Lektorálta: Dr. Mező Ferenc és Dr. Koncz István/

1. Összefoglalás

Az internethasználat akarunktól függetlenül aktívan jelen van mindennapi életünk számos színterén: adatokat keresünk munkánkhoz és iskolai feladatainkhoz, kapcsolatot tartunk közeli és távoli ismerősökkel, ügyet intézünk, vásárolunk, szórakozunk. A fiatal generáció tagjai, úgymond, ebbe az online világba születnek bele – amelyben természetes, hogy a világhálón minden elérhető –, így számukra elkerülhetetlen, hogy akár napi több órát is az internet előtt töltsenek tanulmányaik és társas kapcsolataik fenntartása végett. Azonban a túlzott vagy kontrollálatlan internetezés eredményeképpen számos negatív hatás érheti őket. Jelen kutatás annak érdekében készült, hogy felmérjük a PIH (problémás internethasználat) prevalenciáját különböző változók tükrében, továbbá ezek összefüggését a magányossággal mint pszichoszociális tényezővel kapcsolatban a magyarországi 16-26 éves fiatalok között. A szükséges adatokat 2016 szeptemberében gyűjtöttük össze egy online kérdőív által, melyet 237 fiatal töltött ki (175 lány, 62 fiú). A kérdőív rákérdezett iskolázottságukra, családjuk anyagi helyzetére, majd az internetezés és a magányosság összefüggésével kapcsolatban következtek a kérdések, amit a PIH mértékének felmérése követett. Az így kapott adatokat leíró, kétoldalú kapcsolat, regressziós elemzés, valamint varianciaanalízis alá vetettük. Ezek alapján elmondható, hogy a kevésbé tehető családokban élő középiskolás, vagy középiskolát végzett fiúk körében a leggyakoribb és legsúlyosabb a PIH, és ők érzik magukat a leginkább magányosnak. Kutatásunkban erős szignifikáns és pozitív kapcsolatot állapítottunk meg a PIH és a magányosság között, melynek legerősebb vonatkozása a PIH affektív komponensével van. A PIH prevalenciája 7,6% az általunk vizsgált populációban, mely valamelyest magasabb a korábbi évek értékeihez képest. Kutatásunk eredményei alapján azt is megállapítottuk, hogy a kérdőívet kitöltő magyar fiatalok valós és közepesen súlyos problémának vélik a problémás internethasználatot és annak következményeit. Mindezek ismeretében a PIH felismerésén kívül rendkívül fontos a megfelelő szinten és időben elkezdett prevenció, terápia és a rehabilitáció.

2. Bevezetés

2.1 Aktualitás

Az internet napjainkra már a legkényelmesebb és leggyorsabb módjává vált az ügyintézésnek, vásárlásnak, információszerzésnek. Azonban számos előnye ellenére sem hagyhatjuk figyelmen kívül negatív hatásait az egyénre és így a társadalomra vonatkozóan. Ezek befolyásolhatják a fizikális és mentális egészséget, interperszonális kapcsolatokat, továbbá munkahelyi vagy iskolai problémákat generálhatnak, ezáltal új típusú devianciákat hozhatnak létre. Aktualitás tekintetében nyomon követhetjük, hogy egyre kirívóbb eseteket publikálnak, melyekben a hosszútávon fennálló túlzott internethasználat súlyos egészségkárosító hatásairól számolnak be (Healy és mtsai, 2010), továbbá pedig már évekkkel ezelőtt nyilvánvalóvá vált, hogy komoly pszichoszociális problémákhoz is vezethet (Young, 1996).

Hazánkban sajnos sokan vélekednek úgy, hogy egyáltalán nem, vagy csak ritkán ölt olyan méreteket az internethasználat, hogy az már említésre méltó problémákat okozzon. Mindez

fakadhat abból is, hogy magának a pszichiátriának a megítélése nem éppen pozitív síkon mozog, továbbá, hogy a pszichiátriai kórképeknek tulajdonított jelentőség pedig igen alacsony szinten van a lakosság köreiben. Ennek ellenére a pszichiátriai betegségek gyakorisága kimondottan magas Magyarországon. Dr. Molnár Károly, a Magyar Pszichiátriai Társaság elnöke, egyik interjújában a depressziót mint a legnagyobb népegészségügyi jelentőséggel bíró kórképet emelte ki a számos pszichiátriai entitás közül; ugyanakkor említést tett arról, hogy a legutóbbi, 2016-ban megrendezett kongresszusukon olyan új típusú betegségek megvitatása is napirendre került, amelyek az internet, tágabb értelemben véve pedig a média térhódításával kapcsolatosan alakultak ki (Radnai, 2016).

2.2 A PIH elméleti háttére

2.2.1 Definíció és tünettan

A pontos definíció meghatározása magában hordozza a kérdést, hogy valójában mit is próbálunk meg meghatározni. Számos elnevezés született a közel harmincévnyi kutatómunka során, ennek ellenére sincs konszenzus a definíciót illetően: Goldberg *internetfüggőségi zavarról* (internet¹ addiction disorder) beszél (Beato, 2010), Young (1998) *internetfüggőségként* (internet addiction) jelöli meg a kórképet, olvashatunk *kompulzív internethasználatról* (compulsive internet use) (Greenfield, 1999), *patológiás internethasználatról* (pathological internet use) (Davis, 2001), Demetrovics (2004) pedig a *problémás internethasználat* (problematic internet use) kifejezés mellett teszi le voksát. Mivel nincsen egyértelműen bizonyítva, hogy ez az állapot mint addikció külön entitásként való említése helyes, kutatásunkban mi is ezt a kifejezést (problémás internethasználat, PIH) alkalmazzuk. Ennek használatát alátámasztja, hogy ez mind a problémás internethasználatot, mind pedig az ebből fakadó egyéb kóros állapotokat is magában foglalja: „...a problémás használók elveszítik a kontrollt internethasználatuk felett, fokozottan belemerülnek az internetezésbe, képtelenné válnak arra, hogy csökkentse az internetezéssel töltött időt, annak ellenére, hogy az számukra problémát okoz.” (Youngot idézi Koronczi [2010]). A problémás internethasználat etiológiáját illetően többféle megközelítés is szóba jöhet a különböző kritériumrendszerek alapján, melyek közül az obszesszív-kompulzív spektrumhipotézist és a jutalomhiányos tünetegyüttes-hipotézist emelhetjük ki.

2.2.1.1 Obszesszív-kompulzív spektrumhipotézis

Az amerikai kutató, Eric Hollander alkotta meg az *obszesszív-kompulzív spektrumhipotézist*, melyben arra világít rá, hogy megalapozottabb lenne egyes betegségeket, amelyeket viselkedési addikciónak vélünk, az obszesszív-kompulzív spektrum zavarok tárgykörében vizsgálni (Hollander, 1993). Ezek a zavarok olyan kórképek, melyek repetitívek, általában ritualizáltak, valamint a beteg egyaránt képtelen a viselkedés bekövetkezésének megakadályozására és késleltetésére. A spektrum egyik végén a kompulzivitás a meghatározó összetevő, melyet a kockázatkerüléshez köthetünk. A másik végén az impulzivitás a karakterisztikusabb és a kockázatkeresés jellemző rá.

2.2.1.2 Jutalomhiányos tünetegyüttes-hipotézis

Míg a fentebb említett obszesszív-kompulzív spektrumhipotézis a szerotonin egyedüli központi szerepét hangsúlyozza (Hollander és Wong, 1995), Blum és munkatársai (2000) a dopamint emelték ki az általuk *impulzív-addiktív-kompulzív zavarok* névvel illetett kórképekkel

¹ Az angol kifejezések közlésében előforduló „internet” szót köznévi értelemben, tehát következetesen kisbetűvel tüntettem fel.

kapcsolatban. Állításukat neurobiológiai és genetikai vizsgálatok eredményeivel támasztották alá, mely szerint e zavarok hátterében a középagyban található *mezolimbikus dopaminerg rendszer* genetikailag meghatározott kóros működése áll. Blum és munkatársai (2000) szerint arról van szó, hogy azokban az emberekben, akikben ez a bonyolult és összetett rendszer alulműködik, a szokásosnál nagyobb ingerek képesek csak azt a kielégült állapotot előidézni, melyet az egyén keres, amelyre vágyik. Ezzel a folyamattal magyarázzák a viselkedési zavarok kialakulását. Mivel a „szokványos” ingerek nem elegendőek, egy folyamatosan fennálló jutalomhiányos állapot jön létre (*reward deficiency syndrome*), ezért jellemző az ilyen egyénekre a magas rizikójú viselkedésformák keresése és gyakorlása. Ugyanakkor, más, teljesen normális magatartás, mint például a táplálkozás, a szexualitás és a sport is ennek a rendszernek az izgalmát váltja ki, kompenzálva a rendszer diszfunkcióját, mégsem tekintjük kórosnak őket.

2.2.2 Típusok

Mielőtt a típusokra kitérnénk, érdemes azt tisztázni, hogy a problémás internethasználatnak mi is a valódi tárgya, ugyanis megtévesztő lehet a sok esetben használt internetfüggőség, internetaddikció kifejezés. Nem arról van szó, hogy az internet mint kommunikációs csatorna a függőség tárgya, hanem arról, hogy az általa nyújtott tartalmak miatt alakul ki az addikció. Ennek alapján számos típust említhetnénk a híroldalak mértéktelen böngészésétől az online szerencsejátékig, azonban Young, Pistner, O'Mara és Buchanan (1999) publikációját tekintjük mérvadónak, mely öt fő altípust említ, a látogatott tartalom függvényében: *cyberszexuális függőség* – pornográf tartalmak megtekintése és letöltése; *cyberkapcsolati függőség* – közösségi oldalak, csetszobák túlzott használata; *internetkompulzió* – szerencsejáték, vásárlás, kereskedés; *böngészési függőség* – céltalan szörfözés, hírportálok böngészése, adatok keresése; *számítógépfüggőség* – kóros játék, filmnézés, sorozatfüggőség stb. Mindegyik variáns esetében megtalálható a következő négy komponens: túlzott használat, megvonási tünetek, tolerancia és negatív utóhatás (Block, 2008). A fentebb található öt típus mellett megemlíthetjük még a mostanság igen nagy népszerűségnek örvendő sokszereplős online szerepjátékokhoz kapcsolódó függőséget, a *MMOG-függést* és *MMORPG-addikciót* is.

2.2.3 Mérőeszközök

Az 1990-es évekig nemigen történtek célzott kutatások az új technológiai vívmányok kóros használatából fakadó következmények feltérképezése ügyében. Elsőként a mértéktelen televíziózást vizsgálták (Kubey és Csikszentmihályi, 1990), majd a számítógéphasználat is nagytító alá került (Shotton, 1991), ezután pedig számtalan publikáció látott napvilágot az internet túlzott mértékű használata miatti munkahelyi teljesítménycsökkenés, játékszenvedély, társas kapcsolatok romlása tekintetében. A korábban már említett pszichiáter, Ivan Goldberg 1995-ben, mintegy kifigurázva az internethasználattal kapcsolatos problémák diagnosztikájában nem igazán döntésképes Amerikai Pszichiátriai Egyesületet (APA) (Beato, 2010), a DSM-IV-ben (1994) található „*Pszichoaktív szer dependencia*” kritériumrendszerét alkalmazta az általa *internetfüggőségi zavar* kifejezéssel illetett problémákörre. Ennek ellenére elméleti feltevéseit nem követte bizonyítási fázis. Kimberly Young volt az első empirikus téren, aki egy 8-tételes kérdőívet publikált a DSM-IV által a patológiás szerencsejátékokra alkalmazott kritériumrendszer alapján, de a kérdőív megbízhatóságát illetően nem történtek további vizsgálatok. Caplan (2002) és Shapira (2003) munkásságát emelhetjük még ki a számos mérőeszköz-fejlesztésre irányuló kutatás közül.

Magyar vonatkozásban mindenképpen kiemelendő a Demetrovics és munkatársai (2004) által publikált *Problémás Internethasználat Kérdőív*, ami egy három, egyenként hat-hat tételt magába

foglaló skála, melyet egy 30 tételből álló kérdéssorozat faktoranalízise után alkottak meg. Eredményeik alapján egy olyan mérőeszközt alakítottak ki, amely alkalmas az internethasználatra visszavezethető problémák mértékének azonosítására.

2.2.4 Prevalencia

A problémás internethasználat prevalenciája a nemzetközileg nem egységesen elfogadott diagnosztikus kritériumrendszer és kiterjedtebb kutatások hiányában nem áll rendelkezésünkre megbízható adatként. Galán (2014) összevetette számos, nagyobb mintán alkalmazott mérőeszköz eredményét, melyben a 0,6%-os prevalenciaérték bizonyult a legalacsonyabbnak, míg 13,8% volt a legmagasabb. Az általa összegyűjtött adatokból az is megállapítható, hogy a magasabb értékek többnyire távol-keleti országok esetében voltak jellemzőek, míg például Finnországban csupán 1,6% volt a prevalencia. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kutatók nagyobb része ázsiai országokban mérte fel az előfordulást, így e területekről több adat áll rendelkezésünkre. Epidemiológiai kutatások alapján az viszont már elfogadott tény, hogy a serdülők, fiatal felnőttek prevalenciaértékei magasabbak (2-11%), mint a felnőtteké és az idősebb korosztályé (Aboujaoude, 2010; Aboujaoude és mtsai, 2006). Kérdésként merülhet fel, hogy miért a fiatal korosztály a leginkább érintett. Többek között azért, mert ők már szinte semmilyen téren nem kerülhetik meg az online „léte”, hiszen beiskolázásukhoz, tanulmányaikhoz, baráti kapcsolataik fenntartásához, pénzügyeik rendezéséhez nélkülözhetetlen, hogy ne rendelkezzenek email-címmel, különböző közösségi oldalakon felhasználói fiókkal. Továbbá a kamaszok jellemzően identitáskeresési krízisen mennek át, ezáltal fontos szerepet tölt be mindennapjaikban a kortársakkal történő kommunikáció. Mindemellett, az interneten számos lehetőség kínálkozik számukra, hogy általuk megalkotott karakterek bőrébe bújjanak, így a személyes találkozást megkerülve, online ismerkedjenek (Galán, 2014). Az egyetemisták köreiből mérik viszont a legmagasabb adatokat. Például, 2011-ben Görögországban, a felsőoktatásban tanuló diákok között 34,7% volt az internetaddikció előfordulása (Frangos és Sotiropoulos, 2011). Ezáltal egy másik fontos kockázati tényezőként az oktatással összefüggő feladatokat jelölhetjük meg, hiszen a fiatalok kötelező jelleggel töltenek időt az interneten a tanulnivaló felkutatása miatt, prezentációk készítése vagy könyvtári keresések céljából (Kandell, 1998).

2.2.5 Következmények

A problémás internethasználat rengeteg következménnyel járhat, melyek jobbra negatívak. Ezen belül beszélhetünk közvetlenül a problémás felhasználót érintő, a környezetében élőkhöz kapcsolódó és globális következményekről. A túlzott internethasználat egyénre vonatkoztatott negatív hatásait Young öt csoportba rendezte, melyek a következők: iskolai, kapcsolatokat érintő, anyagi, munkával kapcsolatos és egészségügyi problémák (Young, 1998). A környezetre való hatások leginkább az interperszonális kapcsolatokban nyilvánulnak meg, sok konfliktus kiinduló pontja lehet az internet előtt töltött időtartam vagy a megtekintett tartalmak milyensége, de feszültséget indukálhatnak az addikcióban szenvedő személy egyéni problémái is, melyeket nem tud tolerálni a család vagy a baráti kör. Valójában itt is egymást erősítik ezek a következmények, hiszen az egyre fokozódó feszültség és problémák miatt a függő személy még több időt fog online tölteni, és mintegy rövidtávú megoldást keresve, menekül a konfliktusok elől. Ez jellemzően még hevesebb ellenállásba ütközik a környezeti oldallal.

Globális hatások alatt olyan dolgokat értünk, mint például azok a tapasztalatok, hogy a mai felső tagozatosok, középiskolások élősóban már alig-alig kommunikálnak egymással; nem tudják kifejezni magukat szóban; nem mindig tudják helyesen alkalmazni és értelmezni a

metakommunikációs jeleket; a kézírást mellőzik, amennyire lehetséges, sőt, egyes amerikai államokban már nem is oktatják a kézírást, hanem gépírást oktatnak helyette; de itt megemlíthetjük akár azt is, hogy hány közlekedési baleset történt már a vezetés közbeni csetelés, böngészés miatt. Továbbá arról is értesülhettünk a médiából, hogy a mai óvodások már tökéletesen tudják kezelni a szülei által a kezükbe nyomott okostelefont, tabletet, már azelőtt, hogy első szavaikat kimondanák, vagy szobatisztává válnának. Pozitív hatások terén nem ennyire széles a skála. Néhány kutatás adatai eredményezték azt a feltevést, hogy a társas kapcsolatok terén bekövetkezhetnek pozitív irányú változások, főleg a fiatalok körében (Guan és Subrahmanyam, 2009).

2.2.6 Háttértényezők, rizikófaktorok

Az eddigi tanulmányok megszámlálhatatlan kockázati faktort sorolnak fel, melyek jelen lehetnek a háttérben, és idővel létrehozhatják magát a problémás internethasználatot, illetve annak káros következményeit. Lam a 2014-ig publikált szakirodalom átfogó tanulmányozása alapján három fő kategóriát határozott meg a rizikótényezők tekintetében: a vizsgált személy pszichopatológiai jellemzői, a családdal kapcsolatos tényezők és az egyéb faktorok. Ezek közé sorolja az internethasználatot, motivációt és iskolai teljesítményt (Lam, 2014).

A PIH-ot legtöbbször az *életkorral* hozzák összefüggésbe. Mint már azt korábban is említettem, az internetfüggőség szempontjából a fiatal generáció a leginkább veszélyeztetett (Kandell, 1998). Ennek elsődleges okát sokan az oktatási rendszerben vélik felfedezni. Az általános és középiskolásoknak, legnagyobb mértékben pedig az egyetemistáknak iskolai teendőikből kifolyólag kötelezően használniuk kell az internetet tanulmányaik szervezéséhez (kurzus- és vizsgafelvétel), leckéik elkészítéséhez (kutatómunka), prezentációk létrehozásához. Pénzügyeik intézése szinte már csak online felületen történik. Természetes számukra, hogy az interneten keresztül vásárolnak, eladnak különböző webáruházakban. Szintén fontos, hogy ezekben az éveikben hagyják el a szülői házat, kikerülnek a szülők felügyelete alól, önállósodnak, ezáltal megszűnnek az addig esetlegesen fennálló konfliktusok az internetezéssel kapcsolatban. Pszichológiai fejlődés szempontjából maga a serdülőkor és az egyetemistává válás időszaka meghatározó. Az ebben a korban őket ért élmények, impulzusok alakítják ki személyiségüket, melyben döntő szerepet játszanak a kortársak. Megerősítő szerepük az egyén fejlődésében rendkívül nagy hangsúllyal bír.

Régebbi kutatások a *nemi hovatartozást* is kockázati faktorként tüntették fel (Morahan-Martin és Schumacher, 2000). Ezekben a kutatásokban a férfiak esetében négyszer gyakoribb volt a problémás internethasználat kialakulása, azonban vannak példák a szakirodalomban, ahol nem ennyire egyértelmű a férfiak fölénye (Demetrovics és mtsai, 2004).

A PIH-tal kapcsolatban lévő szociodemográfiai változók mentén haladva a *családi helyzet* emelendő még ki az esetleges kockázati faktorok között, melyet alátámaszt Galán vizsgálata (Galán, 2013). Az általa végzett kutatásban résztvevő 12. osztályos fiatalok több, mint fele csonka családban él, így alacsonyabb a szülői kontroll a serdülő napi tevékenységei fölött.

Az *internethasználat jellemzői* és a PIH közti kapcsolat tekintetében egyértelműen bizonyított tény, hogy az internet *szociális aspektusa* a legaddiktívabb terület, ezen belül is az egyidejű (szinkron) interaktív alkalmazások (közösségi oldalak csetfunkciója, csetszobák) használata (Koronczai és mtsai, 2010). Ezek során a két vagy több, egymással kommunikáló felhasználó egyidőben van online ugyanazt az alkalmazást használva és alakít ki beszélgetést egymás között. Így biztosítják a kölcsönös azonnaliságot, mely minden viselkedési addikció egyik fontos eleme.

Itt említhetjük még meg az online játékokat is, mely szintén élvonalban van abból a szempontból, hogy milyen célú tevékenységre használják legtöbbször a felhasználók internetkapcsolatukat.

Az *internet tulajdonságaiból* fakadó kockázati faktorok között a leginkább számottevőek az anonimitás, az események feletti kontroll, az azonnaliság és interaktivitás, a korlátlanlanság, a hozzáférhetőség, az olcsóság, a tényleges fizikális jelenlét hiányából adódó előnyök (például az egyén valós tulajdonságait elfedve új külsővel, személyiségjegyekkel ruháztatja fel magát, hogy pozitív visszacsatolást kapjon más felhasználóktól, ezáltal növelve önbecsülését és az életével való elégedettségét).

A *stressz* szerepét kell még kihangsúlyoznunk, melynek mértékét a PIH-ra hajlamos egyének már Prievara és Pikó (2016) kutatásában is magasra értékelték saját életükben. Eredményeik alapján arra következtetnek, hogy *„a stresszlevezetés egyik csatornájaként is funkcionálhat az online jelenlét”*.

Korábbi kutatások alapján a problémás internethasználat kialakulásában kiemelten fontos szerepet játszanak a *társas készségek zavarai*, mint a szégyenlősség, a nem megfelelő önértékelés, az impulzivitás, a szociális gátolatlanlanság, a szorongásos zavarok és a magányosság. Shapira és munkatársai (2000) eredményeit áttekintve azt is megállapíthatjuk, hogy a táplálkozási rendellenességek és személyiségzavarok is nagyobb gyakorisággal fordulnak elő problémás felhasználók között.

2.3 Magányosság és PIH

Az addiktív és más pszichiátriai kórképek közötti komorbiditást már többször vizsgálták, és ezen vizsgálatok eredményei alapján megállapították, hogy a két betegség típus közötti együtt járás magasabb, mintha véletlenszerűen fordulnának elő egy személyben. Négy lehetséges kialakulási folyamatot különböztethetünk meg, melyek magyarázatul szolgálhatnak az emelkedett komorbiditás értékeket illetően (Mueser és mtsai, 1998). Az első szerint az addiktív kórkép pathomechanizmusában vagy tüneteiben nyilvánul meg a pszichiátriai betegség; a második szerint, az elsőhöz hasonlóan, de fordított irányban, az addiktív zavar vezet a pszichiátriai rendellenesség létrejöttéhez és erősíti annak tüneteit; a harmadik alapján különböző biológiai és szociológiai faktorok vannak jelen mindkét betegség típus háttérében; míg végül a negyedik magyarázat azt feltételezi, hogy a komorbiditási vizsgálatok a kutatások korlátozottsága és/vagy pontatlansága miatt túlbecsülik az összefüggés mértékét.

A problémás internethasználat leggyakrabban depresszióval, ADHD-val, szorongásos zavarokkal és alkoholfogyasztási zavarokkal társul. A pszichoszociális tényezőkkel való összefüggés azonban továbbra is folytonos kutatás tárgya, mivel nem egyértelmű az ok-okozati láncolat irányultsága és az egymásrahatás mértéke sem. Előzetes tanulmányok – egymással összhangban – leírják azt is, hogy a nem ADHD-snak minősített csoportban lévő személyek között a magányosság kórhívó a problémás internethasználatra nézve. A depresszió és az online világban való jártasság magas szintje után pedig a magányosság a harmadik legfontosabb prediktív faktor az addikció létrejöttében (Ceyhan és Ceyhan, 2008). A magányosság egy olyan érzelmi állapot, melyben az egyén a társas izolációt diszkrpanciaként éli meg, mely a szociális szükségletei és azok elérhetősége között alakul ki (Hawkley, 2015). A rangsorban a harmadik helyet az magyarázza, hogy azok a fiatalok, akik relatív több időt töltenek a képernyő előtt, kevesebb szociális támogatást kapnak kortársaiktól, viszont az internet pótolja ezt a hiányosságot. Ezáltal a valós kapcsolatok kudarcaiból, mintegy menekülési utat találva, az online létben keresik a pozitív visszacsatolást, mivel az interneten barangolva elkerülhetik a magány és

szorongás okozta rossz érzéseket. Ezzel ellentétben, minél gyakrabban keresik ezek az emberek az online létet és minél több időt töltenek ott, annál erősebben jelennek meg a depresszív tünetek, melyek egyre nyilvánvalóbbak a környezet számára is. Emellett a személy interperszonális kapcsolatai is egyre inkább sérülnek. A fentebb említettek ezáltal magyarázhatják a tényt, hogy miért magas a PIH előfordulási aránya a magányos emberek között (Morahan-Martin és Schumacher, 2003). Prievara és Pikó (2016) többváltozós regresszióelemzése alapján is erősen jelen van a magányosság a PIH rizikótényezői, mint a szégyenlősség, a stressz, a közösségi-böngészési és a kockázatos tevékenységek faktorai között.

Tanulmányunk célja a PIH jelenségének leíró elemzése mellett a PIH és a magányosság összefüggésének elemzése volt.

3. Anyagok és módszerek

Kutatásunkhoz az adatokat 2016 szeptemberében gyűjtöttük össze egy online kérdőív formájában. A vizsgálatban összesen 237 fő vett részt, melyből 175 volt lány (73,8%), 62 pedig fiú (26,2%). A legtöbben a 24 (n=33) és 25 évesek (n=32) töltötték ki a kérdőívet. Átlagéletkoruk 21,88 év, a szórás 3,10.

A kérdőív linkjét egy népszerű közösségi oldalon, a *Facebookon* osztottuk meg. A linkre kattintva egy magyar nyelvű, interaktív, a billentyűzet gombjaival irányítható kérdőív jelent meg, melyet képekkel illusztráltunk. A kérdőív kitöltése megközelítőleg 10 percet vett igénybe. A kérdőívet 16 és 26 év közötti fiatalok tölthették ki, teljesen anonim módon és önkéntesen. A kérdőív nyitó oldalán röviden ismertettük a kitöltés célját, majd a demográfiai adatok megadása következett: nem, kor, iskolázottság és a család anyagi helyzete. Az iskolatípusokat illetően, az elemzés során két fő kategóriát alakítottunk ki a könnyebb értelmezhetőség érdekében: középiskolába járók, valamint azt a legmagasabb iskolai végzettségként megjelölők (mely magában foglalja az alábbi csoportokat: általános iskola, szakközépiskola, szakiskola, gimnázium) és főiskolára, egyetemre járók, illetve azzal, mint legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők. Ez alapján a felsőoktatásban tanulók, illetve ott már végzők voltak többen (n=172) a középiskolásokkal, középiskolai végzettséggel rendelkezőkkel szemben (n=65). A család anyagi helyzetének megítélésben Dörnyei József „kaszttrendszerét” vettük alapul, így adtuk meg a választási lehetőségeket (Dörnyei, 2012). A kitöltők családjukat anyagi szempontból a harmadik csoportba, vagyis a középosztályba sorolták a legtöbben (n=130). Majd a két szomszédos osztály következett: felső-közép osztály (n=55) és alsó-közép osztály (n=45).

Ezután következett az *UCLA magányossági skála* (Russel és mtsai, 1980) magyar adaptációja, melynél egy 1-től (egyáltalán nem értek egyet) 4-ig (teljesen egyetértek) terjedő skálán lehet válaszolni. A teszt Cronbach- α , vagyis megbízhatósági értéke 0,836 lett.

Az UCLA magányossági skála 20 tétele után az eredetileg angol nyelvű *IARC skála* (Nuccitelli, 2013) rövidített, általunk lefordított változata következett a problémás internethasználat súlyossági fokának megítélésére. Az eredeti kérdőívben mind a négy részhez (kognitív, affektív, viselkedéssel kapcsolatos és felfogással kapcsolatos rész) egyenként huszonöt állítás van rendelve. Az mi verzióinkban a rövidítés érdekében a huszonöt állítás közül kiválasztottuk azt a tízet, melyek a leglényegesebbek az adott részben. Így végül négyszer tíz állítás került be az online változatba, melyre igennel vagy nemmel lehetett válaszolni. Az IARC Cronbach- α értéke 0,78 lett. Utolsó kérdésként egy nullától tízig terjedő skálán kellett pontozni a válaszadónak, hogy mennyire tartja valós problémának Magyarországon az internet kóros használatát.

4. Eredmények

4.1. Leíró statisztika

A skálákat nemenként elemezve megállapítottuk, hogy az összesített skálán (PIH_sum) a fiúk (átlag = 11,4; szórás = 5,8) nagyobb értéket értek el, mint a lányok (átlag = 9,7; szórás = 4,4): [t(235) = 2,4 p < 0,05]. Ha az egyes alskálákat nézzük, eltérés mutatkozott nemenként még az affektív [t(235) = 2,1 p < 0,05], valamint az attitűd-szintű problémás internethasználattal kapcsolatos pontszámokban [t(235) = 2,0 p < 0,05]. Mindkét esetben a fiúk értek el nagyobb pontszámot. Nem volt eltérés az UCLA magányosság pontszámaiban, bár a fiúk itt is enyhén magasabb pontszámot értek el. Az iskolatípusok szerinti bontásban szignifikáns eltérés mutatkozott a magányosság skálapontjaiban: [t(235) = -3,2 p < 0,05]. Bár nemek szerint nem volt eltérés, a középiskolások, illetve a csupán azt végzettek magányosabbnak érezték magukat. A PIH_sum skálapontokban is eltérés figyelhető meg, az egyetemisták pontszáma (átlag = 9,7, szórás = 4,3) kisebb volt, mint a középiskolás csoporté (átlag = 11,2, szórás = 6,0): [t(235) = -2,2 p < 0,05]. Az affektív [t(235) = -2,0 p < 0,05] és a viselkedési [t(235) = -2,8 p < 0,05] alskálákban is hasonló a helyzet, mindkét esetben a középiskola adatai értek el magasabb pontszámot. A család társadalmi helyzetére vonatkoztatott varianciaanalízis eredményeit (ANOVA) tekintve szignifikáns különbség mutatkozott a magányosság [F(2,234) = 4,1 p < 0,05] és a PIH_attitűd skálapontjaiban [F(2,234) = 2,9 p = 0,05]. A magányosság legkevésbé a felső/felső-középosztályba tartozó fiatalokat, leginkább pedig az alsó/alsó-középosztályba tartozókat érinti.

4.2. Korrelációelemzés

Amellett, hogy az összesített skála és a magányosság között erős szignifikáns és pozitív kapcsolatot állapítottunk meg ($r = 0,37$, $p < 0,001$), az affektív komponenssel a legerősebb a kapcsolat: $r = 0,43$, $p < 0,001$.

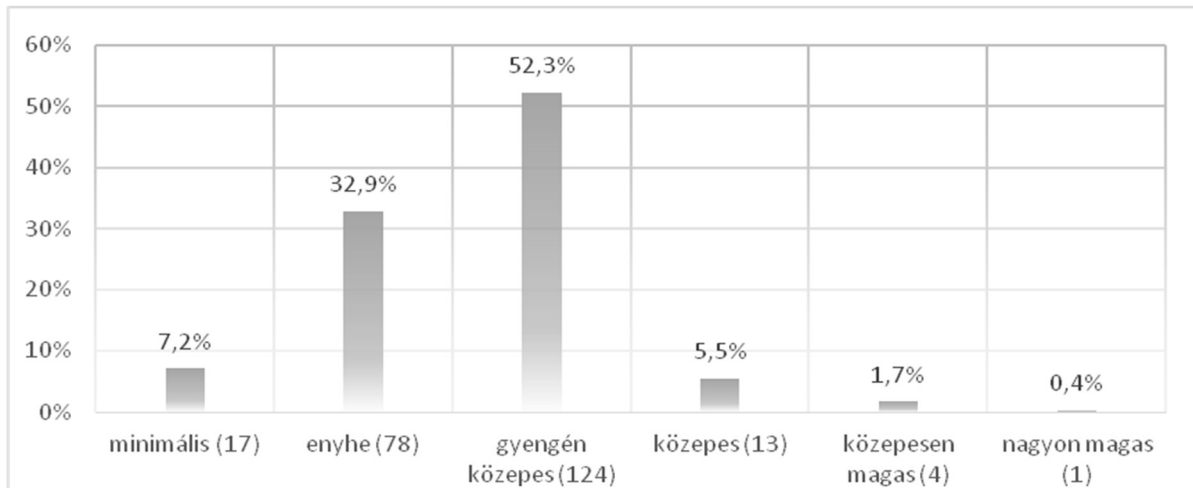
4.3. Többváltozós regresszióelemzés

A regresszióelemzésben az UCLA magányosság változó mellett a nem és a kor kontrollváltozóként szerepelt. A magányosság jelentős mértékben bejósolta a problémás internethasználatot ($\beta = 0,33$, $p < 0,001$), emellett a nem ($\beta = -0,15$, $p < 0,01$), és a kor ($\beta = -0,23$, $p < 0,001$) is szignifikáns változók a modellben, azaz a fiúk körében gyakoribb, és az életkorral is csökken a problémás internethasználat előfordulása. A modell itt is szignifikánsnak bizonyult (megmagyarázott variancia = 21%, $p < 0,001$). Az egyes alskálák regresszióelemzése alapján megállapítható, hogy a legerősebb összefüggés az affektív alskála esetében mutatkozik (megmagyarázott variancia = 21%, $p < 0,001$). Legkevésbé a kognitív komponens függ össze a magányossággal és a többi változóval (variancia = 5%, $p < 0,01$), bár ez a modell is – hasonlóan a többihez – szignifikáns.

4.4. PIH kategóriák értékelése

Az utolsó megválaszolható elem a következő kérdés volt: „Szerinted mennyire fontos probléma a túlzott internethasználat Magyarországon?”, melyet nullától tízig pontozhattak a válaszadók. A 237 kitöltő 29,5%-a ($n=70$) a hetes erősségű problémát jelölte meg, majd a két szomszédos érték következett a gyakorisági sorrendben: a hatos értéket a második legnagyobb százalékkértékkel a válaszadók 18,1%-a ($n=43$), a nyolcas értéket pedig 17,3%-uk ($n=41$) választotta. A nullát senki sem jelölte, vagyis a probléma meglétét senki sem tagadta. A választott értékek átlaga 6,8, szórása 1,8. A PIH rizikóját a nem és az iskolázottság függvényében elemezve káhnégyzet próbával egyik esetben sem volt szignifikáns az összefüggés ($p > 0,05$). A PIH prevalenciáját illetően az alacsony szintű veszélyeztetettség kategóriába (minimális és enyhe rizikó) került a

kitöltők 40,1%-a, az enyhén emelkedett mértékű rizikócsoportha (gyengén közepes rizikó) 52,3%-a, míg a magas és legmagasabb kockázattal rendelkező csoportba (közepes, közepesen magas, nagyon magas) 7,6%-uk. Mivel az alkalmazott skála az ebbe az utolsó három csoportba sorolt válaszadókat tekinti problémás felhasználónak, ez alapján a PIH prevalenciája 7,6% az általunk vizsgált mintában (1. ábra).

1. ábra: A PIH-rizikóértékei szerinti prevalenciaértékek

5. Megbeszélés

Amint azt már a korábbiakban tárgyaltuk, az internet számos előnyét nem hagyhatjuk figyelmen kívül, azonban negatív hatásaival is számolnunk kell. Ahogyan az előzetesen említett szakirodalom bemutatja, a problémás internethasználat igen komoly egészségügyi problémákat tud okozni, testi és lelki szinten egyaránt. Különösen veszélyeztetett a fiatalabb generáció, melynek oka három tényezőben foglalható össze: egyrészt az oktatási rendszer felépítése, valamint ennek technológiai újításai; másrészt a szociális faktorok és a környezet, melyek „megkövetelik” a fiatalok folyamatos online jelenlétét; harmadrészt a szülők szerepe. Ezen részletes információk birtokában fontosnak tartjuk, hogy ezzel a problémakörrel komolyabban foglalkozzon mind a nemzetközi, mind pedig a magyar egészségügyi ellátószemélyzet, a köz- és felsőoktatásban dolgozó pedagógusok, általuk elérve pedig a szülők, gondviselők is.

Kutatásunkban a 16 és 26 év közötti fiatalok PIH-rizikóját mértük fel, továbbá a magányosság szintjét vizsgáltuk, és e kettő értéket hoztuk összefüggésbe olyan változókkal, mint a nem, kor, iskolázottság és a család anyagi helyzete. A leíró vizsgálatokat elemezve egyértelműen kiolvasható, hogy a nem jelentős mértékben hozzájárul a problémás internethasználat kialakulásához, hiszen a fiúk szignifikánsan magasabb pontot értek el az összesített skálán. Ez támogatja azokat a korábbi feltevéseket, melyek szerint a nem fontos rizikófaktor a PIH-tal kapcsolatban (Morahan-Martin és Schumacher, 2000).

Szintén a kétmintás t-próba eredményei alapján megállapítható az is, hogy az iskolázottság erősen összefügg mind a magányossággal, mind pedig a problémás internethasználattal: a középiskolások és a középiskolát végzettek magányosabbnak érzik magukat, ezért internethasználatuk is ennek tükrében növekszik. Továbbá a viselkedési és affektív alszála magasabb értékei magyarázzák a leginkább szembevető magatartásbeli változásokat, melyeket a leggyakrabban említenek a problémás felhasználók családtagjai, tanárai (alváshiány, mozgáshiány, elszigetelődés, iskolai teljesítmény romlása). Szintén az alszála értékeit mutatják

azok a faktorok, melyeket a problémás fiatalok kihangsúlyoznak: kellemes izgatottság érzésének keresése, menekülés a valóságból és a problémák elől, a „normális” fiatal képének fenntartása és az unaloműzés.

Az anyagi helyzet szoros kapcsolatban áll a magányossággal. A szegényebb családban élő fiatalok sokkal magányosabbnak vallják magukat tehetősebb családokban nevelkedő társaiknál, és nem is élik meg problémaként a túlzott internethasználatból adódó nehézségeket. A PIH_attitúd alskála magasabb értékei a középiskolások vagy azt végzetek körében szintén azt jelzik, hogy mindezeknek nem tulajdonítanak nagy jelentőséget. Ez adódhat abból is, hogy az egyetemisták már kiszakadtak a családi kontroll alól, nincs jelen az a közeg, aki felhívhatná a figyelmüket arra, hogy túl sokat interneteznek, vagy, hogy kifejezze egyet nem értését a fiatal által látogatott oldalakkal kapcsolatban. Emiatt nem is gondolják, hogy esetleg zavar lenne az internethasználati szokásaikban. A pénzügyi háttér és a magányosság kapcsolatát magyarázhatja az, hogy a fiatal által igényelt szórakozási lehetőségek korlátoltak. Az internet olcsósága és hozzáférhetősége által leomolnak ezek a határok: szabadon és ingyen ismerkedhet, ahol ő diktálja a társas kommunikáció tempóját; szerezhethet barátokat, megerősítheti addigi kapcsolatait; önértékelését és magabiztosságát növelheti a pozitív visszajelzések által – de mindez csak az online világban érvényesül. Amint a való életben hasonló szituációba kerül, elvesznek ezek a képességek, hiszen sosem kerültek alkalmazásra élő szóban és valós időben, így pedig még magányosabb állapotba zuhan vissza a fiatal, kezdődik elölről a viselkedési minta, de már mélyebb szinten.

A kétoldalú kapcsolat-vizsgálatok alapján megerősíthetjük azt az előzetes hipotézist, melyet a szakirodalom is támogat (Morahan-Martin és Schumacher, 2003), miszerint a magányosság és a problémás internethasználat között erős pozitív összefüggés van, ezen belül is a legmagasabb korrelációt a PIH affektív vonatkozása mutatja.

A veszélyeztetettséget és a prevalenciát kutatva a következőt mondhatjuk el: az általunk vizsgált populáció 7,6%-a magas vagy extrém magas veszélyeztetettségnek van kitéve. Az érintettek esetében a problémás internethasználat mint viselkedési zavar, feltételezhetően vagy mindenképpen jelen van, ezért azonnali konzultáció lenne szükséges. A gyengén közepes kockázati csoportban lévő fiataloknál a jelenlegi vagy a közeljövőben kialakuló internetaddikció valószínűsége nem elhanyagolható, ugyanakkor itt prevenció terv kidolgozását javasolják az azonnali tettleges beavatkozás helyett. A legalacsonyabb rizikójú kategóriákba soroltaknál az internetaddikció kialakulása ugyan bekövetkezhet, de ennek a valószínűsége igen csekély. Az enyhe rizikónál ajánlott az esetleges preventív stratégia alkalmazásának megfontolása. Összehasonlítva ezeket az adatokat a korábbi magyar szakirodalomban közölt prevalenciaértékekkel, ahol Demetrovics (2004) 4,4%-ban, Galán (2013) pedig 7,4%-ban határozta meg ezt az értéket, megállapíthatjuk, hogy 2016-ban az általunk vizsgált magyar fiatalok körében a PIH előfordulási gyakorisága (7,6%) közel stagnál a 2013-as adattal összevetve. Ugyanakkor az a csoport, mely esetében szükség lenne a prevenció kidolgozására, igen magas szinten áll (52,3%).

6. Következtetés

Jelen kutatás annak érdekében készült, hogy felmérjük a PIH prevalenciáját különböző változók tükrében, továbbá ezek összefüggését a magányossággal kapcsolatban a magyarországi 16-26 éves fiatalok között. Eredményeink összhangban a szakirodalommal, támogatják azt az állítást, hogy a PIH és a magányosság között szoros kapcsolat van.

Elgondolkodtató az a tény, hogy azok a középiskolások, valamint az azt elvégzett fiúk, akik kevésbé tehetős családban élnek, sokkal inkább érintettek a problémakörben, mint akár a középiskolás lányok csoportja vagy az egyetemisták. A 7,6%-os prevalenciaérték pedig alarmírozó arra nézve, hogy komolyan kellene venni a problémás internethasználatot mint viselkedési zavart és annak következményeit is. Ez alatt azt értjük, hogy szükséges lenne effektív prevenciók stratégiákat kialakítani és alkalmazni; tájékoztatni a szülőket az internet helyes és tudatos használatának jellemzőiről; felülvizsgálni az oktatási rendszer felépítését. A nagymérvű változtatások mellett gyakran konkrét, mindennapos, egyszerű megoldási elemek is szerepelhetnek a preventív és terápiás gyakorlatban, például: több mozgás, több idő töltése a szabadban, az önálló gondolkodásra sarkallás az internetről összeollózott „munka” helyett, prevenciók előadások a PIH-tal kapcsolatban, szülők tájékoztatása stb. Fontosnak tartjuk továbbá azt is, hogy a probléma felismerése után ne akadjon meg itt a folyamat, hanem, hogy legyenek a diákok számára olyan elérhető segítségkérési módok (önsegítő csoportok, önellenőrzést segítő szoftverek, mentorrendszer), melyeket nem szégyellnek igénybevenni és hosszútávon is fenntartható eredményeket tudnak elérni általuk. Szintén ki kell emelnünk azt is, hogy a prevenciónak és a későbbi terápiának is szem előtt kell tartania az olyan, PIH-hoz vezető és azt elősegítő állapotok megelőzését, kezelését, mint a magányosság. Ugyanis jelen kutatásom és a korábbi szakirodalmak alapján is igen nagy mértékben meghatározza a magányosság jelenléte a problémás használat rizikóját.

Kutatásunk korlátai közé tartozik, hogy a kérdőívet az online lévő fiatalok önjelölt tagjai töltötték ki, azon belül is főleg azok, akik aktívabban jelen vannak a közösségi oldalakon. Ennek során több időt szánunk az ott található tartalmak elolvasására, nem siklanak át a szemelött levő információk felett, vagyis megtalálták a kérdőívet és volt annyi türelmük, hogy hiánytalanul kitöltsék azt. Ezek alapján további kutatások javasoltak annak érdekében, hogy még specifikusabban tudjuk definiálni azokat a rizikótényezőket, melyek a fiatalok internethasználati szokásaiból adódóan feltételezhetően meghatározzák a kialakulást. Ezek lehetnek a párcapcsolat meglétének/hiányának hatása az online időtöltésre, baráti társaság összetételének jellemzői (internetes versus valós barátok), lakóhely nagyvárostól való távolsága (vásárlási, szórakozási lehetőségek vonatkozásában), a fiatal külső tulajdonságai, közösségben elfoglalt hely, de számos egyéb faktor van még, melyek lehetséges kockázatként vannak jelen a fiatalok életében. Ezek ismeretében a prevenció is jóval összetettebb munkafolyamattá válhatna, és sokkal eredményesebben lehetne fellépni akár családi, oktatási vagy egészségügyi téren a kialakulóban lévő vagy már fennálló viselkedészavarral szemben.

Összegezve a fentieket, véleményünk szerint nem szabad figyelmen kívül hagyni ezt a sokszor „kitalált” problémának vélt entitást. Ha nem történik semmi a hatékony megelőzés és terápia érdekében, nem csak a fiatal generáció, hanem az évek múlásával a középkorú és egyre idősödő populáció problémája is lesz a PIH és az abból esetlegesen eredő viselkedési addikció. Mindez súlyos testi és pszichés elváltozásokat eredményezhet viszonylag rövid időn belül.

Felhasznált irodalom:

- Aboujaoude, E. (2010). Problematic Internet use: an overview. *World Psychiatry*, 9, 85-90.
- Aboujaoude, E., Koran, L. M., Large M. D., Serpe R. T. (2006). Potential markers for problematic internet users: a telephone survey of 2,513 adults. *CNS Spectrums*, 11(10), 750-755.

- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (IV. ed.). Washington.
- Beato, G. (2010). Internet addiction: what once was parody may soon be diagnosis. *Reason*, 42, 16.
- Block, J. J. (2008). Issues for DSM-V: Internet Addiction. *American Journal of Psychiatry*, 165(3), 306-307.
- Blum, K., Braverman, E. R., Holder, J. M., Lubar, J. F., Monastra, V. J., Miller, D., Lubar, J. Q., Chen, T. J., Comings, D. E. (2000). Reward deficiency syndrome: a biogenetic model for the diagnosis and treatment of impulsive, addictive, and compulsive behaviors. *Journal of Psychoactive Drugs*, 32, 1-112.
- Caplan, S.E., Williams, D., Yee, N. (2002). Problematic Internet use and psychosocial well-being: Development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers in Human Behavior*, 18, 553-575.
- Ceyhan, A. A., Ceyhan E. (2008). Loneliness, depression, and computer self-efficacy as predictors of problematic internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 11, 699-701.
- Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187-195.
- Demetrovics, Zs., Szeredi, B., Nyikos, E. (2004). A Problémás Internethasználat Kérdőív bemutatása. *Psychiatria Hungarica*, 19(2), 141-160.
- Dörnyei, J. (2012). Letöltés dátuma: 2017. 01. 08., forrás: http://dorneyij.blog.hu/2012/09/11/alapok_kasztok
- Frangos, C. C., Sotiropoulos, I. (2011). Problematic Internet use among Greek University students: An ordinal logistic regression with risk factors of negative psychological beliefs, pornographic sites, and online games. *CyberPsychology & Behavior*, 14(1-2), 51-58.
- Galán, A. (2013). Internetaddikció-vizsgálat a 12. osztályos debreceni fiatalok körében. (K. Sándor, Szerk.) *Juvenilia. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*, V, old.: 105-119.
- Galán, A. (2014). Az internetfüggőség kialakulása és prevalenciája. *Metszetek*, 1.
- Greenfield, D. N. (1999). Psychological characteristics of compulsive internet use: a preliminary analysis. *CyberPsychology & Behavior*, 2(5), 403-412.
- Guan, S. A., Subrahmanyam, K. (2009). Youth Internet use: risks and opportunities. *Current Opinion in Psychiatry*, 22(4), 351-356.
- Hawkley LC, Capitanio JP. Perceived social isolation, evolutionary fitness and health outcomes: a lifespan approach. *Phil Trans R Soc B*. 2015;370(1669): 20140114.
- Healy, B., Levin, E., Perrin, K., Weatherall, M., Beasley R. (2010). Prolonged work- and computer-related seated immobility and risk of venous thromboembolism. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 103, 447-454.
- Hollander, E. (1993). Obsessive-compulsive spectrum disorders: an overview. *Psychiatric Annals*, 23(7), 355-358.
- Hollander, E., Wong, C. M. (1995). Obsessive-compulsive spectrum disorders. *Journal of Clinical Psychiatry*, 56(4), 3-6.
- Kandell, J. (1998). Internet addiction on campus: The vulnerability of college students. *Cyberpsychology & Behaviour*, 1(1), 11-17.

- Koronczai, B., Demetrovics, Zs., Kun, B. (2010). Internetfüggőség és problémás internethasználat. In Zs. Demetrovics, & B. Kun, *Az addiktológia alapjai IV.* (253-279). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kubey, R., Csikszentmihályi, M. (1990). *Television and the Quality of Life: How Viewing Shapes Everyday Experience.* Psychology Press.
- Lam, L. T. (2014). Risk Factors of Internet Addiction and the Health, Effect of Internet Addiction on Adolescents: A Systematic Review of Longitudinal and Prospective Studies. *Current Psychiatry Reports, 16*(11), 1-9.
- Morahan-Martin, J., Schumacher, P. (2000). Incidence and correlates of pathological Internet use among college students. *Computers in Human Behavior, 16*, 13-29.
- Morahan-Martin, J., Schumacher, P. (2003). Loneliness and social uses of the Internet. *Computers in Human Behavior, 19*, 659-671.
- Mueser, K. T., Drake, R. E., Wallach, M. A. (1998). Dual diagnosis: a review of etiological theories. *Addictive Behaviors, 23*(6), 327-330.
- Nuccitelli, M. (2013). Letöltés dátuma: 2016. 12. 29., forrás: <https://www.ipredator.co/internet-addiction-checklist/>
- Prievara, D. K., Pikó, B. (2016). Céltalanul a világhálón - a problémás internethasználat háttértényezőinek vizsgálata. *Psychiatria Hungarica, 31*(2), 146-156.
- Radnai, A. (2016. Július-Augusztus). Az összeomlás szélén is vannak sikerek. *Orvosok Lapja*, old.: 27-28.
- Russel, D., Peplau, L. A., Cutrona, C. E. (1980). The revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of Personality and Social Psychology, 39*, 472-480.
- Shapira, N. A., Lessig, M. C., Goldsmith, T. D., Szabo, S. T., Lazoritz, M., Gold, M. S., Stein D. J. (2003). Problematic internet use: proposed classification and diagnostic criteria. *Depression and Anxiety, 17*, 207-216.
- Shapira, N. D., Goldsmith, T. D., Keck, P. E. Jr., Khosla, U. M., McElroy, S. L. (2000). Psychiatric features of individuals with problematic internet use. *Journal of Affective Disorders, 57*, 267-272.
- Shotton, M. A. (1991). The costs and benefits of "computer addiction". *Behaviour and Information Technology, 10*, 219-230.
- Young, K. S. (1996). Psychology of computer use:XL. Addictive use of the internet: A case that breaks the stereotype. *Psychological Reports, 79*, 899-902.
- Young, K. S. (1998). Internet Addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior, 1*(3), 237-244.
- Young, K. S., Pistner, M., O'Mara, J., Buchanan, J. (1999). Cyber-Disorders: The Mental Health Concern for the New Millennium. *CyberPsychology & Behavior, 3*(5), 475-479.

/Lektorálták: Dr. Fejes Zsolt és Dr. Egri Tímea//

Bevezetés:

Rövid tanulmányomban a címben jelzett probléma elméleti hátterét, gyakorlati vonatkozásait, s a szakirodalmi hivatkozásokat veszem vázlatosan, diavetítés szerűen sorba, majd bemutatom az elkezdett kutatás időszerűségét, hipotézisét, mintáját, módszereit és a mérési lehetőségeket, valamint a vizsgálatok elején máris megsejthető” saját eredményeket.

1.Munkahelyi stressz – a téma aktualitása

A munkahelyi stressz és az általa okozott testi és lelki szövődmények egyre sürgetőbb kérdésekké válnak a munkavállalók, a munkaadók és a nagyobb nemzetközi szervezetek, akár az Európai Unió egésze számára is. Az Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség kimutatásai alapján elmondható, hogy az Európai Unióban minden negyedik munkavállalót érintenek a munkahelyi stressz következményei (EU- Occupational Safety and Health Administration [OSHA], 2009). Ezek a munka világának több szintjén is kifejtik hatásukat. Egyfelől érintettek a munkavállalók, akik elszenvedik a különböző testi és lelki károsodásokat, másfelől viszont a munkahelyi stressz érzékenyen érinti a szervezeteket is, olyan faktorok mentén például, mint az elvesztett munkanapok száma, amikről kimutatták, hogy 50-60%-ban a stressznek tudhatók be (Hassard et al., 2014). Folyamatos növekedést mutat azoknak a száma, akik a munkahelyi körülményekből származó vagy azok által súlyosbított stresszhatásoktól szenvednek.

2. Munkahelyi stressz – Magyarország

A magyar állapotokat megvizsgálva azt az eredményt találhatjuk, hogy az Európai Unió átlaghoz képest Magyarországon rosszabb helyzetről lehet beszámolni a munkahelyi stressz kérdéskörében. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a különböző korcsoportokat eltérő mértékben érinthetik a lehetséges következmények. Egy prof. Dr. Kopp Mária által vezetett és a 2002-es Hungarostudy vizsgálatok adatait alapul vevő felmérés, amely a magyar lakosság egészségi állapotát kívánta felmérni azt mutatta, hogy különösen veszélyeztetett helyzetben van a 40 és 69 év közötti korosztály. Esetükben elmondható, hogy a halálozás háromszorosára növekedett azok körében, akik a munkahelyükön bizonytalanságot éltek át, és kétszeresére azon személyek esetében, akik alacsony kontrollal rendelkeznek munkavégzésük során. Ugyanebben a korcsoportban szintén fontos kiemelni azt is, hogy a nők esetében az alacsony munkahelyi támogatás mutatkozott a 2006-ig bekövetkező halálozás egyik jelentős rizikófaktorának (Kopp & Kovács 2006). A 2002-es Hungarostudy utánkövetésének adataiból készült tanulmánykötetben már arról számolnak be a szerzők, hogy a magyar férfiak mindössze 64%-a éri el a 65 éves kort és a korai halálozások legfőbb oka, különösen a 65 év feletti korosztályban, a krónikus stressz (Kopp, 2008).

A magyar kutatások mellett Európai Unió felmérésekben is találhatunk információkat a magyar munkavállalók egészségi állapotáról. A Negyedik Európai Munkahelyi Körülmény Felmérés Magyarországra vonatkozó adatait Balogh Katalin foglalja össze. Tanulmányából megtudhatjuk többek között azt, hogy a magyar dolgozók 44%-a úgy gondolja hogy a munkája hatással lehet egészségére, valamint azt is, hogy a leggyakoribb panaszok a hátfájás, az izomfájdalom és a stressz (Balogh, 2010).

3. A kutatás tervezése – feltételek - célcsoport

Több mint 25 éve dolgozok üzemorvosként folyamatosan. Praxisomban több ezer főnyi munkavállaló került ellátásra, így rendszeresen találkozom a stresszes munkakörülmények okozta panaszokkal is. Az általam tervezett vizsgálat célcsoportjába azon munkavállalók tartoznak, akikre az átlagtól nagyobb mértékű pszichés nyomás nehezedik, és akik ennek következtében nagyobb kockázatnak is vannak kitéve a munkahelyi stressz esetleges szövődményeinek tekintetében. A magyar jogszabályok értelmében a következő személyek tartoznak ebbe a csoportba:

“Fokozott pszichés információ-terheléssel járó vagy különleges figyelmet igénylő tevékenység (időhiány viszonyai közötti döntési feladatok, nagytömegű eltérő jelentésű információ felvétele és értelmezése nagypontosságú ellenőrzési funkciók teljesítése zavaró ingereket tartalmazó környezetben), ha meghaladja a törvényes munkaidő 50%-át.” (Megterhelések-33/1998. (VI. 24.) NM rendelet)

4. Munkahelyi stressz – Stressz elmélet – Selye János

Ahhoz azonban, hogy a munkahelyi stressz kérdéskörét vizsgálni tudjuk először is meg kell értenünk a stressz fogalmát. A stressz jelenségről elsőként Selye János írt 1936-ben egy rövid levélben, amit a *Nature* magazinnak írt (Selye, 1936) és annak ellenére, hogy itt még nem használta a stressz kifejezést, már ebben a levélben is körvonalazódni kezdett a Selye által általános adaptációs szindrómának nevezett jelenség, amit később megjelenő tanulmányaiban (például a *Lancet*-ban 1940-49 között) már stressz reakciónak is fog nevezni.

Selye János elméletében kifejti, hogy a stressz a szervezet nem specifikus válasza bármilyen igénybevételre, vagyis nem eredendően rossz. Ő maga megkülönböztet distresszt ami egy káros és negatív következményekkel járó stresszfajta és eustresszt ami kedvező hatású. Felhívja a figyelmet arra, hogy egy intenzív örömteli állapot is alkalmazkodási reakciót vált ki az emberből, továbbá arról is ír, hogy az eustressz állapotában a kreativitás és a teljesítmény is magas (Selye, 1936). Selye János gondolatai a munka világában is ugyanúgy igazak és szem előtt tartandók. A munkavállalók pszichés környezetével foglalkozó különböző területek szakembereinek nem szabad a teljesen stresszmentes munkahelyi környezet kialakítását kitérni céljukként. Ez az állapot egyfelől nem valósítható meg, másfelől pedig fel kell ismerni, hogy a munkahelyi stressz nem egyértelműen negatívum. A magas munkavállalói elkötelezettség és teljesítmény elképzelhetetlen stressz nélkül. Az adaptációs szindróma, ahogy a nevében is benne van, arra szolgál, hogy az ember szervezete jobban tudjon alkalmazkodni környezetéhez. A káros következmények abból származnak, hogy a stressz túl hosszán áll fenn ami elvezet a kimerülés állapotához. Ezt az állapotot a gyakori vagy hosszútávon fennálló, bejósolhatatlan és befolyásolhatatlan stressz ingerek váltják ki, amikkel a szervezet már nem képes megküzdeni, az ember erőforrásai kiapadnak, amely teljes összeomláshoz vezethet. (Selye, 1946).

6. A Yerkes-Dodson törvény

A hangsúly tehát nem azon van, hogy a stresszt teljes mértékben kiszűrjük, hanem hogy megtaláljuk a megfelelő egyensúlyt az adott személyt érő stressz mennyiségében. Ez a gondolat elvezet minket Yerkes és Dodson törvényéhez. A 20. század elején megfogalmazott elmélet szerint összefüggés van a stimuláció és a teljesítmény között és létezik egy optimális stimulált vagy aktiváltsági állapot, ahol a teljesítmény maximális. Ha ennél alacsonyabb vagy magasabb az aktiváltság, akkor a teljesítmény rosszabb lesz, mint az optimális érték esetében (Yerkes & Dodson 1908).

Az eredeti elmélet szélesebb spektrumra is kiterjesztést nyert, mint az inger erősség és a feladatteljesítmény vizsgálati köre. Az első nagy kiterjesztés az arousal fogalmának bevezetésével történt, amikor Hebb felvázolta az arousal és a teljesítmény közötti kapcsolatot ábrázoló fordított U alakú görbét (Hebb, 1955), és bár Hebb maga nem hivatkozik a Yerkes-Dodson törvényre ezután mégis az arousal koncepció keretében kezdik tárgyalni azt.

Yerkes-Dodson-i optimális ingerlés gondolata a stressz kérdéskörében is értelmezhető. A Selye János által használt eustressz-distressz fogalmi pólusok segítségével megfogalmazhatjuk a stressz és a teljesítmény kapcsolatát is. Amennyiben semmilyen vagy nagyon alacsony stressz szint jellemez egy munkavállalót a munkavégzése során akkor alulstimulált lesz és unatkozni fog. Ebben az esetben a teljesítménye rossz lesz, és messze elmarad attól, amire képes lenne. Amennyiben kis mértékben növekedni fog a stressz szint ez jótékony hatásként fog megjelenni a teljesítmény szempontjából. Ez lesz a Selye által eustressznek nevezett stresszforma. A stresszszint növekedése az optimális pontig növeli a teljesítményt, azonban ha azon túlhalad, akkor már túl magas stresszszintről beszélhetünk, és a korábban eustresszként működő stresszhatás distresszé válik, ami már károsan befolyásolja azt, hogy a dolgozók milyen színvonalon tudják ellátni a munkájukat. A teljesítmény mellett egy másik, még jelentősebb terület, az adott személy egészségi állapota, is hasonló összefüggést mutat. Az alacsony stressz eustresszként jótékony hatással lehet rá, a magas és túlzott stressz viszont a distressz jól ismert egészségre káros hatásait fejt ki. Ezeket a káros hatásokat két csoportra lehet osztani.

7. Distressz okozta pszichés és szomatikus panaszok, betegségek

Beszélhetünk distressz okozta pszichés panaszokról. A káros stressz nemcsak a személy testi, hanem lelki erőforrásait is kimeríti, ami miatt zavarok keletkezhetnek a lelki élet működésében is. Ez olyan tünetek és tünetegyüttesek kialakulásában játszhat szerepet, mint: a generalizált szorongás szindróma; a depresszió; a különböző fóbiák; pánik és alvászavarok; hangulatzavarok és bipoláris zavar; ingerlékenység; motivációs zavarok; apátia; érdektelenség vagy krónikus fáradtság. A lista ezzel koránt sem teljes, a stressz okozta kimerült állapot szinte minden pszichés eredetű panasznál felmerülhet, mint a panaszt súlyosbító vagy a panasz kialakulását megkönnyítő körülmény.

A másik csoportot azok a szomatikus panaszok és betegségek alkotják, amikben a stressz jelentős szerepet játszhat. A testi és lelki kimerülés sokszor testi tünetekben és a testi funkciók működési zavarában mutatkozik meg. A betegségek széles palettája alakulhat ki a distressz hatására: például különböző pszichoszomatikus betegségek; szív és keringési zavarok mint az AMI és a stroke; gasztrointesztinális zavarok mint az *Ulcus ventriculi*, az IBS és az obstipáció; légzési zavarok mint az *Asthma bronchiale*; migrénes fejfájás; bőrbetegségek mint az ekzema; anyagcsere betegségek mint a diabetes mellitus; illetve különböző mozgásszervi fájdalmak (nyak, derék) és szexuális jellegű (impotencia, aszexualitás, menstruációs zavarok) tünetek (Alexander, 1950).

8. Burnout (Kiegész) szindróma

1.Általános

A burnout vagy magyarul kiegész szindróma az egyik legsúlyosabb stressztünetté nőtte ki magát a 21. századra, amit ma már, mint a munkahelyi stressz által okozott önálló tünetegyüttesként definiálhatunk. A jelenség pontos határai sokáig vita tárgyát képezték, de Freudenberger definíciója jól meg fogalmazza, hogy jelenleg mit értünk burnout alatt:

„Ez a szindróma krónikus, emocionális megterhelések, stresszek nyomán fellépő fizikai, emocionális, mentális kimerülés állapota, amely a reménytelenség és inkompetencia érzésével, célok és ideálok elvesztésével jár, s amelyet a saját személyre, munkára, illetve másokra vonatkozó negatív attitűdök jellemeznek” (Freudenber, 1974).

A kiégés kialakulásában a munkakörnyezet számos tényezője játszhat szerepet. A túlzásba vitt munkavégzés egyértelműen kimerüléshez vezet mind testi mind pedig lelki téren. Továbbá növelheti a burnout veszélyét, ha a munkavállaló nem rendelkezik kellő kontrollal saját munkája és az őt érő stresszes ingerek felett. Súlyosbíthatja az állapotot a nem megfelelő teljesítménymérés és a visszajelzés hiánya a felettesek részéről, valamint ha a munkavállaló nem érzi megfelelőnek a kapott bérezést vagy jutalmakat. Az elismerés hiánya hamar a munkamotiváció csökkenéséhez vezethet. Ezekon felül a gyakori munkahelyi krízisek, a túlterhelés, a monotonitás vagy a nagy felelősségű munka mind olyan tényezők, amik a munkahelyi környezetet szociopszichés szempontból megterhelővé teszik a munkavállalók számára.

A burnout szindrómát több modellel is leírták már, Anthony Dworkin például a tanárok kiégését vizsgálva állapotokat különböztet meg (Dworkin, 1987), Edewitch ugyanakkor ezzel szemben a kiégést folyamatként értelmezi, és különböző stádiumokra bontja a szindrómát.

2. Stádiumok

Edewitch (Edewitch, 1980) modelljében az első stádiumot az idealizmus jellemzi. A friss munkavállaló túlzott lelkesedéssel fordul újdonsült munkája felé. Alapvetően azt gondolhatnánk, hogy a lelkesedés nem lehet probléma, azonban ebben a felfokozott állapotban az emberek idealizálják a munkájukat és olyan eltúlzott célokat tűznek ki, amik nem rendelkeznek megfelelő valóságalappal. Ezek az irreális elképzelések és elvárások később komoly csalódásokhoz vezethetnek.

A második stádium a realizmus időszaka. A kezdeti nagymértékű lelkesedést a munkahely dicséretekkkel még tovább fokozza, aminek következtében az érintett személy munkavégzése hatékonyra válik, növekszik a kreativitása és munkahelyi szociális érzékenysége is elkezd erősödni. Ez a szakasz még az teljesítménynövekedéssel és az egészséges lelki állapottal együtt járó elkötelezettséget képviseli. A korábbi Yerkes-Dodsoni elmélet és Selye János stresszmodelljének terminológiáit használva azt mondhatnánk, hogy a realizmus szakaszában a kapott stressz eustressz jellegű és a munkahelyén kapott ingerek az optimum pont felé mozdítják el a személyt.

A harmadik stádiummal kezdődik az a szakasz, ami már túllép a serkentő hatású stresszen és elkezd negatívvá válik. Ebben a szakaszban stagnálás jelensége figyelhető meg. A teljesítmény növekedése megáll, a kliensekkel való kapcsolat elkezd elszegényedni és csökken a támogatási potenciál.

Ez elvezet a negyedik stádiumhoz, amit frusztrációnak nevezünk. A munkahelyi teljesítmény romlani kezd, a társas kapcsolatok ritkulnak, a meglévők pedig elszegényednek. A munkavállaló ezt személyes kudarcként éli meg, amit egyfelől egy erős cselekvési és bizonyítási kényszerrel próbál meg ellensúlyozni, másfelől viszont egy negatív attitűd jön létre mind a munkatársak mind pedig a kliensek irányába, ami akár direkt negatív becsmélésben is megjelenhet.

Az utolsó szakasz ebben a modellben az apátia stádiuma. Ekkora a kiégéstől szenvedő személy teljesen elutasítóvá válik a munkatársakkal és a kliensekkel való kapcsolatok irányába.

Próbálja elkerülni a velük való találkozást, a felajánlott segítségnyújtást elutasítja és semmilyen nemű javulásnak nem látja esélyét.

A kiégés szindróma tehát fokozatosan vezet el egy rendkívül lelkes, jól teljesítő és kollegáival valamint ügyfeleivel jó kapcsolatot ápoló munkavállalótól egy zárkózott, munkája felé semmilyen elköteleződést nem mutató és rosszul teljesítő, reményvesztett ember felé. A burnout szindróma súlyosan károsítja az ebben szenvedő személyek életminőségét és társadalmi szintű károkat is okoz. A probléma súlyosságának felismerése vezetett ahhoz, hogy a kutatások fókuszába kerülhessen a téma és létrejöhessenek a kiégés mérésére szolgáló tudományosan színvonalú mérőeszközök. Ezek közül a legismertebb és legszélesebb körben használt a Maslach Burnout Inventory (MBI), vagyis a Maslach Kiégési Leltár.

9. Vizsgáló eszközök

- A Maslach Burnout Inventory

A Maslach Kiégési Leltár az egyik legrégebbi kiégéssel foglalkozó mérőeszköz. Az MBI legelső változatát Christina Maslach és Susan E. Jackson dolgozták ki 1981-ben (Maslach & Jackson, 1981). Az akkori kérdőív egy olyan elméleti modell alapján lett összeállítva, ami három faktor mentén mérte fel a kiégés mértékét. Az első az érzelmi kimerülés, ami az emberi vagy munkahelyi problémákkal szembeni közönyt jelenti illetve azt, hogy az adott munkavállaló képtelenné válik a társas helyzetek hatékony kezelésére. A második faktor a deperszonalizáció volt, ami egyfajta ellenséges vagy személytelen attitűdöt jelent az elvégzett tevékenység vagy az ügyfelek irányába. A harmadik faktor, amit teljesítményvesztésnek is neveznek, a személyes hatékonyságot érintette, ami arra utalt, hogy az egyén rosszabbul teljesít, mint amit önmagától elvárna és ettől egy erős negatív érzés keletkezik benne. Az ezekhez kapcsolódó 22 itemre egy hatfokú gyakorisági skálán válaszolnak a kitöltők melynek lépcsői a soha, évente egyszeről a mindennap többször-ig terjednek.

- Maslach Burnout Inventory General Survey

A burnout jelenségét a vizsgálatok kezdeti korszakában olyan személyeknél írták le elsőként, akiknek a munkaköre nagy mennyisége kontaktust tartalmazott más emberekkel. Ilyen voltak a szociális szektorban dolgozó különböző segítőmunkások, az egészségügyben dolgozó orvosok és nővérek vagy például a pedagógusok. A vizsgálati módszerek fejlődésével a vizsgálati eszköz is fejlődött és létrejöttek az MBI bizonyos szakterületekre specializált változatai így ma már Maslach Human Services Survey (MBI-HSS) néven létezik az eredeti kérdőív és ez megalkottak egy külön egészségügyi dolgozókra kialakított variációt is (MBI-HSS Medical Personnel). Létezik továbbá külön kérdőív a pedagógusok kiégésének mérésére is ez az MBI Educators Survey (Schwab, 1986).

Egyre nyilvánvalóbbá vált azonban, hogy a kiégés nem csak ezeken a területeken jelentkező jelenség, hanem szinte minden munkaprofil esetében kialakulhat valamilyen formája. Ezért szükség volt egy olyan kérdőívre, ami szakterülettől függetlenül alkalmazható a burnout szindróma mérésére. A Maslach Burnout Inventory General Survey (Schaufeli et al., 1996) már lehetővé teszi azt, hogy bármilyen munkakör esetében megvizsgáljuk a munkavállalók kiégésének mértékét. Érdekes kibővítési iránya a burnout kutatásának az a 2002-es tanulmány amelynek keretében bemutatták az MBI-GS egyetemi hallgatókra optimalizált változatát. A tanulmányban azt találták, hogy a hallgatók is szenvedhetnek a kiégés következményeitől tanulmányaik miatt (Schaufeli et al., 2002).

Az általunk is használt General Survey 16 iteme sok hasonlóságot mutat az eredeti kérdőívvel. Itt is három dimenzió mentén vizsgáló modellt alakítottak ki a szerzők, ahol az első ismét az érzelmi kimerülés. Ez az érzelmi energiák elfogyását jelenti, ami különbözik a mentális és a fizikális fáradtságtól, és biztos jelzője a munkából származó distressznek. A második dimenzió megváltozik és a cinizmus nevet kapja. Ez egyfajta közönyösség vagy távolságtartás a munkával szemben, amivel a személy távol tartja magát a munka kimerítő kihívásaitól. Eltűnik a személytelenné válás, mint kritériumtényező, így a kérdőív alkalmazhatóvá válik olyan munkakörök esetében is, ahol nincs vagy elhanyagolható az emberi kontaktus a munkavégzés során. A harmadik dimenzió is változik, a személyes hatékonyságot felváltja a szakmai hatékonyság, ami a kompetencia érzését közvetíti a munkavállaló felé és azt, hogy munkában nyújtott teljesítménye jó.

- Az MBI-GS dimenzióinak kérdései (magyar verzió)

Érzelmi Kimerülés

- A munkám miatt kielegettnék és elhasználnak érzem magam.
- Az egésznapos munka nagyon megterhelő számomra .
- Már akkor is fáradt vagyok, amikor reggel felkelek, és szembe kell néznom a rám váró aznapi munkával.
- A munkanap végére elhasználnak érzem magam.
- A munkám miatt érzelmileg kimerültnék érzem magam.

Cinizmus

- Kétlem hogy a munkám fontos lenne.
- Közömbös számomra hogy a munkám hasznos bármiben is.
- Csak végezni akarom a munkám és más nem érdekel.
- Kevésbé lelkesedem a munkám iránt mint amikor elkezdtem itt dolgozni.
- Kevésbé érdekel a munkám mint amikor elkezdtem itt dolgozni.

Szakmai hatékonyság

- Hatékonyan tudom megoldani a munkám során felmerő problémákat.
- Úgy érzem hatékonyan hozzájárulok a szervezet tevékenységéhez amiben dolgozom.
- Úgy érzem jó vagyok a munkámban.
- Jókedvű vagyok amikor elvégzek valamit a munkám során.
- Sok értékes dolgot teszek a munkám során.
- Biztosan érzem, hogy hatékonyan tudom végezni a munkám.

- Munkahelyi környezeti kérdőív

A kiegészítés a munkahelyi környezetben megjelenő tünetegyüttes, így szükségszerűen vizsgálunk kell a munkahelyi pszichoszociális környezet jellemzőit is. Erre kiváló eszközként szolgál a Karasek által megalkotott Job Content Questionnaire vagyis a Munkahelyi Környezeti Kérdőív (Karasek et al., 1998). A kérdőív célja a munkavállalók egészségi állapotát megterhelő munkahelyi rizikótényezők vizsgálata. A JCQ alkalmazását számos nemzetközi vizsgálat igazolta és olyan összefüggésekre sikerült rámutatni vele, mint a magas követelményekkel és alacsony kontrollal jellemezhető munkakörök és a kardiovaszkuláris és más krónikus betegségek gyakorisága közötti kapcsolat (Karasek et al., 1998).

Magyarországon is számos vizsgálatban használják a Munkahelyi Stressz Kérdőívet, többek között a Selye János Lelki Egészség Program tesztbateriájának is részét képezi a kérdőív rövidített változata (Ádám-Salavecz, 2010) melyet saját vizsgálatunkban mi is felhasználtunk. A kérdőív 17 kérdésen keresztül az alábbi három dimenzióban vizsgálja a munkahelyi pszichoszociális környezetet: követelmények; munkahelyi kontroll; társas támogatás.

- Egészségfelmérő nyilatkozat

Üzemorvosként lehetőségem van arra, hogy az éves alkalmassági felmérések során az egyes munkavállalók egészségi állapotáról is képet kapjak. Mint láthattuk a tartósan fennálló distressz számos testi következménnyel is járhat, így ezeknek a nyomon követése egy újabb szempontból teszi lehetővé a munkahelyi stressz, a kiégés és a testi-lelki jóllét kapcsolatának vizsgálatát. Az egészségfelmérő nyilatkozatban a munkavállaló személyes adatait, munkakörét és munkakörülményeit, biometria és életmód adatait, akut és krónikus betegségeit valamint aktuális szomatikus panaszait rögzítjük. Az elkészülő rövid anamnézis többek között sportolási szokásokra, dohányzásra, a munkavállaló munkarendjére (egy vagy több műszak, otthoni munkavégzés) vagy beosztására kérdez rá. A testi panaszok tekintetében felvételre kerülnek adatok azzal kapcsolatban, hogy a kitöltőt kezelték-e az elmúlt egy évben valamilyen krónikus betegséggel, és hogy számos tünet közül (például: allergiás betegségek, derék-nyaki-háttájéki fájdalom, fejfájás, alvászavar, nehézlégzés) tapasztalta-e valamelyiket az előző alkalmassági vizsgálat óta.

10. A vizsgálat fókusza és célkitűzések

Az összeállított kérdőív csomag célja, hogy felmérje milyen természetű és irányú kapcsolat van a kiégés és a munkahelyi stressz egyes dimenziói között. Milyen hatással lehet a munkahelyi pszichoszociális környezet egyes elemeinek változása a kiégés tüneteire? Hogyan kapcsolódik össze ez a két terület a munkavállalók egészségi állapotával, krónikus panaszaival és különböző szomatikus betegségeivel? A munkakör különböző aspektusai, mint a beosztás vagy a munkarend, milyen közvetítő vagy befolyásoló szerepet játszhatnak a kiégés, a munkahelyi stressz és a testi-lelki jóllét kapcsolatrendszerében?

A kiégés növekvő gondot jelent a modern kor munkavállalói és munkáltatói számára. A meglévő tünetek és összefüggések feltárása mellett úgy gondoljuk, hogy hosszútávon csakis a stressz szint és a munkahelyi stressz faktorok optimális menedzselésével, valamint a preventív szemlélet előtérbe helyezésével lehet sikeres a burnout problémájának kezelése. Célunk a három kérdőív kombinációjával egy komplex predikciós kockázati matrix létrehozatala, amely képes felmérni és előre jelezni a munkahelyi stressz okozta súlyos pszichés zavarokat és betegségeket még a diszfunkciók manifeszt megjelenése előtt.

Irodalomjegyzék:

- Alexander F., (1950): Psychosomatic medicine, Norton Kiadó, New York
- Ádám Sz., Salavecz Gy. (2010): A stressz elméleti háttere és mérése: A Selye János lelki egészség program tesztbattériájának bemutatása, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, vol 11, pp. 53-80
- Balogh K. (2010): Hungary: EWCO comparative analytical report on Work-related Stress, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Elérhető: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/hungary/hungary-ewco-comparative-analytical-report-on-work-related-stress>
- Dworkin A G. (1987): Teacher burnout in the public schools, State University of New York kiadó, New York
- Edelwitsch J., Brodsky A. (1980): Burn-out: Stages of disillusionment in the helping profession, Human Sciences kiadó, New York
- EU-OSHA — European Agency for Safety and Health at Work, OSH in figures: stress at work – facts and figures, European Communities, Luxembourg, 2009. Elérhető:

- https://osha.europa.eu/en/node/6862/file_view
- Freudenberg H., (1974): Staff Burnout, *Journal of Social Issues*, vol 30, pp.159-165
- Hassard J., Teoh K., Cox T., Dewe P., Cosmar M., Gründler R., Flemming D., Cosemans B., Van den Broek K., (2014): Calculating the costs of work related stress and psychosocial risks – a literature review, EU - Occupational Safety and Health Administration. Elérhető: http://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/31143/1/PubSub8693_Hassard.pdf
- Hebb D.O. (1955): Drives and the CNS, *Psychological Review*, vol 62, pp. 243-254
- Karasek R., Brisson C., Kawakami N., Houtman I., Bongers P., Amick B. (1998): The Job Content Questionnaire (JCQ): Az instrument for Internationally Comperative Assesments of Psychosocial Job Characteristics, *Journal of Occupational Health Psychology*, Vol 3, pp. 322-355
- Kopp Mária (szerk): Magyar lelkiállapot, Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban, 2008, Semmelweis Kiadó, Budapest
- Kopp M., Kovács M.E. (szerk): A magyar népesség életminősége az ezredfordulón, 2006, második kiadás, Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió Kft., Budapest
- Maslach C., Jackson S.E. (1981): Maslach Burnout Inventory, Consulting Psychologists Kiadó, Paolo Alto, Kalifornia
- Schaufeli W.B., Leiter M.P., Maslach C., Jackson S.E. (1996): Maslach Burnout Inventory General Survey, in Maslach C., Jackson S.E., Leiter M.P. (szerk): *The Maslach Burnout Inventory: test manual*, Consulting Psychologists Kiadó, Paolo Alto, Kalifornia
- Schaufeli W.B., Salanova M., González-Romá V., Bakker A. (2002): The measurement of engagement and burnout: a two sample confirmatory factor analytic approach, *Journal of Happiness Studies*, vol 3., pp 71-92
- Schwab R. L. (1986): Burnout in education, in: Maslach C, Jackson S.E. (szerk): *The Maslach burnout inventory: manual*, Consulting Psychologists Kiadó, Palo Alto, Kalifornia, pp. 18-22
- Selye H. (1936): A syndrome produed by diverse nocuous agents, *Nature*, 138 (3479, jul 4): 32
- Selye, H. (1946): The general adaptation syndrome and the diseases of adaptation, *The journal of clinical endocrinology*, 6(2), pp. 117-230.
- Selye H. (1946a): Relation of the adrenal cortex to arthritis, *Lancet*, 250:942.
- Yerkes R. M., Dodson J. D. (1908): The relation of strenght to stimulus to rapidity habit formation, *Journal of Comperative Nuerology and Psychology*, vol 18, pp. 459-482

Turkish Monuments in the City Centre of Pécs

Authors:

Balázs Kósa dr.¹, Tamás Molnár dr.², Henrietta Bodolai ², Róbert Major², Gábor Szücs², Olivér Schmidt², dr. Al-Hilal Safa'a², Magdolna Horváth dr.², Tamás Turi ², Péter Kovács ², Norbert Sódar², Hajnalka Juhász

/Lektorálták: Dr. Fehér Zsuzsanna, Dr. Fürj Zoltán és Kaluczka Lajos/

Thesis 1.:

Buildings and fortifications made by a conquering empire can also become defining elements of our national and local identity with time.

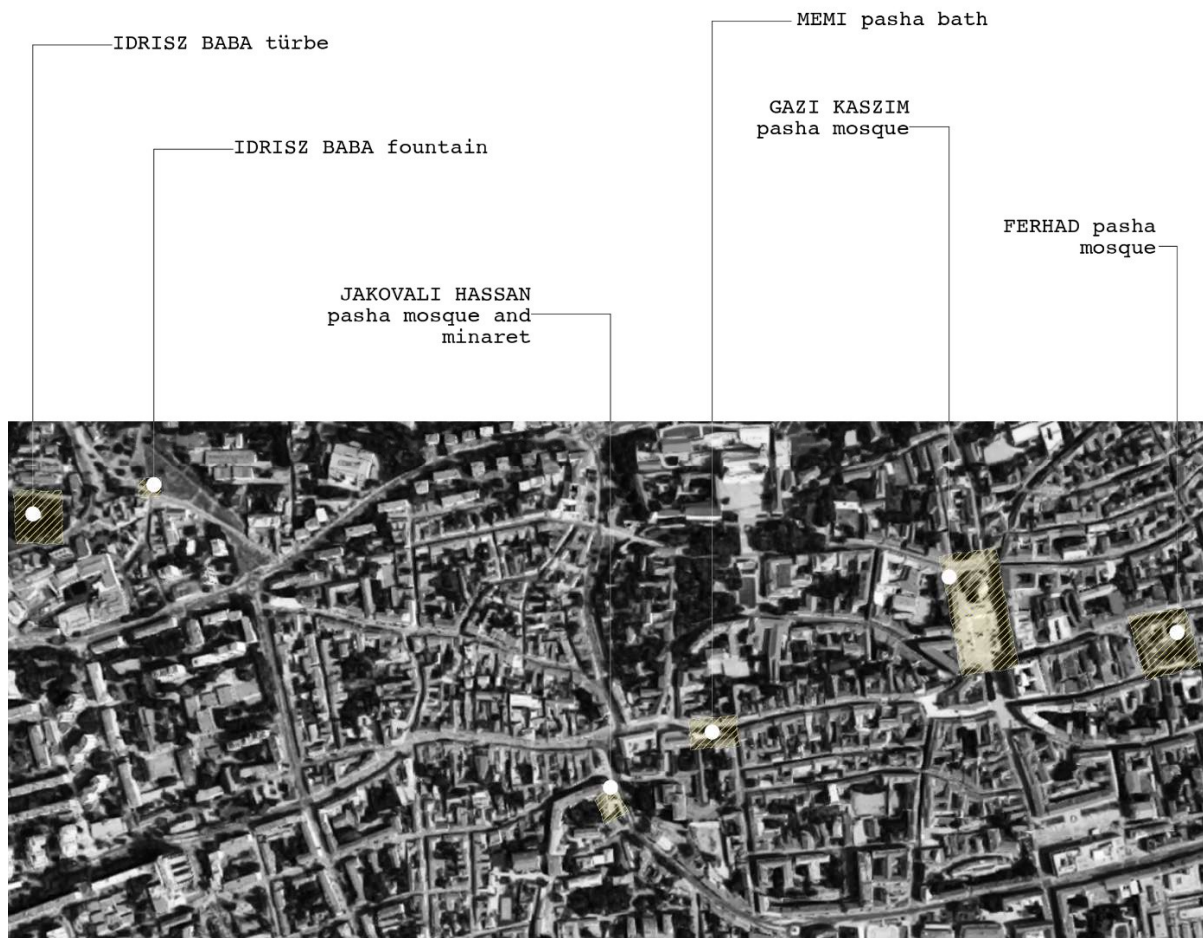
It can be observed in the history of architecture that the occupying powers often force their culture, and by this, their architectural culture upon the defeated countries and their population as a demonstration of power. As a result of this, houses, public baths, places of worship originating from the Turkish times - which at the time of their building were to advertise oppression, but nowadays they represent such priceless value without which our country would be poorer in architectural monuments - can be found in several Hungarian towns.

The paper is a proclamation initiating a transdisciplinary research - in the field of social science, engineering and art - which investigates the values of our built heritage complexly, particularly dealing with buildings of the city centre in Pécs constructed in the Turkish times, and calls the attention to their possible reutilization, conservation and development. The research analyses a field which merges the monuments of old times with the present technological achievements. It is important to preserve our built heritage for a long time and to make it usable also for the next generations. Besides the geometric surveying, the project obviously also demands continuous archival research. Due to this, the goal is to create a unified, cadastral publication which categorizes the Turkish architectural monuments preserved in Pécs (firstly, and then in the whole country). Recording these is an important task, nevertheless not sufficient. In our study, we investigate two significant monuments in Pécs from these times, one of them is Memi Pasha's bath, the other one is Idris Baba's tomb.

Introduction

Hungary is the home of many peoples from the start of its history. As a result of this, our built heritage is made up of buildings which were built, used and formed by different peoples during their lifetime. The study investigates the diversity of the built heritage, the architectural and social multiculturalism in the city centre of Pécs. In this respect, Pécs can be classified as one of the most interesting and perhaps richest cities in Hungary. Besides the Early Christian monuments, Serbian, Schwabian, Croatian and a significant amount of Turkish buildings, uncovered ruins can also be found in the city. The research fundamentally investigates how buildings created during the multicultural situation integrate/integrated in the tissue of the city. How their original functions change or how they remain. The study significantly deals with the Turkish monuments of the city centre of Pécs revealing their history, present condition and possible further utilization, and it tries to call the attention to the Turkish monuments hidden in

our streets. Our study records the surveying of two buildings, one of them is Idris Baba's tomb left to us on the Rokus Hill, the other one is Memi Pasha's bath near Kórház Square.

1.picture - Turkish architecture monumental in Pécs

The Ottoman Empire in Hungary

A significant part of Hungary was conquered by the Turks in the 16th century in a remarkably short time and was made into an organic part of the Ottoman Empire. They introduced both their social and their economic views in the occupied areas ensuring their power and the creation of unity by this. They mainly populated the administrative centres and those reinforced in the Middle Ages, which were strategically advantageous for them, where, due to the facts mentioned previously, they could safely develop and spread enjoying the protection of the geographical features or the built fortifications. The Mediterranean type of climate of the city, the fertility of its fields, the development of its craft industry and naturally its flourishing trade also contributed to the fact that the leaders of the Ottoman Empire created one of the most significant cultural centres in the area.

It is these viewpoints that had a role when occupying the city of Pécs. Therefore, the city abounds in Turkish monuments, in this respect it is one of our richest cities. Two mosques (Kasim Pasha's and Jakovali Hasan Pasha's), but also Ferhád Pasha's mosque and the tanners' mosque, ruined or built in, recalling the atmosphere of the Turkish times can be found here – mainly concentrated in the city centre. The identification of the founder of Jakovali Hasan Pasha's mosque can be done based on written sources. The cognomen Jakovali – jakovai – possibly refers to Hasan Pasha's place of origin which was in Baranya beyond the River Drava,

Diakovar in Hungarian (today: Djakovo). However, it cannot be excluded that it refers to Djakonica in Kosovo. He can be identified with Hasan Pasha from Kanizsa whose family had a lot of ties with Pécs. The founder established a building complex called külliye in Turkish outside the Szigeti gate – along the highway. A medrese (college), dergah (Dervish monastery) and an imaret (public kitchen) also belonged to the mosque and the minaret. The monastery was used by the Mevlevi Dervishes – or the „Whirling Dervishes”, as the Hungarians called them, who were the followers of the founder of the order, Mevláná Dzsalál ad-Dín Rúmí. It is sure that the building complex already existed in 1663. The monastery and the college were destroyed after the Turkish occupation, the mosque was transformed into a chapel. A tomb (called türbe in Turkish) also exists, which is of great significance because even in the Turkish times there were not many of this kind of buildings. More than 20 is known of these, but only two of them can be seen today. One of them is in Budapest (Gül Baba’s tomb), the other one (Idris Baba’s tomb) is at the foot of the Rókus Hill in Pécs, less well-known perhaps due to its location. You can also see the ruins of a bath at the end of the Ferencesek Street. Thus, we can say that people in Hungary suffered from the disadvantages in many aspects during the Turkish occupation, however this era has a remarkable amount of benefits from those times. The Turkish architectural monuments make the city centre of Pécs more diverse, unique and fabulous today.

Thesis 2.:

It is not enough to work on the conservation, documentation of the monument itself, the investigation, supervision and reutilization of the environment surrounding it is also necessary.

Many Hungarian cities abounds in buildings, ruins of historical significance, but merely docketing them as monuments in the archives and conserving and recording their present condition is not sufficient. During the reconstructions and the geometric surveying, it is worth starting the reconstruction from a little distance. It is necessary to think within the given plot, but the district, the street, the block also needs to be considered in the investigation.

The Turkish bathing culture

As for the Romans, the bath was the main scene of everyday life for the Turks. Men discussed important issues and very often made arranged marriages here, besides which women swapped recipes, gave each other advice in these places which were also significant from a religious point of view. Praying was only allowed after washing themselves. Naturally it is not a negligible fact that they often built baths to show material well-being because usually people in higher position built them which influenced their followers’ satisfaction in a remarkably positive way. For these reasons, baths were generally free which also showed everybody that the builder was wealthy. A fundamental rule of the Turkish baths – in many places even today they work like this – is that women and men are not allowed to stay on the premises at the same time, thus two options were possible. One of them was that only women were allowed to visit such facilities on given days of the week and men on the other days, or so-called twin baths were established. Memi Pasha’s bath in Pécs was such a twin bath which this study later investigates in details. Two types of Turkish baths are distinguished according to their structure and function. One of them is ilidzse, that is thermal bath, the other one is hamam, that is steam bath. Which type of bath it is defined by the geographical features around it. If there was a spring with thermal water nearby, then usually an ilidzse was built. This water was not only pumped in the pipes of the wall and floor heating – by this heating the bath, - but a pool was built in the hot rooms with a round, regular polygon shape. Where there was not such spring water available, they had to heat with a

boiler and they circulated the hot air in the system which was generated there. There was no possibility for a pool here. Wall fountains and basins were built from which water ran and they often washed the floor with it to compensate the heat with the generated steam. According to their structure, such baths consisted of three parts. The entrance was the changing room itself. After this was the transition room where usually there were benches around, between them some wall fountains which were used for watering their own body and the heated walls and floor. The next room of the traditional steam baths was the hot room where the rituals were made. A stone tile was laid in the middle of the room on which the clients were given the massages and treatments. Besides these, benches and wall fountains were also found along the walls for cooling. In the steam baths, due to the lack of thermal water a kind of boiler room, water cistern was necessary, which was usually separate from the bathing area from where the hot air circulated to the heating system situated under the floor.

**MEMI pasha
bath**
7621 Pécs,
Ferencsek str. 64.

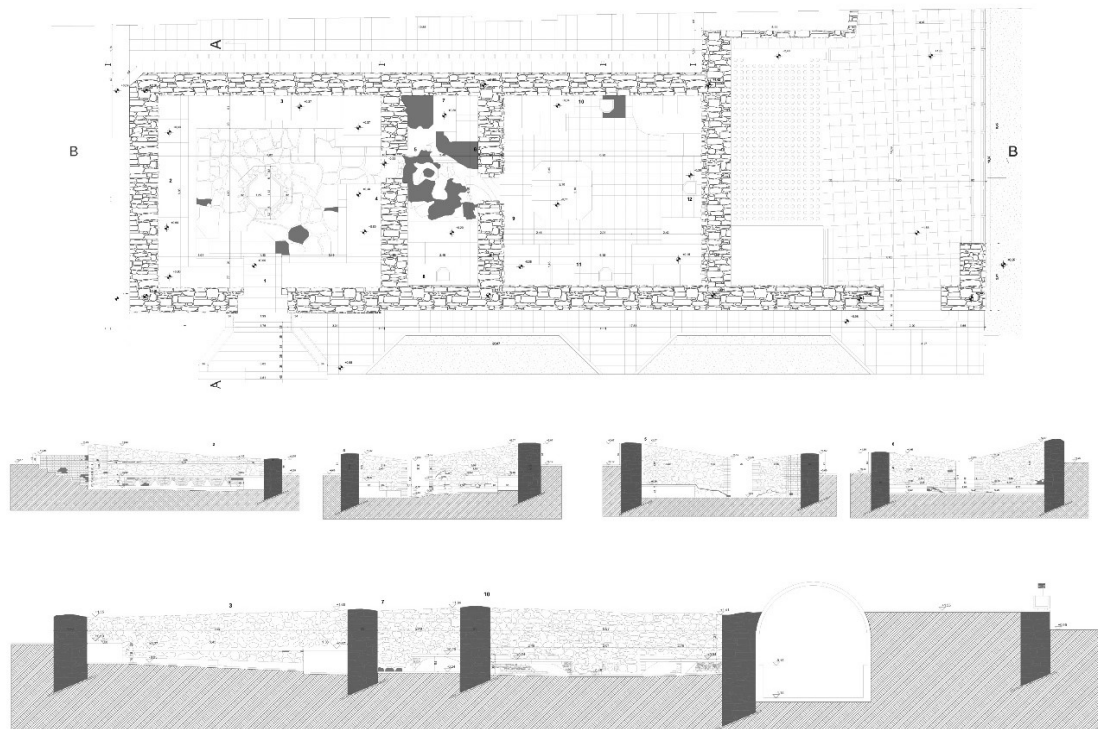

2.picture - Memi pasa's bath

Memi Pasha's bath - history and developmental concept

Evlia Cselebi, a storyteller who travelled a lot on the occupied territories of the Turkish empire mentioned three baths in Pécs in his descriptions, one of them is Ferhád Pasha's bath (today cannot be seen), the other one is Kasim Pasha's bath (not survived either) and one more, that is Memi Pasha's bath. This latter was destroyed around the 1880s, but later when the Sallai Street was explored, a part of the twin bath was found which is a rectangle of 29,13x11,6 m. This functioned as a hamam, that is a steam bath because there is not a hot water spring. It could have been built in the second half of the 16th century and was a part of Memi Pasha's külliye (a complex of several buildings). It was situated near the Szigeti Gate inside the town wall, right

next to the Franciscan Church (then Memi Pasha's mosque). After the excavation, a partial reconstruction was made for it where the revealed wall, the original floor and other attached parts were to be presented. For instance, a hexagonal fountain in the entrance hall was also shown. The sitting benches, sofas on which they were sitting can be found near the walls. The wall fountain in the warm room and also the seat mentioned before. The floor of the third, that is the hot room did not survive. During the excavation, only its line visible on the walls and the brick pillars of the floor heating helped to define how it was and that condition was restored. Besides this, wall fountains and wash basins were also found, from which water ran with which they cooled their hot bodies and the most important, the octagonal stone on the floor where the guests then were massaged. Besides the bathing rooms, parts of the boiler room and the heating room were also revealed. This will later function as an exhibition hall. These rooms were covered with cupolas which were perforated with hexagonal holes. This symbolized the starry sky for them.

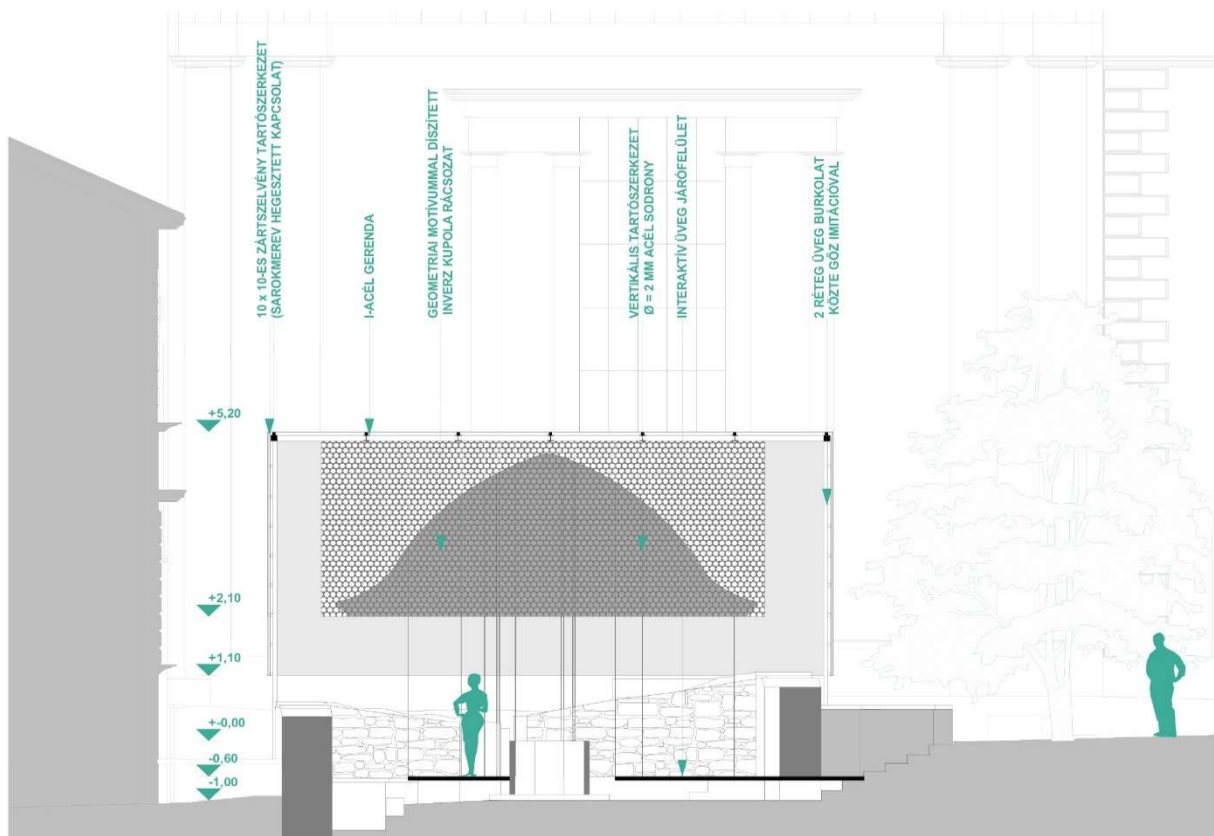
3.picture - Memi Pasha's bath documentation – Balázs Kósa's plan

Beyond the accurate documentation and geometric surveying of the ruins of the building, we considered it our task to carry out conservation and reutilization work on a conceptual level. We considered it important to make the plan of an extension which, like a shell, protects the ruins, not too aggressive, yet has an adequately solid form to call the attention to the monument standing in Ferencesek Street. Making the date of origin of the monument clear for everybody was also a conceptual aspect, thus we visualized typical motifs and weight design. As a result of this, a system forming cupolas was added under the glass cap whose boundary elements are provided by a special grid. We visualized steam imitation – which recalls the original function of the building as a mystic cloud of mist - between the double-shell structure to make it visible from a distance. For the platform, we visualized a glass slab equipped with pressure sensors where on effect of the steps the led-edge lit lights switch on and thus information in many

languages becomes visible which would be made of sandblasted glass. The clear glass facilitates the remains to be well visible. Our further suggestion is that the detached house opposite the ruins should have a function of a Turkish bath or coffee/tea house so that tourists could identify themselves even more with the Islamic, Turkish bathing culture.

4.picture - “new” Memi Pasha’s bath- Henrietta Bodolai, Gábor Szücs, Balázs Kósa’s plan

5.picture - “new” Memi Pasha’s bath- Henrietta Bodolai, Gábor Szücs, Balázs Kósa’s plan

Idris Baba’s tomb

Similar to the Early Christian burial traditions, burial chapels, called türbe, also exist in the Turkish culture. As it is said in the first part of the study, Idris Baba’s tomb has a great

significance because today only two of the more than 20 similar buildings in Hungary survived, one of them in Budapest –Gül Baba’s tomb and the other one in Pécs. The tomb is only mentioned by the storytellers Ibrahim Pecsevi who was born in Pécs and Evlia Cselebi (although he never saw it). According to his narration, it could have been built sometime at the end of the 16th century or in the first years of the 17th century. A tomb was built either for a saint or a secular leader. According to some sources, Idris Baba was a doctor, but some mention him as a fortune-teller who had some miracles because of which he was declared a saint. The title Baba could be used by Turkish spiritual leaders, mainly typical at the Bektashis, but it also appears in the Halveti order, however Idris Baba probably did not belong to this, because in this case he would have been buried near Ferhád Pasha’s mosque near which the Harveti Dervishes lived. He was likely to be from the Abdals who made up the loose Dervish community of the 13-15th century (later assimilated into the Bektashis). Idris’s relationship with the warriors also refers to this as the religion of this order is different from the original Islam (an example: during the Ramadan they do not care about the prohibitions), and they are also called the spiritual leaders of the Yanichars. Besides this, it is typical of them that they do not build mosques or do not drink alcohol. Today, most probably he lies in his grave carved in the rock under the tomb, naturally facing Mecca.

IDRISZ BABA
türbe
 7624 Pécs,
 Nyár str. 6.

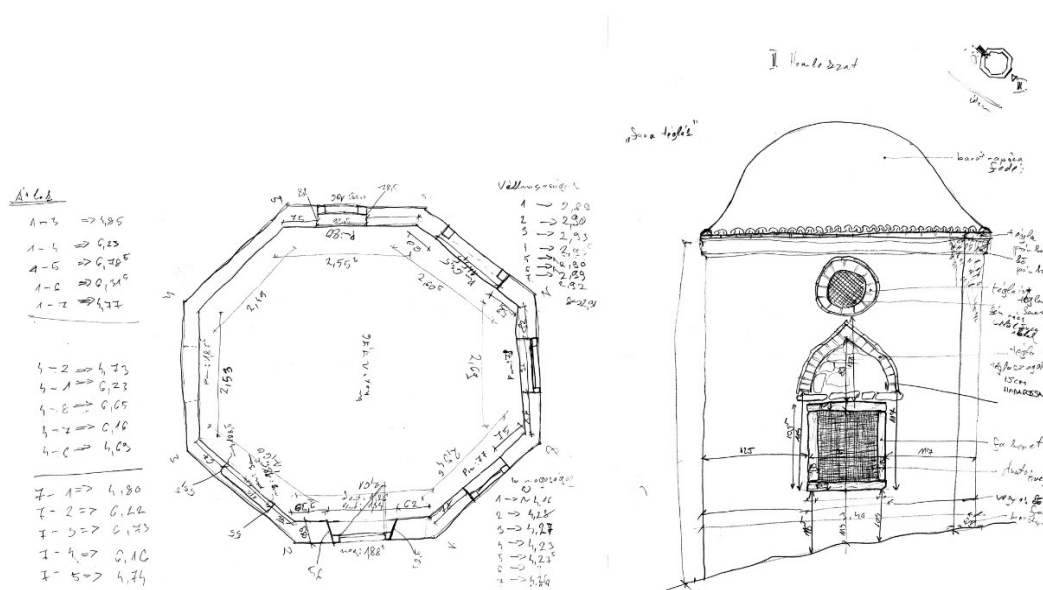
IDRISZ BABA fountain
 7624 Pécs,
 Rókusalja str.

6.picture - Idris baba’s tomb and fountain

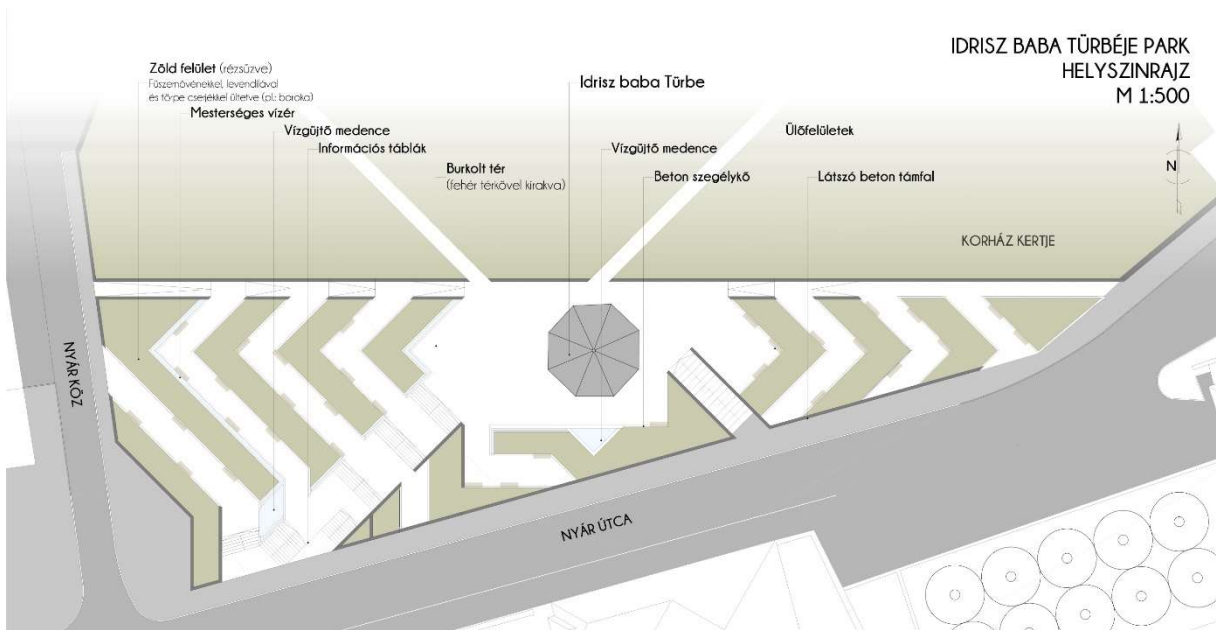
All this can be sure because of the earlier excavations. By the end of the 1600s (1696), the Jesuits started to use the building who transformed it into a chapel, named it after Saint Roch, and was made for the patients of the hospital built next to it. Around this time, one of the windows of the tomb was transformed into an altar. It was used as an ammunition depot in the 18-19th century, then at the beginning of the 1900s István Möller uncovered and restored it. It gained its present

form after the restoration in 1961. It is a walled structure made of grey, broken stone of the Mecsek, which reflects eco-conscious mentality. Its octagonal floor map is a rarity – usually these have a square floor map, sometimes hexagonal or octagonal -, but it is not rare that it is a building covered with a cupola without a drum wall under it. Its facade is decorated with windows on two levels, which are ogee-arched on the lower level made of original Turkish brick, and the ring of the circular windows above these was also made of this kind of brick. The original entrance can be found in the direction of Mecca. The supporting structure of the limestone cupola is made of brick arches. Originally it was probably covered with lead or tiles. A part of its furnishings is the gift of the Turkish Republic from 1973.

7.picture - Idris baba's tomb – Róbert Major's sketch

The tomb is surrounded by a fence separating it from Nyár Street and the hospital building, this it is completely ignored due to not being used. The sketches we made suggest that a public park with an open entrance should be made by pulling down the fence and landscaping the area. We designated the opening with the lines of the tomb, thus the opening on the corner of Nyár Alley and Nyár Street results in an offset central space whose centre is the tomb itself. The area in question lies on a place which is one of the busiest routes used by the university students in Pécs because this is one of the shortest way between the different faculties. With its reopening and with more concentration – minimal intervention – it can be an area connecting the university campuses with great facilities. By the transformation of the environments of the tomb, a park could be created where students relax and the patients coming here for medical treatment will also find a nicer medium. Our further objective is to investigate these buildings considering which SMART technologies could possibly be used during our projects. We would like to concentrate particularly on VR technology, using it for presentation. The surveying was already made in the spirit of this experimenting because we compared the man-made surveying with the surveying made by a drone. Although faster, but the drone could reconstruct the floor plan contour of the building less precisely (5 cm precisely) based on the photos. However, it is able to build a 3D model with the help of a converter programme within a relatively short time.

8.picture - Idris bab's tomb- NEW PARK – Róbert Major, Balázs Kósa's plan

9.picture - Idris baba's tomb- NEW PARK - Róbert Major, Balázs Kósa's plan

On hearing about VR technologies, most people associate it directly with architecture, and in this case we would like to exploit this. A presentational tool is in our hands which makes it possible for the people with little sight of space or with none at all to imagine how the building looked or will look like.

Thus, beyond surveying, the authors will try to visualize and help the future of the buildings.

Sources:

- *Gerő Győző: Török építészeti emlékek Magyarországon*
- *Gerő Győző: Az Oszmán- török építészet Magyarországon*
- *Szabó Pál Zoltán: A török Pécs*
- *Sudár Balázs. A pécsi Idrisz baba-türbe*
- <http://epiteszforum.hu/az-eletre-kelt-tervrajz-vr-es-epiteszet>
- *Sudár Balázs: A pécsi Jakováli Haszan Pasa-dzsámi*
- *Varga Szabolcs: Irem kertje*
- *Wirth István: Fürdő kultúra*

/Lektorálta: Dr. Mészáros Sándor és Dr. Nagy László/

Bevezetés

Az országok határainak védelme, már évezredek óta az emberek legősibb tevékenysége, különféle módszerek kidolgozása segítette elő e területek biztonságát. A honfoglalás idején ezt a célt szolgálta a gyepűrendszer, a török időkben a végvári rendszer, majd a XX. században a szovjet típusú totális határőrizet.¹

A történelmi korszakok mindig nagy befolyással voltak és lesznek is az államok jogi szabályozására, ennek remek példája, hogy bármilyen politikai fordulat következzen be az országban, az első lépések egyike, hogy a büntetőjog egyes rendelkezéseit módosítják, hatályon kívül helyezik, vagy új tényállások kerülnek kidolgozásra.² Az elképzelések és a megoldások, mindig a kor igényeihez igazodva fejlődtek.

A 2015-ben tapasztalt menekülthullám és ennek statisztikai adatai nyilvánvalóvá tették, hogy Európa újabb nagy kihívásával állunk szemben.³ A bevándorlók magukkal hozták a társadalmi, gazdasági, egészségügyi problémák összességét, valamint azt a sajátos jogi problémát, hogy nem rendelkeznek okiratokkal, azonosításuk lehetetlen és nem is folytatnak jogkövető magatartást.

A jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyvnek (2012. évi. C. törvény) meg kellett teremtenie azokat a büntetőjogi válaszokat, melyeket a bevándorlás okozta válsághelyzet generált. Ennek kapcsán új bűncselekmények szabályozásai születtek meg, mint a határzár tiltott átlépése (Btk.352./A), határzár megrongálása (Btk. 352./B), valamint a határzárral kapcsolatos építési munka akadályozása (Btk./C). Korábban hatályban volt egy olyan bűncselekménytípus, amelyet tiltott határátlépésként definiáltak. A közel ötven éves periódusnak az eredményeként hatályon kívül helyezték majd 2015-ben ismételt szabályozásra került határzár tiltott átlépéseként (Btk.352./A). A bűncselekmény azonban teljesen más jogalkotói célzattal, tartalommal és elkövetői körrel párosulva vált ismét hatályossá. Jelen tanulmány kapcsán a tiltott határátlépés büntetőjogi szakaszának módosulásait illetőleg az elemzését kísérem meg, egészen a hatályos joganyag feldolgozásával.

I. Kezdeti lépések

A legkorábbi szabályozása a tiltott határátlépésnek egészen 1900-as évekig nyúlik vissza. Ekkor az 1903.évi VI. törvénycikkben a tiltott határátlépés még kihágásként szerepelt.⁴ Első Büntető Törvénykönyvünk a Csemegi Kódex (1878. Évi V. törvény) nem tartalmazott, határátlépéssel kapcsolatos jogszabályi meghatározást. Így bizonyítható, hogy hosszú éveken keresztül nem volt bűncselekmény az államhatár engedély nélküli vagy meg nem engedett módon való átlépése. Korábban csak az útlevelet használatot szabályozták, de erre vonatkozó szabályokat már a Csemegi Kódexet kiegészítő Kihágási Büntető Törvénykönyvben is találunk.⁵ A tiltott

¹ Ritecz György: Piros vonal helyett. In: Gaál Gyula-Hautzinger Zoltán: A modernkori magyar határrendészet százötz éve, Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest, 2013. 115.o.

² Nagy Zoltán: A tiltott határátlépés dekriminalizációjának lehetőségeiről, Magyar Jog 2/92:91-94.

³ Csege Gyula: A Bevándorlókval kapcsolatos hivatalos intézkedések folyamata

⁴ Horváth Tibor-Kereszty Béla- Maráz Vilmosné - Nagy Ferenc- Vida Mihály: A Magyar Büntetőjog Különös része, Korona Kiadó, Budapest, 1999. 316.o.

⁵ Nagy Zoltán: A tiltott határátlépés dekriminalizációjának lehetőségeiről, Magyar Jog 2/92:91-94.

határátlépésről elsőként a Magyar Állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről szóló - 1940. évi XVIII. Törvénycikk rendelkezett a 10.§-ban.

Vétséget követett el és egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki hamisított vagy más nevére szóló útlevelet vagy a határátlépésére jogosító egyéb okiratot használ, azt másnak használatra átengedi, magáról vagy útitársáról hamis bejelentést tesz, a hatóságot a határátlépésére való jogosultsága tekintetében félrevezetni törekszik, vagy a határt meg nem engedett módon lépi át.⁶

A kihágási kategóriát a vétségi forma váltotta fel, utalva arra, hogy az állam fontos bel- és külpolitikai érdekeit veszélyeztetik az egyes bűncselekmények.

1948. évi XLVIII. törvénycikk - a büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról, rendelkezett a 48.§ alatt, melyben szigorította a tiltott útlevél használatra és tiltott határátlépésre vonatkozó rendelkezéseket. Az állam külső biztonsága elleni bűncselekmények körében szerepelt a tiltott- határátlépés és a visszaélés útlevéllel bűncselekmények. Az (1) bekezdésben szereplő vétség kísérletét büntetni rendelte, továbbá a cselekményekhez történő segítségnyújtás is büntetőjogi felelősségre vonást vont maga után. Minősített esetként értékelte a csoportos elkövetést, és a közokirat hamisítás kategóriájába sorolta a hamis vagy hamisított útlevél használatot. A határjel hamisítást, a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető bűncselekmények körében tárgyalta az 1948-as tv. E szakasz alapján büntetni rendelték, aki az ország határának megjelölésére szolgáló szobrot, kő- vagy faoszlopot, árkot szándékosan illetve jogtalanul megrongálta vagy a határszobornak a feliratát részben vagy egészben olvashatatlaná tette.⁷

Érezhető volt a szabályozásból, hogy a második világháború kitörését követő menekült áradat miatt, az országunknak jobban kellett védelemben részesítenie a határvonalait.

II.1961.évi V. Törvény

A szabályozásban újabb változást A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961.évi V. törvény 203 §.-a hozott.⁸ A törvény a tiltott határátlépést: „A közbiztonság és a közrend elleni büntettek” címet viselő XII. fejezet alatt tárgyalja. Az egyéb ide tartozó szakaszok, szoros összefüggést mutatnak egymással. Ideértve a határjel-hamisítást (202§) az embercsempészt (204§), a hazatérés megtagadását (205§) illetve a tiltott határátlépés és embercsempésztés feljelentésének elmulasztása (206§) tényállásokat.

Tiltott határátlépés

203. § (1) Aki az országhatárt engedély nélkül, vagy a hatóság félrevezetésével szerzett útiokmánnyal, vagy egyébként meg nem engedett módon lépi át, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a büntettet

a) fegyveresen követték el;

b) három vagy több személy együttesen követte el.

⁶A Magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről - 1940. évi XVIII. Törvénycikk

⁷ A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása, Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóirat kiadó, Budapest, 1952., 75.o.

⁸ Hauztinger Zoltán: A migráció bűnügyi hatásai, Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat Budapest, 2016, 190.old

(3) A büntetés öt évtől tizenkét évig terjedő szabadságvesztés, ha a büntettet légi járműnek jogellenes külföldre vitele útján követték el.

(4) Aki tiltott határátlépésre irányuló előkészületi cselekményt hajt végre, két évig, a (3) bekezdés esetében hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(5) Egy évig terjedő szabadságvesztés az (1) bekezdésben meghatározott büntett elkövetőjének a büntetése, ha az indítékra, a célra és az eset más körülményeire tekintettel a büntett kisebb súlyú.

(6) A tiltott határátlépés elkövetőjével szemben mellékbüntetésként vagyonelkobzásnak és kitiltásnak is helye van.

A jelen szabályozás kivette a bűncselekményt az állam ellenes büntettek köréből és a közbiztonság elleni büntettek körébe csoportosította, arra való hivatkozással, hogy a tiltott határátlépők ellenséges célzat vagy ilyen motívum nélkül lépik át a határt illegálisan.

A bűncselekmény különös jogi tárgya: az országhatár sérthetlenségéhez fűződő társadalmi érdek. Az elkövetési magatartásai az országhatárt engedély nélkül vagy a hatóság félrevezetésével szerzett úti okmányokkal történő átlépés, illetve az egyéb meg nem engedett módon való átlépés. Az országhatár azt a területet határolja körül, amelyen az állam főhatalmat gyakorol. Pontosabban a képzeletbeli függőleges síkoknak ama összefüggő sorozata, amely az államok területét egymástól elválasztja és meghatározza az állam területi főhatalmának terjedelme szerinti érvényesülését.⁹

Befejezetté válik a bűncselekmény, ha a tettes az ország területét elhagyta vagy az ország területére belépett.¹⁰ E cselekményt legálisan csak a szükséges engedélyek birtokában teheték meg az utazni kívánók. A külföldre utazás lehetőségei egyre szűkültek és meghatározott feltételekhez voltak kötve. Az 53/1978. (XI.10.) MT. sz. rendelet és a 6/1978. (XI. 10.) BM. Rendelet is az útlevel kiadásának korlátozásait tartalmazta. Nagyon egyszerűen a rendőrség e rendeletek alapján, bárkinek megtagadhatta az útlevel kiadását, arra való hivatkozással, hogy a „kiutazása közérdeket sért.” További nehézségeket okozott, hogy az útlevel mellé kiutazási engedélyt, vagyis ahogy a köznyelv használta „ablakot” kellett szerezni. A kiutazási engedély kapcsán különbséget tettek, a szocialista és a kapitalista országok között. Az előbbiekre piros útlevelel, míg az utóbbiakba kék útlevelel lehetett utazni.¹¹ Erről 40/1974. (XI.1) MT- rendelet 12§. (1) bekezdése rendelkezik: Az államhatárt csak érvényes úti okmánnyal és a hatályos rendelkezések szerint szükséges be- és kiutazási engedély birtokában szabad átlépni.¹² E fenti rendelkezések is jól tükrözi, hogy hazánk zárt társadalommá vált 1949 után, ami még pontosabban azt jelentette,¹³ hogy kiépült a vasfüggöny védelmi vonala. Robbanóaknák sokaságát helyezték el, őrtornyokat építettek, és a 24 méter széles drótakadályok között

⁹ Bodrogi Károly: Magyar Büntetőjog II., Különös rész, BM. Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1973. 330.o.

¹⁰ Az 1981. Évi V. törvény (BTK) kommentárja I.

¹¹ Horváth Attila: Az emberi jogok sorsa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában, In: Rendészeti és Emberi jogok 2011/1. 30.o.

¹² Élő Előd: A tiltott határátlépés és a határrendészeti szabálysértés jogértelmezési problémái In: Rendészeti Szemle, XXXI.évf. 9. Szám, Belügyminisztérium, 1993. Szeptember, 21.o.

¹³ Dunavölgyi Szilveszter: A migráció magyar intézményeinek jelenlegi jogi szabályozása, In: Póczik Szilveszter- Dunavölgyi Szilveszter: Nemzetközi migráció-nemzetközi kockázatok, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó KFT., Budapest, 2013., 193.o.

farkaskutyák és járőrök cirkáltak.¹⁴ A vasfüggöny kifejezést sokan Winston Churchill nevéhez kötik, amikor is a fultoni beszédében a szocialista országok elszigetelését fejezte ki, kétség kívül e beszéd után lett jobban ismert a közéletben illetve a politikában is e szóhasználat, de legelőször a színházi életben jelent meg 1889-ben mikor védelmi szempontból emelték fel a vasfüggönyt a színpad és a nézőtér közé.

„*Mi is a vasfüggöny?* Nem más, mint a magyar határt nyugat felé hermetikusan elzáró akadályöv.”- fogalmazta meg a Kanadában megjelenő magyar nyelvű folyóirat, a Hadak Útján 1953-ban megjelenő száma.¹⁵

A személyi szabadságjogok, köztük a mozgás szabadságának, illetve a tartózkodási hely szabad megválasztásának a joga rendkívüli mértékben korlátozva voltak.¹⁶ Gyakorlatilag egy állandó felügyelet volt jellemző az állampolgárok felett, melyre példa a kivándorlás, külföldre költözés tilalma illetve engedélyhez kötése. A szocialista országok leginkább, azért vezették be e szigorú szabályokat, mert attól tartottak, hogy ha a társadalom nagy része megismeri a nyugati országokban lévő viszonyokat, akkor tömeges kivándorlás indulna meg az országból, vagy a kor szavaival élve: sokan disszidáltak volna. A határellenőrzésre ezért a „fordított határőrizet” volt jellemző. Ennek megfelelően, elsődlegesen nem az illegálisan bejövő, hanem a kimenő forgalmat igyekezett megakadályozni.¹⁷

A tiltott határátlépés bűncselekményét elkövetőként bárki elkövethette, de a különbséget hangsúlyoznunk kell a katonák esetében. Abban az esetben ugyanis, hogy ha a katona kifelé lépte át a határt jogosulatlanul, akkor a külföldre szökés (313.§) bűncselekményét valósítja meg, azonban ha befelé akkor a tiltott határátlépés szakasza szerint minősült a cselekménye. A 203.§ (5) bekezdése a cselekmény privilegizált esetét fogalmazta meg, melynek alapján 1 évig terjedő szabadságvesztéssel volt büntetendő az, akinek az indítékra, célra illetve az eset más körülményeire tekintettel a bűncselekménye kisebb súlyú. Gyakorlatilag a jogalkotó azokat az eseteket emelte ki e körből, amelyek csekélyebb fokban veszélyesek a társadalomra. Ilyenek tekinthető, ha valaki azért lépi át tiltott módon a határt, mert beteg édesanyját szeretné meglátogatni.¹⁸

III.1978.évi IV. Törvény

A büntetőjogi szabályozás szempontjából új fordulatot az 1978.évi IV. törvény hatályba lépése jelentett, mely a migrációs jellegű törvényi tényállások rendszerét némiképp átalakította. Más elnevezéssel lépett életbe a határjel-hamisítása, hasonló szövegezés megmaradt, de határjel-rongálásra (220§) módosították. A tiltott határátlépés esetében azonban, jelentős változtatások mutatkoztak.

¹⁴ Fehérvári István: Börtönvilág Magyarországon. München, 1978. 119. Csapody Tamás: Határvédelem aknával (1949–1970). In: Belügyi Szemle, 2000. 66–67.

¹⁵ Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata, A vasfüggöny története, Hans Seidel Alapítvány, Budaörs, 2012.,8.o.

¹⁶ Hautzinger Zoltán Büntetőjogi válaszok a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzetre Magyarországon 70. o. In: Tálás Péter: Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság, Dialóg Campus, Budapest, 2017

¹⁷ Horváth Attila: Az emberi jogok sorsa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában, In: Rendészet és Emberi jogok 2011/1. 26. o.

¹⁸ Bodrogi Károly: Magyar Büntetőjog II., Különös rész, BM. Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1973. 333.o.

Tiltott határátlépés

A külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályainak kijátszása

217. § (1) Aki *a*) a Magyar Népköztársaság államhatárát engedély nélkül vagy meg nem engedett módon lépi át;*b*) a külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályainak kijátszásával tartósan külföldön marad, és ezzel a Magyar Népköztársaság érdekeit jelentősen sérti, büntetett követ el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki az (1) bekezdés *b*) pontjában meghatározott bűncselekményt szolgálatával vagy hivatalos megbízatásával visszaélve követi el, öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(3) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdés *a*) pontjában meghatározott bűncselekményt *a*) fegyveresen; *b*) csoportosan követik el.

(4) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdés *a*) pontjában meghatározott bűncselekményt légi jármű jogellenes külföldre vitelével követik el.

(5) Aki tiltott határátlépésre, illetőleg a külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályainak kijátszására irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig, a (4) bekezdés esetében büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(6) Az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekmény elkövetője egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő, ha a cselekmény - indítékára, céljára és az eset más körülményeire tekintettel - kisebb súlyú.

(7) Az (1)-(5) bekezdésben meghatározott bűncselekmény elkövetőjével szemben mellékbüntetésként vagyonek Kobzásnak és kitiltásnak is helye van.

Az 1961.évi V. törvény a közbiztonságot sértő és veszélyeztető bűncselekmények között szabályozta, ezzel szemben az 1978.évi IV. törvény már a rendészeti igazgatás zavartalanságának a biztosítása végett a rendészeti bűncselekmények körébe sorolta. Jól látható, hogy jelentős módosítások következtében lépett hatályba a tiltott határátlépés az új kódexben. Az alcím megfogalmazása, illetve a szakaszok szövegezése, eltér a korábitól. A bűncselekmény tárgyává a határrendészet zavartalan működése került.

Kikerült a szabályozásból az egyik elkövetési mód, mégpedig a hatóság félrevezetésével szerzett úti okmánnyal való elkövetés. Tipikus elkövetési alakzat az engedély nélküli elkövetés. Nehezebben lesz körül határolható, hogy mi tartozik a meg nem engedett módon való elkövetésbe. Ilyen esetekben az elkövetőnek lehet valódi úti okmánya, de a határt nem az engedélyezett módon lépi át. A másik elkövetési mód a tartósan külföldön tartózkodás. Ebben az esetben az elkövető a határt szabályszerűen és megengedett módon lépte át, de a kint tartózkodás engedélyezett időtartamát meghaladva, tartósan külföldön maradt. E körben a tartósan megfogalmazás szorul, némi magyarázatra. Egyértelműen nem a néhány napos távol maradást, hanem a hosszabb kb. 6 hónapos vissza nem térést rendeli büntetni a törvény, ha ez a Magyar Népköztársaság érdekeit jelentősen sérti. ¹⁹A jelentős érdeksérelem új fogalomi elemként jelenik meg a szabályozásban és abban az esetben lesz megállapítható, ha olyan

¹⁹ Erdősy Emil - Földvári József - Horváth Tibor: A Magyar Büntetőjog különös része II., Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.,5.o.

személy követi el, aki irányító beosztása folytán közvetve a Magyar Népköztársaság tekintélyét is képviseli.²⁰

A határátlépés iránya az előző szabályozásban irányadó volt, itt közömbössé vált, hogy kifelé vagy befelé lépik e át a határt jogtalanul. Módosult az elkövetői kör, és delictum propriumként értékelendő a (1) bekezdés b.) pontja. Ebben az esetben ugyanis értékelést nyert a jogosulatlan külföldön tartózkodás így e bűncselekményt csak magyar állampolgár tudja elkövetni.

A nagy rendszerváltás időszaka érezhetően megjelent a büntetőjogi szabályozásban is. Bevezetésre került az 1989. Évi XXVIII. Törvény – a külföldre utazásról és az útlevélről szóló rendelkezés. E törvény (1) bekezdése rögzíti: A külföldre utazáshoz, a hazautazáshoz és az útlevélhez való jog a magyar állampolgár alapvető joga, amely csak kivételesen, az e törvényben meghatározott esetekben korlátozható. Ennek megfelelően ismét jelentősen módosításon ment keresztül a tiltott határátlépés szakasza.

Tiltott határátlépés

217. §Aki a Magyar Népköztársaság államhatárát engedély nélkül vagy meg nem engedett módon fegyveresen lépi át, bűntettet követ el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Erdősy Emil és Földvári József, a kor kiemelkedő büntetőjogász professzorai már éreztették annak a lehetőségét, hogy a szabályozásból lehet, hogy teljesen el is fog tűnni egy bizonyos időre a tiltott határátlépés, a rendszerváltozásnak köszönhetően. Figyelembe került ismét az határátlépés iránya, módosult az elkövetési magatartás, és kritikai észrevételek sokasága illette a módosítást. Az elkövetési módot a törvény engedély nélkül vagy meg nem engedett módon fegyveresen elkövetésre csoportosította. Ennek értelmezése két fajta lehet: az egyik: az országhatár engedély nélküli átlépése, valamint az országhatár átlépése meg nem engedett módon fegyveresen. A másik lehetőség: engedély nélkül fegyveres átlépés, valamint a meg nem engedett elkövetés fegyveresen. Kétségtelen, hogy a törvény szöveg mindkét értelmezést lehetővé teszi, és ennek kiküszöbölésére a fegyveresen szó előre hozásával lehetne orvosolni: fegyveresen engedély nélkül vagy meg nem engedett módon.²¹

A fenti észrevételnek eleget téve, a jogalkotó kijavította a nyelvi értelmezésből fakadó aggályokat és az 1994.évi IX. törvény 2. §-val módosította a tiltott határátlépés törvényi megfogalmazását.

Tiltott határátlépés

217. §*Aki a Magyar Köztársaság államhatárát

a) engedély nélkül,

b) meg nem engedett módon

fegyveresen lépi át, bűntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

1994 illetve 2001 között a jogszabályt nem érintette módosítás, de 2001-ben egy jelentős változás történt, a 2001.évi CXXI. Törvény hatályon kívül helyezte a tiltott határátlépés törvényi szakaszát. A kor szellemisége alapján már elegendőnek tekintették a jogellenes határátlépőkkel

²⁰ A Büntető Törvénykönyv magyarázata, Második kötet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.642-645.o.

²¹ Erdősy Emil- Földvári József: A Magyar Büntetőjog különös része, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi kar, 1994., 193.o.

szemben az igazgatásrendészeti és szabálysértési szankciókat, és egyes megállapítások szerint a „tiltott határátlépés tényállása felett elszállt az idő.”²²

IV.2012.évi C. törvény

A 2015-ös migráció válság teljes egészében új kihívásként jelent meg Európa életében. A hatályban lévő 2012. Évi C. törvény új bűncselekmények körével bővült. A részletes törvényi indoklásnak megfelelően az illegális migrációhoz kapcsolódó kriminalitás miatt akár a legszigorúbb közhatalmi eszközökkel, azaz a büntetőjogi szankcionálás útján is szembe kell szállni a jogellenes magatartások súlyosabb elkövetési alakzataival.²³ Ismét hatályba lépett a korábban már szabályozott, tiltott határátlépés melynek új törvényi megnevezése határátlépés kerület megfogalmazására, 2015.szeptember 15-től.

Határátlépés

352/A. §(1)Aki Magyarországnak az államhatár rendje védelmét biztosító létesítmény által védett területére a létesítményen keresztül jogosulatlanul belép, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2)A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt a) fegyveresen, b) felfegyverkezve, c) tömegzavargás résztvevőjeként követik el.

(3)Aki az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt fegyveresen vagy felfegyverkezve tömegzavargás résztvevőjeként követi el, két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(4)A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha a (2) vagy (3) bekezdésben meghatározott bűncselekmény halált okoz.

A magyar jogalkotó jelen tényállás bevezetésével kívánja elérni, azt, hogy ne a „zöld határon”, hanem a műszaki határátlépés segítségével a törvény által biztosított legális lehetőségek igénybevétele, lépjenek az ország területére a bevándorlók. A bűncselekmény elemzése kapcsán elsődleges a védett jogi tárgy megvizsgálása, amely a bűncselekmény első hatályba lépése óta nem sokat változott, e szerint az államhatár átlépésének, a határforgalom jogszabályban meghatározott rendjének érvényesüléséhez fűződő társadalmi érdek. Annyiban egészül ki, hogy a határátlépés állagának a megóvása is megjelenik közvetlen a bevezetésre került további bűncselekmények vonatkozásában, mint a határátlépés megzavarása (352§/B) határátlépéssel kapcsolatos építési munka akadályozása (352§/C). Elkövetési magatartása Magyarországnak az államhatár rendje védelmét biztosító létesítmény által védett területre történő belépés, más szóval a műszaki határátlépés. Az elkövetési mód eltér a korábbi szabályozásoktól, ugyanis itt már nem megengedett vagy meg nem engedett módot tartalmaz a törvény, hanem akkor lesz a cselekmény tényállásszerű, ha a műszaki határátlépésen keresztül lép be jogosulatlanul az elkövető. Ennek megfelelően nem fog megvalósulni a bűncselekmény, ha nem a létesítményen keresztül, hanem amellettt történik a belépés. A bűncselekmény alanya bárki lehet, de a gyakorlatban a nem magyar állampolgár általi elkövetés a releváns. Itt szeretnék visszautalni a korábbi szabályozás alanyaihoz, ahol tipikusan magyar állampolgár szerepelt az alanyi minőségben. Minősített esetként értékeli a jogalkotó a fegyveresen, felfegyverkezve vagy tömegzavargás résztvevőjeként történő elkövetést. Az utóbbi kettő tekinthető új tényállási

²² Nagy Zoltán: A tiltott határátlépés dekriminalizációjának lehetőségeiről, Magyar Jog 2/92:94.o.

²³ Egyes törvényeknek a tömeges bevándorlás kezelésével összefüggő módosításáról szóló 2015. évi CXV. törvény, 27. §

elemnek. A problémát mégis csak a tömegzavargás megfogalmazás okozhatja, hiszen a törvény expressis verbis nem határozza meg a fogalmát.²⁴

Határzár megrongálása

352/B. §(1) Aki az államhatár rendjének védelmét biztosító létesítményt, illetve eszközt megsemmisíti vagy megrongálja, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt

a) fegyveresen,

b) felfegyverkezve,

c) tömegzavargás résztvevőjeként

követik el.

(3) Aki az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt fegyveresen vagy felfegyverkezve tömegzavargás résztvevőjeként követi el, öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(4) A büntetés tíz évtől húsz évig terjedő szabadságvesztés, ha a (2) vagy (3) bekezdésben meghatározott bűncselekmény halált okoz.

A jogi tárgy az államhatár rendjének védelmét biztosító létesítmény, illetve eszköz sérthetlenségéhez fűződő társadalmi érdek. Elkövetési tárgya a bűncselekménynek: maga a határzár.

Elkövetési magatartás a megrongálás, megsemmisítés. Megrongálás esetén a dolog nem vagy korlátozottan alkalmas az eredeti funkciójának rendeltetészerű betöltésére, megsemmisítés esetén az állagsérelem helyreállíthatatlan. Visszautalnék e tényállás kapcsán a határjel hamisításának tényállásához, ugyanis az elkövetési magatartás megegyezik, mind a kettőnél a rongálást rendelte büntetni a jogalkotó. Minősített esetei azonosak a határzár tiltott átlépésénél tárgyaltakkal. Hangsúlyozni kell azonban még a cselekmény szubszidiárius jellegét, melyre, „ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg” fordulat utal.²⁵

Határzárral kapcsolatos építési munka akadályozása

352/C. § Aki az államhatár rendjének védelmét biztosító létesítmény építésével vagy karbantartásával kapcsolatos munkavégzést akadályozza, ha más bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Jogi tárgy: a határzár építéséhez, karbantartásához fűződő társadalmi érdek. Elkövetési magatartása: a műszaki határzár építésével vagy karbantartásával kapcsolatos munkavégzés akadályozása. A jogalkotó eredmény bűncselekményként nem határozta meg az elkövetési módot, hanem bármilyen magatartással előidézhető a bűncselekmény befejezetté válása.

²⁴ Blaskó – Hautzinger – Madai – Pallagi - Polt- Schubauer: Büntetőjog Különös rész II., Rejtjel Kiadó, Budapest, 2015.

²⁵ Blaskó – Hautzinger – Madai – Pallagi - Polt- Schubauer: Büntetőjog Különös rész II., Rejtjel Kiadó, Budapest, 2015.

V. Összegzés

E rövid írás célját alapvetően a 2015-ben bekövetkezett migráns válság generálta. Ennek kapcsán éreztem jelentőséget egy olyan összefoglaló tanulmány megírásának, amely feltárja a büntetőjogi változásokat a tiltott határátlépés vonatkozásában. A törvényi módosítások megvizsgálásával nyilvánvalóvá vált, hogy a jogszabályi szövegek rendkívüli módon tükrözik egy-egy korszak politikai szemléletét. A felsorakoztatott törvények számai egyértelműen bizonyítják, hogy egy nagyon sokszor módosított jogszabály elemzését kíséreltem meg e tanulmány kapcsán. Valójában, az alapvető hasonlóság, ami több 100 év óta meghúzódik e jogi szabályozásban, nem más, mint az országok határainak védelme. Leegyszerűsítve mindig valakitől védtük a saját területünket, csak az elképzelés volt különböző, hogy éppen kitől és miért. Az új szakaszok bevezetése ennek alapján nem is teljesen újak, inkább a régi szakaszok ismételt hatályba iktatása, némi átnevezéssel. A tiltott határátlépés jövőbeni szabályozásáról nagyon nehéz véleményt alkotni, egyrészt, mert csak addig lesz szükség e törvényi szakaszra, amíg Európát a rendkívüli válsághelyzet fenyegeti a menekülőkkel szemben, másrészt, ha visszatekintünk a korábbi példákra, akkor lehet, hogy rövidesen e törvényi szabályozás felett is el fog repülni az idő.

Felhasznált szakirodalom:

- A Büntető Törvénykönyv magyarázata, Második kötet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.642-645.o.
- A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása, Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóirat kiadó, Budapest, 1952., 75.o.
- A Magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről - 1940. évi XVIII. Törvénycikk
- Az 1981. Évi V. törvény (BTK) kommentárja I.
- Blaskó – Hautzinger – Madai – Pallagi - Polt- Schubauer: Büntetőjog Különös rész II., Rejtjel Kiadó, Budapest, 2015.
- Bodrogi Károly: Magyar Büntetőjog II., Különös rész, BM. Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1973. 333.o.
- Bodrogi Károly: Magyar Büntetőjog II., Különös rész, BM. Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1973. 330.o.
- Csege Gyula: A Bevándorlókkel kapcsolatos hivatalos intézkedések folyamata
- Dunavölgyi Szilveszter: A migráció magyar intézményeinek jelenlegi jogi szabályozása, In:Póczik Szilveszter- Dunavölgyi Szilveszter: Nemzetközi migráció-nemzetközi kockázatok, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó KFT., Budapest, 2013., 193.o.
- Egyes törvényeknek a tömeges bevándorlás kezelésével összefüggő módosításáról szóló 2015. évi CXV. törvény, 27. §
- Élő Előd: A tiltott határátlépés és a határrendészeti szabálysértés jogértelmezési problémái In: Rendészeti Szemle, XXXI.évf. 9. Szám, Belügyminisztérium, 1993. Szeptember, 21.o.
- Erdősy Emil - Földvári József - Horváth Tibor: A Magyar Büntetőjog különös része II., Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.,5.o.
- Erdősy Emil- Földvári József: A Magyar Büntetőjog különös része, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi kar, 1994., 193.o.

- Fehérváry István: Börtönvilág Magyarországon. München, 1978. 119. Csapody Tamás: Határvédelem aknával (1949–1970). In: Belügyi Szemle, 2000. 66–67.
- Hautzinger Zoltán Büntetőjogi válaszok a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzetre Magyarországon 70. o. In: Tálás Péter: Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság, Dialóg Campus, Budapest, 2017
- Hautzinger Zoltán: A migráció bűnügyi hatásai, Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat Budapest, 2016, 190.old
- Horváth Attila: Az emberi jogok sorsa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában, In: Rendészet és Emberi jogok 2011/1. 26. o.
- Horváth Tibor-Kereszty Béla- Maráz Vilmosné - Nagy Ferenc- Vida Mihály: A Magyar Büntetőjog Különös része, Korona Kiadó, Budapest, 1999. 316.o.
- Nagy Zoltán: A tiltott határátlépés dekriminalizációjának lehetőségeiről, Magyar Jog 2/92:94.o.
- Ritecz György: Piros vonal helyett. In: Gaál Gyula-Hautzinger Zoltán: A modernkori magyar határrendészet százötz éve, Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest, 2013. 115.o.
- Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata, A vasfüggöny története, Hans Seidel Alapítvány, Budaörs, 2012.,8.o.

/Lektorálták: Dr. Nagy László és Dr. Kemény László/

Sir Robert Filmer élete

Sir Robert Filmer¹ (1588—1653) East Suttonben (Kent), jómódú dzsentri családban elsőszülöttként látta meg a napvilágot az angol történelem számára oly szimbolikus 1588. évben, és ezen a jogon utóbb, 1629-ben elhunyt édesapjától, Edwardtól, aki az elsőként szerezte meg a családban a nemesi rangot, tizenhét testvérét megelőzve átvette a birtokot. Érdekes egybeesés, hogy az abszolutizmus legnagyobb angol teoretikusa, Thomas Hobbes szintén ebben az évben született. Filmer családjában, amely a kora XIV. századig visszavezethető, az atyai ági felmenők között találhatunk a Common Pleas bíróságban húsz évig I. Erzsébet alatt protonotariusként szolgálatot teljesítő ügyvédet (Robert, a nagyapa), valamint szintén Erzsébet által lovaggá ütött nemest, békebírót (Edward, az apa) is.² A család tagjai birtokszerzések révén és közhivatalok (*registrar, sheriff, notable*) ellátásával vettek részt Kent életében. Filmer testvérei között felfedezhetünk sikeres jogászt és udvaroncot (Edward), a Cityvel kapcsolatban álló kereskedőt (Reginald) továbbá a Virginia Company tagjaként a virginiai gyarmatokon tevékenykedő korábban papnak tanult telepest (Henry).³ Sőt, anyai nagybátyjában, Captain Sir Samuel Argallt New York mai területének meghódítóját tisztelhetjük.⁴

* Rigó Balázs, ELTE Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék. e-mail: rigo.balazs@ajk.elte.hu ORCID ID: 0000-0003-0112-9546

¹ *Peter Laslett*: Introduction, in: Sir R. Filmer: Patriarcha and other political works, Basil Blackwell, Oxford 1949, 1-10., és *Johann P. Sommerville*: Introduction, in: Sir R. Filmer: Patriarcha and other writings, CUP, Cambridge 1991, x-xiv. és xxv-xxviii. *Cesare Cuttica*: Sir Robert Filmer (1588–1653) and the patriotic monarch. Patriarchalism in seventeenth-century political thought, MUP, Manchester 2012, 21-51. Utóbbi munka a legrészletesebb, legpontosabb, levéltári forrásokra is nagymértékben hagyatkozó mű a Filmer-szakirodalomban. E munkák mellett Filmer életrajzának összegzésekor támaszkodtunk Filmer munkái első magyar fordítójának, Nagy Leventének Filmerről adott összefoglalására is. *Nagy Levente*: Sir Robert Filmer, a patriarchalizmus legjelentősebb képviselője, in: Sir Robert Filmer: Patriarcha és egyéb írások (ford. Nagy Levente), Polis, Kolozsvár 2003, 14-16, és 252-253.

² Cuttica összetéveszti a nagyapát és az apát, hogy melyikük töltötte be a protonotáriusi tisztséget. *William Betham*: The Baronetage of England, Vol. II. London 1802, 439-442. Szövegszerűen ld. https://archive.org/stream/bub_gb_QS8wAAAAYAAJ/bub_gb_QS8wAAAAYAAJ_djvu.txt és *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 21.

³ Cuttica Lasletthez képest csakúgy, mint lentebb az iskolai, házassági, lovaggá ütési életrajzi adatoknál, kiegészíti és pontosan datálja Filmer életrajzának adatait. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 22-23.

⁴ Az ő nevéhez fűződik a Virginiába vezető közvetlen tengeri összeköttetés felfedezése is. *Laslett*: Introduction i. m. 1. Az amerikai Filmer lemenők között mind a Washington, Byrd, Berkeley, Randolph és Jefferson családokkal genealógiai kapcsolat mutatható ki. *Laslett*: Introduction i. m. 10.

Filmer a helyi (Sutton Valence) iskola után a cambridge-i *Trinity College*-ban (1604),⁵ valamint a londoni *Lincoln's Inn* jogászkollégiumban tanult (1605-től), azonban nem lehetők fel források arra nézve, hogy jogászi hivatást űzött volna.⁶ Jóllehet 1613-ban felvételt nyert az ügyvédek testületébe, a *Barba*. 1618-ban⁷ feleségül vette Ely püspökének, Martin Hetonnak a lányát, Anne Hetont, akivel évekig a westminsteri kolostor (*Collegiate Church at Westminster*) *Porter's Lodge*-jában élt. Itt ismerkedett meg Peter Heylyn ismert egyházi íróval, teológussal, akivel szoros barátságot kötött. Filmer társadalmi kapcsolatainak az I. Jakab-kori történészek jelentős számban részét képezték, akik királypárti nézeteinek formálásában minden bizonnyal jelentős szerepet vállaltak.

1619 januárjában, New Marketben Filmert I. Jakab lovaggá üttötte, azonban a Stuartokkal való kapcsolata nem merül ki ebben a tényben. Testvére, Edward I. Károly; legidősebb fia, akit szintén Edwardnak hívtak, pedig mind I., mind II. Károly alatt a királyi háztartásban (*Privy Chamber*) teljesített szolgálatot, 1642-ben pedig lovaggá is üttették. Sőt, a királyi családot a franciaországi száműzetésbe is követte, melyben azért a royalista érzelmeiből fakadó kényszerűség is szerepet játszhatott.⁸ Tehát családja révén Filmer sem lehetett sem érzelmileg, sem anyagilag független, érintetetlen az uralkodótól. A testvér Edwardról meg kell jegyeznünk, hogy Ben Jonson, a neves költő és drámaíró egyik versét neki dedikálta.⁹ A gyermektelen, a fiú Edward halála (1669) után a birtok örökségére, Robertre, Filmer második gyermekére szállt, akit II. Károly 1674-ben bárói ranggal tüntetett ki. A család több alkalommal küldött konzervatív, tory, királypárti politikával rokonszenvező képviselőt a parlamentbe. A bárói rang, további kilenc alkalommal egészen 1916-ig, a család kihalásáig szakadatlanul öröklődött tovább.¹⁰

Az 1629-es év a családi birtok és édesapja magisztrátusi (alsó fokú bírósági) valamint a kenti védelmi erők (milícia) tisztségviselője címének hagyatékként való megöröklése mellett azért is fordulópont Filmer életében, mert ettől az évtől kezdve az írásnak szenteli magát. Első művét 1630-as évek elejére¹¹ már megírta, azonban csak 1653-ban jelent meg, a

⁵ A cambridge-i beiratkozási lap adatait ld.: <http://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-bin/search-2016.pl?sur=&suor=w&fir=&firo=c&cit=&cito=c&c=all&z=all&tex=FLMR604R&sy=&eye=&col=all&maxcount=50>

⁶ Sommerville kissé cinikusan kiemeli, hogy Filmer írásai némi angol jogtörténeti tudásról tanúskodnak, azonban Filmer jogi ismereteinek nagy részét kortárs szerzőktől ollózta össze (crib). *Sommerville*: Introduction, i. m. x.

⁷ Laslett az 1610-es évszámot adja meg, ami feltehetőleg elírás, félreértelmezés. *Laslett*: Introduction, i. m. 2. Laslett cáfolatát Cuttica adja, Sommerville alapján. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 40.

⁸ *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 27.

⁹ Az ajánlás apropója, hogy Edward, aki hivatásos zenész is volt, angolra fordította Pierre Guédron és Antoine Boësset zeneszerzők művét, melyet *French Court-Aires* címmel adott ki. Jonson dicséretét a *To My Worthy Friend, Master Edward Filmer*, című verssel fejezte ki. *D. Heyward Brock – Maria Palacas: The Ben Jonson Encyclopedia*, London 2016, 182. *Cuttica* a vers címének a *What Charming Pearls Are These* címet tartja, mely ugyanaz, mint a fenti cím, csak a szerzőpáros az ajánlást is a vers kezdetének vette. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 23.

¹⁰ *Betham*: *The Baronetage* i. m. 439-442. Érdekesség, hogy Filmer családjában a legidősebb fiú egy évszázadon keresztül a névadó apától annak apja nevét kapta, és csak a másodszülött a névadó apát, tehát mindig a nagyapa és az unoka neve egyezett, ezért a Robert, Edward váltakozás, ami az atyai tekintély egyfajta tükröződéseként is felfogható.

¹¹ Sommerville a mű keletkezését az 1620-as évek közepétől az 1630-as évek elejéig datálja. *Sommerville*: Sir Robert Filmer, *Usury and the Ideology of Order*, in: *Daniel Carey (ed.): Money*

Questio quodlibetica or a Discourse whether it may be lawful to take use for money, a kölcsön kamatoztatásának bűnösségét, avagy büntelenségét taglalta, melyben az ésszerű kamatszedést elfogadhatónak tartja, ugyanakkor kijelenti, hogy ő jóllehet megfizetné, de nem szedné a kamat ilyen formáját sem.¹² A kölcsönért arányos kamat szedhető, mivel az a gazdaságot a tőkenövelés révén élénkíti. Az arányos kamat továbbá főszabály szerint akkor jár, ha a kölcsönt önként, s nem kényszerűségből kéri a szűkölködő.¹³ A művet Filmer barátja a mérsékelt királypárti, kitűnő történész, Roger Twysden csak 1653-ban adta ki.

Az 1630-as évek elejére¹⁴ már megírhatta fő művét, a *Patriarchát*, eredeti címén *Patriarcha The Naturall Power of Kinges Defended against the Unnatural Liberty of the People. By Arguments Theological, Rational, Historical, Legall*, melyben a patriarchális államelmélet kidolgozása mellett a Stuart trónörökösök elsőszülöttségi jogát támogatva, az uralkodók hatalmának isteni eredete és az uralkodók abszolút joga mellett tette le a garast. A patriarchális államelmélet alapján Ádám őscaládapaként (patriarcha) korlátlan hatalommal rendelkezett a családja felett. Ugyanakkor Ádám volt az első uralkodó is, akinek idejében a társadalom, azaz a politikai közösség pedig a családdal volt egyenlő, így Ádám az egész ország felett korlátoktól mentesen, abszolút módon uralkodott. Ádám hatalmát pedig az elsőszülöttség elve alapján a kortárs uralkodók örökölték. Filmer a mű kiadását egész életében ellenezte,¹⁵ az kizárólag baráti körben, kéziratban terjedt, annak publikálására csak

and the Enlightenment, Oxford 2007, 1-37. Cuttica nem zárja ki a későbbi interpolációt sem a műben, azonban kijelenti, hogy a betoldás nem rontja le a főszöveg keletkezésének Sommerville szerinti datálását. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 41-42.

¹² *Laslett*: Introduction i. m. 3.

¹³ Tussay Ákos Lasletten és Cutticán túllépve tanulmányában kimutatja, hogy a *Quaestio quodlibetica* Filmer eszmerendszerébe szervesen illeszkedik, továbbá „mely a személyközi viszonyokban inherensen jelen lévő igazságosság (equity) filmeri koncepcióját tárja elénk, vagyis másképp megfogalmazva: Filmer gondolati rendszerét átható igazságosság eszme nem politikai (horizontális) dimenzióját” mutatja. Tussay Ákos: A kamatszedés erkölcsi megítélése Robert Filmer eszmerendszerében, in: *Filó Mihály (szerk.): Tanulmányok az uzsoráról*, ELTE Eötvös, Bp. 2016, 175-184.

¹⁴ Vannak nyomok, miszerint a *Patriarcha* első változata már a harmincas évek elejére megszületett. Illetve a szakirodalom szerint a *Patriarcha* első két fejezete korábban íródott, mint az utolsó harmadik, mely szerkezetileg és tartalmilag sem függ össze az előző kettő fejezettel. Sommerville, mivel a könyve kiadása már nyomdakész állapotban van, további kutatás nélkül csak az előszóban tudja felhívni a figyelmet Prof. David Underdown megjegyzésére, melyben egy árverési jegyzékben előkerül egy 1632-es irat, melyben Filmer a címe alapján a tartalmában a *Patriarchához* hasonló mű megjelentetésére kér engedélyt I. Károlytól, amit azonban az udvar elutasít. *Sommerville*: Preface i. m. viii. Az árverési jegyzék mellett tudjuk, hogy a *Patriarchának* két hiteles korai kézírata maradt fenn, az ún. Chichago kézirat, amelyet Laslett még nem ismert, és az ún. Cambridge kézirat, mely későbbi és, amelyből Laslett dolgozott. Előbbit Sommerville és Richard Tuck 1631-re már elkészültnek tekintti, utóbbi pedig Sommerville szerint 1635–1642, Tuck szerint pedig 1631–1642 között készült. Cuttica összegzi a kutatásokat, és az árverési jegyzékben talált kérelemből levonható következtetések alapján a *Patriarcha* elkészültét 1628-1631 közé datálja, azonban Tuck és Sommerville alapján ő is fenntartja azt a feltételezést, amely szerint a létezett egy kéziratban nem maradt első változat, amely 1606 és 1614 között készülhetett. *Sommerville*: Introduction xxxii-xxxiv., és *Richard Tuck*: A new date for Filmer's *Patriarcha*, *Historical Journal* (29) 1986, 183-186. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 86.

¹⁵ Laslett idézi Peter Heylynnek egy visszaemlékezését, barátjáról Filmerről, melyben Filmer elutasította a *Patriarcha* nyilvánosságra hozatalát. *Laslett*: Introduction i. m. 4.

a kizárási válság (1679—1681) alatt került sor, de a publikálás és annak miéértje már Filmer recepciójának történetéhez tartozik.

Az angol polgárháborúk során Filmer házáat kifosztották, őt magát, pedig mint királypártit börtönbe zárták, annak ellenére, hogy royalista érzelmei dacára soha nem fogott fegyvert a királyért. Sőt a kenti birtokos rétegre kényszerített anyagi szolgáltatások teljesítése révén a parlamentet még jelentős összeggel is támogatnia kellett, legidősebb fia ugyanakkor csatlakozott a király hadseregéhez. Filmer 1643-ban a polgárháború viharaiiban börtönbe került, rabságát Leeds-ben¹⁶ töltötte.¹⁷ Ebből az időszakból nincs róla közelebbi adatunk, de 1647-ben már szabad, amikortól megszakítással ugyan, de mégis egészen élete végéig valósággal ontja magából, sőt eddigi gyakorlatától eltérően most már a nyilvánosságnak publikálja is az állam- és politikaelméleti műveket. Még ugyanebben az évben megjelenteti az *Of the Blasphemy against the Holy Ghost* című teológiai tanulmányát.

Műveinek legjelentősebb kiadója Richard Royston, a Stuartok royalista propagandáját kiszolgáló nyomdász volt. 1648-ban ő jelentette meg Filmernek¹⁸ a *The Free-holders Grand Inquest Touching Our Sovereign Lord, the King and His Parliament* című írását, amelyben Filmer az angol alkotmánytörténet royalista szemszögből való értelmezését nyújtja, ezáltal is kétségbe vonva a Parlament szupremáciáját. Laslett és Sommerville is azon a nézeten áll, hogy ez a mű a Patriarcha utolsó, harmadik fejezetének átdolgozott és jelentős mértékben kibővített változata, amely így megmagyarázza a szövegnek a *Patriarcha* első két fejezetétől eltérő célját és tartalmát.

Szintén 1648-ban adta ki Royston a *The Anarchy of a Limited or Mixed Monarchy* című munkát, amely válasz Philip Hunton 1643-as *Treatise of Monarchies* művére. Mindkét mű feltehetőleg 1644-ben íródott¹⁹, azonban a royalisták többségéhez képest szélsőségesebb, sőt Sommerville szavaival élve a megalkuvást nem tűrő filmeri abszolutista álláspontokat valószínű nem volt célszerű megjelentetni közvetlenül az első polgárháború (1642—1644) után. Hiszen akkor nemcsak Filmer, hanem az uralkodó is fogságban volt, mígnem I. Károlyt a skótok kiadták a parlamentnek. Szintén 1648-ban, a második polgárháború okozta zűrzavarban, 1642 után Kentben újabb royalista lázadás robbant ki, azonban Filmer minden együttérzése mellett és a szervezők kérése ellenére, ahogy életében végig, most is tartózkodott a lázadásban való fegyveres részvételtől.²⁰ Ez a tett azonban nem tántorította el,

¹⁶ Laslett idézi Filmer felesége, Dame Anne Filmer parlamenthez írt levelét, melyben kérte a nemes testületet, hogy ha már feltétlenül fogva akarják tartani, bár ő meg van győződve ártatlansága mellett, lehetőleg tiszta és friss levegőjű legyen a börtöne, egyrészt azért, mert férje egészsége, fizikai állapota gyenge, tehát a megfázás a kivégzésével lenne egyenlő. Másrészt, hogy a közelség (Leeds 3 mérföldre van East Suttontól) miatt ő maga meg tudja látogatni azokban a nehéz és veszélyes időkben. *Laslett*: Introduction i. m. 6-7.

¹⁷ Laslett feltételezi, hogy 1645 áprilisában / nyarán, az első polgárháború végével szabadult, de adat csak 1647-től van a szabadságára. *Laslett*: Introduction i. m. 5. és 7.

¹⁸ A mű szerzőségét vitató és azokat cáfoló cikkek összefoglalását adja Sommerville, azonban a meggyőző érvek ellenére sem látja bizonyítottnak Filmer szerzőségének megdöntését, annyit ugyanakkor elismer, hogy előfordulhat, hogy részleteiben a mű nem minden sora Filmer munkája, azonban mégis inkább Filmert fogadjuk el szerzőnek, aki feltehetőleg mások által írt részleteket használt fel az alkotás során. *Sommerville*: Introduction i. m. xxxiv-xxxvii.

¹⁹ Laslett Sommerville-lel ellentétben nem utal erre a lehetőségre. *Laslett*: Introduction i. m. 7. *Sommerville*: Introduction i. m. 11-12.

²⁰ Laslett felrója a Filmert bírálóknak (Tyrell, Sidney, Locke), hogy az uralkodóért való fegyverfogás elhárítása miatt Filmert valóban joggal lehetne bírálni, hiszen hűtlen lett saját

hogy megjelentesse a *The Necessity of the Absolute Power of all Kings; and in Particular of the King of England* című, Bodintól válogatott idézetgyűjteményét, amellyel a royalista, abszolutista álláspontot nyomatékosította.²¹

A polgárháború lezárultával Filmer is hallgatásba merült, azonban négy évvel később, 1652-ben több munkája jelent meg. Ezek közül az *Observations concerning the Originall of Government, Upon Mr. Hobbes: Leviathan, Mr. Milton against Salmasius, H. Grotius: De Jure Belli*, elemző-vitatkozó, a vitriolos bírálatot sem mellőző írás a címben említett szerzőkkel. Míg Arisztotelész gondolatainak elemzését az *Observations Upon Aristotle's Politiques Touching Formes of Government* című munkájában adja, melyben igyekszik kimutatni, hogy a nagy görög gondolkodó az uralkodói abszolutizmussal rokonszenvezett.²² Ugyanebben az évben jelent meg a *Directions for Obedience to Government in Dangerous and Doubtful Times* című műve, melyben azt fejt ki, hogy egy bitorló kormány iránt, csak korlátozott engedelmességgel kell viseltetni, míg egy törvényes uralkodó jogai ellen fellépni tilos. Utóbbi két művét szintén Richard Royston adta ki.

Élete utolsó évében kisebb pamfleteket írt. Az 1652-ben a kenti Maidstone-ban, tehát szűk lakóhelyén lezajlott boszorkányüldözés és hisztéria keltette hatások késztették, hogy az eljárással kapcsolatos kétségeit az *An Advertisement to the Jurymen of England touching Witches. Together with the Difference of an English and a Hebrew Witch* (1653) című röpiratában kifejtse. A műben ugyan kifejezetten nem tagadta a boszorkányok létezését, bár nagyon közel jutott ehhez a tagadó állásponthoz. Sőt, kiemelte, hogy az ótestamentumi boszorkányok és a korabeli Anglia boszorkányai közé nem lehet egyenlőségjelet tenni.²³

Ezen kívül három kéziratról tudunk, melyek Filmertől származnak. Ezek a *Sabbath* és a *Touching marriage and adultery*. Utóbbiban Filmer a házasság intézmények szentségét vallja, valamint azt, hogy a társadalom számára a házasság nagy haszonnal jár, továbbá kiemeli a közös beleegyezés szerepét a házasulandó felek között. A inkább a szülői hatalomra utal az atyai helyett. Sőt, ugyan a házasságtörést büntetendő cselekménynek tartja, mégis elismeri a házasságon kívül álló nők nemi kapcsolatait, az ágyasságot és a házasságkötés alóli mentességüket, ha nem akarnak házasságot kötni.²⁴

Külön ki kell emelnünk az *In Praise of a Vertuous Wife* című kéziratban maradt művét, melyben az erényes nő tulajdonságait és a feleség szerep mibenlétét taglalta, erényeiket, mint például bátorság, erő, állhatatosság, türelem védte, sőt Filmer a kortársak és a későbbi szakirodalom rágalmaival ellentétben a házasság dicséretét zengte benne. A házasságkötés

ügyéhez, azonban a bírálók a vitriolos szidalomáradat közepette ezt elmulasztják. *Laslett*: Introduction i. m. 10. Érdekesség, hogy Filmer barátai Filmert művelt, olvasott, az erudíció magas fokán lévőknek írták le, míg bírálói szerint a szellemi sötétség megtestesítője pontosan az, ami Filmer személye volt. *Laslett*: Introduction i. m. 1. és 4.

²¹ A mű Richard Knolles Bodin fordításából készült kompiláció volt, Filmertől önálló gondolatot nem tartalmazott. *Sommerville*: Introduction i. m. xii.

²² Filmer ezen munkáihoz nagyban hozzájárult rendkívül alapos, a fordítások végzése során már-már szörszálhasogató mértékű klasszika-filológiai pontossága. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 23.

²³ *Sir Robert Filmer: An Advertisement to the Jury-Men of England Touching Witches*, The Rota, University of Exeter, Exeter 1975. 9-10.

²⁴ *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 45. Cutticaval ellentétben Ezell szerint ez a mű inkább az Ótestamentumban szereplő poligámia gyakorlatának áttekintése valamint az ezt követő vitáké. *Margaret J. M. Ezell: The Patriarch's Wife: Literary Evidence and the History of the Family*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1987, 129-141.

során pedig ne a gazdasági, politikai, családi döntés érvényesüljön, hanem a felek személyiségének összeférhetősége és erénye. A házasság gerincét pedig a kölcsönös függetlenség és szeretet kell, hogy adja. Sőt, a nők erényeit, képességeit sok területen a férfiakénál többre becsülte, és a nők felsőbbségét is számos területen elismerte. Megvetette azokat a férfiakat, akik a félelmet keltenek a nőkben, akár szavakkal, akár tettekkel ezzel ölvé meg a családi szeretet.²⁵ Sajnálatos módon a kortársak támadásaitól kezdve Filmert kizárólag a Patriarcha alapján ítélik meg, pedig mint látható, az atyai, ellentmondást nem tűrő hatalmat vindikáló személy mély és széleskörű gondolatokat fogalmazott meg.

Mint a fenti sorokból olvasható, legjelentősebb munkája, a *Patriarcha* első megjelenését (1680) Filmer már nem érthette meg, mivel 1653-ban, 65 éves korában epekó bántalmak miatt távozott az élők sorából.²⁶ Végrendeletében összes pénzét és könyvét első szülött fiára hagyta. Felesége pedig aranyat, ékszert és két földbirtok mellett a westminsteri házat, míg lányuk jövődő házasságára jelentős összeget örökölt.²⁷ Az 1653-as év szintén szimbolikus és ironikus Filmer anti-republikánus életműve alapján, hiszen abban az évben Cromwell a parlamentet szétkergetve Lord Protectorként olyan mértékű hatalomkoncentrációt és személye iránti engedelmességet valósított illetve követelt meg, amelyet korábban és azóta egyetlen uralkodó sem a Brit-szigeteken.

A *Patriarcha* és a patriarchalizmus megszületésének Filmer személyében rejlő okai

A patriarchalizmus legszűkebb definíciója szerint a politikai közösség vezetője családfőként, atyai hatalommal felruházva áll a társadalom élén, azaz a család és a politikai közösség, valamint a családfő és az uralkodó között analógia, sőt akár egyenlőség áll fenn. A filmeri patriarchalizmus ezt a szűk definíciót többek között azzal egészíti ki, hogy az uralkodók osztoznak Ádámnak, a világ első atyjának, az ősatyának (patriarchának) hatalmában. Továbbá mivel Ádám Istentől a hatalmat kizárólagosan, egyedül ezért korlátozástól mentesen kapta, így a hatalma abszolút volt, amiben a fenti analógia révén az uralkodók is részesülnek. Az uralkodók pedig ezt az abszolút hatalmukat az elsőszülöttség (primogenitúra) elve alapján származtatják át.²⁸

Az előző rövid életrajzból bizonyos adatok szembeszökőek, amikor azt keressük, hogy Filmer miért ragadott tollat. Ezek az okok kizárólag Filmer személyében valamint életkörülményeiben rejlenek, amelyek természetesen nem feltétlenül elégségesek, ahhoz, hogy a szerzőt írásra predesztinálják. A személyes okokon kívül eszmetörténeti jelenségek, valamint hiússágból, divatból, hozzászólási, közlési vágyból fakadó késztetés is szerepet játszott a kor politikai vitairódalmában való részvételre. Filmer, mint minden író a saját személyes tapasztalatait magától értetődően nem mellőzhette, ahogy korának embereként nem volt mentes

²⁵ *Ezell: The Patriarch's Wife* i. m. 129-141. és a szöveget ld. Appendix I. 169-190. *Cuttica: Sir Robert Filmer: i. m. 30-33. és 45.*

²⁶ Az East Suttonban a Church of St. Peter and St. Paulban található nyughelyének sírfeliratán a következő olvasható: „Heere lie ye bodys of Sr Robert Filmer Kt & Dame Anne his wife daughter of Martin Heton Late Ld Bishop of Ely. they lived together 35 yeares & had issve 8 children viz: 6 sonnes & 2 daughters. he departed this life ye 26th of May 1653. she the 21th of Avgvst 1671.” <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=118852548>

²⁷ *Cuttica: Sir Robert Filmer* i. m. 38.

²⁸ A definícióhoz többek között ld. Sashalmi Endre *Cuttica* fenti művéhez írt recenzióját. *Sashalmi Endre: Sir Robert Filmer (1588–1653) és a patrióta uralkodó. Patriarchalizmus a XVII. századi politikai gondolkodásban, Klió: Történettudományi Szemléző Folyóirat (22) 2013/2. 78-82.*

a korszellem hatásaitól sem. Az államelméleti diskurzusból a szerzők helyét emellett az általuk kitűzött célok jelölik ki az álláspontok képviselője során. Filmer fő célja pedig a Stuartok abszolút hatalmának a legitimálásában gyökerezett.

Ez a többes kontextus, tehát a korszellem és a szerző által kitűzött cél, kiegészülve Filmer életének eseményeivel összefüggő egészet alkot, ezért a művek keletkezésének körülményeit feltárva nem tekinthetünk el a személyes körülmények számbavételétől és egymással való kölcsönhatásuk vizsgálatától sem. Mivel ezt a vizsgálatot a szakirodalom csak részben végezte el, illetve bizonyos körülményeket figyelmen kívül hagyott, Filmer életrajzának bemutatása után szükségesnek tartjuk kiemelni és csoportosítani Filmer életrajzából azokat a jelenségeket, amelyek hatása írásaiban feltárul. Jelen tanulmányunkban, mint a címben jeleztük csak a Filmer személyében rejlő okokat tárjuk fel.²⁹

A családi szellemi hagyaték és az azok révén betöltött társadalmi státusz Laslettnél még előtérben áll, azonban Sommerville és az ő nyomán Nagy Levente már nem tulajdonít neki kiemelt fontosságot.³⁰ A családban, mint láttuk felsőbbbíráson jogi hivatást űző, valamint a City tagjaival üzletelő kereskedő, továbbá helyi hivatalokat betöltő személy is található, tehát a közjó szolgálata főként a jogi hivatás útján kiemelt szerepet játszik. A Filmerek emellett lovagok is voltak, akik a lovagi eskü révén valamilyen szinten személyes elköteleződésben is álltak az uralkodóval. Laslett kiemeli, hogy Filmer családja az unokatestvéreket is beleértve egy emberként az uralkodó híve volt.³¹ Sommerville szerint ennek a ténynek nincs relevanciája, mivel ezt a filmeri corpushoz írt előtanulmányában meg sem említi.

Szintén a család szerepével összefüggő tény annak kiterjedt mérete, mely a családi szellemi hagyaték mellett jelentősebb mértékben nem nyer kiemelt szerepet az irodalomban.³² Filmer elsőszülöttként, a tizennyolc testvér legidősebbjeként nőtt fel, majd később nyolc gyermeket nemzett. Egy ekkora családot, kiegészülve a szolgálókkal, intézőkkel, az uradalom személyzetével csak határozott kézzel lehetett összetartani, és az öröklésben is szilárd rendnek kellett érvényesülnie. Az öröklés rendjéről meg kell jegyeznünk, hogy az angol nemességben kizárólag az elsőszülött fiú örökölte a rangot és a birtokot, míg a másod-, harmadszülött már csak *commoner*nek minősült, azaz a primogenitúra rendszerének széles beágyazottsága volt az angol társadalomban. Ez a határozott kéz, azonban nem zárja ki az atyai szeretet és a családi egységet, mint a házasságról és női erényekről írt műveiből fentebb láttuk.

²⁹ A Filmert körülvevő szellemi áramlatokra, és a Patriarcha keletkezésének a korabeli eszmeáramlatok tükrében való elemzéséhez, azon belül is főként a patriarchalizmus okainak az emberkép megváltozásában gyökerezéséhez és az érzelmi legitimációs értelmezéshez ld. *Rigó Balázs*: Sir Robert Filmer patriarchális államelméletének gyökerei a kora újkori eszmeáramlatok tükrében, *Jogtudományi Közlöny (72)* 2017/2. 66-75.

³⁰ *Cuttica* ki is emeli, hogy a teljes szakirodalomban kizárólag Laslett vette figyelembe a családi környezetet Filmer gondolatainak formálódásánál. Természetesen a hiátust *Cuttica* levéltári forrásokat is felkutatva a jelenlegi források alapján kitölti. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 21-23.

³¹ *Laslett*: Introduction i. m. 4.

³² *Laslett*: Introduction: i. m. 25. *Nagy*: Sir Robert Filmer i. m. 19. A fenti M. Ezell tanulmány mellett további kivételt jelent Tussay Ákos egyik tanulmánya, aki a patriarchalizmussal összefüggésben vizsgálja Filmer családfogalmát. *Tussay Ákos*: A patriarcha családja? A család lényege Sir Robert Filmer patriarchális eszmerendszerében, *Iustum Aequum Salutare* (11) 2015/1. 167-178.

A család mellett Filmer társadalmi hálója, a barátai, ismerősei is jelentős mértékben meghatározóak voltak.³³ Sir Roger Twysden (1597—1672), történész, parlamenti képviselő, Filmer szűkebb pátriájába tartozott, szomszédok is voltak, akiért Filmer kezességet is vállalt, amikor börtönbe zárták.³⁴ Sir Edward Hales (1626—1684), parlamenti képviselő, a kenti lázadás szervezője, Filmer szomszédja.³⁵ Filmer szoros barátságot ápolt William Camdennel (1551—1623), korának elismert történészével, térképészével, aki I. Erzsébet korának történéseit elsőként vetette papírra, valamint Nagy-Britannia földrajzát és történelmét, korát megelőző módon, a két tudományágat egyesítve, interdiszciplinárisan írta le.³⁶ Közele, szoros barát volt George Herbert (1593—1633), metafizikus költő, hitszónok, anglikán pap, aki népszerű himnuszairól volt híres, azonban az egyházi hivatás előtt a Stuart udvarban teljesített hivatali szolgálatot.³⁷ Másik jelentős személy a születésétől fogva vak Ambrose Fisher, teológus, drámaíró, klasszika-filológus, aki Filmer nézeteit főként az anglikán vallás védelmében írt értekezése révén jelentősen formálta. Személyes barátságban is álltak, hiszen előbbi művét Fisher magának Filmernek dedikálta.³⁸ Filmerre a legnagyobb hatást Peter Heylyn (1599—1662), teológus, anglikán pap, költő, író, történész tette köszönhetően annak, amikor mindketten a Westminster apátságban éltek.³⁹ A Filmer család patronálta Cornelius Johnson (1593-1661), holland szülőktől származó, de Londonban született a korszak elismert portréfestőjét, akinek Filmer arcképét is köszönhetjük.⁴⁰

A további figyelemre méltó személyekkel Filmer ugyan nem tartott szoros kapcsolatot azonban mindegyiküket ismerte és többször személyesen is találkoztak, beszélgettek. Így Filmer tágabb baráti, ismerősi társaságába tartozott John Selden (1584—1654), jogász, parlamenti képviselő, a Petition of Right egyik szövegezője.⁴¹ John Spelman (1594—1643), korának híres történésze, parlamenti képviselő, Nagy Alfréd életrajzának megalkotója.⁴² Sir Edward Dering (1598—1644), politikus, antikvárius, a Magna Charta egyik kéziratának megtalálója.⁴³ Továbbá, Sir Robert Cotton (1571—1631), antikvárius, régiségbúvár, aki figyelemre méltó ősnymtatvány gyűjteménnyel is rendelkezett, amellet, hogy I. Jakab tanácsadójaként is szolgált, és akinek a British Libraryban a mai napig önálló gyűjteményként kezelik hagyatékát.⁴⁴ Valamint Robert Fludd (1574—1637), filozófus, orvos, misztikus, asztrológus, aki hírnevét a Rózsakeresztesek védelmében írt művének köszönhette, ugyanakkor egyike volt azoknak, akik elsőként a

³³ Itt csak a legfontosabb személyeket jelezzük azzal, hogy az univerzalitás, a humanista erudíció, a tudomány és művészetek teljességének a lefedése már így is kimutatható. Továbbiakhoz és a kapcsolati hálójukhoz ld. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 26-28.

³⁴ *Laslett*: Introduction i. m. 2-4.

³⁵ Edward Haleshez ld. <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1660-1690/member/hales-sir-edward-1626-c84>

³⁶ William Camdenhez ld. <https://www.britannica.com/biography/William-Camden>

³⁷ George Herberthez ld. <https://www.britannica.com/biography/George-Herbert>

³⁸ Ambrose Fisherről sajnos nem maradt fenn életrajzi forrás. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 41.

³⁹ Peter Heylynhez ld. <http://www.westminster-abbey.org/our-history/people/peter-heylyn>

⁴⁰ Cornelius Johnsonhoz ld. <https://www.britannica.com/biography/Cornelius-Johnson> *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 27.

⁴¹ John Seldenhez ld. *Sommerville*: Introduction i. m. 294.

⁴² John Spelmanhoz ld. *Sommerville*. Introduction i. m. 295.

⁴³ Edward Deringhez ld. <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/member/dering-sir-edward-1598-1644>

⁴⁴ Robert Cottonhoz ld. *Sommerville*: Introduction i. m. 290.

A gyűjteményhez pedig:

<http://www.bl.uk/reshelp/findhelprestype/manuscripts/cottonmss/cottonmss.html>

vérkeringésről értekeztek.⁴⁵ Végül Nicholas Culpeper (1616–1654), botanikus, orvos, természetgyógyász, aki formabontó orvosi praxisának köszönhetően nagy népszerűsége és sok ellenségre tett szert, majd később radikális köztársaságpártivá vált, és megjósolta az uralkodó halálát.⁴⁶

Akár a szűk, akár a tág kört vesszük figyelembe, megállapíthatjuk, hogy tipikus kora újkori humanista panteon vette körbe Filmert, aminek tudása és társadalmi rangja révén természetesen ő is egyenjogú tagja volt, különben nem is keresték volna a társaságát, főleg nem kérték volna, hogy értekezésekben fejtsse ki nekik nézeteit kora eseményeiről. Ezt az állítást erősíti, hogy Cuttica sem győzi eléggé nyomatékosítani Filmer szellemi innovativitását és eredetiségét.⁴⁷ Ebben Filmer segítségére lehetett édesapja, Edward könyvgyűjteménye is, amelyet megörökölt. Edward a szorgos vagyongyűjtés és tisztségviselés mellett az egyik legjelentősebb kenti antikváriusként is hírnevet szerzett, mely családi hagyaték Filmer többször elismert olvasottságát is megalapozta.⁴⁸ A könyvgyűjtés, mint látható közös pont a társasági életben, ami érthető is, hiszen a humanista szellemiségből adódóan a társalgást a magas fokú erudíció kell, hogy megalapozza. Laslett és Cuttica külön felhívja a figyelmet a zenére mint összekötő kapocsra a baráti társaság tagjai között, sőt a Filmer család a könyvek mellett komoly zenegyűjteménnyel is rendelkezett.⁴⁹

Ez a humanista környezet — hívja fel a figyelmet Laslett — kiegészülve a szűkebb pátria kenti dzsentrijével alapul szolgált arra, hogy kiterjedt levelezés folytán a tagjai egymással vitatkozzanak, intellektuális társasági életet éljenek, és ezáltal saját szűk közéletüket valamint egymás világképét formálják. Ez a levelezés azt is lehetővé tette, hogy a szellemi síkon létrejöjjen az az univerzum, amely által a világ megismerhető, az ember nevelhető, következésképpen az élet jobbá tehető.⁵⁰ Ez a fajta társasági élet a korban szokásos módon levelezés, tehát kéziratban történő terjesztés révén valósult meg, ami több kérdésre is magyarázatul szolgál. Egyrészt érthetővé teszi, hogy miért nincs egy kizárólagosan hiteles forrása a traktátusoknak, másrészt megindokolja, hogy miért maradtak sokáig kiadatlanok a művek, hiszen azokat a szerzők nem országos körben, hanem a barátok közt akarták terjeszteni.⁵¹ Ez a jelenség ugyanakkor megvilágít egy harmadik jelenséget is. Méghozzá azt, hogy amikor a művek nyomtatásban — sokszor a szerző halála után — megjelentek, akkor a keletkezésük kori állapotokhoz képest már merőben más célt szolgáltak, a szöveg tehát ebből kifolyólag elkezdett objektívizálódni, azaz kortól és helytől függően újabb és újabb jelentésréteget öltött magára.

⁴⁵ *Alexander Gordon*: Robert Fludd, Dictionary of National Biography, 1885–1900, Volume 19, 348-350. https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900

⁴⁶ *Sidney Lee*: Nicholas Culpeper, Dictionary of National Biography, 1885–1900, Volume 13, 286-287. https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900

⁴⁷ Cuttica számon kéri továbbá, hogy a szakirodalom csak a Patriarcha és a kortársak valamint saját előítéletei alapján vizsgálja és bélyegzi meg Filmert. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 21. és 26-28.

⁴⁸ *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 22. Ezen kívül Cuttica közli a Filmer család személyes könyvtárából bizonyíthatóan fennmaradt tételeket is, melyből külön kiemeli azokat a kortárs műveket, melyek vonalvezetése a világ teremtésétől és/vagy Noétól egészen saját korukig tart, így módszertanilag Filmernek szintén nagy forrásapparátus állt rendelkezésére. *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 251-253.

⁴⁹ *Laslett*. Introduction i. m. 4. és *Cuttica*: Sir Robert Filmer i. m. 23.

⁵⁰ *Laslett*: Introduction i. m. 10. *Várkonyi Gábor*: Ünnepek és hétköznapiak. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon, General Press, Bp. 2009. 62-81.

⁵¹ *Laslett*: Introduction i. m. 2-3.

Minden Filmerrel foglalkozó szakirodalom kiemeli, és mi sem tehetünk másként, hogy feltehetőleg a legnagyobb hatást Filmerre házassága, pontosabban felesége családi környezete és a házasság korai évei alatt, a fentebb már hivatkozott Peter Heylynnel kötött barátsága tette. Anne Heton édesapja, tehát Filmer apósa Ely utolsó püspöke volt, akit még I. Erzsébet nevezett ki a tisztségre. A házasságuk kezdetén a westminsteri kolostornak, mint lakó környezetnek az atmoszférája, az ott elhangzott eszmecserek a húszas-harmincas éveiben járó Filmert minden bizonnyal megragadták. Ez a két ok feleletet adhat arra, hogy miért olyan nagy az átfedés a filmeri gondolatok és a főpapságnak az angol polgárháború előtti elvei között, amikor is az anglikán főpapok a Stuartok királyi és isteni hatalmának a legfőbb támogatói voltak.⁵²

Az uralkodóhoz fűződő kapcsolatoknak a szakirodalom kevésbé, még Cuttica is csak említés szintjén szentel figyelmet, pedig, az a család, aki a kora XIV. századig vissza tudja vezetni eredetét, és ezzel együtt nemesi rangjának megalapozását, mindenképpen magával hordozza „a nemesi rang kötelez” elvet, amelyben ez által a generációk évszázadról évszázadra szocializálódtak. A Filmer család, mint láttuk több lovagot, udvaroncot, illetve az uralkodó körül szolgáló jogászt adott. Az eredendően konzervatív vidéki nemesség (*county gentry*) továbbá természetes hűséggel tartozott az uralkodónak. Kentben ezen felül még a polgárháború alatt is többségben, igaz csendes többségben voltak az uralkodópárti nemesek. A királyi háztartásban való szolgálat ugyan gyorsan haszonra váltható politikai hatalommal nem rendelkezett, azonban az uralkodó körüli legbizalmasabb szolgálatok egyike volt. A lovaggá ütés aktusa önmagában hordoz érzelmi kötődést, hiszen a lovag élethossziglani hűséggel tartozott urának, míg az udvaronc lét, anyagi haszonnal járt. Ugyan a kenti felkelések (1642 és 1648) során Filmer sosem fogott fegyvert az udvarért, a szablyát nem kötötte oldalára, megmaradt a tollnál, azonban a Stuartok kárpótlásául a polgárháború során Filmer szenvedése miatt, a fiát bárói ranggal tüntették ki.⁵³

Végül, de nem utolsó sorban, hivatkoznunk kell a polgárháború másik oldalról való megközelítésére, mint esetleges okra, mely Filmert írásra készítette. A parlamenti csapatok ugyanis többször kifosztották Filmer birtokát, őt magát folyton fenyegették, lovait elkobozták, míg végül több évet (hónapot?) börtönben is kellett töltenie. Szerencséjére felesége esdekelő levelét figyelembe vették és az epekővel bajlódó, addigra idős Filmert megerőltető deportálás helyett a közeli várban tartották fogva. Ezt az okot azért is nyomtatékosítanunk kell, mert szembeszökő az a fordulat, hogy a fogva tartás után 1648-tól Filmer már nemcsak barátai között kéziratban terjesztette műveit, hanem azokat a nyilvánosságnak publikálta. A szakirodalom csak a nyilvánosság konstatálásáig jut el, azonban nem zárhatjuk ki, hogy személyes sértődöttségéből, netán bosszúból akart Filmer az írásai útján elégtételt venni a börtönben töltött szenvedése miatt.

Összességében ez a kizárólag Filmer életének eseményeiből következő öt elem, tehát a patriarchális családmódel, a humanista környezet, a vallás, a Stuartokhoz fűződő érzelmi és anyagi viszony, végül a parlamenti oldal által okozott anyagi kár és a személyi szabadságot sértő fizikai kényszer, amelyet Filmer elszenvedett, részben érthetővé teszi elméletének keletkezését, formálódását. Mivel tulajdonképpen hasonló életutat járt be a konzervatív vidéki dzsentrik döntő többsége, ezért ezek az okok csak a szerző személyéből kifolyólag mutatják a patriarchalizmus keletkezését. Természetesen egy államelméleti, politikai filozófiai mű keletkezésének évszázadokra visszamenő gyökerei is verifikálhatóak, azonban tanulmányunk célja jelen esetben kifejezetten a személyes okok feltérképezésében rejlett.

⁵² *Sommerville*: Introduction i. m. x. és *Nagy*: Sir Robert Filmer i. m. 14-15.

⁵³ *Betham*: The Baronetage i. m. 439-442.

/Lektorálták: Dr. Mészáros Sándor és Dr. Koncz István/

1. Bevezetés

Munkahelyi konfliktusai mindenkinek vannak és lesznek is. Ez nem meglepő, hiszen életünk jelentős részét a munkahelyünkön töltjük, olyan emberek társaságában, akiket rendszerint nem magunk választunk. Azonban a konfliktusok kezelésének gyakorlata hazánkban bőven hagy kivetnivalót maga után. A munkajogi szabályozás hatékonyságát a foglalkoztatási keretek közötti érvényesülése adja. Ennek karizmatikus megjelenése a konfliktust eredményező munkajogi helyzetek, szituációk kezelése. Kutatásom során különböző munkahelyeken dolgozó munkavállalókat kértem meg egy rövid kérdőív kitöltésére. A felmérés nem reprezentatív, arra egyfajta kiindulópontként tekintek. Előre bocsátva azonban megjegyzem, hogy a felmérésem alapján a megkérdezett 111 munkavállaló 95%-ának volt már munkahelyi konfliktusa. Ebből a százalékos arányból kiindulva a konfliktus megelőzési és a konfliktus kezelési stratégiák ismerete több mint szükséges.

2. A konfliktusok feloldása

2.1 Szakszervezet és üzemi tanács

A Munka Törvénykönyvének megfogalmazásában a szakszervezet a munkavállalók minden olyan szervezete, amelynek elsődleges célja a munkavállalók munkaviszonnyal kapcsolatos érdekeinek előmozdítása és megvédése. A szakszervezet alapszabálya szerint a munkáltatónál képviselőre jogosult szervet működtet, vagy tisztségviselővel rendelkezik.¹ Az üzemi tanács feladata ugyancsak a munkahelyi együttműködés megteremtése, azonban a különbsége a szakszervezettől abban rejlik, hogy az üzemi tanács feladata leginkább a munkáltató döntéseiben való részvétel. Az üzemi tanács működését a törvény a munkavállalók létszámához és a munkáltatói szervezet struktúrájához igazodóan több formában teszi lehetővé, amelynek alapján lehet üzemi megbízott, üzemi tanács, központi üzemi tanács, illetve vállalatcsoport szintű üzemi tanács.² Az üzemi tanács eredete hazánkban német mintára alakult ki a '90-es években. Jelentős azon államok száma, amelyekben „az üzemi tanácsok csak konzultatív, tanácsadói és információkérési joggal felruházottak, és a szakszervezetekkel (Franciaország, Olaszország, Dánia), sőt van, ahol még a munkáltatóval is (Belgium) kényszer-együttműködésben állnak.”³ A német kollektív munkajogi szabályozás azonban „egymástól elkülöníti a szakszervezeti koalíciós munkavállalói érdekképviselőt az üzemi tanácson keresztül történő össz-személyzeti érdekképviselőttől.”⁴ „A rivalizálást kiküszöbölő, így megvalósuló egységes munkamegosztás nem oltja ki, hanem megsokszorozza a munkavállalói érdekképviselőt

¹ Munka Törvénykönyve 270. § (2) a)-b)

² <http://munkastanacsok.hu/munkahelyi-szint-uzemi-tanacs/> (Utolsó letöltés: 2017.11.19. 17:40)

³ PRUGBERGER Tamás – NÁDAS György: *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog*, Complex Kiadó, Budapest, 2014, 507.

⁴ PRUGBERGER – NÁDAS: i. m., 507.

erejét.”⁵ „Ma már tisztán látszik, hogy a német minta másolása/követése kissé erőltetett volt, hiszen Németországban az üzemi tanácsok olyan úrt töltek be a munkahelyeken, amely teret engedett a működésüknek, amelyek nem konkuráltak a szakszervezeti képvisellettal, ugyanis a német szakszervezetek ágazati szinten kapcsolódtak a munkahelyekhez. Mára ez a kényszerű kapcsolat a törvényi szabályozás módosulása miatt megszűnt.”⁶ A Munka Törvénykönyve ugyanis eltérően az 1992. évi Mt.-től, az amerikai jog mintájára – ahol a munkáltatók tárgyalásai eredményesebben zajlanak az üzemi tanáccsal, mint a szakszervezetekkel – az üzemi alkotmányjogot az érdekegyeztetés joga elé helyezte.⁷ Az üzemi tanács így hazánkban jelenleg a szakszervezet munkáját segíti vagy a közös munkával vagy a kiszoruló szakszervezetek munkájának átvételével. E két szervezet egyaránt képes egymás segítésére és gyengítésére, ugyanis eltérő eszközökkel és eltérő módon képesek befolyásolni az adott szervezet vagy munkahely irányítását, illetve annak különböző területeire van behatásuk. Kétségtelen azonban, hogy mindkét szervezet a munkavállalói részvételt képviseli a munkahelyen, mindkettő feladata a munkavállalók érdekeinek érvényesítése.⁸ Létrehozásuk fő célja a dolgozói részvétel megjelenítése a munkahelyeken, vagyis az, hogy a munkavállalókat bevonják gazdasági egység általuk is érintett részeibe. Közös a két szervezetben továbbá, hogy mind a munkaügyi kapcsolatokat tekintve, mind magával a munkaviszonnyal kapcsolatban, a munkáltatónak a szervek felé tájékoztatási kötelezettsége van. Az Mt. „feljogosítja a szakszervezetet, hogy céljainak megvalósítása, a munkavállalók érdekeinek védelme érdekében a munkáltatóktól tájékoztatást kérhessenek, velük megbeszélését (konzultációt) folytassanak. Ezzel összefüggésben jogosultak a munkavállalók tájékoztatására és a munkáltató túrni köteles a vele munkaviszonyban nem álló, de a szakszervezet érdekében eljáró személy (például szakértő) munkahelyre történő belépését.”⁹ Továbbá „az Mt. 272. § (3) bekezdése kifejezetten rögzíti a szakszervezet jogát arra, hogy a munkavállalókat a szakszervezet tevékenységéről informálja. Ezt a jogot az Mt. a munkáltató kötelezettségeként fogalmazza meg, aki köteles annak lehetőségét biztosítani, hogy a szakszervezet a tevékenységével kapcsolatos tájékoztatást a munkáltatónál közzétegye.”¹⁰ Ez azonban nem korlátlan. A propagandajogot a szakszervezetek kizárólag a munkáltató jogos gazdasági érdekének védelmét és működési rendjét szem előtt tartva, csak a szakszervezet tevékenységi körével összefüggésben gyakorolhatják.¹¹

Különbség a két szerv között, hogy a szakszervezet elsősorban érdekképviselőt ellátó szerv, azzal a céllal, hogy a kollektív szerződésen keresztül a munkáltatóval együtt szabályozza a foglalkoztatás részleteit. Továbbá a szakszervezetnek véleménynyilvánítási joga van, ha a munkavállalók és a vezetés, valamint ha az üzemi tanács között érdekellentét merül fel, végső soron pedig lehetősége van munkaügyi vitát is kezdeményezni. A szakszervezetek társadalmi szinten is befolyásolják a

⁵ PRUGBERGER – NÁDAS: i. m., 507.

⁶ BENYÓ Béla: A gazdasági válság következményei a munkavállalói érdekképviselői munkára. *Munkaügyi szemle*, 2014/4, 48.

⁷ PRUGBERGER – NÁDAS: i. m., 504.

⁸ Dr. HARGITAY Szabolcs ügyvéd, Fiisthy és Mányai Ügyvédi Iroda: A szakszervezet és az üzemi tanács munkajogban betöltött szerepe, URL.: <http://docplayer.hu/5706841-A-szakszervezet-es-az-uzemi-tanacs-munkajogban-betoltott-szerepe.html>, 7. (Utolsó letöltés: 2017.11.19. 17:42)

⁹ T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről, Budapest, 2011, URL.: <http://www.parlament.hu/irom39/04786/04786.pdf>, 182. (Utolsó letöltés: 2017.11.19)

¹⁰ DR. BANKÓ Zoltán – DR. BERKE Gyula – DR. KAJTÁR Edit – PROF. DR. KISS György – DR. KOVÁCS Erika: *Commentár a munka törvénykönyvéhez*, Második, átdolgozott kiadás, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014, 706.

¹¹ DR. BANKÓ – DR. BERKE – DR. KAJTÁR – PROF. DR. KISS – DR. KOVÁCS: i. m., 706.

munkaerő piacot és a foglalkoztatást, mivel a vállalati struktúráktól jóval távolabb állnak, mint az üzemi tanácsok. Külön jogosítványaik a sztrájkjog gyakorlása és a kollektív szerződések kötése. Az üzemi tanácsoknak ilyen jogaik nincsenek, sztrájk esetén az üzemi tanács kizárólag pártatlan magatartást tanúsíthat.

Elmondható, hogy azokon a munkahelyeken, ahol működik érdekképviseletet ellátó szakszervezet, és van olyan kollektív szerződés, amely a munkaviszonyra vonatkozó szabályokat rendezi, avagy választottak üzemi tanácsot, akkor a szemben álló felek közvetlenül tudnak tárgyalásokat folytatni és ekkor gyors a megegyezés. A szakszervezethez való fordulás azonban nem gyakori. A felmérésben szereplő 106 munkavállalóból senki sem fordult szakszervezethez munkahelyi konfliktusa esetén. Ez a nulla százalékos arány aggasztó abból a szempontból, hogy a munkavállalók egyedül maradnak a munkahelyen. A szakszervezeti tagok száma is ezen okból kifolyólag folyamatosan csökken, mely nem csak hazánkra, hanem egész Európára jellemző. „Különösen a fiatalok távolmaradása aggasztó, hiszen részvételük a szervezeti munkában a folyamatosság záloga. A folytonos állástalanság a tradicionális szakszervezeteken belül a „köszönöm nem” reakciót váltja ki a potenciális tagok körében.”¹² A szakszervezetek felélesztése a munkaadók és HR szakemberek számára elsődleges feladatként kell megjelennie.

2.2. Vitarendezési eljárások

„A jogi eljárás elhúzódása növelte a bizonytalanság és a kiszolgáltatottság érzését, amely a társadalmi feszültséget mélyítette tovább. Ezért van az, hogy az utóbbi időben a bírósági tárgyalások, vitamegoldások értéke rendkívül megemelkedett. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a bíróságon kívüli vitamegoldás csökkentette a sztrájkok és a kizárások (lock out) számát”¹³

2.2.1.1. Egyeztetés/ Békéltetés

Az egyeztetés a peres eljárás előtt alkalmazható módszer, amikor a felek megkísérik saját maguk rendezni a köztük fennálló konfliktust. Ez egy közvetlen tárgyalást jelent, meg kell azonban jegyeznünk, hogy 1999. augusztus 17. követően kezdődött munkaügyi jogvitákban a felek nem kötelesek előzetes egyeztetést folytatni. Az Mt. a 291.§-ban szabályozza az egyeztető bizottságokat, de csak kollektív jogvita esetén. Az egyeztetésen ez esetben azt az eljárást értjük, amikor a felek közvetlenül, vagyis külső, harmadik személy részvétele nélkül tárgyalnak a munkaügyi jogvitájuk megoldásáról. A döntés azért született meg, mert a tapasztalatok azt mutatták, hogy az előzetes egyeztetés legtöbbször nem vezetett eredményre, viszont ha egy független, harmadik személy is részt vesz a vitában, a felek együttműködése hatékonyabb volt. A jogalkotó számításba vette azt, hogy a felek biztosabban kötnek peren kívüli egyezséget akkor, amikor a bíró már megállapította például a munkaviszony megszüntetésének jogellenességét vagy a kártérítési kereset jogalapjának fennálltát.¹⁴ Ez viszont nem jelenti azt, hogy a feleknek nem is kell megkísérelniük a békés konfliktusrendezést.

¹² BENYÓ: i.m., 52.

¹³ DR. BATHELT Sándor: A munkaügyi vita fogalma, típusai. 1. Munkaügyi szemle, 1999/3, 46.

¹⁴ NACSA Beáta: A munkaügyi viták elintézésének szabályai. *Cég és Jog*, 2000/10. 14-20.

„Az egyeztetés egy önálló, külső fél igénybevételével történő vitarendezési módot is takarhat. Ezt nevezzük békéltetésnek”¹⁵ A békéltetést – ugyancsak kizárólag jogvitákban– az Mt. a 288.§-ban említi, ha a felek erről előzetesen megállapodtak. Békéltetés esetében egy semleges fél bírja rá a feleket, hogy a megszakadt tárgyalásaikat folytassák, úgy, hogy „áttekinti a tárgyalás eddigi folyamatát, eredményeit, értelmezi és összegzi az információkat és felhozott érveket, ennek alapján kiegészíti, esetleg új megvilágításba helyezi a vitatott kérdéseket.”¹⁶ Ebben az esetben tehát már nem a felek maguk irányítják a tárgyalást, hanem a békéltető teszi meg mindezt, habár nincs joga megoldási javaslatokkal élni, csupán a felek álláspontját próbálja meg egymáshoz közelíteni.¹⁷ Eszerint tehát a békéltető segíti a feleket egymás álláspontjának a megértésében. Az eljárás lényege, hogy a külső fél objektívan tudja szemlélni a kialakult helyzetet, és ez által tudja eredményesen segíteni a vita feloldását. Gyakori, hogy az egyeztető szerepére nem idegen személyt kérnek fel, ugyanis ha a felek számára ismerős személyt bízhatnak meg a békéltetéssel, akkor a feleknek nem kell szükségszerűen a kidolgozott megoldást külső kényszerként értékelniük és elégedettebben távoznak.

Hogyha kollektív szerződésben lefektették ennek a lefolytatását, akkor a feleknek kötelező alkalmazniuk az eljárást, és bírósághoz ebben az esetben csak akkor fordulhatnak, ha ez eredménytelen volt. A munkajogi szabályozás nem fektet le a békéltetésre nézve szabályokat, de a gyakorlatban meghatározott területeken már bevett módszer a jogviták kezelésére.¹⁸

2.2.1.2. A mediációs eljárás

A mediációs eljárást a közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény szabályozza. „A törvény célja, hogy elősegítse a természetes személyek és más személyek személyi és vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült azon polgári jogviták rendezését, amelyekben a felek rendelkezési jogát a törvény nem korlátozza. A közvetítés e törvény alapján lefolytatott olyan sajátos permegelőző, konfliktuskezelő, vitarendező eljárás, amelynek célja a vitában érdekelt felek kölcsönös megegyezése alapján a vitában nem érintett, harmadik személy bevonása mellett a felek közötti vita rendezésének megoldását tartalmazó írásbeli megállapodás létrehozása.”¹⁹

A legelterjedtebb vitarendezési módszer a mediáció. A fentebb elmondottak alapján tehát ebben az eljárásban is harmadik, semleges fél segít a megoldás kidolgozásában, közvetlen kommunikációval közös álláspont kialakításában. A mediátornak semmiféle kötelező ereje nincsen az eljárás során, döntést nem hozhat a felek helyett, csupán arra sarkalja őket, hogy megtalálják a közös álláspontjukat.

A mediáció során a felek maguk döntenek el, hogy el tudnak-e jutni a megegyezésig, tehát nem alakul ki „nyertes - vesztes” helyzet. Az eljárás során olyan megoldást fognak csak elfogadni, amelyekkel mindannyian elégedettek. A közvetítő mindig csak javasol, a döntés nem az ő feladata, ettől

¹⁵ KOVÁCS Rita: A kollektív szerződés lehetséges szerepe a munkahelyi konfliktusok kezelésében. In: *Opuscula Szegediensia* 5., Szeged, 2012. 116.

¹⁶ Dr. MÉSZÁROS Attila: Konfliktuskezelés módszerei <http://docplayer.hu/4647319-K-o-n-f-l-i-k-t-u-s-k-e-z-e-l-e-s-m-o-d-s-z-e-r-e-i-osszeallitotta-dr-meszáros-attila.html> (Utolsó letöltés: 2017. 11. 19. 17:54) 65.

¹⁷ KOVÁCS Géza: *Konfliktuskezelés*. Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Kar, Pécs, 2011, 9. 116.

¹⁸ KOVÁCS Rita: i. m., 116. oldal.

¹⁹ KOVÁCS Géza: i. m., 130.

függetlenül dönthetnek úgy, hogy elfogadják a javaslatát, de úgy is, hogy nem. Ide tartozik továbbá az is, hogy bármikor kivonhatják magukat az eljárásból egészen a megegyezés aláírásáig. A mediáció magánjellegű eljárás, nem nyilvános, és mindazt, amely az eljárás során napvilágra kerül bizalmasan kell kezelni és előítélet nélkül befogadni. A bizalmi jelleget erősíti, hogy amit valamely fél a mediátorral bizalmasan közöl, azt a mediátor nem adhatja tovább a másik félnek jóváhagyás hiányában. A mediációnak nem célja, hogy feltárja a múltban történeteket, sokkal inkább a jelen helyzetre és a lehetséges megoldásokra fókuszál.²⁰ „Azok a felek, akik mediáció segítségével jutottak egyezsége, a tapasztalatok szerint sokkal nagyobb arányban tartják be a közösen kialakított megállapodást, mint azok, akiknek a bírósági per során kiszabott ítélet szabja meg további lépéseiket.”²¹

A munkajogi mediáció több olyan sajátossággal rendelkezik, amelyek más területeken nem jellemző. A munkaügyi vita általában – a szokásos mellérendelt szereplők helyett – egyenlőtlen helyzetű felek között zajlik az alá-fölérendeltségi viszony miatt. A tét adott esetben egyes emberek megélhetése is lehet, ezért a garanciális eljárási elemek fontossága nagyobb súllyal esik latba. Ugyanakkor ezek a tényezők vezethetnek arra, hogy minden megfelelő eszközt használjanak ki a felek, ami alkalmas arra, hogy a munkaviszonyt megőrizzék. A mediációnak vannak a pusztán vitamegoldáson túlmutató feladatai is, és minél nagyobb szervezetről van szó, ezek annál fontosabbak. Ilyen a gazdasági érdek. A munkáltatónak mindenképpen érdeke, hogy egy megbízhatóan, és jól teljesítő munkavállalót megtartsa. Ha a vitát kiváltó körülményt leszámítva a munkavállaló is elégedett a munkahelyével, akkor mindkét félnek a konfliktus gyors és hatékony rendezése a cél.²²

A mediációs eljárás hasznos lehet olyan szervezeteknél, ahol valamilyen okból nem működik a szakszervezet vagy üzemi tanács, hiszen a munkavállaló egyetlen támasza a mediátor, illetve a mediációs eljárás marad egy esetleges konfliktus kezelésében. A mediáció ebben az esetben levezeti a feszültséget a munkavállalói oldalán. „Ugyanakkor ezzel kapcsolatban kritikai is éri a munkáltatókat, hogy pusztán csak azért vezetnek be vitamegoldási eljárásokat, hogy megakadályozzák a munkavállalók szervezkedését.”²³

A konfliktusok pozitív hatása a jelen helyzetben akképpen jelenik meg, hogy a konfliktusokat rendező mediáció során a munkáltató visszacsatolást kap a szervezeti rendszer működéséről, hiszen míg a munkavállaló a sérelmének ad hangot, a munkáltató számára ez egy hasznos információ a szervezet jövőbeli struktúrájának kialakításához. „A mediáció olyan, a vállalatban belüli szervezési, kommunikációs vagy egyéb hibákra, hiányosságokra hívhatja fel a figyelmet, amelyek rendbehozatala a termelési hatékonyságot is növeli. A munkáltatónak a rentabilitás nyilvánvalóan kulcsfontosságú, így e hibák, hiányosságok megszüntetése gazdasági érdeke.”²⁴

Rúzs Molnár Krisztina szerint: „A mediáció munkahelyre történő bevezetése tehát feltételez egyfajta „érettséget” a munkáltató részéről: egy olyan stratégiai szemléletet, amelyben valódi érték

²⁰ KOVÁCS Géza: i. m., 107.

²¹ DR. MÉSZÁROS: i. m., 66.

²² RÚZS MOLNÁR Krisztina: A mediáció az alternatív vitamegoldás rendszerében, különös tekintettel munkajogi szerepére, URL: <http://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=5977>, (Utolsó letöltés: 2017.11.19. 17:57) 66.

²³ RÚZS MOLNÁR KRISZTINA: i. m., 67.

²⁴ Rúzs Molnár Krisztina: i. m., 67.

a jó munkaerő (piaci értéke van), érték a szervezeti egység működésének hatékonysága, amiben energiavesztést, illetőleg költség-többletet jelent a konfliktus léte, és amelynek célja, hogy rugalmasan tudjon alkalmazkodni a piacon jelentkező kihívásokhoz.” A munkahelyre bevezetett mediációban olyan munkáltatói cél megvalósítása is állhat, amely az adott konfliktusokon túlmenően már a jövőbeni konfliktusok gyors, hatékony, preventív megoldásaként is elképzelhető.

2.2.2. Közvetítés és döntőbíráskodás

Döntőbíráskodásra (arbitráció) csak kollektív munkaügyi vita esetén van lehetőség és nem sorolható az egyeztető eljárások közé, mivel a felek nem tárgyalnak, hanem a döntőbíró ítéletére bízzák magukat. Fő jellemzője az eljárásnak, hogy a résztvevő felek lemondanak az ügy feletti hatalmukról akképpen, hogy döntési jogukat egy független harmadik személyre ruházzák át. Szükséges hozzá egy írásbeli alávetési nyilatkozat, amelyben felkérlik a kiválasztott döntőbírókat és döntésüket előre elfogadják és kötelezőnek tekintik. Döntőbíráskodás igénybevételének az Mt. kötelező eseteket is megfogalmaz, például az üzemi tanáccsal kapcsolatban a jóléti célú pénzeszközök felhasználása kapcsán, ha nem értenek egyet a munkáltatóval. Döntőbírókat a Szolgálat listájáról a felek közösen választanak. A döntőbíró döntése kikényszeríthető, tehát ez az eljárás avatkozik be a legdrasztikusabban a felek közötti konfliktusba. Ennek az eljárásnak különböző garanciális szabályai vannak, mégpedig főszabály szerint a tárgyalás nyilvános (de ettől a felek eltérhetnek), az ítélet hirdetés mindig nyilvános, továbbá lehetősége van arra a feleknek, hogy képviselő útján érvényesítsék érdekeiket. A döntőbíró határozata kollektív szerződéses megállapodásnak minősül.²⁵ A döntőbírói eljárás kötelező abban az esetben, ha a „munkáltató és a szakszervezet között vita keletkezik, a szakszervezet tájékoztatási jogának terjedelme, illetve a tájékoztatási jog gyakorlása tekintetében, valamint nem sikerül megállapodni a munkáltató helyiséghasználatának feltételeiben. Mindemellett ha a munkáltató és az üzemi tanács nem tud megállapodni az üzemi tanács indokolt és szükséges költségeinek mértékében, vagy az üzemi tanács az együttdöntési jogköréhez kötött munkáltatói döntéssel nem ért egyet.”²⁶

A munkahelyi konfliktusok megelőzésére és a már kialakultak kezelésére hozták létre hazánkban a Munkaügyi Közvetítői és Döntőbírói Szolgálatot. Az MKDSZ területe a kollektív munkaügyi viták voltak, melyeket a munkavállalói és munkáltatói oldal is kezdeményezhetett. Működésének fontos alapköve volt, hogy nem csak a kialakult konfliktusokat kezelte, hanem az azt megelőző helyzeteket is.

Az MKDSZ tevékenységének továbbéléseként munkajogi érdekviták elrendezésében a későbbiekben Munkaügyi Tanácsadói és Vitarendezési Szolgálat vehető igénybe a JOGpontok projektek keretében. A szolgálat november 1-jén kezdte meg működését és tevékenysége a korábbiakhoz képest kiegészült a tanácsadással. A projekt háttér tanulmánya azt vizsgálja, hogy milyen érdekek és motivációk mozdíthatják elő egy efféle – kollektív munkaügyi érdekviták feloldására hivatott – alternatív vitarendezési szolgáltatás igénybevételét. Három lépcsőben kerülnek feltérképezésre a Szolgálat „használatát” megalapozó érvek: 1. általános (elméleti, dogmatikai) érvek; 2. a hatályos magyar munkajogi szabályozás jellegzetességeiből fakadó specifikus érvek; 3. pragmatikus érvek és motivációk. A tanulmány alapvetően elméleti jellegű, de

²⁵ DR. EÖRSI MÁTYÁS – DR. ÁBRAHÁM ZITA: *Pereskedni rossz*. Minerva Kiadó, 2003, 110.

²⁶ DR. MÉSZÁROS: i.m., 66.

gyakorlati megoldást is ad. „Az alternatív vitamegoldási rendszer (AVR) legtágabb értelemben olyan eljárások összessége, amelyek alternatívát jelentenek a főként bíróság előtti peres eljárás (és a választott bíraskodás) gyakorta lassúnak, merevnek, költségesnek és kevésbé hatékonynak bélyegzett hagyományos döntéshozatali eljárásaival szemben.” A Szolgálat előnyei közé sorolja a gyorsaságot, költséghatékonyságot, a hozzáférhetőséget, a bürokratikus szabályoktól való mentességet és a szakértelmet.²⁷ Az MTSZ „kollektív munkaügyi vitás helyzetek feloldására, és azok kialakulásának megelőzésére jött létre. Ebből következően a kollektív munkaügyi kapcsolatok szereplői, különösen a szakszervezetek, üzemi tanácsok és munkáltatók tudják igénybe venni a közreműködését.”²⁸ A szolgáltatás ingyenes és elérhető, melyet segít az a tény, hogy megyénként 6-6 munkajogi szakember és a hozzájuk tartozó általános szakértői gárda segíti a felek közötti érdekviták megoldását.²⁹

2.2.3. Munkaügyi per

„A harmadik fél bevonása nálunk általában „hivatalos utat” jelent. Az egyik ilyen lehetőség a munkaügyi hatóság értesítése. A megyei kormányhivatalok szakigazgatási szerveként működő munkaügyi felügyelőségek – a munkaviszony megszüntetésének jogszerűsége és a kártérítési ügyek kivételével – lényegében minden munkajogi szabály betartását ellenőrizhetik, jogsértés észlelése esetén pedig akár 20 millió forintos munkaügyi bíróságot szabhatnak ki a szabályszegő munkáltatóra.”³⁰ A munkaügyi hatóság hivatalból indít eljárást, viszont a panaszok bejelentése, amely akár névtelen is lehet, segítségükre szolgál. A névtelen panaszoknál viszont fontos, hogy a munkáltató neve és székhelye, valamint a feltételezett jogsértés a bejelentésből megállapítható legyen. Ha viszont a jogsértésből a panaszos fél anyagi kára keletkezett és ennek ellentételezését kívánja, a megyei szinten működő közigazgatási és munkaügyi bírósághoz kell fordulnia.³¹

A munkajogi igény a Munka Törvénykönyve szerint a munkavállaló és a munkáltató a munkaviszonyból vagy az e törvényből származó, a szakszervezet, az üzemi tanács az e törvényből vagy kollektív szerződésből, vagy üzemi megállapodásból származó igénye, amelyet bíróság előtt érvényesíthet.³²

A Pp. XXIII. fejezetének megfelelően a munkaügyi per a munkajogi igény érvényesítésével kapcsolatos, továbbá a közalkalmazotti, kormányzati szolgálati, állami szolgálati és közszolgálati, a szolgálati és a munkavégzési kötelezettséggel járó szövetkezeti tagsági jogviszonyból (a továbbiakban: munkaviszony) származó per.³³

²⁷ DR. HABIL. KUN Attila: Érdekek és motivációk a Munkaügyi Tanácsadói és Vitarendezési Szolgálat működtetéséhez: URL: http://jogpontok.hu/download/vitarendezezes_erdekek_es_motivaciok.pdf 3. (Utolsó letöltés: 2017.11.19. 18:06)

²⁸ <http://jogaszvilag.hu/rovatok/cegvilag/ingyenes-vitarendezezo-szolgaltatas-indult> (Utolsó letöltés: 2017.11.19. 18:06)

²⁹ <http://www.hirado.hu/2016/10/18/elindul-a-munkaugyi-tanacsado-es-vitarendezezo-szolgaltat/> (Utolsó letöltés: 2017.11.19. 18:07)

³⁰ DR. KÁRTYÁS Gábor: Mi jöhet a munkaügyi per előtt? URL: <http://ado.hu/rovatok/munkaugyek/mi-johet-a-munkaugyi-per-elott> (Utolsó letöltés: 2017. 11. 19. 18:07)

³¹ DR. KÁRTYÁS Gábor: Mi jöhet a munkaügyi per előtt? URL: <http://ado.hu/rovatok/munkaugyek/mi-johet-a-munkaugyi-per-elott> (Utolsó letöltés: 2017. 11. 19. 18:07)

³² Mt. 285. § (1)

³³ Pp. 349. § (1)

Ezekben a perekben első fokon a törvényszék székhelyén működő közigazgatási és munkaügyi bíróságok járnak el, másodfokon pedig rendesbíróságok.

A megkérdozettek 95 százaléknak volt már munkahelyi konfliktusa, viszont csak 1 százalékuk indított emiatt munkaügyi pert. Ennek oka 19,7 százalékban a magas perköltség és 36,8 százalékban az eljárás hosszú időtartama. Ha a két szám még teljes egészében fedi is egymást, akkor is a munkavállalók jelentős része a konfliktusok körülményessége miatt nem indít pert. A munkaügyi bíróságokon kezdeményezett munkaügyi perek száma 2016-ban 13 477.^{34 35} Nyilván a két adatot összevetni csak hozzávetőlegesen lehet, de azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a kialakult munkahelyi konfliktusok csak nagyon kis része jut el a bíróságra.

2.3. Az egyes külső konfliktusfeloldások előnyei és hátrányai

Az alábbiakban a munkaügyi viták kezelésének peres, ill. alternatív megoldási módjai között fogok különbséget tenni.

- A munkavállalónak a jogsérelem orvoslása és anyagi ellentételezés érvényesítése miatt a megyei szinten működő Közigazgatási és Munkaügyi Bírósághoz kell fordulnia. A peres eljárás hátránya az, hogy időigényes, akár az elsőfokú tárgyalás is évekig eltarthat, hiszen az első tárgyalás kitézése is 5-6 hónapot vesz igénybe.³⁶ Az alternatív megoldások előnye ezzel szemben az, hogy a közvetítő illetve döntőbíró már a felkérés után 48 órán belül megkezdheti az eljárást, ami már a 3-4. alkalom után be is fejeződhet, tehát mindenképpen sokkal gyorsabban lezárul, mint egy munkaügyi per.
- A költségek az eljárás alatt a felet terhelik, és elvesztessége esetén ezt az összeget el is veszíti. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a munkavállalók költségének minimalizása céljából, illetve annak elkerülése végett, hogy a munkavállaló az esetleges költségesség miatt ne indítson munkaügyi pert, a jogalkotó bevezette a munkavállalói költségkedvezményt, amely a munkavállalók perindítási költségeit hivatott mérsékelni. Ennek feltétele, hogy a munkavállaló távolléti díja ne haladja meg a munkavállalói költségkedvezmény megállapításáról és érvényesítésének szabályairól szóló 73/2009. (XII. 22.) IRM rendeletben meghatározott összeget. Ekkor a munkavállalót a keresetlevél előterjesztésétől kezdve, a per egész tartamára, valamint a végrehajtási eljárásra is kiterjedően teljes költségmentesség illeti meg.” A munkaügyi perrel összehasonlításban az alternatív megoldások költségkímélőbbek a költségkedvezménnyel nem érintettek esetében. „Csak a közvetítő/döntőbíró tiszteletdíja, egyéb igazolható költségei jöhetnek számításba, amelyben a felekkel közösen egyezik meg, és amelyet a felek akár fele-fele arányban is állhatnak.”^{37 38}

A döntés a bírósági eljárásnál értelemszerűen a bíróságot illeti meg, tehát a perben lesz győztes és vesztes, s ez esetben a konfliktus a két fél között nem kerül feloldásra, a béke nem áll helyre.³⁹ A peres eljárással szembeni legfontosabb előnye az alternatív vitarendezésnek, hogy a felek közötti

³⁴ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zjb001.html (Utolsó letöltés: 2017.11.19. 18:15)

³⁵ A Központi Statisztikai Hivatal honlapján jelenleg ez a legfrissebb elérhető adat.

³⁶ Ennek az időtartama aktuálisan az ügyek számának csökkenése miatt jelenleg csökken.

³⁷ KÁNTOR Raimund: A munkaügyi konfliktusok kezelése. In: *Pro Scientia Aranyérmesek VII. Konferenciája* Gödöllő, 2004, 96.

³⁸ Jelenleg az MTVSZ esetében ezen költség nem merül fel, mivel a program Európai Unió támogatásból finanszírozott.

³⁹ KÁNTOR: i. m., 96.

konfliktus feloldódik, hiszen a megállapodás a felek közötti megegyezésre támaszkodva jön létre, a kompromisszumban nincsen nyertes és vesztes fél, tehát kapcsolatuk a jövőben helyreállítható.

3. A sikertelen konfliktusfeloldás

A sikertelen konfliktusfeloldásnak számos nem kívánatos következménye lehet. Az alábbi felmérés alapján a munkavállalókat különböző módon súlytotta a konfliktus kezelésének hiánya, illetve a hatalmi erővel történő konfliktusfeloldás.⁴⁰ Ebben az esetben a felek közötti probléma nem közös megoldással, hanem munkáltatói utasítással oldódik meg. Ez a fajta kezelés a munkáltatónak egyszerű, és az adott esetben hatékonynak tűnhet, abból a szempontból, hogy ellenvetésre nem kell időt „pazarolni”. Így azonban nem csak hogy a konfliktust nem sikerült megoldani és a munkáltatónak a szervezeti hatékonyságot növelni, hanem a két fél közötti viszony megromlik, amely gyakran helyre nem hozható következményekkel jár. A munkavállaló a továbbiakban nem lesz motivált a szervezet célját szolgálni, ötleteit, észrevételeit kisebb eséllyel fogja a munkáltató tudomására hozni és teljesítményét is negatívan befolyásolhatja. Arról nem is beszélve, hogy nem csak, hogy jobb, de akár ugyanolyan szintű állásajánlatot is el fog fogadni. A konfliktusok hatalmi megoldásánál azonban nem mindig merül ki a munkáltatói „büntetés”, annak gyakran egyéb következményei is lehetnek. Az általam végzett felmérés alapján készített fenti ábrából (1. ábra) láthatjuk, hogy egy-egy konfliktusból miképpen kerülhetnek ki vesztesen a munkavállalók.

A konfliktusok hatása a munkavállalókra	A válaszadók aránya (%)
Kevesebb prémiumot kaptam, mint a többiek	4,8
Béremeléselem elmaradt, vagy alacsonyabb fizetést kaptam	4,8
Munkaidőmről percre pontosan el kellett számolnom	6,3
Más munkakörbe helyeztek	9,5
Nem mehettem szabadságra	12,7
Anyagi hátrány ért	6,3
Fenyegettek	11,1
Áttettek másik műszakba	3,2
Jutalmazásom elmaradt	9,5
Nem engedtek tanulni	12,7
Fizetésemet visszatartották	0
Rendkívüli felmondással fenyegettek	6,3
Lejártattak, megrágalmaztak, vagy egyéb erkölcsi hátrány ért	31,7
Munkaviszonyomat megszüntették	1,6
Munkaviszonyomat közös megegyezéssel szüntettük meg	9,5
A munkahelyi légkör megromlása miatt én magam mondtam fel	23,8
Egyéb: Motiváció csökkenése, Rossz munkahelyi légkör, Több konfliktus, Bizalom elvesztése, Kommunikációs problémák	20,6

(1. ábra)
/Az általam végzett felmérés alapján/

3.1. Fluktuáció

„A fluktuáció latin eredetű kifejezés, jelentése ingadozás, hullámozás, lebegés. A humán menedzsment területén a fluktuáció alatt a munkaerő vándorlását, a dolgozók munkahely-változtatását, a munkahely elhagyását értjük. A fluktuáció az adott időszakon belül a vállalatnál a megszűnt munkaviszonyok száma, illetve azt mutató százalékos arányban kifejezett érték. A fluktuáció humán menedzsment egyik fontos teljesítménymutatója.”⁴¹

A fluktuáció túlzott növekedése egyfajta mutatója lehet a gyakori munkahelyi konfliktusoknak. Ahogy a fluktuáció nő, hosszútávon úgy csökken a szervezet hatékony és eredményes működése.

⁴⁰ TÓTH Ferenc: Munkahelyi, munkaügyi konfliktusok és viták, megelőzésük, megoldásuk eszközei – Ahogy a munkavállalók látják. In: Koltay Jenő (szerk): *A munkaügyi kapcsolatok rendszere és a munkavállalók helyzete*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2000, 149.

⁴¹ DIHEN Lajosné: A fluktuáció fogalma, hatása - 1. rész, 2016, URL: <http://www.munkajog.hu/rovatok/napi-hr/a-fluktuacio-fogalma-hatasa-1-resz> (Utolsó letöltés: 2016.09.07.)

Van azonban a fluktuációnak egy olyan optimális szintje, amikor még beszélhetünk szükségszerű munkaerő vándorlásról.

Ha a fluktuáció mértéke az optimálisnál alacsonyabb, a munkavállalók habár valószínűleg jól érzik magukat, és mind a vezetőséggel, mind pedig a fizetésükkel elégedettek, mivel nincs munkaerőcsere, a külső ingerek megszűnnek, amely gyakran a fejlődés hiányát hozhatja magával. Ez a megtorpanás viszont nem csak a cég, hanem a munkavállaló számára sem előnyös, hiszen tőle is megvonhatja az előrejutás, a szakmai fejlődés lehetőségét. Az a helyzet gyakran előfordulhat, hogy a munkavállalók átlagéletkora magas, és a nyugdíjas korhoz közelítő munkavállalók már nem gyakran és nem könnyen váltanak munkahelyet. Ettől viszont az még korántsem biztos, hogy a munkakörülmények megfelelőek. A konfliktusok ugyanúgy fennállhatnak, viszont a nyugdíjazásig való rövid időre tekintettel a munkavállalók inkább a csendes visszavonulást választják. Ellenpélda erre a Google, melyet a világ legjobb munkahelyeként tartanak számon, itt természetesen nagyon alacsony fluktuációs rátáról beszélhetünk.

Magas fluktuáció sem jelent feltétlenül problémát, hiszen a fiatal munkavállalók rugalmasabbak, és mivel érzelmileg még nem volt idejük erősen kötődni a céghez, egy nagyobb jövedelem, vagy akár a lakóhelyhez való közelség miatt is cserélhetnek munkát. A statisztikák tehát nem mutatnak fekete-fehér képet a munkahelyi konfliktusokról, azt mégse felejtjük el, hogy általában több a főszabály, mint a kivétel. Tehát ha a fluktuáció magas, nem elég azt magyarázni, tenni kell annak optimális szintre hozásáért.

A fluktuáció okainak vizsgálatakor azonban tisztáznunk kell, hogy az önkéntes, vagyis a munkavállaló által kezdeményezett, és a nem önkéntes, tehát a szervezet által kezdeményezett kilépés is a fluktuációs statisztika részét képezi. Az önkéntes kilépésen belül ugyanakkor megkülönböztetünk funkcionális és diszfunkcionális kilépést. Funkcionális fluktuáció esetén az a munkavállaló távozik a szervezetből, akinek a szakmai tudása pótolható, teljesítménye nem számottevő. Diszfunkcionális munkaerő vándorlásról beszélünk akkor, amikor egy kulcspotenciális képességgel rendelkező munkavállaló hagyja el a szervezetet.⁴² A kiváló teljesítményt nyújtó munkavállaló távozása az, ami a cégnek a legnagyobb veszteséget okozza, (habár a mutatókban ugyanúgy fog jelentkezni, mint egy alacsonyan teljesítő munkavállaló távozása) és munkahely változtatása sem feltétlenül róható fel a cégnek, legfőbb oka lehet a karrierigény jelentkezése. Eszerint beszélhetünk megelőzhető és nem megelőzhető diszfunkcionális kilépésről. Megelőzhetőek azok a kilépések, amelyek a szervezet által orvosolható problémák megoldásával visszaszoríthatóak, illetve meg is szüntethetőek. „Például, amikor a munkavállaló azért akar váltani, mert hasonló profilú cégnél jobbak a munkakörülmények, akkor ez egy olyan tényező, amin tud változtatni a cég, ha akar, és megelőzhető az elvándorlás”⁴³ Nem megelőzhető diszfunkcionális elvándorlás az, amelynek a cég nem tudja elejét venni, az nem a szervezeti struktúráján vagy munkakörülményeken múlik. Ilyen eset például az, amikor a munkavállaló úgy dönt, hogy másik országba költözik vagy egészségügyi problémái miatt vált, ez ellen a menedzsment már nem tud tenni.⁴⁴

⁴² DAJNOKI Krisztina- FENYVES Veronika: Fluktuációs sajátosságok feltárása egy multinacionális szervezet példáján keresztül. *Humán innovációs szemle*, 2014/1-2., 8.

⁴³ DAJNOKI- FENYVES: i. m., 10.

⁴⁴ DAJNOKI- FENYVES: i. m., 10.

Ezekon kívül beszélnünk kell arról is, hogy a különböző cégtevékenységekhez kötődően különbözőképpen alakulhat a fluktuáció. „Egy gyári munkás kisebb fizetés növekedésért is könnyebben változtat munkahelyet, mivel a munka és a munkakörülmények minden üzemben hasonlóak, és egy alacsonyabb fizetési színvonalnál néhány ezer forint különbség is sokat számít a megélhetési költségek fedezésében. A pénzügyi szakember esetében már más tényezőknek is fontos szerepe van, nem mindegy, hogy milyen az iroda, a kollégák, a főnök, a lakhelytől való távolság, a munkaidő-beosztás, a munkakörülmények stb.”⁴⁵

A fluktuáció vesztesége mellett az anyagi költségei korántsem elhanyagolhatóak. Költséget jelent mind az elbocsátás, mind pedig az új munkaerő megtalálása, kiválasztása, betanítása és beillesztése. „Tehát általánosságban elmondható, hogy olcsóbb a meglévő munkaerőt megtartani, mint a kilépő helyett új munkaerőt keresni, betanítani, beilleszteni, vagyis a fluktuációból eredő költségeket fizetni.”⁴⁶

A fluktuáció negatív hatása nemcsak a pénzügyi veszteségekben merül ki. A távozó munkavállaló a szervezettel kapcsolatos tudását nehéz pótolni, s annak megtörténtéig hiánya fennakadást okozhat a szervezeti munkában, arról nem is beszélve, hogy a munkavállaló a régi cégnél megszerzett tudását akár konkurens cégnél is kamatoztathatja, így azok akár versenyelőnybe is kerülhetnek. A szervezeti munkában való ideiglenes hiányt a hasonló munkakörben dolgozó munkatársak töltik ki, mindamelllett ők tanítják be az új munkavállalót is, amely a teljesítési folyamatok lassulását vonzza magával és a munkacsoportokban feszültséget eredményezhet. Természetesen pozitív hatása is lehet egy-egy munkavállaló távozásának, ha a teljesítménye, a munkacsoporttal való együttműködése gyenge volt, vagy esetleg a motiváltság hiánya miatt a munkahelyi környezetre is rossz hatással volt. Ez esetben az újonnan felvett munkavállaló új tudást és szemléletet hozhat a munkavállalói környezetbe.⁴⁷

Ahhoz, hogy a fluktuációt megelőzzük, tudni kell, hogy a munkavállaló miért dönt úgy, hogy elhagyja a szervezetet. Az okokat „szervezeti felépítésben, a vállalati környezetben, a hierarchikus kapcsolatokban, menedzsment személetben vagy éppen a konkurens vállalatok elemzésében kell keresni.”⁴⁸ A fluktuáció megelőzésének alapvető sarokpontjai közé tartozik a megfelelő kiválasztási folyamat, a munkavállaló szervezetbe való beillesztése, információk átadása és munkájának folyamatos figyelemmel kísérése. Mindezek mellett folyamatosan figyelni kell a szervezetet elhagyó munkavállalók reakcióit, és pontos tervet készíteni a fluktuáció csökkentése céljából. Először is fel kell mérni a fluktuáció nagyságának mértékét, és ha az az optimális szinttől eltér, meg kell határozni, hogy milyen irányba kell a statisztikai adatokat elmozdítani. Ha a cél meghatározása meg van, fel kell mérni, hogy a szervezet mennyit kíván a fluktuáció csökkentésére költeni, és mely célcsoportok az érintettek (életkor, munkakör, beosztás, szakterület, stb.) A következő lépést maga a célcsoport fogja meghatározni, hiszen annak igényei szabják meg a fluktuáció felszámolásának irányát. Erre szolgálhatnak különböző vizsgálati eszközök, például munkatársi elégedettség felmérése, exit interjúk, a kilépők és a kilépési helyzetek jellemzőinek statisztikai feldolgozása, workshopok, stb. Ha minden szükséges információt sikerült

⁴⁵ DIHEN: i. m.

⁴⁶ DIHEN: i.m.

⁴⁷ http://www.fluktuacio.hu/a_fluktuacio_kovetkezmenyei (Utolsó letöltés: 2017. 11. 19. 18:23)

⁴⁸ DAJNOKI–FENYVES: i. m., 4.

összegyűjtenünk a fluktuáció okainak meghatározása végett, akcióterveket kell kidolgozni a fluktuáció okainak felszámolására, illetve a következményeinek kezelésére, orvoslására. Ebben segítségünkre lehet a HR rendszerek fejlesztése vagy a belső kommunikáció javítása. Az akcióterv végrehajtásával azonban nem szűnik meg a fluktuációval kapcsolatos tennivalónk, hiszen a folyamatos monitoring, illetve a munkavállalói visszacsatolás által az akcióterv folyamatos felülvizsgálata szükséges.

4. Konklúzió

Kutatásom során egyértelművé vált számomra, hogy a munkahelyi konfliktusok hihetetlenül sokrétűek lehetnek, viszont rendezésükhöz, ill. a helyzet stabilizálásához vezető út nem olyan göröngyös és félelmetes, mint amilyennek első ránézésre tűnik.

A konfliktusok feloldásának problémáját az adja, hogy ez esetben a jogalkalmazói szint oly módon differenciált, hogy a munkáltatói és munkavállalói oldal hierarchikusan van jelen. Amíg viszont a hierarchiában magasabb szinten lévő munkáltató a problémát nem kívánja kezelni, a munkavállalói réteg mit sem tehet.

Hiszen miért is nem fordulnak a munkavállalók szakszervezetekhez. A választ valószínűleg mindannyian jól tudjuk. A munkavállaló olyan alávetett helyzetben van, amelyből a jogszabályi előnyök biztosítása ellenére sem képes kilépni.

A munkahelyeken uralkodó elv, hogy hallgass, tűrj, legfőképp ha idős vagy, nő vagy, beteg vagy, családos vagy, mert ha nem így teszel, kirúgnak. Ha pedig kirúgnak, visszavenni már nem kötelesek, még akkor sem, ha egy esetleges munkaügyi perből nyertes félként kerülsz ki, a helyedre találnak mást, és az, hogy a konfliktus így ért véget, már senkit sem érdekel. A munkavállalók emiatt a már eleve eldőlt helyzet miatt nem is próbálnak szakszervezethez fordulni, vagy egyéb vitarendezési eszközt javasolni. Azonban evidens, hogy a munkáltatónak nem célja az, hogy a döntéseit vagy hozzáállását megkérdőjelezzék, így a probléma megoldása a jogalkotóra marad.

Hogyan lehetne tehát mindezt orvosolni? Első lépésként mindenképpen a szakszervezetek újjáélesztését kellene célul kitűzni, és mivel a továbbképzéseken való részvétel a munkavállalók életének része, ilyen kereteken belül ismertetni a munkahelyi konfliktusok feloldásának módszereit, átfogó ismereteket közölni a szakszervezetekről és az alternatív vitarendezésről, illetve ösztönözni a szakszervezetekhez való csatlakozást. Ez nem kíván átfogó jogalkotói szabályozást.

Azonban az már annál inkább, hogy az elbocsátások, illetve felmondások előtt érdekegyeztetés történjen. Ezzel a módszerrel ugyanis ki lehetne szűrni a nepotista érveken alapuló, vagy esetleg érv nélküli felmondásokat, és nem utolsósorban ezzel valóban lehetne kezelni a kialakult konfliktusok jelentős részét, továbbá a munkáltató visszacsatolást kap a szervezeti rendszer működéséről, hiszen míg a munkavállaló a sérelmének ad hangot, a munkáltató számára ez egy hasznos információ a szervezet jövőbeli struktúrájának kialakításához.

A magyar jogrendszer korántsem katasztrofális, azonban a jogszabályok által kínált lehetőségek kihasználatlanok és ez a helyzet megszilárdulni látszik. Ezt tehát a jogalkotónak kell realizálni és megadni a kezdő lökést a jogalkalmazók számára.

/Lektorálta: Dr. Mészáros sándor/

Abstract:

The current study analyzes the possible prevention means against credit card fraud. With the development of information technology there are many convenient ways to use credit cards as a payment method in the cyberspace but the risks of being victimized by fraudulent conducts also elevated. The offenders find newer and newer ways to get the personal and credit card data from victims and after that they can cause financial damage.

There are legal and non legal means against credit card fraud. The most important legal mean is the statutory provisions of the Criminal Code (Act C of 2012) related to credit card crimes. The study aims to give suggestions to improve the regulation of these crimes. Non legal means may consist of education of clients, increasing security of credit cards and online payment solutions, monitoring of the clients payment and so on. With the exploration of the prevention means we may reduce the numbers of credit cards in the future.

Key words: credit card fraud, prevention, cybercrime.

1. Bevezetés

A készpénz-helyettesítő fizetési eszközök (köztük elsősorban a bankkártyák) használata az emberek hétköznapijában folyamatosan növekszik. Emellett azt is érdemes kiemelni, hogy az internetes pénzügyi tranzakciók is elterjedőbe vannak. Virtuális jelennek meg (paypal, bitcoin) melyek jogi helyzete nem teljesen tisztázódott. A technikai fejlődés egyrészt kényelmesebbé teszi számunkra a pénzügyi szolgáltatások lebonyolítását, másrészt egy új színteret nyitnak a bűnözők számára, hogy ezekkel visszaélhessenek.

A bankkártyával kapcsolatos bűncselekmények irányulhatnak az ügyfelek, illetve a bankok megtévesztésére (csalás jellegű deliktumok), az ügyfél személyes adatainak megszerzésére (visszaélés jellegű deliktumok), és az ügyfél tulajdona ellen (lopás jellegű deliktumok).

A tanulmány célja az ilyen jellegű bűncselekményeket feltérképezni, és prevenció eszközeit kidolgozni a bűnelkövetők ellen. A bűnözés elleni küzdelemnek vannak jogi és nem jogi eszközei, amelyek csak együttesen kell, tudják visszaszorítani a bűnözést.

2. A bankkártya csalás fogalma, dogmatikai felosztásai

A „bankkártya csalás” (credit card fraud) egy kriminológiai gyűjtőfogalom, mely magába foglal valamennyi bankkártyával kapcsolatos deliktumot. A magyar Büntető Törvénykönyvben szereplő bűncselekmények közül ide tartozik a:

- készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása és elősegítése,

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-III-IV.-PTE-110. Kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának Támogatásával készült.

- készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés,
- információs rendszer útján elkövetett csalás,

Többféleképpen lehet őket kategorizálni. Az első felosztás szerint megkülönböztetünk megtévesztő jellegű és visszaélésszerű bűncselekményeket. Az előbbihez tartozik a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása és a információs rendszer útján elkövetett csalás, utóbbihoz pedig a készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés és a bankkártyára történő lopás. Az alábbi ábra ezt a felosztást szemlélteti:

Másik felosztás szerint megkülönböztetünk anyagi kárt okozó és magatartás deliktumokat. Előbbihez sorolandó a bankkártyára történő lopás és az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás, utóbbihoz pedig a készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés és a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása.

A fenti bűncselekmények jogtárgysérelmet nézve tekinthetők gazdasági illetve vagyoni elleni bűncselekménynek egyaránt. Gazdasági deliktumnak (mint ahogy a korábbi Büntető Törvénykönyvünk is az 1978. évi IV. törvény) azért, mert sértik a készpénz-helyettesítő fizetési eszközök zavartalan forgalmát, amely makro szinten nem tesz jót a gazdaságnak. Vagyoni elleni deliktumnak azért, mert az egyének szintjén is gyakran vagyoni kárt okoznak, vagyoni viszonyokat sértenek a bűnelkövetők.²

Amennyiben bankkártya csalások online térben történik vagy információ technológiás eszköz felhasználásával az ún. kiberbűncselekmények (cyber crime) kategóriájába is be lehet őket sorolni, mint ahogy teszi ezt P.W. Singer és Allan Friedman is. Kiberbűnözés körébe tartozik minden olyan deliktum, amelynél az elkövetők digitális eszközöket alkalmaznak, hogy kifejtsenek illegális tevékenységeket, és lopjanak.³ J.P. Cross a bankkártyával bűncselekményeket a személyazonosság-

² Rosta Andrea: Vagyoni elleni bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest. 2016. 423. o.

³ P.W. Singer – Allan Friedman: Cybersecurity and cyberwar. What everyone needs to know. Oxford University Press, New York. 2014. (elektronikus könyv)

lopás (identity theft) körébe vonja.⁴ Parti Katalin és Kiss Tibor csoportosítása szerint vagyoni elleni informatikai bűncselekmények közé (virtuális tulajdont sértő deliktumok) közé lehet őket sorolni. Az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás a számítástechnikai rendszer integritása elleni vagy más néven a hálózat-bűncselekmények közé tartozik.⁵

Újabb és újabb *elkövetési módokra* találhatunk példát a gyakorlatban:

- gyakori, hogy az elkövetők, bank-automaták (ATM) nyílására felszerelt ún. skimmerekkel (miniatűr adatrögzítő eszközökkel) szerzik meg a bankkártya adatainkat. A skimmer eszközök kinézetre az ATM részeit képezik, általában egy kártyaolvasóval, és egy usb-bemenettel vannak felszerelve. A gyanútlan ATM-felhasználó már azzal, hogy beteszi a bankkártyáját a skimmer eszköz nyílásába, már meg is adta annak adatait a bűnelkövetőnek. A PIN kód megszerzéséhez általában miniatűr kamerákat szoktak felszerelni, vagy a skimmer eszközre, vagy pedig az ATM-re, amely a billentyűzetre néz. Újabbban 3D nyomtatóval készített billentyűzeteket is gyártanak, hogy ezzel az eszközzel PIN kódokat megszerezzenek. Miután a felhasználó eltávozott az ATM-től, a bűnelkövető csak leszereli a skimmer eszközt, hazaviszi, ráköti egy számítógépre egy usb-kábellel és lementi a bankkártya adatainkat, a PIN kóddal együtt.
- A technika fejlődésének eredményeként ma már egyre kényelmesebb fizetési megoldásokkal találkozhatunk, erre egyik példa a paypass kártya. Paypass kártyával történő fizetés esetén már érintés nélkül is tudunk fizetni, azzal, hogy csak oda tartjuk kártyánkat a POS terminálhoz, és a két eszköz rádiófrekvenciás jelek útján kommunikál egymással. A bűnelkövetők ezeket a rádiófrekvenciás jeleket képesek rögzíteni újabb skimmer eszközökkel. Az ilyen módon szerzett adatokkal vagy az interneten vásárolnak, vagy pedig a paypass kártyát zsebtolvajokkal lopatják el.⁶
- Az interneten keresztül történő fizetés esetén minden bankkártya adatot meg kell adni (a kártyán szereplő név, kártyaszám, lejárat, biztonsági kód) így a kiberbűnözők is igyekeznek megszerezni ezeket az adatokat a hálózaton átmenő adatok kifürkészésével, célzott szerverek feltörésével.⁷

3. Esettanulmány

A bankkártya csalások megtévesztő erejére jó példa a következő jogeset. Az áldozattal általam készített interjú szerint az ügy története a következő:

Az elkövető felhívta telefonon az áldozatot egy telefonos szolgáltató nevében, hogy nyert egy iPhone 7-es készüléket, illetve 150 ezer Forint készpénzt. A nyeremény apropója az volt, hogy kisorsolták ezredik előfizetőként. A bűnelkövető felhívta a figyelmet arra, hogy a beszélgetést telefonon rögzítik, és külön kérte, hogy semmilyen személyes adatot ne adjon meg számára. Az elkövető felsorolta az összes, hogy milyen színű készülékek közül választhat, és megegyeztek, hogy

⁴ J.P. Cross: Identity theft protection. How to prevent identity theft and credit card fraud. LCPublish, New York, 2014. (elektronikus könyv)

⁵ Parti Katalin – Kiss Tibor: Informatikai bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest. 2016. 495-497. o.

⁶ Nagy Zoltán: Pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Tóth Mihály – Nagy Zoltán (szerk.): *Magyar Büntetőjog Különös rész.* Osiris Kiadó, Budapest. 2014. 501-502. o.

⁷ Nagy: i. m. 502. o.

a pécsi mobilszolgáltató szaküzletben majd azt átvehető lesz jövőhéten. Megkérdezte az áldozatot, hogy most akarja-e átvenni a készpénz nyereségét egy automatán keresztül, vagy később elektronikus úton kéri-e, de felhívta a figyelmet, hogy az utóbbi jóval lassabb, így az előbbit ajánlja. Végül az áldozat úgy döntött, hogy automatán keresztül veszi fel a készpénzt, el is ment egy közeli automatához, miközben végig vonalban volt az elkövetővel. Ezt követően az elkövető közölte az áldozattal, hogy most feltöltjük az egyenlegét egy nyereségkóddal. Az automatánál az áldozat kiválasztotta az univerzális feltöltés menüpontot, és mivel csak a nyereség lebegett a szeme előtt, nem vette észre, hogy valójában nem nyereségkódot üt be, hanem egy telefonszámot. Feltehetőleg a szám vagy az elkövetőé vagy annak közeli rokoné volt, amelyet 15 ezer Forintosokkal töltött fel az áldozat egymás után többször. Szerencsére a bank észlelte a gyanús tranzakciókat, és 90 ezer Forint egyenlegfeltöltést követően zárta az ügyfél számláját, így megelőzve a nagyobb (150 ezer Forint) károkozást. A bank egyébként többször megpróbálta elérni telefonon az áldozatot, de mivel végig vonalban volt az elkövetővel, így csak azután sikerült őt elérni, mikor befejezték a beszélgetést. A feltöltéseket követően az elkövető kérte az áldozattól, hogy ossza meg a tranzakciós bizonylatok végén szereplő sorszámozatot, amelyekkel, majd jövőhéten majd át tudja venni jövőhéten az iPhone 7-es készüléket. Valószínűleg ez már csak a színjáték része volt, mert ezekből az adatokkal elméletileg nem lehet visszaélni, de biztonság kedvéért később az ügyfél új bankkártyát kérelmezett. A telefonbeszélgetés végén az elkövető kérte az áldozattól, hogy semmisítse meg a bizonylatokat.

Viktimológiai szempontból érdekes az ügy. Az áldozat 26 éves férfi volt, egyetemi végzettséggel. Ismert korábban bankkártya csalással kapcsolatos ügyeket, és a telefonbeszélgetés során végig figyelte arra, hogy ne adjon meg bankszámlaszámot, azonosítót, bankkártyaszámot, vagy PIN kódot. A védelmi mechanizmusa itt véget ért, és mivel az elkövető megnyugtatta, hogy nem is kérnek tőle semmilyen személyes adatot (vagyis nem válhat áldozattá) ezt követően csak a nyereségjáték lebegett a szeme előtt, és átváltott teljesen vezérelhető, autópilóta módba-

A bűncselekmény feltehetően a látencia része fog maradni, mivel az áldozat a tanulmány lezárásáig nem kívánt feljelentést tenni. A döntését azzal indokolta, hogy relatíve kicsi a kára, fél attól, hogy a büntetőeljárással lenéznek amiatt, hogy megtévesztették és nem bízik abban, hogy elkapják az elkövetőt a közeljövőben. Ez az eset is mutatja a bankkártya csalások illetve a számítógépes bűnözés egyik lényegi elemét, a bűncselekmények rejtve vagy szürke zónában maradását. A látencia fő okai a bűncselekményeknél az alacsony kárérték, és a sértetti közrehatás.⁸

4. A bankkártyacsalások gazdasági veszélyei világszerte

A világ pénzügyi rendszerét elemző Nilson Report 2017 októberében kiadott jelentésében⁹ kimutatta, hogy bankkártya csalások világszerte összesen 22.8 milliárd dollár kárt okoztak 2016-ban, amely 4.4%-os emelkedést hozott. Ez a statisztika magába foglalja a bűnelkövetők által okozott károkat a:

- bankkártya kibocsátóknak;
- bankkártya tranzakciót lebonyolító kereskedőknek;
- bankautomatát üzemeltetőknak;

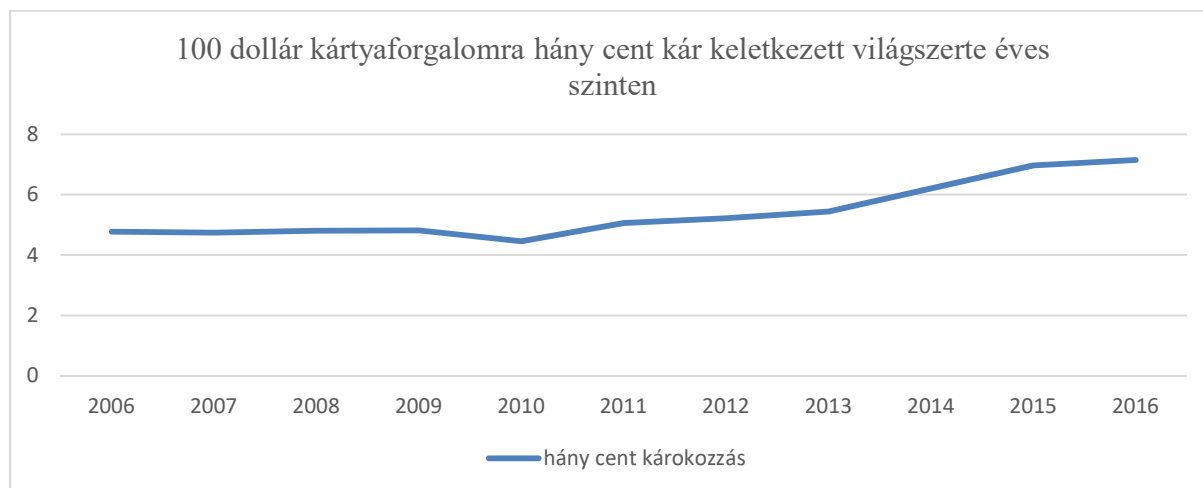
⁸ Parti – Kiss: i. m. 502-503. o.

⁹ The Nilson Report 2017 october / issue 1118. HSN Consultants Inc. 2017. 1. o.

- bankkártyatulajdonosoknak.

2015-ben ez a szám 21.84 milliárd dollár volt, amely 2014-hez képest még szignifikánsabb, 20,6%-os emelkedés volt.

Az alábbi diagram¹⁰ azt mutatja, hogy 100 dollár kártyaforgalomra, hány cent kár jutott éves szinten világszerte:

4. A bankkártyacsalások prevenciósi eszközei

4.1. A bűnmegelőzés nem jogi eszközei

A bűnmegelőzés lehetséges eszközeit tekintve megkülönböztetünk jogi és nem jogi eszközöket. Nem jogi eszközök középpontjában az oktatás és a tájékoztatás áll. A potenciális áldozatokat, az ügyfeleket folyamatosan tájékoztatni kellene minden kommunikációs csatornán a legújabb elkövetési módokról. Az informálás feladata megoszlik a bankok, a rendőrség, és a média között.

Fontos, hogy ne csak magáról a bűncselekményről szóljanak a hírek, hanem arról is, hogy milyen módon lehet őket megelőzni.

Pár bűnmegelőzési javaslat:

- lehetőség szerint mindig ugyanannál a megszokott vagy ismert típusú bank-automatát vegyünk fel készpénzt.
- Biztonságosabb, ha olyan bank-automatát veszünk igénybe, amelyik épületben vagy banki előtérben található.
- Ha a készülék váratlan és indokolatlan „hibajelenséget” produkál a bank-automata megadott telefonszámon üzemeltetővel, a bankkal, a rendőrséggel lépünk kapcsolatba!
- Hibajelenség esetén óvakodni kell az idegen látszólag jó szándékú segítőkész emberektől, a bankkártyát, illetve a PIN kódot átadni még véletlenül sem szabad, kizárólag pénzügyi dolgozótól szabad elfogadni segítséget.
- A tranzakcióról kiadott bizonylatot tegyük el!¹¹

¹⁰ The Nilson Report 2017 october / issue 1118. HSN Consultants Inc. 2017. 1-6. o.

¹¹ Jen Grondahl Lee – Gini Graham Scott: i. m. (elektronikus könyv, oldalszám nélkül).

A készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel kapcsolatban is létre lehetne hozni az Európai Unióban a Periklész programhoz hasonló akciótervet. A Periklész program keretében az EU képzéseket illetve technikai segítségnyújtást vezetett be a pénzhamisítás elleni küzdelemmel foglalkozó hatóságok számára. Így például szemináriumokat, kiküldetéseket, szakértői workshopokat, munkavállalói csereprogramokat és különféle olyan tevékenységeket finanszírozott, amelyek fejlesztették az egységes valutával foglalkozó munkatársak (pl.: rendőrök, banki munkatársak, ügyészek, bírák, stb.) szakértelmét. A képzés tartalma multidiszciplináris és transznacionális jellegű volt. Tartalma a biztonsági szempontokra, az információcserére, valamint a technikai és tudományos segítségnyújtásra is kiterjedt. Az akcióprogram keretében zajló projekteket a tagállamok illetékes hatóságai vagy a Bizottság kezdeményezhették. A workshopokkal, találkozókkal és szemináriumokkal kapcsolatban a tagállamok minden évben egy projektet terjeszthettek elő. A Bizottság az előterjesztett projektek közül a különböző kritériumok alapján választott. A projektek értékeléséért és megvalósításáért a Bizottság felelt. A 2007. január 1-je és 2013. december 31-e közötti időszakban a program végrehajtására előirányzott összeg 7 millió euró volt.¹²

4.2. A bűnmegelőzés jogi eszközei, jogfejlesztésre irányuló javaslatok

A Jogi eszközök között kiemelt szerepe van a büntetőjognak. A jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyvünk (2012. évi C. törvény) szabályozását e bűncselekményeknél érdemes lenne fejleszteni. E tanulmánynak nem célja a részletes elemzése a törvényi tényállásoknak, a neuralgikus pontokra fókuszál csak.

4.2.1. A készpénz-helyettesítési fizetési eszköz hamisításának elősegítése

A készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának az elősegítését a 2003. évi II. módosító törvény vezette be a hazai jogrendszerbe. A hatályos Büntető Törvénykönyvünk 394. szakasza szerint a tényállás a következőképpen szól

„394. § (1) Aki készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításához vagy a készpénz-helyettesítő fizetési eszközön lévő adat technikai eszközzel való rögzítéséhez szükséges anyagot, eszközt, berendezést vagy számítástechnikai programot készít, megszerez, tart, átad, forgalomba hoz, az ország területére behoz, onnan kivisz, vagy azon átszállít, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés két évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt bünszövetségben vagy üzletszerűen követik el.”

A Btk. indokolása szerint ezért maradt bent az új Büntető Törvénykönyvben is:

„A törvény fenntartja a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítését, amelynek jogi tárgya azonos a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának jogi tárgyával. A csak szándékosan megvalósítható cselekmény elkövetési magatartása a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításához szükséges anyagok, eszközök, berendezések, vagy számítástechnikai program készítése, megszerzése, tartása stb. Az elkövetési magatartások közül a kereskedés helyett az elkövetési tárgyak országba behozatala, onnan való kivitele, vagy azon való átszállítása lesz

¹² Tóth Dávid: A pénzhamisítás elleni küzdelem nemzetközi irányai. In: Koncz István – Szova Ilona: A XI. Ph.D. Konferencia előadásai. Professzorok Európai Magyarországiért Egyesület, Budapest. 2015. 95. o.

büntetendő. A szigorítás jegyében a tényállás (2) bekezdése új minősített esetként rendeli büntetni, ha a bűncselekményt bűnszövetségben vagy üzletszerűen követik el.”

A tényállás elnevezése szerint az alábbi bűncselekményt segíti elő:

„392. § (1) Aki felhasználás céljából

- a. készpénz-helyettesítő fizetési eszközt meghamisít,*
- b. hamis készpénz-helyettesítő fizetési eszközt készít, vagy*
- c. az elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszközön tárolt adatokat vagy az ahhoz kapcsolódó biztonsági elemeket technikai eszközzel rögzíti,*

vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítására irányuló előkészületet követ el, elzárással büntetendő.

(3) A külföldön kibocsátott készpénz-helyettesítő, illetve elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszköz a belföldön kibocsátott készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel azonos védelemben részesül.”

A hamisítás előkészülete és a hamisítás elősegítése két egymással konkuráló bűncselekmény¹³, amelyet el kell határolni egymástól. Az elhatárolás alapja, hogy az előkészületet csak felhasználás céljából lehet elkövetni, s ezzel szemben az elősegítésnél ez nem feltétel. Az elősegítés egy *delicta sui generis* tényállás, ahol előkészületi magatartásokat rendel büntetni a jogalkotó befejezett bűncselekményként.¹⁴

A Büntető Törvénykönyv szabályozási önellentmondása, és az elősegítés tényállásának egyik fő problémája, hogy súlyosabb a büntetési tétele (egy évig terjedő szabadságvesztés) mint az előkészületi tényállásnak (60 napig terjedő elzárás). Az elkövető a büntetőeljárásban gyakorlatilag abban lesz érdekelt, hogy egy büntetőjogilag releváns, és elméletben súlyosabb körülményt, egy célzatot, jelen esetben a felhasználás célzatát magára vállalja, hogy enyhébb büntetésben részesüljön.

Problémás továbbá a törvényi tényállás mert életszerűtlen¹⁵, hogy valaki például készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításához szükséges eszközt a felhasználás célzata nélkül készítene el. Ezt a később ismertetett statisztikák is alátámasztják.

A tényállás megszövegezése és elnevezése is önellentmondásos. Az elősegítés egy magatartás deliktum, nem feltételezi, hogy beálljon az eredmény, vagyis, hogy elő is segítse a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítását.

Ezáltal, hogy nem követel meg célzatot, és eredményt sem, meglátásom szerint jogbiztonsági szempontból is aggályosnak a tényállás. A jogalkotó túlságosan is előre hozta a büntetőjogi védelmet. Ad absurdum, aki megszerez egy nyomtatóberendezést, amely alkalmas készpénz-helyettesítő fizetési eszközök hamisítására (nyomtatáson keresztül az utánzás elkövetési

¹³ Ambrus István – Deák Zoltán: Súlyponti kérdések a bankkártyával kapcsolatos bűncselekmények köréből. In: Belügyi szemle, a Belügyminisztérium szakmai tudományos folyóirata. 2011/2. 93. o.

¹⁴ Gál István László: A készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel kapcsolatos bűncselekmények. In: Evilág - az információs társadalom folyóirata. 2003. 33. o.

¹⁵ Ambrus – Deák: i. m. 97-98. o.

magatartásának megvalósítására) az elköveti ezt a bűncselekményt. A tényállás csak azt követeli meg, hogy a hamisításhoz szükséges legyen, nem pedig, hogy abból a célból, vagy azzal az eredménnyel történjen.

A tényállás megalkotásánál a nem készpénzes fizetőeszközökkel összefüggő csalás és hamisítás elleni küzdelemről szóló 2001/413/IB. számú Tanácsi Kerethatározat 2-4. cikkét vette a magyar jogalkotó alapul:

2. cikk

A fizetőeszközökkel kapcsolatos bűncselekmények

Minden tagállam megteszi a szükséges intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy legalább a hitelkártyák, az eurocsekk kártyák, a pénzügyi intézmények által kibocsátott más kártyák, az utazási csekkek, az eurocsekkek, valamint más csekkek és váltók tekintetében bűncselekménynek minősüljön az alábbi magatartások szándékos elkövetése:

- a. a fizetőeszköz ellopása vagy más módon történő jogellenes eltulajdonítása;*
- b. fizetőeszköz jogosulatlan felhasználás céljából történő hamisítása vagy meghamisítása;*
- c. lopott vagy más módon jogellenesen eltulajdonított, illetve hamis vagy hamisított fizetőeszköz elfogadása, megszerzése, szállítása, más személy részére történő értékesítése vagy átruházása, illetve birtoklása jogosulatlan felhasználás céljából;*
- d. lopott vagy más módon jogellenesen eltulajdonított, illetve hamis vagy meghamisított fizetőeszköz jogosulatlan felhasználása.*

3. cikk

Számítógépes bűncselekmények

Minden tagállam megteszi a szükséges intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy bűncselekménynek minősüljön az alábbi magatartások szándékos elkövetése:

számítógépes adatok, különösen azonosító adatok jogosulatlan bevitele, módosítása, törlése vagy hozzáférhetetlenné tétele, vagy

- számítógépes program vagy rendszer működésébe való jogosulatlan beavatkozás*
- útján pénz vagy pénzbeli érték átruházása vagy átruháztatása, amely más személy számára jogellenes vagyoni hátrányt okoz abból a célból, hogy a bűncselekmény elkövetőjének vagy harmadik személynek abból jogellenes vagyoni előnye származzon.*

4.cikk

„Az elkövetés speciális eszközeivel kapcsolatos bűncselekmények

A tagállamok megteszik a szükséges intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy bűncselekménynek minősüljön az alábbi magatartások szándékos elkövetése:

jogosulatlan felhasználása, elfogadása, megszerzése, más személy részére történő értékesítése vagy átruházása, illetve birtoklása:

- a 2. cikk b) pontjában leírt bűncselekmények valamelyikének elkövetésére különösen alkalmas berendezés, tárgy, számítógépes program vagy más eszköz;*

- a 3. cikkben leírt bűncselekmények valamelyike elkövetésének célját szolgáló számítógépes program jogosulatlan előállítás, elfogadása, megszerzése, más személy részére történő értékesítése vagy átruházása, illetve birtoklása.”

Nézetem szerint a fenti uniós jogforrás nem követelte meg az elősegítés tényállásának bevezetését, a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának az előkészülete eleget tenne jogharmonizációs kötelezettségünknek.

A fenti érvek miatt, jogfejlesztésre irányuló javaslatom a jövőre nézve, hogy a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése nevű tényállását szüntesse meg a jogalkotó.

4.2.2. Az elkövetési tárgyak bővítése

A Büntető Törvénykönyv 459. szakasz 1. bekezdés 19-20. pontja határozza meg a készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel kapcsolatos bűncselekmények elkövetési tárgyát. E szerint készpénz-helyettesítő fizetési eszköznek minősül a hitelintézetekről szóló törvényben meghatározott készpénz-helyettesítő fizetési eszköz és a forgatható utalvány, a kincstári kártya, az utazási csekk, a kifizetőt terhelő adó mellett vagy adómentesen adható, korlátozott körű áruk vagy szolgáltatások ellenértékének kiegyenlítése céljából törvény alapján kibocsátott utalvány és a váltó, feltéve, hogy kivitelezése, kódolása vagy a rajta lévő aláírás folytán a másolás, a meghamisítás vagy a jogosulatlan felhasználás ellen védett.

Továbbá elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszköznek minősül a hitelintézetekről szóló törvényben meghatározott készpénz-helyettesítő fizetési eszköz mellett a kincstári kártya és a személyi jövedelemadóról szóló törvény felhatalmazása alapján kiadott elektronikus utalvány, feltéve, hogy ezek információs rendszer útján kerülnek felhasználásra.

A törvény egy taxatív felsorolást alkalmaz a készpénz-helyettesítő fizetési eszközök meghatározásánál. Véleményem sze rint a felsorolást bővíteni kéne újabb büntetőjogilag még nem szabályozott virtuális pénzeszközökkel, mint például a Bitcoin vagy a paypal. Magyarországon ma még nem nagymértékben elterjedt fizetési megoldásokról van szó, de Célszerű lenne, mivel fontos, hogy az új társadalmi jelenségekre időben reagáljon. Jelenleg a Bitcoin nem hamisítható, de ha jövőben vagy elméletben lehetséges lenne (úgy, hogy ugyanazt az összeget kétszer is el tudnánk utalni) az a pénzhamisítás virtuális formája lenne.¹⁶

A taxatív felsorolás helyett de lege ferenda javasolom, elsősorban az elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszköz meghatározásánál a példálózó jellegű felsorolást.

5. Összegzés

Az alábbi statisztikát összefoglaló táblázat¹⁷ mutatja éves szinten regisztrált készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel kapcsolatos bűncselekményeket. Ez a statisztika nem kizárólag a bankkártyával kapcsolatos bűncselekményeket foglalja össze, mivel a deliktumok elkövetési tárgya bővebb és kiterjed egyéb készpénz-helyettesítő fizetési eszközökre is (pl.: váltók, Széchenyi

¹⁶ Eszteri Dániel: A World of Warcraft-tól a Bitcoin-ig. Az egyén, a gazdaság és a tulajdon helyzetének magán- és büntetőjogi elemzése a virtuális közösségekben. Doktori értekezés. Pécs, 2015. 177. o.

¹⁷ Forrás: Egységes nyomozhatósági és ügyészégi bűnügyi statisztika (Enyübs).

Pihenőkártya, Erzsébet utalvány stb.) de feltételezhetően jelentős részüket bankkártyákkal összefüggésben követték el.

<i>Bűncselekmény neve / év</i>	2013	2014	2015	2016
<i>A készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása</i>	65	202	130	425
<i>A készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése</i>	3	1	3	3
<i>A készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés</i>	5804	1186	870	23 064
<i>információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás</i>	250	1398	2176	3409

Konklúzióként levonható, hogy a bankkártya csalások komoly veszélyesforrást jelenthetnek és jelentenek állami és egyén szinten.

A készpénzkímélő fizetési megoldások elterjedése egy Janus arcú jelenség, mert miközben megkönnyítik a hétköznapijainkban, sok esetben a bűnelkövetők dolgát is megkönnyítik, és könnyebben válhatunk a bűncselekmények áldozatává.

Fontos, hogy büntető jogszabályok megfeleljenek a jogszabályokkal szemben fennálló formai követelményekkel, így:

- a büntetőjogi diszpozíció világos legyen, körülhatárolt és egyértelmű,
- a büntetőjogi beavatkozás okainak és feltételei világosak legyenek,
- és tisztelje a jogerő.¹⁸

A tanulmányban leírt jogfejlesztésre irányuló javaslatok és a fenti jogelvek segítségével a büntetőjog prevenciók hatásai jobban érvényesülnének.

Felhasznált Irodalom:

- Ambrus István – Deák Zoltán: Súlyponti kérdések a bankkártyával kapcsolatos bűncselekmények köréből. In: Belügyi szemle, a Belügyminisztérium szakmai tudományos folyóirata. 2011/2. 93. o.
- Eszteri Dániel: A World of Warcraft-tól a Bitcoin-ig. Az egyén, a gazdaság és a tulajdon helyzetének magán- és büntetőjogi elemzése a virtuális közösségekben. Doktori értekezés. Pécs, 2015. 177. o.
- J.P. Cross: Identity theft protection. How to prevent identity theft and credit card fraud. LCPublish, New York, 2014. (elektronikus könyv)
- Gál István László: A készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel kapcsolatos bűncselekmények. In: Evilág - az információs társadalom folyóirata. 2003.
- Kóhalmi László: A büntetőjog alapproblémái. PTE-ÁJK Gazdasági Büntetőjogi Kutatóintézet, Pécs. 2012.
- Jen Grondahl Lee – Gini Graham Scott: i. m. (elektronikus könyv, oldalszám nélkül).

¹⁸ Kóhalmi László: A büntetőjog alapproblémái. PTE-ÁJK Gazdasági Büntetőjogi Kutatóintézet, Pécs. 2012. 37. o.

- Nagy Zoltán: Pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Tóth Mihály – Nagy Zoltán (szerk.): Magyar Büntetőjog Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest. 2014.
- P.W. Singer – Allan Friedman: Cybersecurity and cyberwar. What everyone needs to know. Oxford University Press, New York. 2014. (elektronikus könyv)
- Parti Katalin – Kiss Tibor: Informatikai bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest. 2016.
- Rosta Andrea: Vagyon elleni bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest. 2016.
- The Nilson Report 2017 october / issue 1118. HSN Consultants Inc. 2017.
- Tóth Dávid: A pénzhamisítás elleni küzdelem nemzetközi irányai. In: Koncz István – Szova Ilona: A XI. PhD.- Konferencia előadásai. Professzorok Európai Magyarországért Egyesület, Budapest. 2015.

/Lektorálták: Dr. Mező Ferenc és Dr. Riesz Mária/

Abstract

In my paper I present the frontier science results that currently define the diagnosis of dyscalculia, during which I will redefine the definition of dyscalculia, and I will elaborate the complex dyscalculia diagnostic model that fits in this special pedagogical diagnostic protocol. In addition, I will present the results of the conducted questionnaire survey for the practical application of the model, which I collected from experts engaged in vocational activities, teachers teaching mathematics for the younger classes in mainstream schools and younger pupils displaying counting difficulties. The complex dyscalculia diagnostic model and the questionnaire survey results determine the diagnostic method and the tools attributed to it.

Key words

dyscalculia, diagnosis, participative filtering tool, an expert in the field of dyscalculia, filtering tool embedded in history

Introduction

The background to the concept of dyscalculia is attributed to Pál Ranschburg, who published in 1905 under the title arithmastenia, the analysis of numbering errors occurring during the study of mathematics among students attending mainstream and special school. (Gereben, 2001). The concept of dyscalculia is derived from the concept of acalculia, which was first defined in 1919 by Swedish neurologist Salomon Henschen, among students whose poor performance in mathematics did not affect their overall intelligence (Landerl, Kaufmann, 2013, 16). The concept of dyscalculia was first introduced by the Austrian neurologist Josef Gerstmann in the 1940s in reference to a cognitive part of his self-defined Gerstmann's syndrome (Gerstmann, 1940; Kirschner and Mark, 2009), then at the end of the 1960s the dyscalculia expression appeared regularly in literature, which was at that time still defined as a difficulty in calculating by Bakwin. Owing to frontier sciences, in the 20th century, a more and more precise image was formed of the symptoms behind the concept. The special pedagogy publication of Judit Dékány was published in Hungary in 1989, who determined the foundations of diagnosis and therapy. Ten years later, in the preface of the publication edited by Zsuzsa Mesterházi's titled About Dyscalculia for Teachers, the editor says, that "with different levels of intelligence, when learning any topic in mathematics, it is demonstrated with regularly repeated inefficiencies or persistently low level performances" (Mesterházi, 1999).

The terminology and definition is constantly changing with the development of the fields of science related to dyscalculia. The functioning of cerebral areas defined by neurology, the cognitive models developed in psychology, the diagnostic and therapeutic experiences of special pedagogy all contribute to the reassessment of the definition. The attempts of defining dyscalculia, or terminology related to the concept based on the disability model of the field of rehabilitation, followed the medical model and defined the lack of mathematical abilities, thus predicting the expected difficulties.

Rethinking the definition and classification system of dyscalculia

As the first phase of my doctoral research I redefined the subject of the diagnostic analysis based on the analysis of the literature (Farkasné Gönczi, 2008, 2011). My elaborated complex dyscalculia definition: *Dyscalculia is a difficulty with a wide spectrum of symptoms occurring in mathematical performance, which is not related to the general intelligence level, associated with mental dysfunctions, which is caused by a difference in the structures and functions of multiple processing circuits that can be specifically related to numbers, which, in the case of comorbidity, affects further neurological networks or functions as a result of an inherited and/or acquired injury. The form, size, and extent of the appearance of dyscalculia is greatly influenced by the environment but does not constitute a causal factor (e.g. personality, attitude, behaviour, frustration, family habits, educational methods). The presence of dyscalculia can change the social participation of a person and their environment, hence their quality of life depends on their own coping strategy and the opportunities provided by their environment.*

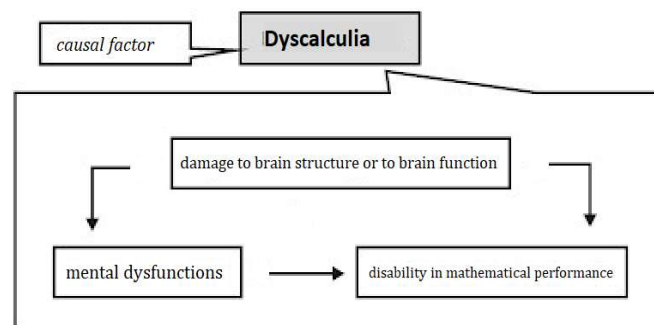

Figure 1: Modified illustration of causes and factors influencing the phenomenon of dyscalculia (Farkasné Gönczi, 2011) based on the source of underlying causes

International classification systems list the symptoms from a medical point of view, which does not reflect the disability perspective of special pedagogy. The mathematical learning/performance difficulties (MPD) are made up of 3 sub-categories, the background of which is provided by the types of learning difficulties defined by Mesterházi (2006). The 3 sub-categories can be integrated into the current classification systems.

1) **Mathematical learning/performance difficulty:** The learning of mathematics and weaknesses in mathematical performance, that adversely affects the individual's everyday life. It can already be minimally observed at the kindergarten level, and a noticeable falling behind is visible at school level compared to the mathematical abilities of their contemporaries. The closing of the gap requires special assistance. The reasons for this may be the individual's personality, motivation, attitude, frustration or environmental impacts. The fear of mathematics mentioned in the international literature (mathematics anxiety).

2) **Mathematical learning/performance disability (MLD) - dyscalculia (DysC) - counting difficulty:** In the area of specific learning difficulties, the learning of mathematics and mathematical performance difficulty. Symptoms developed due to neuropsychological causes show a

heterogeneous (multifactorial) images. Symptoms occurred already at kindergarten level, which further increase at school level. Without early detection and specific therapy (sometimes using other developmental therapies) they are not able to correct abnormal functions or apply coping techniques that can be used successfully for everyday life. Among the causes of MLD or DysC are the dysfunction of parietal circles and other neurological areas. (BNO 10, F81.2).

3) Mathematical learning/performance disability (MLD-CD) - dyscalculia (DysC-CD) - with comorbid difficulties: In the area of specific learning disabilities, the learning of mathematics and the disruption of mathematical performance is further complicated with the co-existence of comorbid difficulties, which shows complex symptoms that negatively affects the individual's everyday life. Symptoms show or amplify the symptoms of dyscalculia. Symptoms occurred already at kindergarten level, which further increase at school level. In addition to dyscalculia, mental immaturity due to other neuropsychological factors also affects the areas of mathematical abilities. With early detection, differential diagnosis and complex specific therapies they are not able to slowly correct abnormal functions or apply coping techniques that can be used successfully for everyday life. In addition to dysfunction of parietal circles and other neurological areas, mental difficulties, like e.g. dyslexia, dysgraphia, ADHD, other syndromes. (e.g. ICD 10 (2002): mixed difficulties of school abilities- F81.3, mixed specific development difficulty- F.83).

Definition and examination process of complex dyscalculia diagnosis

Along with the above concept and classification, **the primary task of complex dyscalculia diagnosis is to develop a therapeutic activity taking into account the autonomy of the subject. Its further task is to tailor the coping strategies to individuals that can be applied to everyday life. Identifying the necessary complex personal and environmental profile with respect to providing a permanent control of the counting, numerical ability and mathematical attitude, etc.**

Definition	Background	Diagnostic focus	
Mathematical learning/performance difficulty	Personality or environmental impact, which in some cases provides a neurocognitive background (e.g. amygdala function)	Motivation, attitude, frustration, environmental barriers and support	Complex pedagogical diagnosis (discovering deficiency and base areas, defining the development direction)
Mathematical learning/performance disability (MLD) - counting difficulty DYSCALCULIA (DysC)	Neurocognitive background: numbers core system and related neurocognitive injuries (arithmetic concept, RTM, WM, attention, visual-spatial ability). (table 3 of dissertation)	Basic numeric and arithmetic abilities, non numeric cognitive functions	Complex dyscalculia diagnosis (mapping of neurocognitive deficiency and base areas, defining the development direction)
Mathematical learning/performance disability (MLD-CD) DYSCALCULIA (DysC-CD) - with comorbid difficulties	Neurocognitive background: Dyslexia comorbidity (grapheme and phoneme classification), ADHD comorbidity (executing functions)	Arithmetic, language, attention, executive cognitive functions	Complex differential diagnosis (injury-specific separation according to complex symptom characteristics, then determination of a development direction)

Table 1: The special pedagogical focus of the mathematical learning disability (MLD) clusters according to the definitions

The complex dyscalculia diagnostics system defined in my doctoral research corresponds to the complex diagnostics expressions and the protocol developed by Mohai and Dékány within the expert institutions of Hungary. (Nagyné Réz and Mészáros. 2012; Dékány and Mohai, 2012).

The Hungarian status and perspective of dyscalculia diagnosis

Following the literature analysis of dyscalculia diagnosis, my doctoral research consisted of a questionnaire survey and an empirical unit comparing the answers of three target groups, which examined the real applicability of the currently used dyscalculia assessment procedures, or the effect of a story context to reduce the frustration of the test.

The target group of my research was provided by younger pupils with counting difficulties, more specifically 3rd grade students. The largest number of pupils of the peer-reviewed age group were in the defined target group.

In this study, the results of the questionnaire survey are presented, which laid the foundation for the subsequent empirical work.

The framework of the questionnaire survey

In the questionnaire survey, I addressed 3 target groups. I collected all the current relevant technical information on dyscalculia from the experts performing professional committee activities, as well as the advantages and disadvantages of the currently used diagnostic tools. I asked questions about the screenings from mathematics teachers teaching younger children in mainstream schools. I have questioned both target groups about tests or assessments related to students with dyscalculia. In connection to that, they had to answer the question as to what kind of test or assessment the students with counting difficulties require. The third group of the questionnaire survey was provided by younger pupils of mainstream schools with counting difficulties. With their responses they supported the further lines of the research in a participatory way.

The questionnaire survey was conducted in 2012 and 2016 among experts engaged in professional activities and teachers teaching mathematics for the younger classes in mainstream schools. A questionnaire survey was conducted in 2012 only, for pupils with counting difficulties due to the technical framework of the research.

All experts engaged in vocational activities were selected by a simple random sampling method. In 2012, 13 institutions' responses, in 2016, 21 institutions' responses were evaluated. Based on the NPHMOS (National Public Help and Medical Officer Service) 2017 database, the proportion of respondents was 36% in 2012, and 58% in 2016, which strengthen the representativeness of responses.

In 2012 the questionnaire was sent to every teacher teaching mathematics to younger children in elementary schools according to the database of the Central Information System (hereinafter: CIS), from which 207 responses were evaluated in 2012 (9% of the total sampled), and then 178 in 2016 (7.7% of the total sampled). Younger students of elementary schools demonstrating to counting difficulties were not randomly selected, i.e. the snowball method was applied. In 2012 I worked with 218 evaluable and useful answers, which is 0.055% of the total student population participating in full-time education (392,812 individuals according to the HCS (Hungarian Central

Statistical Office) 2013/2014 database). Based on the distribution of people with disabilities in 2012, considering the other and unknown categories, due to the lack of the naming of dyscalculia, the ratio of respondents was 8.5% (2,589 individuals based on the HCS 2012 database).

Results of the questionnaire survey

For the three target groups, I have put together a number of questions that are tailored to their living environment. Analysis of which can be seen in summation separately and in relation to the groups.

One of the pillars of the research was the development of the definition of **dyscalculia terminology** from the aspect of different disciplines, which determines the scope of the diagnostic tools. Institutions performing expert committee activities were using the BNO definition (61%) to a very large extent already in 2012, which is currently a standard classification base for special pedagogy. As **legal background** for the expert work 8% of the Act on Public Education (its currently in force version is Act CXC of 2011 on Public Education) is present as a descriptive definition of dyscalculia.

The present responses show significant progress compared to the responses to the same questions of my dissertation (2007). During the 5 years between 2007 and 2012 the BNO definition of dyscalculia has routed itself within institutions performing expert committee activities, which promotes the same terminological basis and makes the system interoperable. This image is shown by results of the 2016 end-of-year survey, where the answers to the definition and the legal background are wide-ranging. 33% of the respondents mentioned the EMMI Regulation 15/2013, and 23.8% named the Act CXC of 2011 on Public Education as the legal background. Both real regulators were referred to by 19% of respondents. The definition of dyscalculia is more diverse, depending on varying regulators and varying practices, than 4 years ago: dyscalculia, counting difficulty, learning difficulty in the field of counting, learning difficulty in the field of mathematics, BTMN, mathematics performance difficulty. The mention of BNO application fell to 9.5%. This may be due to the fact that, in addition to the expert committees, their respective member institutions also responded.

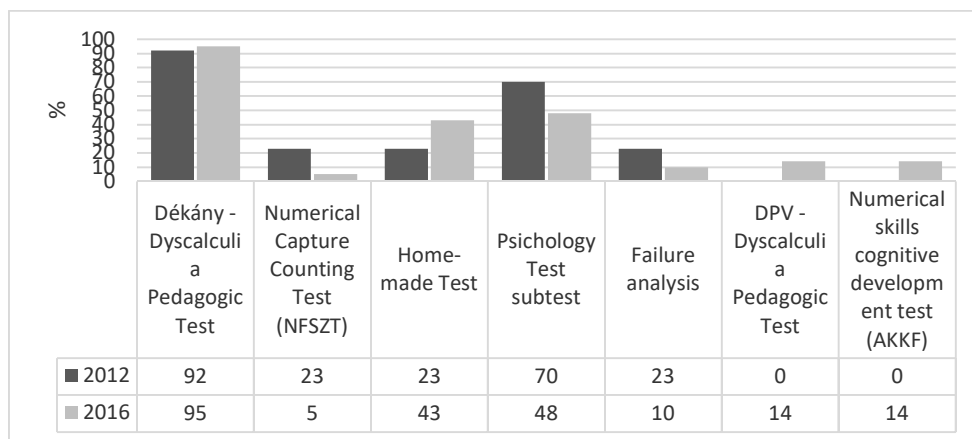

Diagram 1: The utilisation ratio of testing tools currently in use in the domestic diagnosis of dyscalculia based on the choices of specialists performing expert activities completing the questionnaire

According to Diagram 1, the well known *Dékány-Juhász Dyscalculia Pedagogical Examination* in Hungary, is the most commonly used in institutions performing expert activities. The *DPE-Dyscalculia Pedagogical Examination*, published in 2016, appears already in the 2016 answers, albeit at a very low level. The application of sub-tests of psychological tests has decreased. This is an significant result, as the sub-tests are elements of a larger test, and cannot be applied separately for the measurement of mathematical capabilities. The use of self-made tests shows the possibility of developing a single diagnostic procedure, and prevents the development of jointly understandable diagnoses. In the coming years, the proportion of the use of the diagnostic tools used will change due to regulators and diagnostic protocols.

The question that supports the empirical part of my research - the framework defining the dyscalculia - is judged differently by the 3 target groups of the questionnaire.

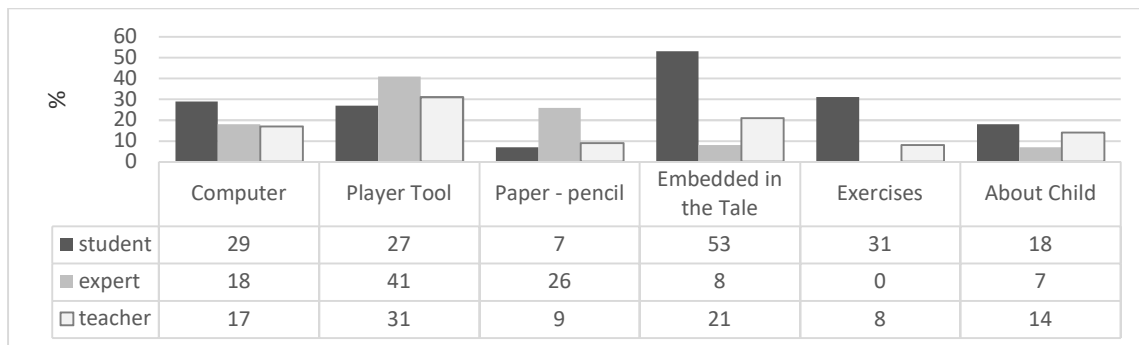

Diagram 2: Assessment and evaluation methods based on the preferences of concerned students in grades 1-4., the experts performing professional committee activities and teachers teaching mathematics in mainstream schools assisting them - result from the 2012 survey

Expectations of younger pupils with a counting difficulty in relation to the scope of the examination task, is for it to be embedded within a story and performable on a computer. Experts performing professional activities and teachers teaching mathematics to younger children of elementary schools responded, that from their point of view, what kind of examination framework the students concerned would require. Diagram 2 measures the results of 2012 in the context of the responses of the 3 target groups, showing the frequency response rates. Respondent teachers shared to responding students' opinions more, a story, computer-based test framework embedded in action was assumed to be a requirement for younger students with counting difficulties. Among the respondents performing expert activity, the playful paper-pencil form came to the forefront, as the perceived expectation of students with counting difficulties.

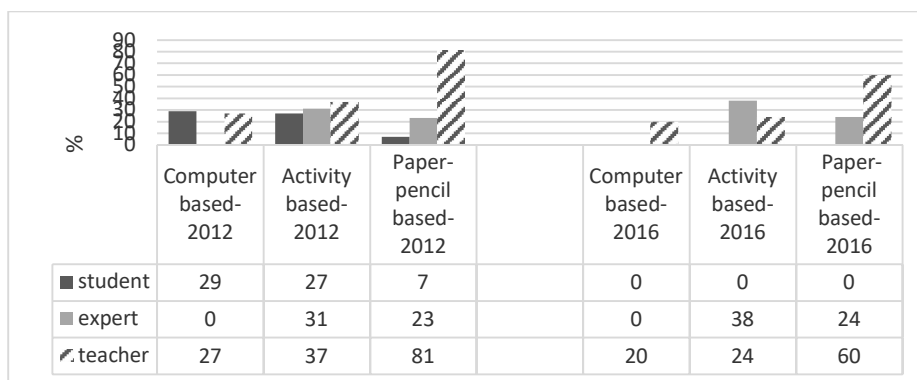

Diagram 3: The questionnaire responses of 2012 and 2016 of experts performing professional committee activities, the teachers teaching mathematics in elementary schools and the younger students demonstrating counting difficulties or children with a lower mathematical performance reflecting their own expectations regarding the form of a filtering and diagnostic tool.

Diagram 3 shows the expectations of the 3 respondent target groups have with regards to the testing tool. The expectations of pupils with counting difficulties that have already been shown in Diagram 2 are visible again, added to which are the needs of the other two target groups. In both years the teachers favoured the paper-pencil test, which in comparison with Diagram 2 shows that their own needs do not distract their attention compared with the target group (pupils with counting difficulties) they know. Similarly to Diagram 2 respondents performing expert activities prefer paper-pencil tests, which, when comparing to Diagram 2, in both cases was the formulation of their own needs.

Summary

Based on the responses presented in this study, the diagnosis of dyscalculia is based on the definition of frontier sciences results, according to appropriate protocols in the field. Based on the results of the questionnaire responses, it would be beneficial to involve the target group more (as an experienced expert) in the development of screening and assessment tools and methodologies, so that their needs can be truly represented.

In addition to this, the needs of pupils with counting difficulties reinforce the implementation of international diagnostic methodology (computer based assessment tool) for domestic use, which would justify the possible reconfiguration of current diagnostic tools.

The results presented so far form the basis of the rest of my research, in which I am looking to determine suitable task types to filter out students demonstrating counting difficulties in 3rd grade, or the suitability of tests embedded in a story to reduce the frustration levels of the tests.

Literature:

- ICD-10 -Pocketbook with DSM-IV-TRTM Definitions (2002), Ministry of Welfare, Budapest
- Dékány Judit, Mohai Katalin (2012): Other diagnostic protocols for complex examination of children and students with psychological disorders - Specific learning disabilities (disturbances in written language and discos), Educatio Social Service Provider, Budapest

- Gereben Ferencné (2001): Dyscalculia, in Special pedagogy (Zsuzsa Mesterházi), ELTE, Budapest
- Farkasné Gönczi Rita (2011): Diszkalkulia - Terminology change, the revolution of diagnosis is the renewal of therapy in Diagnosis and occupational rehabilitation (edited by Gabriella Papp) ELTE BGGYFK, p. 197- 224.
- Farkasné Gönczi Rita (2008): Discipline from the aspect of special pedagogy and border sciences, Pedagogical Review, 2008/3. sz., p. 204-214
- Gerstmann, Josef. (1940): Syndrome of finger agnosia, disorientation for right and left, agraphia and acalculia. Archives of Neurology and Psychiatry, 44, 398-408.
- Central Statistics Office (2015): online database, contact: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi002a.html, download: 2015. 09. 20.
- Csordás Gábor (2014): ANNOUNCEMENTS OF 2011 - 11. Disabled people. Central Statistical Office, Budapest, <http://goo.gl/SCScWr> (2017.07.25)
- Kirshner, H., Mark, V. (2009). Ischemic and intracerebral hemorrhagic stroke. In J. Festa & R. Lazar (Eds.), Neurovascular neuropsychology, 19–48, letöltés: <http://goo.gl/BEP29> (2017.07.26)
- Landerl, Karin, Kaufmann, Liane (2013): Dyskalkulie: Modelle, Diagnostic, Intervention. Ernst Reinhardt Verlag München Basel
- Zsuzsa Mesterházi (2006): Classification systems assisting the (medicinal) pedagogical diagnostic work, state definitions. In: Márta Zsoldos (Ed.): (Therapeutic) Pedagogical Diagnosis and Counseling. A Handbook for Complex Investigation in Educational Advisers, Expertise and Rehabilitation Committees. Ministry of Education, National Public Foundation for Disabled Children, Budapest (CD)
- Zsuzsa Mesterházi (1999): Errors in mathematical problem solving. in: From Discipline for Teachers (ed. Mesterházi Zs.) Bárczi Gusztáv Teacher Training College, Budapest, p. 17-38.
- Nagyona Réz Ilona, Andrea Mészáros (2012): The protocol for the uniform application of the diagnostic protocol, Educatio Social Service Provider Nonprofit Kft, Budapest, file:///C:/Users/Rita/Downloads/diagnosztikai_kezikonyv_1fejezet%20(4).pdf (Download: 2017-07-31)

Finta Regina¹, dr. Bender Tamás²: Törzsstabilizációs tréning másképp - vajon tudunk-e hatni a diaphragma erősítésén keresztül a derékfájdalomra? (előzetes mérési eredményeink ismertetése)

¹ SZTE-ETSZK Fizioterápiás Tanszék,

² Budai Irgalmasrendi Kórház

/Lektorálták: Dr. Fejes Zsolt és Dr.Kiss Tamás/

A probléma felvetése

A derékfájdalom (LBP) rendkívül gyakori panasz az egész világon, az emberek többségét érinti valamikor az életük folyamán. A lumbágó inkább egy tünet, mintsem önálló betegség, tehát számos oka lehet (Maher et al., 2017). A derékfájdalmak körülbelül 85%-ának oka ismeretlen, ilyenkor nonspecifikus derékfájdalomról (NLBP) beszélünk. A maradék 15% több kórokhöz is köthető, melyek között szerepelnek mechanikus, nem mechanikus és belszervi okok, melyek kisugároznak a lumbális területre. Mechanikus okok közé sorolhatóak az olyan, a terhelés és a használat talaján kialakuló elváltozások, mint a hernia disci, arthrosis, osteoporotikus csigolyatörés. Nem mechanikus okok lehetnek a gyulladáshoz vezető ízületi betegségek, a különböző daganatos elváltozások, esetleg fertőzések, emellett olyan ritka betegségek is, mint a Paget-kór. Kisugározhat azonban a deréktágra számos szerv érintettsége miatt kialakuló fájdalom. Itt említhetjük bármely hasüregi, kismedencei szerv gyulladását (hólyag, vese, méh, prosztata, stb.). Okozhatnak deréktáji fájdalmat a különböző gasztrointesztinális betegségek, az aorta aneurisma és akár az endometriosis is (Deyo and Weinstein, 2001). Nonspecifikus derékfájdalomról akkor beszélünk, ha a derékfájdalom hátterében nincs ismert diagnózis. NLBP kategóriáján belül is beszélhetünk akut, subakut és krónikus derékfájdalomról. Akutként definiáljuk a problémát, ha kevesebb, mint 6 hétig, szubakut, ha minimum 6 és maximum 12 hétig áll fenn és krónikus, ha 12 hét elteltével is fennállnak a tünetek. Amennyiben a lumbágó 6 hónapon belül visszatér, recurrens derékfájdalomról beszélünk. A LBP diagnosztikájában első lépés az úgynevezett alarmírozó „red flag” tünetek felismerése és kiszűrése. Ezen tünetek fennállása esetén súlyos patológiai okok feltételezhetőek a fájdalom hátterében, így annak megfelelően specifikus kivizsgálás javasolt (European guidelines. Tulder et al.). Krónikus NLBP esetén a jelenleg érvényben levő ajánlás nem javasolja a különböző képalkotó eljárások, vagy elektromiográf használatát a derékfájdalom megállapítására, hacsak nincs valami komoly gyanú arra, hogy valamilyen markáns elváltozás áll a probléma hátterében (European guidelines. Airaksinen et al.).

Irodalmi áttekintés

A derékfájdalom témakörében számos tudományos vizsgálatot találhatunk és több jelentős áttekintő közleményt. A téma ugyanis rendkívül sok embert érint és nagyon sok problémát okoz társadalmunkban.

A nonspecifikus derékfájdalom

A NLBP általában a magas jövedelmű országokban és nőknél gyakoribb. Az általános nézettel ellentétben már gyermekkorban is gyakori az előfordulása és ezek a gyermekek később felnőtt korukban kétszer nagyobb eséllyel lesznek érintettek újra. Nehéz tárgy gyakori emelése, a

dohányzás, az obezitás mind a rizikófaktorok között említendő. A NLBP gazdaságra való hatása igen jelentős. Az érintett személyek korábban mennek nyugdíjba a fájdalmaik miatt, sőt a NLBP miatt több ember hagyja ott a munkáját, mint a szív- és érrendszeri betegségek, diabetes, magasvérnyomás betegség, daganatos megbetegedések és légzőrendszert érintő betegségek miatt együttesen. A szimptóma mind az egyénre, mind a társadalomra jelentős anyagi terheket ró. A lumbágót, a legnagyobb teherrel járó 10 betegség/sérülés között találjuk, megelőzve a HIV, a közúti balesetek, a TBC, a tüdőrák, a COPD és koraszülés okozta problémákat (Maher et al., 2017). A NLBP diagnosztikája és kezelése hatalmas problémát jelent. A fájdalom ugyanis több területről is eredhet, többek között az izmokból, kötőszövetből, szalagokból, ízületi tokokból, vagy akár az erekből. A fájdalmat kialakíthatja ezen szövetek vongálódása, feszülése, túlnyújtása, ficama, azaz instabilitása, illetve a gyulladós mediátorok felszabadulása is, melyek ingerelhetik a környező receptorokat, kiváltva a fájdalomérzetet. Ez a steril gyulladás a területet körülvevő szövetek duzzanatát idézheti elő, mely negatív hatással lehet a szövetek vérkeringésére. A vérátáramlás akadályozottsága miatt a sejtek tápanyag és oxigén ellátása csökkenhet, valamint a gyulladás során felszabaduló melléktermékek elszállítása is nehezítetté válhat, így a felszaporodó anyagok irritálhatják a környezetüket, újraindítva és támogatva az újabb gyulladós folyamat kialakulását és a fennálló fenntartását. A lumbális gerinc területén jelentkező instabilitás kiváltó oka lehet a fájdalomnak azzal, hogy a környező szöveteket destruálja (Lee et al., 2015).

A lumbális stabilitás

Az ágyéki gerinc stabilitása három alapvető pilléren nyugszik, ezek a passzív stabilizátorok (ízületek, discus intervertebralisok, szalagok, fasciák), aktív stabilizátorok (izmok) és az ezek működését szabályzó neurális kontroll (perifériás, központi idegrendszer, szenzoros rendszerek) (Ghaderi et al., 2016). A törzs stabilitásáért felelős izmokat globális és lokális stabilizátor csoportokra oszthatjuk. Globális stabilizátorok azok a törzsizmok, melyek nem közvetlenül kapcsolódnak a csigolyákhoz, azonban a bordákhoz, a medencéhez, illetve a végtagokhoz igen, így közvetve képesek a lumbális szegmentekre hatni. Fő feladatuk elsősorban a mozgatás. Ezek például a musculus (m.) rectus abdominis, a m. obliquus externus et internus abdominis, az erector spinae tagjai, a quadratus lumborum, a m. latissimus dorsi és a csípő körüli izmok (Chang et al., 2015). A lokális, vagy más szóval mély, szegmentális stabilizátorok dorzálisan a m. multifidus lumborum, caudálisan a medencefenék izmai, ventrálisan és laterálisan a m. transversus abdominis, cranialisan pedig a diaphragma (Ghaderi et al., 2016).

A diaphragma, mint törzsstabilizátor

A rekeszizom a mellüreget a hasüregtől elválasztó, két kupolával rendelkező izmos lemez. Elsődleges feladata a belégzés. Jobb kupolája a máj helyzete miatt magasabban áll, mint a bal. A diaphragma két részből áll, az egyik a centrum tendineum, mely egy inas lemez, másik a bordákról és a lumbális csigolyákról körkörösén eredő izmos rész. Az izom rostjainak eredése szerint három részből, a pars lumbalisból, a pars costalisból és a pars sternalisból áll. A pars sternalis ventrálisan helyezkedik el a mellkasban, rostjai a processus xiphoideus hátsó felszínéről erednek és belesugárzanak a centrum tendineumba. A szegycsonti és costalis izomhas aktív területe közel vízszintes helyzetű, nem meredeken fut a centrum tendineumba, mellyel légzés során a bordákat craniális irányba mozdítja. A costalis és sternalis részt mindkét oldalon keskeny rés választja el, melyen az a. epigastrica superior lép át. A rekeszizom lumbális része a lumbális csigolyákon ered. A

jobb oldalon az L4-es vertebrán, bal oldalon a L3-as vertebra testén és a processus transversusok területén kettős inas ívvel. A pars lumbalis izomhasának lefutása a függőleges felé közelít, ez által képes összehúzódásával csökkenteni belégzés során a rekeszizom kupolájának a mellüregbe való beemelkedését. A diaphragma ezen dorsalis területén fut át az aorta descendens, a truncus thoracicus, a n. vagus, az oesophagus és hidalja át kettős ívével a m. psoas majort és lateralisán a m. quadratus lumborumot (Szentágothai, 2006). Láthatjuk tehát, hogy a diaphragma, mint törzsstabilizátor izom, elhelyezkedése kapcsán, eredésével is kapcsolatba kerül a lumbális csigolyákkal és izmokkal. A diaphragma stabilizáló szerepe elsősorban azonban az intraabdominális nyomás fokozásában rejlik. Poszturális működése során a m. transversus abdominissal együttesen összehúzódva, növelve a hasúri nyomást, segít tehermentesíteni a lumbális gerincet azáltal, hogy ventrális irányból stabilizálja azt, közvetetten pedig a thoraco-lumbális fascia megfeszítésével képes csökkenteni a szegmentek közötti mikromozgásokat. Ezen stabilizátor izmok elégtelen működése a lumbális stabilitás csökkenéséhez vezet (Hodges et al., 2003).

A rekeszizom működése a poszturális kontroll változása esetén

Korábbi kutatások alapján tudjuk, hogy derékfájdalom esetén megváltozik a motoros kontroll, mely oka és következménye is lehet a fájdalomnak (Hirata et al., 2015; Cholewicki and McGill, 1996). A motoros kontroll megváltozása során a poszturális izmok működésében változások következnek be, a poszturális kontroll romlik. Ezek a mintázatok és a mozgások során bekövetkező változások elősegítik a probléma krónikussá válását (McCaskey et al., 2014). A változásban a törzsre és csípőízületre ható izmok is érintettek lehetnek, a törzsstabilizátor izmok szerepe azonban kiemelkedő a folyamat során. Ezen izmok közül a legtöbb kutatás a m. transversus abdominis és a m. multifidus jelentőségéről számol be, azonban tudjuk, hogy a medencefenék izmok és a diaphragma is a stabilizáló-rendszer tagja. Ezen izmok elváltozása esetén a lumbális gerinc szegmentális stabilitásának fenntartása veszélybe kerül és a kialakul a derékfájdalom (Winnard et al., 2017). Egy kérdőíves felmérés szerint, melyben 14 060 fiatal, 13 004 középkorú és 10 986 idős nőt kérdeztek ki, a különböző légzési elváltozások és vizelet kontinencia zavarok inkább korrelálnak a derékfájdalom fennállásával és mértékével, mint a mozgáshiány, vagy az elhízás (Smith et al., 2006). E kutatás eredményei is azt sugallják, hogy a NLBP fennállásában és kialakulásában a rekeszizom jelentősége a legkevésbé sem elhanyagolható. Azonban még nagyon kevés olyan vizsgálat áll rendelkezésünkre, amely ezen izmokon keresztül próbált hatni a lumbális instabilitásra és ezzel együtt célul tűzte ki a derékfájdalom csökkentését, megszüntetését.

Janssens és munkatársai egy 8 hetes diaphragma-tréning hatását vizsgálták derékfájdalommal küzdő alanyokon. A tréninghez egy belégző-izom tréneret használtak, melyet a résztvevők alacsony és magas intenzitással használtak a tréning ideje alatt, naponta kétszer, a hét minden napján. A kutatók célja a poszturális kontroll javítása volt a LBP alanyoknál. A tréningen résztvevők törzsstabilitása javult és az egyébként inkább bokastratégát használó alanyok átváltottak egy multisegmentális poszturális kontrollra, tehát a testtartás-szabályozás folyamatába bevonták a csípő és törzs mozgásait is. A diaphragma-tréning hatására belégző izmaik is erősödtek. A legérdekesebb és nem várt eredménye kutatásuknak az volt, hogy az intenzív tréningben résztvevő alanyok fájdalma szignifikánsan csökkent a 8 hetes program végére (Janssens et al., 2015).

A kutatás célja, anyagok és módszerek, előzetes eredmények

Célkitűzés

Kutatásunk célja, hogy a diaphragma erősítésével, javítva a törzsstabilitást, csökkentsük a lumbágó okozta kellemetlen tüneteket. Kíváncsiak vagyunk arra, hogy a rekeszizom funkciójának javításával képesek vagyunk-e hatni a stabilizáló rendszer többi tagjára és a fájdalom csökkenése tartósabbá tehető-e a diaphragma tréningezésével.

Anyagok és módszerek

Vizsgálati alanyok

A kutatásunkra összesen 50, derékfájdalommal küzdő alany jelentkezett. Résztvételük a kutatásban önkéntes, előzetes szóbeli és írásbeli tájékoztatás után jelentkeztek a felmérésekre és kezdték el a tréninget. Az alanyokat random módon két csoportra osztottuk, belégzőizom-tréningen is résztvevő (DT csoport, n=26) és csak gyógytornát végzők, azaz kontroll (C csoport, n=21) csoportra. 3 alany a felmérések után visszalépett a résztvételtől. Az átlagéletkor a DT csoportban 22,30 (SD 5,15), a C csoportban 21,33 életév (SD 4,73). A szakirodalom alapján a következő beválasztási és kizárási kritériumokat fogalmaztuk meg. Részt vehetett a kutatásban, amennyiben minden alábbi beválasztási kritériumnak megfelelt: vállalta, hogy a 8 hetes tréningen és a felméréseken megjelenik, más fizioterápiás kezelésben nem vesz részt a vizsgálat ideje alatt, képes a tréning és a felmérések helyszínére eljönni, el tudja sajátítani a belégzőizom-tréner önálló használatát és deréktáji fájdalmai vannak, melyek mozgásszervrendszeri eredetűek. Kizárási kritériumok a következők: minden olyan kórkép, mely a tornákban való részvételt megakadályozza, olyan neurológiai betegségek, melyek az egyensúly megtartásának képességét jelentősen befolyásolják (korábbi stroke, SM, polyneuropathia). Kizárási kritérium, ha olyan betegséget diagnosztizáltak az alanyánál, melynek prognózisát negatívan befolyásolhatja a kutatásban való részvétel (malignus állapot, súlyos vese- májbetegség, szívelégtelenség). Emellett kizáró ok az is, ha a résztvevő nem kooperál.

Vizsgálati módszerek

Az alanyok egy általános, majd a derékfájdalmukkal kapcsolatos, specifikus kérdőíveket töltöttek ki. A specifikus kérdőívek az alábbiak voltak: Chronic Pain Grade Scale (CPGS) (Von Korff et al., 1992) és a QUEBEC Back Pain Disability Scale (QUEBEC) (Kopec et al., 1995). Lemértük a betegek antropometriai adatait és emellett részt vettek egy musculoskeletális ultrahang vizsgálaton is, ahol a m. transversus abdominis, m. multifidus lumborum és a diaphragma izomhasának méretét mértük le fekvő helyzetben nyugalomban és kontrakció közben és egy funkcionális ülő helyzetben nyugalomban és egy nehéz tárgy emelése során is. Funkcionális tesztek is kellett teljesíteniük a résztvevőknek, melyek a Four Square Step Test (FSST)(Dite and Temple, 2002), a Timed Up and Go (TUG) (Norén et al., 2001), a modified Functional (mFRT) és Lateral Reach Test (mLRT) (Thompson and Medley, 2007) voltak.

A FSST és a TUG teszt a dinamikus egyensúly mérésére szolgál. Az FSST kivitelezése során az alany az óramutató járásával megegyezően indítva, „X” alakban leragasztott szalagokon kell átlépnie, amilyen gyorsan csak tud. Miután elérte a kiindulási négyzetet, a tesztet az óramutató járásával ellentétesen is el kell végeznie. Mindkét lábbal be kell lépni minden négyzetbe és nem

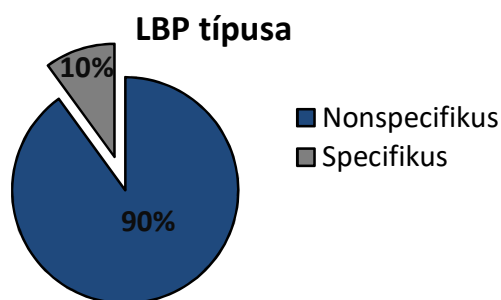
szabad elfordulni a menetiránynak megfelelően. Így a teszt tartalmaz előre-, oldalra- és hátralépést is. Minél gyorsabban tudja valaki elvégezni a tesztet, annál jobb a dinamikus egyensúlya. A teljesítés idejét rögzítjük. A TUG teszt szintén a dinamikus egyensúly mérésére szolgál. A vizsgálat során az alanyunk egy széken ül, ahonnan szóbeli jelzésre fel kell állnia és meg kell kerülnie egy, a széktől 3 m-re levő tárgyat, majd vissza kell ülnie a székbe. A cél, hogy ezt a lehető leggyorsabban tegye meg. Itt is azt az időt rögzítjük, ami alatt a tesztet elvégzi az alany. A törzsstabilitás mérésére a mFRT és a mLRT szolgál. A vizsgálat menete megegyezik az eredeti reach-tesztekkel, azzal a különbséggel, hogy itt a beteg ülő helyzetből nyújtózik előre, valamint jobb- és bal oldalra. Bejelöljük egy mérőszalagon, hogy az alany a kiindulási helyzetben meddig ér el, majd felszólítjuk, hogy nyújtózzon el, ameddig csak képes. Jelöljük az így elért távolságot is, majd ezek különbségét rögzítjük cm-ben. Fontos, hogy a beteg a nyújtások alatt ne emelkedjen el a széktől, ne emelje el lábait a talajtól és ne süllyedjen a teszt kivitelezése közben a karja.

Alkalmazott kezelés

Az DT és C csoport tagjai is egy 8 hetes gyógytorna programban vesznek részt, melynek elsődleges célja a törzs stabilitásának helyreállítása és ezzel a fájdalom csillapítása. A tornák alkalmanként egy órák és heti kétszer kötelező részt venni rajtuk. A gyakorlatok tartalmazznak erősítő, mobilizáló, nyújtó, valamint a koordinációt és propriocepciót fejlesztő feladatokat is. Ezt kiegészítve, a DT csoport tagjai belégzőizom-tréningben is részt vesznek a gyógytorna alkalmakba beépítve és a diaphragma erősítést otthon is kell végezniük napi két alkalommal, a hét minden napján. Ehhez egy belégzőizom-tréner (POWERbreathe Medic Plus) kaptak a DT csoport tagjai, melynek megfelelő használatát a tréning előtt elsajátították. A készüléket otthonukba magukkal viszik az alanyok és állandó ellenállással használják, melynek mértékét a maximális belégzési nyomás 60%-ában határoztunk meg. Egy gyakorlás során 30 légvételen keresztül kell az erősítést végezni, 15 légvétel/perces sebességgel, mely során a gépet nem kell eltávolítani, tehát a be- és kilégzés is azon keresztül történik.

Eredmények

Az általunk vizsgált minta 90%-a nonspecifikus derékfájdalommal küzd, csupán 10%-uk tudja a kivizsgálások eredményeképp derékfájdalmának okát.

1. ábra: A nonspecifikus és specifikus derékfájdalom megoszlása alanyaink esetében

Az alanyok 12,77 %-a számolt be légzőszervrendszeri betegség és a LBP együttes fennállásáról. Az kérdőívet kitöltők többségének több, mint egy éve fennállnak deréktáji panaszai, melyek általában valamilyen statikus helyzet megtartásakor (ülés, állás) jelentkeznek. A 10 cm-es Vizuál

Analóg Skálán (VAS) a DT csoport alanyai átlagosan 5,70 (cm)-es (SD 1,74) fájdalomról számoltak be, a legnagyobb mértékű fájdalmukat 7,32 (cm) -re (SD 1,82) értékelték. A C csoport esetében az átlagos fájdalom mértéke 5,75 (cm) volt (SD 1,68), a legnagyobb megélt fájdalom pedig 7,06 (cm) (SD 2,22) az elmúlt 6 hónapban. A DF csoport 46,15%-ának fájdalma vagy egyik, vagy mindkét oldalra kisugárzott, ez a C csoport esetében 28,57%. A BMI (Body Mass Index, WHO) a DT csoportban 27,88 kg/m², mely a túlsúlyos tartományba esik, a C csoportban 22,15 kg/m², mely normál testtömegindexként értékelhető.

	Átlagos fájdalom (cm)	Max. fájdalom (cm)	Kisugárzó fájdalom	BMI (kg/m ²)
DT	5,70 (SD 1,74)	7,32 (SD 1,82)	46,15%	27,88 (túlsúlyos)
C	5,75 (SD 1,68)	7,06 (SD 2,22)	28,57%	22,15 (normál)

2. táblázat: A DT és C csoport alanyainak fájdalomérzete és testtömegindexe (BMI)

A DT alanyok a mFRT során 32,27 cm-t (SD 6,5) tudtak nyújtózni, a mLRT-en átlagosan 21,21cm-t (SD 4,3) értek el. A C csoport tagjai a mFRT során 31,05 cm-t (SD 9,34) értek el, míg a mLRT-en 21,77 cm-re (SD 4,35) tudtak nyújtózni átlagosan. Mind a DT, mind a C csoport eredményei az ismert referencia értékektől(mFRT 44,9cm; mLRT 29,5cm (Thompson and Medley, 2007))szignifikáns eltérést mutatnak, alanyaink rosszul teljesítettek ($P<0,01$). A TUG tesztet a DT csoport alanyai 5,80 s (SD 0,63) alatt, a C csoport tagjai 5,62 s (SD 0,71) alatt teljesítették, mely a referencia értéknél (10 s (Norén et al., 2001)) jelentősen jobb. A FSST során is jól teljesítettek alanyaink: a DT csoport tagjai 6,30 s (SD 0,91) alatt, a C csoport pedig átlagosan 6,07 s (SD 1,21) alatt teljesítette a tesztet (referencia érték: 15 s (Whitney et al., 2007)).

	DT csoport	C csoport	Referencia érték
mFRT (cm)	32,27 (SD 6,5)**	31,05 (SD 9,34)**	44,9 (Thompson and Medley, 2007)
mLRT (cm)	21,21 (SD 4,3)**	21,77 (SD 4,35)**	29,5 (Thompson and Medley, 2007)
TUG (s)	5,80 (SD 0,63)**	5,62 (SD 0,71)**	10 (Norén et al., 2001.)
FSST (s)	6,30 (SD 0,91)**	6,07 (SD 1,21)**	15 (Whitney et al., 2007)

A CPGS teszt alapján a felmért alanyok 40%-a Grade 2-es kategóriába tartozik, a maradék 60% pedig a Grade 1-esbe. A QUEBEC kérdőív szerint a vizsgálatban résztvevők átlagosan 12,86 pontot (SD 8,55) értek el.

Megbeszélés

Ismert, hogy a túlsúly rizikófaktor lehet a LBP kialakulásában. DT csoport tagjai a túlsúlyos kategóriába esnek BMI értékeik alapján, azonban nem látunk számottevő különbséget a fájdalom mértékét összehasonlítva a csoportok között. Sem a maximális fájdalomban, sem az átlagosan tapasztalt fájdalomérzetben nincs eltérés. Ami érdekes viszont, hogy a DT csoport alanyait jellemzi inkább a kisugárzó fájdalom megléte, melyre hatással lehet az, hogy a DT alanyok BMI-je 27,88

kg/m², míg a C csoport esetében ez az érték csak 22,15 kg/m² és a kisugárzó fájdalom is kevésbé jelenik meg esetükben.

A funkcionális tesztek során ellentmondásosnak tűnő eredmények születtek. Azonban jobban megvizsgálva ezeket láthatjuk, hogy eredményeink alátámasztják egymást. A mFRT és mLRT esetén szignifikánsan rosszabbul teljesítettek a DT és C csoport tagjai is, mint az a korukból adódóan elvárható lenne. Ennek, azt gondoljuk az lehet az oka, hogy minden résztvevőnek aktuálisan is fennálltak a fájdalmai a vizsgálatok ideje alatt. A derékfájdalmat gyakran kíséri védekező izomfeszülés, mely korlátozhatja a lumbális gerinc mobilitását. Azt gondoljuk, hogy a nyújtózás mértéke ezért csökkent az általunk felmért betegek esetében. A dinamikus egyensúlyt vizsgáló teszteken, melynek része a székből való felállás és a gyors gyaloglás is, alanyaink nagyon jól teljesítettek. A kutatásunkban résztvevő személyek fiatalok, a derékfájdalom -korukból adódóan- nem érinti őket évtizedek óta. A CPGS teszt alapján a résztvevők 60%-a a Grade 1-es (alacsony funkcióvesztés, alacsony fájdalomintenzitás) kategóriába, a maradék 40% pedig a Grade 2-es kategóriába (alacsony funkcióvesztés, magas fájdalomintenzitás) tartozik (Von Korf et al., 1992). A QUEBEC kérdőív során átlagosan 12,86 pontot (SD 8,55) érték el, melyre maximum 100 pont adható (Kopeck et al., 1995). A tesztek alapján is láthatjuk, hogy a funkciókárosodás mértéke alacsony, vélhetően ezért tudták a TUG és FSST tesztekkel igen kevés idő alatt elvégezni a vizsgálati személyek.

A kutatás során felmért funkciók eredményei és tesztek alkalmával kapott adatok többsége önmagában nem informatív, ugyanis nem tudjuk vele jellemezni az egyén átlagtól való eltérését, a legtöbb esetben nem állnak rendelkezésünkre normatív adatok. Felméréseink számos pontja tehát a fejlődés mérésére szolgál, melyhez elengedhetetlen a visszaméréskor tapasztalt értékekkel való összehasonlítás. Ennek során azt vizsgáljuk majd, hogy az egyén önmagához képest milyen változásokat tudott elérni a tréning hatására, 8 hét alatt. A tréning jelenleg is zajlik, az alanyok visszamérése még előttünk áll, az adatok feldolgozása pedig folyamatban van.

Bízunk benne, hogy feltételezésink beigazolódnak és a diaphragma-tréningben résztvevő csoport jobb eredményeket fog elérni a tréningprogram végére, a csak gyógytornában részesülő csoport alanyaival összehasonlítva. A diaphragma megerősödése -véleményünk szerint- hatással lesz a többi törzsstabilizátor izom működésére is, mely hozzájárul ahhoz, hogy az elért pozitív változások hosszú távon is fenntarthatóak legyenek. Kutatásunk résztvevőinek eddigi visszajelzései alapján a tornaprogram fájdalomcsökkentő hatása igazolódni látszik.

Irodalomjegyzék:

- Chang, W.-D., Lin, H.-Y., Lai, P.-T., 2015. Core strength training for patients with chronic low back pain. *J. Phys. Ther. Sci.* 27, 619–622. doi:10.1589/jpts.27.619
- Cholewicki, J., McGill, S.M., 1996. Mechanical stability of the in vivo lumbar spine: implications for injury and chronic low back pain. *Clin. Biomech. (Bristol, Avon)* 11, 1–15.
- Deyo, R.A., Weinstein, J.N., 2001. Low Back Pain. *N. Engl. J. Med.* 344, 363–370. doi:10.1056/NEJM200102013440508

- Dite, W., Temple, V.A., 2002. A clinical test of stepping and change of direction to identify multiple falling older adults. *Arch. Phys. Med. Rehabil.* 83, 1566–1571. doi:10.1053/apmr.2002.35469
- European guidelines for the management of acute nonspecific low back pain in primary care | Maurits van Tulder; Annette Becker; Trudy Bekkering; Alan Breen; Maria Teresa Gil del Real; Allen Hutchinson; Bart Koes; Even Laerum; Antti Malmivaara; On behalf of the COST B13 Working Group on Guidelines for the Management of Acute Low Back Pain in Primary Care
- European guidelines for the management of chronic nonspecific low back pain | O. Airaksinen; J. I. Brox; C. Cedraschi; J. Hildebrandt; J. Klaber-Moffett; F. Kovacs; A. F. Mannion; S. Reis; J. B. Staal; H. Ursin; G. Zanoli; On behalf of the COST B13 Working Group on Guidelines for Chronic Low Back Pain
- Ghaderi, F., Mohammadi, K., Amir Sasan, R., Niko Kheslat, S., Oskouei, A.E., 2016. Effects of Stabilization Exercises Focusing on Pelvic Floor Muscles on Low Back Pain and Urinary Incontinence in Women. *Urology* 93, 50–54. doi:10.1016/j.urology.2016.03.034
- Hirata, R.P., Salomoni, S.E., Christensen, S.W., Graven-Nielsen, T., 2015. Reorganised motor control strategies of trunk muscles due to acute low back pain. *Hum. Mov. Sci.* 41, 282–294. doi:10.1016/j.humov.2015.04.001
- Hodges, P., Kaigle Holm, A., Holm, S., Ekström, L., Cresswell, A., Hansson, T., Thorstensson, A., 2003. Intervertebral Stiffness of the Spine Is Increased by Evoked Contraction of Transversus Abdominis and the Diaphragm: In Vivo Porcine Studies. *Spine (Phila. Pa. 1976)*. 28, 2594–2601. doi:10.1097/01.BRS.0000096676.14323.25
- Szentágothai J., M.R., 2006. Funkcionális anatómia I. | Digitális Tankönyvtár. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_524_Funkcionalis_anatomia_1/ch06s03.html (accessed 11.13.17).
- Janssens, L., McConnell, A.K., Pijnenburg, M., Claeys, K., Goossens, N., Lysens, R., Troosters, T., Brumagne, S., 2015. Inspiratory muscle training affects proprioceptive use and low back pain. *Med. Sci. Sports Exerc.* 47, 12–19. doi:10.1249/MSS.0000000000000385
- Kopec, J.A., Esdaile, J.M., Abrahamowicz, M., Abenhaim, L., Wood-Dauphinee, S., Lamping, D.L., Williams, J.I., 1995. The Quebec Back Pain Disability Scale. Measurement properties. *Spine (Phila. Pa. 1976)*. 20, 341–52.
- Lee, N., Kang, H., Shin, G., 2015. Use of antagonist muscle EMG in the assessment of neuromuscular health of the low back. *J. Physiol. Anthropol.* 34, 18. doi:10.1186/s40101-015-0055-5
- Maher, C., Underwood, M., Buchbinder, R., 2017. Non-specific low back pain. *Lancet*. doi:10.1016/S0140-6736(16)30970-9
- McCaskey, M.A., Schuster-Amft, C., Wirth, B., Suica, Z., de Bruin, E.D., 2014. Effects of proprioceptive exercises on pain and function in chronic neck- and low back pain rehabilitation: a systematic literature review. *BMC Musculoskelet. Disord.* 15, 382. doi:10.1186/1471-2474-15-382
- Norén, A.M., Bogren, U., Bolin, J., Stenström, C., 2001. Balance assessment in patients with peripheral arthritis: applicability and reliability of some clinical assessments. *Physiother. Res. Int.* 6, 193–204.

- Smith, M.D., Russell, A., Hodges, P.W., 2006. Disorders of breathing and continence have a stronger association with back pain than obesity and physical activity. *Aust. J. Physiother.* 52, 11–16. doi:10.1016/S0004-9514(06)70057-5
- Thompson, M., Medley, A., 2007. Forward and lateral sitting functional reach in younger, middle-aged, and older adults. *J. Geriatr. Phys. Ther.* 30, 43–8.
- Von Korff, M., Ormel, J., Keefe, F.J., Dworkin, S.F., 1992. Grading the severity of chronic pain. *Pain* 50, 133–49.
- Whitney, S.L., Marchetti, G.F., Morris, L.O., Sparto, P.J., 2007. The Reliability and Validity of the Four Square Step Test for People With Balance Deficits Secondary to a Vestibular Disorder. *Arch. Phys. Med. Rehabil.* 88, 99–104. doi:10.1016/j.apmr.2006.10.027
- Winnard, A., Debuse, D., Wilkinson, M., Samson, L., Weber, T., Caplan, N., 2017. Movement amplitude on the Functional Re-adaptive Exercise Device: deep spinal muscle activity and movement control. *Eur. J. Appl. Physiol.* 117, 1597–1606. doi:10.1007/s00421-017-3648-3

/Lektorálták: Dr. Egri Tímea és Dr. Urbán László/

1. TÉMAFELVETÉS, ELMÉLETI KERET, KUTATÁSI CÉL

1.1 . Témafelvetés:

„Az élet hatalmas és csodálni való színeinek és titkainak egyik oldala az, hogy egyének csoportjai különböznek egymástól: szokásaikban, hagyományaikban, hitükben, bőrük színében és öltözködési módjukban, és így tovább. A különböző közösségeknek ezt a „másságát” természetesen el lehet fogadni megértéssel és türelemmel, mint olyat, amely gazdagítja az életet: lehet tisztelni és megbecsülni, még akár örülni is lehet neki!”

(Václav Havel)

Értelmileg- és akadályozott felnőttek életminőség vizsgálata, normalizációs lehetőségei, különös tekintettel az önálló életvitelre, intézményi keretek között (ápoló-gondozó otthoni, lakóotthoni , valamint családban élők nappali intézményi vizsgálata keretében) Nyíregyháza városában.

Kutatásom fókuszában elsősorban az értelmileg és halmozottan sérült felnőtt személyek állnak, akik állapotukból adódóan szociális intézményi keretek között töltik mindennapjaikat, saját vagy sok esetben leginkább hozzátartozói döntés alapján. A vizsgálat központi területe elsődlegesen az önálló életvitel megszerzésének és megőrzésének lehetőségei az ápoló-gondozó intézményi és lakóotthoni keretek között. A kérdés főként az, hogy a sajtószerű szervezeti struktúra - mint kiindulópont - milyen lehetőségeket teremt az értelmi sérüléssel küzdő felnőtt emberek számára, mennyire van lehetőségük saját maguknak irányítaniuk életüket, mennyire enged önállósodni az intézmény, illetve, hogy van-e különbség a szakosított ellátás két igen jellegzetes típusának ellátásában? Van-e lehetősége egy fiatal, a felnőtt életet éppen csak elkezdő értelmi sérült személynek kilépni az intézményi keretektől, azáltal, hogy a szervezet, az ott dolgozó szakemberek felkészítik őt egy új lakhatási forma (pl.: támogatott lakhatás, önálló albérlés stb.) igénybevételére? Kap-e megfelelő támogatást a mindennapi kihívások elfogadásához és leküzdéséhez?

2. A Kutatás elméleti kerete, háttere

Amennyiben a fogyatékos emberről, vagy a fogyatékos létről szeretnénk a legfontosabb kifejezést megtalálni, azt mondhatnánk, hogy „más”. Ennek a létnek a háttere nem több, nem kevesebb, mint az egészséges emberi lété, csak és kizárólag más. Mindemellett egy másik nagyon fontos tényező, hogy a fogyatékos személy ebben a más létben segítségre szorul. Lényeges momentum tehát a személy életében, hogy mások segítségével tud élni. Ebből adódóan nézzünk tehát néhány fontos alapelvet a fogyatékos személyekkel kapcsolatosan:

- a viszonyulás legelső lényeges pontja, hogy a „más” személyt olyannak kell elfogadni, amilyen,
- a második lényeges tétel, hogy fogadjuk el olyannak amilyenné lehet, itt lesz tehát kiemelt tényező a segítség és a rehabilitáció,
- a harmadik lényeges szempont továbbá: a rehabilitáció résztvevője maga a sérült ember, tehát rá kell, hogy irányuljon a tevékenység, és nem pedig egyes szociálpolitikai célok valóra váltása az alapvető (Zászkaliczky, 1987).

2/1. Fogyatékoság, Fogyatékos szerep:

Mi alapján minősíti magát egy személy fogyatékosnak? Ő az, aki minden nap szembesül az akadályával, a korlátaival, a képességeinek csökkent értékével. Minden ember tisztában van a korlátaival, a hibáival, tehetségtelenségével, a kérdés csak az ebben az esetben, hogy mi az a határ ahol az egyén ezt oly mértékűnek tartja, amely lényegesen elmarad a normálistól, amiért a helyét a megszokottól eltérőnek látja. Miért vannak olyan sérült emberek mégis, akik a fogyatékoságuk mellett életüket teljes értékűnek tartják, úgy érzik, tudnak számukra megfelelő, normális életet élni. Ezzel szemben pedig ott vannak azok az egészséges személyek, akik már egy minimális életminőség változást is tragikusnak élik meg, pl.: szemüveg viselése. Fontos a példákon keresztül látnunk, hogy a saját képességeink csökkenésének érzését, megélését nagymértékben befolyásolja a környezet, az életkörülmények. Lényeges szempont, hogy a megélhetés milyen mértékben befolyásolt, a személy el tudja-e végezni azt a munkát, amit szeretne. Ebből a szempontból a munka jelölheti ki a normalitás határait, bizonyos munkakörök tekintetében meghatározóak a képességek, készségek, pl.: sofőröknél a látás, a zenészeknél a hallás, fizikai munkában a teherbírás. Befolyásoló lehet ebből a szempontból vizsgálva a munkaerő-piaci helyzetet, hiszen munkaerő túlkínálat esetén, a nagyobb választási lehetőség miatt a munkáltató már kisebb hibát is alkalmatlanságnak minősíthet, amely a normalitás határát nem éri el.

A megváltozott képességbe való önbesorolás megjelenhet az élet más területin is, pl.: párkapcsolati problémák, gyereknevelési kudarcok stb. Ebből alakulhat ki egy tartós negatív önkép, egy önfelmentés, mely révén a megváltozott képesség beépül a személyiségbe. Ugyanakkor vannak élethelyzetek melyekben az ember érdekeltté válik, hogy önmagát fogyatékosként kategorizálja, mert így juthat többletjövödelemhez. Ez figyelhető meg a bentlakásos intézményekben jelentkezőknél, akiknek bizonyítaniuk szükséges a rossz fizikai, értelmi állapotukat, ahhoz, hogy felvételt nyerjenek. Érdekké válik, hogy megváltozott képességűnek tüntessék fel magukat. Mindemellett különösen a mentálisan sérült és pszichiátriai betegek esetében különösen nagy jelentőségű a címkézés, amikor is olyan mértékben, olyan határozottan titulálnak valakit mentálisan sérültnek, hogy a végén maga is elhiszi és ennek megfelelően éli az életét, meg sem próbál rajta változtatni. Ezáltal válik a fogyatékoság identitássá, ez alapján kerülnek egyének speciális iskolába, intézetbe, munkahelyre, ez válik a közös élet szervező elvévé (Rapley 2004.)

Már az előzőekben is említett okok miatt a sérült személy sok esetben érdekeltté válik, hogy hivatalos papírjuk (bárca) legyen az állapotukról, a megváltozott képességükről, különösen, ha ez valamilyen támogatáshoz juttatja hozzá. Ez létrehozhat egy sajátos életstratégiát a fogyatékos ember részéről, mely a minél sokrétűbb támogatási lehetőségek megszerzésére irányul. Az intézményekben való bekerülés szempontjából is ezek a meghatározó jelenségek, mert csak így lehet kliensként bekerülni és valamiféle gyámkodó, jóindulaton alapuló, komoly magatartási szabályokat követő tagként létezni a továbbiakban. Ezek, az intézményi magatartási formák alakulnak át szereppé, amit innentől a fogyatékos személy visel egész életén át.

További lényeges szempont az önmeghatározás szemszögéből, hogy valaki veleszületetten sérült, vagy szerzett fogyatékosága van. Aki születése óta fogyatékos, az bele születik ebbe az állapotba, ebbe a szerepbe, így nő fel. Automatikusan, kisgyerekként el kell, hogy fogadják ezt a helyzetet, mert nem is tapasztalhattak meg mást. Aki későbbi életszakaszban válik megváltozott képességűvé, az általában, kudarcként, traumaként éli meg a változásokat,

élete óriási módon megváltozik, kénytelen lesz megélni a képességük elvesztését. Azonban van fogalmuk a normális életről, amely okot adhat arra, hogy a személynek ambíciója legyen a továbblépésre, de az is előfordulhat, hogy éppen az önfeladás, a depresszív állapot következik be. A cél tehát ebből a szempontból az, hogy a fogyatékos emberek el tudják fogadni önmagukat, önmagukkal békében tudják élni és ezzel hozzájárulnak ahhoz is, hogy másokkal is el tudják magukat fogadtatni (Krémer, 2010.)

A sérült emberek esetében gyakran előfordul, hogy stabilizálódott állapotát követően is egy igen passzív életmódot folytat a továbbiakban is. Ez azért is meghatározó szempont, mert a fogyatékkal élő személy állapota nem ideiglenes, nem fog meggyógyulni, állapota élete végéig fennálló, tartós lesz. Ebből adódóan ez a passzív állapot nagymértékben befolyásolja majd a rehabilitáció, habilitáció sikerességét, eredményét. A betegség szerep többirányú függőséget hordoz, függőség alakul ki az orvostól, a kezeléstől, a gyógyszerektől, a kórháztól. A betegsereppel szorosan összefüggő medikalizáció és hospitalizáció az állapotából adódóan sokszorosán kiszolgáltatott helyzetű sérült személyt még inkább sújtja. A helyzetükből adódóan a betegserepből való kikerülésre még kevesebb esélye van a fogyatékos személynek, hiszen a fogyatékosághoz hozzátartozik, hogy tartós, illetve végleges. A betegség mellett a sérült személy még egy különleges szerepet kell, hogy felvegyen élete során, mely egyértelműen a környezetéből adódóan alakul ki, ez pedig a fogyatékos szerep. Ez az a státusz mely révén a fogyatékos személy többsége – főleg az értelmileg sérült személyek – egész életükön keresztül gyermek státuszban élnek, függő állapotuk életük egész tartama alatt fennáll, nem dönthetnek önállóan, ezáltal is megóvják őket minden negatív megtapasztalástól. Ez a fogyatékos szerepnek a legnagyobb csapdája, amely egy egész életen át fennálló függő helyzetet - a családban, az intézményben, az egészségügyben- stabilizál. (Kálmán – Könczei, 2002)

1. táblázat: Rehabilitáció vagy önálló életvitel (Kálmán – Könczei, 2002: 117)

	A rehabilitációs paradigma	Az Önálló élet paradigma
Mi a probléma?	fizikai fogyatékoság, a foglalkoztatáshoz szükséges képesség hiánya	szakemberektől, rokonoktól, családtól való függés
Hol a probléma?	az egyénben	a környezetben: közösségben, rehabilitációs folyamatban
Megoldás	szakértők (orvos, gyógytornász, rehabilitációs tanácsadó) beavatkozás útján	egyenrangú tanácsadás, jogvédelem, pártolók, önszegély, fogyasztói ellenőrzés, a korlátok eltávolítása
Társadalmi szerep	a beteg, a páciens	a fogyasztó
Ki irányít?	a szakértők	a fogyasztó
Mi lesz az eredmény?	legfeljebb részben önálló életvitel	önálló életvitel, jövedelmező munka

Jól látható az alábbi táblázatos összehasonlítás révén is, hogy a fogyatékos személyek életében mindkét helyzetben megjelenik a függőségi viszony, azonban míg a rehabilitációs modell csak az egyénben látja a problémát, addig az önálló életet kezdeményező mozgalmak már hangsúlyozzák a közösség, a környezet hozzáállását, és itt az irányítás már átkerül a kliens (fogyasztó) kezébe, amely révén a lehető legönállóbb életvitel kilátásai is fennállhatnak.

A medikalizáció – demedikalizáció kontextusán belül érzékelhető az olyan állapot meghatározások rögzülése, mint a tartós ápolást- gondozást igénylő állapot és ehhez rendelték a különböző ellátási formákat, mint a szanatóriumok, zárt osztályok és intézmények, elfekvők, ugyanakkor az egészségügy keretein belül, elsőként egészségügyi intézményként jöttek létre a

mai szociális intézetek, ilyenek többek között az idősek otthonai, a fogyatékosok otthonai, az egészségügyi gyermekotthonok, a szenvedélybetegek, pszichiátriai betegek otthonai. Ebben a túl-medikalizált környezetben a megváltozott képességek túlnyomó részt ápolási- gondozási problémává váltak, még a szociális intézményekben is. Az akadályozottság mértékét, és csökkentségét a gondozásra való rászorultság határozta meg. Tehát tulajdonképpen a másoktól való függés a legfontosabb tényezővé válik, így döntik el, milyen akadályozottságot kell jogosultságként elfogadni, és ezáltal kiket kell függő helyzetbe tartani és izolálni, és voltaképpen így elrejtethők a társadalom szeme elől is.

A fogyatékos személyek társadalmilag függő helyzetét vizsgálva leginkább a gyermekek gondozásra szoruló, függő helyzetét lehet alapul venni. Ez alapján a sérült emberek intézményi státusza is így lesz hasonló a kisgyermekéhez, miszerint mindenki tegezi őket (életkoruktól függetlenül), előírják számukra, mikor kell enni, fürdeni, valamint szabályzatok (házirend) írják elő számukra mit mikor kell csinálniuk, és mindezt felügyelet mellett. Az élet minden területe szabályozott, kontrollált és szabályozott, bár humánus környezetben, de így válik totális intézménnyé a szociális ellátás (Goffman, 1991). Ez az állapot, helyzet visszahat az intézményre és az intézményben élő személyekre, továbbá megítélésükre is, tehát a sérült ember ezáltal válik infantilis, megváltozott értelmű, retardált személyé, akiknek szüksége van ezekre a kontrollált totális intézményekre. Ennek a címkézésnek további hatása lesz, hogy maguk a sérült személyek is hajlamossá válnak az önképükbe beépíteni ezt a fajta jellemzést, és ezáltal veszik fel a korábban említett fogyatékos szerepet (Könczei, 1992).

2/2. A normalizációs elv szempontjai:

A valódi esélyegyenlőség, azt jelentené, hogy a társadalom alkotóelemeiként éljük az életünket: tanulunk, dolgozunk, családot alapítunk, fenntartjuk magunkat és családjunkat, szeretünk és szeretve vagyunk, tehát úgy élünk, mint mindenki más is a társadalomban. Kezdetben tehát fontos, hogy egyek legyünk a sokból, később pedig már lehet kitűnni a kiválóság, a tehetség révén. Ennek az alapja a tevékenység, az értelmes és hasznos, termelő munkavégzés. Ennek a jövőnek az alapját mindenképpen az integrált oktatás kell, hogy adja, azonban jól látható, hogy az értelmileg sérült személyek esetében ez a legkevésbé jelenik meg, mely jórészt a szakemberek (gyógypedagógusok) részéről érkező tiltakozásként jelenik meg, illetve a gyógypedagógia hagyományos nézeteiből (Horányi, 1972).

„ Minden értelmileg akadályozott ember számára olyan életmintát és hétköznapi életfeltételeket kell elérhetővé tenni, melyek a társadalom megszokott feltételeinek és életmódjának a lehető legnagyobb mértékben megfelelnek.” (NIRJE, 1995:34)

A normalizációs elv részletes kidolgozásra 1969-ben került sor Bengt Nirje által, aki 8 pontból álló ajánlásában taglalta az elv összetevőit, az alábbiak szerint:

-a szabályos, rendszeres napirend; - a szabályos rendszeres heti rend; - a szabályos, rendszeres éves tevékenységek; - az életciklus normális tapasztalatainak biztosítása; - a megfelelő tisztelet igénye; - a kétnemű világban való élet feltételei, - a megfelelő életszínvonal; - és megfelelő környezeti feltételek követelménye. (HATOS, 2008)

Az emberek életében a szerepelvárások, és az azoknak való megfelelés nagyban befolyásolja egy személy egész életminőségét, a személyiség alakulását is. Ez természetesen vonatkozik a fogyatékkal élők életvitelére is, amennyiben ezek az elvárások alacsonyak akkor csökkenthetik az egyén kibontakozási és önállósodási lehetőségeit.

Összességében ez lenne maga a normalizáció, tehát a többiekéhez hasonló, azonos elveken alapuló, legfeljebb mennyiségében más jellegű segítség, maga az intézménytelenítés, amely elősegíti az önrendelkező, autonóm életmódot, melyben a személy megválaszthatja céljait, amitől valóra válik az integráció és több esély alakul ki a többiekkel való kapcsolatok kialakítására. Kutatásom során a normalizációs elvek mentén vizsgálom a fogyatékkal élő felnőtt személyek életminőségét.

Bár a modern kor éles határt húz a gyermek- és a felnőttkor közé, főként az életterek elkülönítésével (iskola, munkahely, szabadidő eltöltésének helye), valamint a jogok és kötelességek megismertetésével, és használatával, gyakran ez a sérült személyek esetében nem történik meg. A felnőtté váláshoz szükséges, hogy a gyermek elsajátítsa az önálló alkalmazkodáshoz szükséges képességeket, viselkedésmintákat, normákat, szerepeket és képessé kell, hogy váljon a felnőttkor követelményeinek teljesítésére. Ilyenek például az önálló életvitel, a társadalmi részvétel, a társadalmi szerepek betöltése, a munkavégzés (mely alkotó jellegű), a családalapítás. Az értelmi akadályozottság azonban korlátokat jelent bizonyos felnőtt szerepek elsajátításában, amelyeket ráadásul az érintettek védelmében a jog is szabályoz (cselekvőképesség korlátozása tekintetében). Az értelmi képességek hiányosságai miatt problémák jelennek meg a beszéd, a kommunikációs, a társas kapcsolatok megértésében és irányításában egyaránt. A felnőttkort – mint életkori kategóriát tekintve – jellemzik a lehetőségek, melyekkel mindenkinek joga van az életkorának megfelelő környezethez, megfelelő bánásmódhoz, ahhoz hogy gyakorolhassa felnőtt szerepeit. Az elvárások és a sérültséggel járó állapot gondokat okozhat a szülők és a szakemberek számára, hiszen a sérült személy értelmi és érzelmi szintje nincs szinkronban az életkorával. A gondozás során ezt szinkronba kell hozni, ehhez szükséges a megfelelő támogatás, ahol egyenrangú partnerként kell, hogy kezeljük a sérült személyt. Az esélyegyenlőség megteremtéséhez szükségszerű, hogy számára megfelelő, hasznos munkát végezzen, hogy ugyanazokat a szolgáltatásokat vegye igénybe, mint bárki más (vásárlás, orvos, szociális szolgáltatások stb.) Ehhez elengedhetetlen a partnerségi viszony a segítők és az ellátottak között (Zolnai,2001).

Ahhoz, hogy a felnőttkor szerepeit fel tudja vállalni érzelmileg is függetlenné kell vállalnia a családjától, családon kívüli kapcsolatokat kell kialakítania, azonosulnia kell nemi szerepeivel. Gyakori, hogy a család rossz néven veszi ezeket a törekvéseket, melyek ezáltal konfliktust generálnak. A sérült személy fejlődését akadályozza, hogy a család sokkal nagyobb szerepet kap az életében, mint a kortársak, barátok. A véleményét, érzéseit, barátait is legtöbbször a szülők választják. Az elvárásoknak való megfelelés komoly korlátja az önállósodásnak, mivel már gyermekkorukban sokkal inkább elvárják tőlük az együttműködést, az engedelmességet, alkalmazkodást, mely által felnőttként gyámoltalanok, önállótlanként lesznek. Jellemzően a nevelésük során a tekintélyelvű, igen korlátozó, külső szabályoknak megfelelni kényszerülő rendszerekkel találkoznak leginkább. Sajátságos továbbá, hogy a sérült gyermeket nevelő család élettere beszűkül, kevés kapcsolatot tart fent a külvilággal, magára marad a problémáival. Az intézményi keretek között meghatározott gondozási szükséglet is a fiatal felnőtt kiszolgáltatottságát erősíti. Gyakran megjelennek intézményi környezeti ártalmak. A jobb képességű gyermekek és később felnőttek jobban megtalálják a helyüket az intézményi struktúrában, mivel általában jobban kommunikálnak, simulékonyabbak és sokszor kihasználják másokat. Ezzel szemben viszont a gyengébb képességűek háttérbe szorulnak, gyakran megjelenik a hospitalizáció. Akkor lehet a sérült személyeket felhatalmazni jogokkal és döntésekkel, ha ezt a szülők és a segítő is elfogadják, és a részvétel az őket érintő döntésekben elfogadhatóvá válik számukra (Kálmán,2004).

3. A kutatás alanyai, minatvételi keret:

A kutatás alanyai azok az intézményi keretek között élő felnőtt korú értelmileg és halmozottan sérült személyek, akik a Keleti régió (elsősorban Nyíregyháza városában) ápológondozó intézményeiben, illetve lakóotthonaiban élnek. Fontos szempont, hogy értelmi sérülésük ne legyen oly mértékű, hogy ez számottevően akadályozza a megértési és kommunikációs képességeiket, illetőleg verbális kommunikációra képesek legyenek.

A kutatás kiterjed az intézményekben dolgozó szociális végzettségű szakemberekre, intézményvezetőkre is.

A teljes körű mintába azok a személyek kerülnek, akik a fent meghatározott intézményekkel szerződésben állnak, tehát intézményi jogviszonnal rendelkeznek. Az intézmények adatbázisában megtalálható minden olyan személy, aki intézményi jogviszonnal rendelkezik, illetőleg minden egyéb személyes adatforrással is rendelkeznek a vizsgált intézmények, többek között egészségügyi dokumentációval, melyben szerepel a személy diagnózisa, egészségügyi állapota.

4. Adatgyűjtési módszer

Az alapvetően meghatározott célokat tekintve, valamint a kutatás jellegéből adódóan fő módszerként az interjú technika valósítható meg. A technika lényegéből adódóan itt az érintett személyeket lehet közvetlenül megszólítani, illetve ebben a formában a legkönnyebb a hétköznapi beszédformában –amely számukra is érthető- hozzájutni a lényeges információkhoz. A téma sokrétűsége és mélysége miatt is fontos, hogy a megkérdezettek megfogalmazás módját, szóhasználatát, spontán reakcióit is be tudjuk építeni a vizsgálat eredményeibe, amelyekből fontos következtetéseket vonhatunk le.

Az interjútechnika a kutatás szempontjából nem csak egy, az adott vizsgálni kívánt klienscsoport szempontjából releváns, további jól felhasználható kiegészítése a segítőkkal, illetve az intézményvezetőkkel készített strukturált interjú is.

A kutatás szempontjából további fontos eszköz a megfigyelési módszer, mely bár eléggé szubjektív, de sokkal mélyebb információhoz juthatunk általa, illetve jó kiegészítése az interjúk által kapott eredmények értelmezéséhez.

5. Előzetes eredmények, felhasználási lehetőségek

A kutatni kívánt intézmények vonatkozásában elsőként a civil fenntartásban működő, szülői kezdeményezésre létrehozott és működtetett egyesületi formában tevékenykedő nappali ellátás és a hozzá kapcsolódó lakóotthon vizsgálata történt meg.

Az előzetes elemzések egyértelművé tették, hogy nincs nagymértékű különbség a két intézménytípust vizsgálva a kliensek önállóságát tekintve. Alapvetően az igen szoros függőségi viszony jól érzékelhető a szülő és gyermek, valamint a gondozó- és kliens viszonyban. A szülői gondoskodás az élet minden területén, és minden vonatkozásában meghatározó jelentőségű. Az értelmileg sérült felnőtt mindig is gyermek szerepben ragadva, némiképp kiszolgáltatva éli mindennapjait a családjában, illetve az intézmény falai között egyaránt.

Jól érzékelhető volt a szakemberek részéről is ez a hozzáállás, hiszen a legtöbben úgy gondolták a fogyatékos személy irányítása a mindennapi tevékenységekben megkönnyíti az intézmény életét, továbbá hangsúlyozták a képességek hiányát is, mely szerint ezek a felnőtt emberek nem úgy szocializálódtak, hogy az önálló életvitelre képesek legyenek, és ez már

ebben az életkorban- főként 30 év feletti ellátottak tekintetében- nem korrigálható. Az enyhébb fokban sérült személyek esetében is erősen érezhető a folyamatos kontroll, mely nem csak a szülők részéről, de az intézmény oldaláról is megjelenik, elsősorban az ellátási protokoll – házirend, SZMSZ- korlátozásai miatt. Az intézmények nehezen tudnak elszakadni a működésüket meghatározó szabályozástól, mely nagymértékben behatárolja tevékenységi körüket és lehetőségeiket, továbbá egyfajta alá- fölé rendeltségi viszonyt alakít ki a gondozó személyzet és az ellátottak között. Igen jól mutatja a szülő –gyermek kapcsolat erősségét, valamint a kötődés mértékét, hogy a lakóotthoni ellátásban részesülő felnőttek esetében is a hozzátartozók minden hétvégén (péntek estétől hétfő reggelig) hazaviszik a fiatalokat a saját otthonukba. Holott ezen intézménytípus elsődleges célja a lehető legnagyobb fokú önálló képesség kialakítása lenne, családi légkörben kis ellátotti szám mellett (8-12 fő, maximum 14 fő)(1993. évi III. tv)

Az önállóságot vizsgálva talán egy terület található, ahol minden fiatal felnőtt önálló döntéseket hozhat, ez pedig a ruházkodás, öltözködés. Ezen kívül az értelmi sérült fiatalok a mindennapjaikat hol a szülő, hol pedig a gondozó szoros felügyelete alatt élik.

Ezen előzetes eredmények is már láttatni engedik a rendszer „ működési hibáit”, melyek alapvetően a túlzott szabályozás következményei.

A további kutatásba bevont intézménytípusokat tekintve alapvető fontosságú tapasztalat lehet a különböző intézménytípusok ellátási protokolljának részletes megismerése, megismertetése, a gyakorlatban felmerülő problémák hátterének vizsgálata, okainak felismerése és korrigálása. Várhatóan a kutatni kívánt intézménytípusokban nem teljes mértékben – vagy egyáltalán nem- jelennek meg az alapvetően deklarált jogok és ezáltal az esélyegyenlőség biztosítása és a minél önállóbb életvitel elérése is még csak távlati célként fogalmazható meg.

Amennyiben azonban világosan megfogalmazhatóvá válnak a kutatás révén a gátló tényezők, mint ahogy ezek már az előzetes vizsgálatok révén is láthatóak, akkor világossá válhat számunkra a további célok kitűzése, mely révén a még most gyermekkorú értelmileg akadályozott személyeknek lehetősége nyílik a jövőben a ténylegesen önálló életvitel megvalósítására, különös tekintettel a térség többszörösen is hátrányos helyzetére tekintettel.

A normalizációs elv gyakorlati megvalósulásának, és kiteljesedésének egyik alapvető elve az egész társadalomra kiterjesztett interakció. Fontos a „másmilyen” fogalom, és az erről alkotott kép át-, és újra fogalmazása. Ehhez talán a legsikeresebb út, ha a normálisról alkotott képen változtatunk, mellőzzük az előítéletekből fakadó megalapozatlan, és tudományos megalapozottságot nélkülöző nézőpontok alapján kialakított képet a fogyatékkal élőkről. Amennyiben „a fogyatékos képet” – amely a társadalmat súlyosan megterhelőként, különösen nehezítőként írja le – képesek leszünk megváltoztatni akkor, eljuthatunk olyan szintre, ahol az esélyegyenlőség, és a normalizáció nem csak elméleti síkon jelenhet meg.(KÖNCZEI,1994).

Irodalomjegyzék:

- Atkinson, R. – Atkinson. R. – Smith, E. – Bem, D. 1997. Pszichológia. Budapest, Osiris
- Bánfalvy Csaba: A fogyatékos emberek iskolai Integrációjáról (A magyarországi integrációs folyamat és helyzet) Esély, 2009/2

- Csató Zs. 1997. Holland lakóotthonok és más egyéb... Magyarországi szemmel. Fejlesztő Pedagógia.
- Dávid A. – Móricz Rita 2000 Támogatott foglalkoztatás. Értelmi sérült munkavállalók a nyílt munkaerőpiacon. Kézikönyv. Budapest, Salva Vita Alapítvány
- Goffman E. 1981 (1963). Stigma és szociális identitás. In uó: A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Budapest, Gondolat Kiadó
- Kálmán Zs. 2004: Bánatkó, Sérült gyermek a családban, Bliss Alapítvány
- Könczei Gy. 1992. Fogyatékosok a társadalomban. Újabb adalékok a kirekesztettség anatómiájához. Budapest, Gondolat Kiadó
- Könczei Gy. 1994. „Mégis kinek az érdeke?” a fogyatékkutatás és a fogyatékospolitika útja a rehabilitációtól a független életig. MTA Akadémiai doktori értekezés. Budapest, A rák ellen, az Emberért, a Holnapért Társadalmi Alapítvány
- Krémer Balázs, Bói Krisztina, Kurucz Erika, Mód Péter, Ottucsák Melinda, Pál Zsolt: Kutatás- előkészítő szakértői anyag 2010. TÁMOP 5.4.1 Kiemelt projekt
- WHO 1980. International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps. World Health Organization, Geneva
- Zászkaliczky P. 1987. A fogyatékos-fogalom ontológiai vizsgálatának lehetőségeiről. Kézirat, Budapest, BGGYTF Pszichológiai Intézet
- Zolnai E. 2001a. Értelmet az életüknek... In Falvai R.: Értelmet az életüknek... Fészek szakmai füzetek 2. Budapest, Kézenfogva Alapítvány

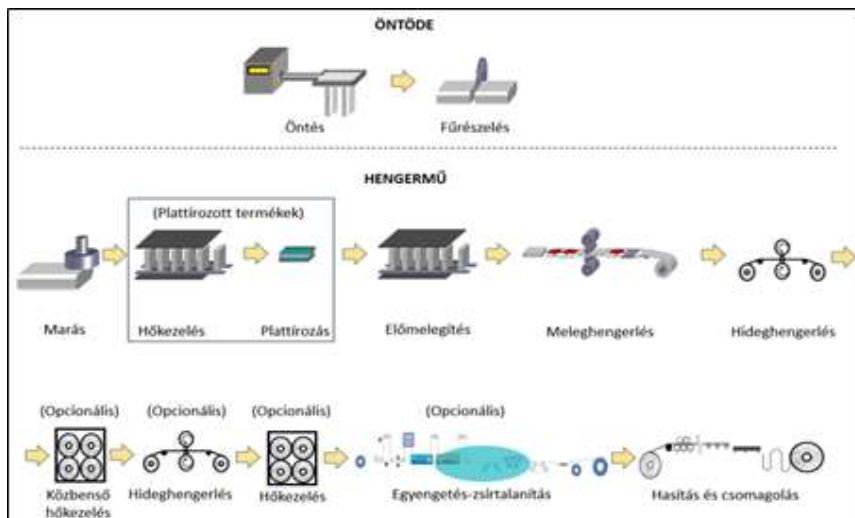
/Lektorálta: Dr. Zachár László és Dr. Szikszai Géza/

Kivonat

Alumíniumlemez gyártási folyamatának egyik lényeges lépése a melegbenglerlés. Melegalakítás során a képlékeny alakváltozás és a lágyulás folyamatai egymás mellett komplex folyamatként mennek végbe. Gyakran előfordul az az eset, amikor részleges újrakristályosodással találkozunk a megújulás mellett a dinamikus lágyulás során. Ezen folyamatok matematikai leírása rendkívül komplex. Ehhez hasonló esetekben nyújt segítséget a sejt automata módszer alkalmazása. Előadásunkban bemutattuk ennek előnyeit.

Bevezetés

Alumínium lemeztermékek gyártásakor az egyik lehetőség az öntött tuskóból való gyártás [1,3]. Az öntés után a tuskót megmunkálják, biztosítva ezzel a problémáktól mentes, megfelelő geometriájú és összetételű felületet. Ezt természetesen csak hideg tuskóval lehet elvégezni, így az öntés után le kell hűlnie. A tuskó vastagsága messze nagyobb, mint a lemezterméké, így a továbbiakban hengerelni kell. A vastagság csökkentése gazdaságosan melegbenglerléssel történhet, ahol az alakítási keményedés [2,5] és az alumínium lágyulása [4,6] egy időben, vagy egymáshoz közel játszódik le. Melegbenglerlés során nagy méretcsökkenést lehet elérni kis erő kifejtésével, azaz kis energia felhasználásával. Ehhez a tuskót azonban a hengerlési hőmérsékletre fel kell melegíteni. Az előmelegítés során olyan hőmérsékletet kell mindenképpen alkalmazni, amin a tuskó homogenizálódása, azaz az öntés során bekövetkező mikrodúsulás hatására kialakuló koncentráció különbségek kiegyesítődése megindul, illetve az alakítás szempontjából melegbenglerlés valósulhasson meg[5,6]. A hengerelt termékek, lemezek gyártásának főbb technológiai lépéseinek folyamatát szematikusan az 1. ábra mutatja.

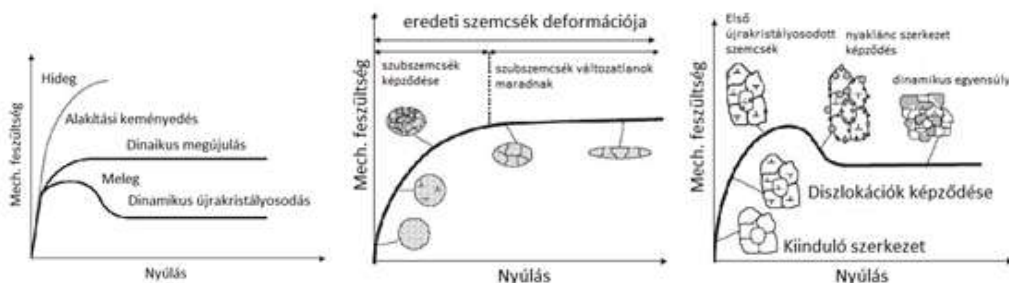

1. ábra. Alumíniumlemez gyártási folyamata.

Melegbenglerlés során bekövetkezik az alumínium lemez alakítási keményedése. A fémekben a diszlokációk mozgása történik képlékeny alakváltozás során. A diszlokáció egy egydimenziós rácshiba. Egy diszlokáció nem minden szakasza tud elmozdulni, így a diszlokációk

sokszorozódása megindul. Amikor a diszlokációk száma eléri azt az értéket, amikor már akadályozzák egymást mozgásukban, akkor az alumínium további alakítása nagyobb mechanikai feszültséget igényel. A diszlokációk számát a diszlokáció sűrűséggel jellemezhetjük.

Ha a hőmérséklet elegendően magas, akkor a képlékeny alakváltozás mellett megindul az alumínium lágyulása. Két folyamat változtatja meg a diszlokáció szerkezetet, a megújulás és az újrakristályosodás. Megújulásakor a diszlokációk rendeződnek. Az alumíniumban a diszlokációk könnyen elmozdulnak, így megújulásra rendkívül hajlamos. A rendeződés olyan mértékű is lehet, hogy a diszlokációk sorokat képeznek, kisszögű szemcsehatárokat hoznak létre, és az eredeti szemcse szerkezetben egy szubszemcse szerkezet alakul ki. A diszlokáció szerkezet rendeződése miatt a diszlokációk nem akadályozzák annyira egymást a mozgásban, így az alumínium lemez alakításához szükséges mechanikai feszültség csökken. Ha mérjük a lemez alakításához szükséges feszültséget az alakítás mértékének függvényében, akkor azt látjuk, hogy a megújulás kompenzálja a keményedést miután megindul, és kialakul egy állandósult feszültségérték, amivel az alumínium lemezt alakítani tudjuk (2. ábra).

2. ábra. A dinamikus megújulás és újrakristályosodás megjelenése a folyásgörbékben.

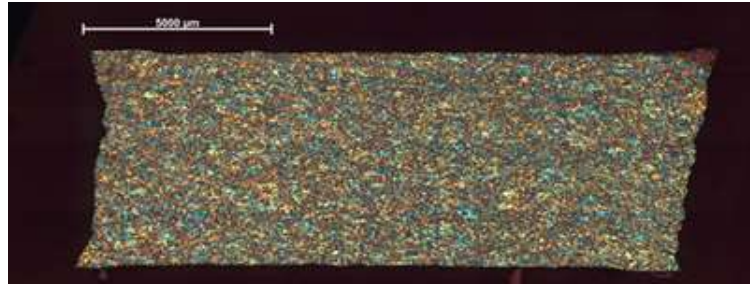
A másik lágyulásra vezető folyamat az újrakristályosodás. Az alakított térfogatban apró kis diszlokáció sűrűségű csírák képződnek, majd növekednek. Ha vizsgáljuk ebben az esetben az alakításhoz szükséges feszültséget az alakítás mértékének függvényében, akkor egy csúcsot látunk a görbén, ahol folyamatosan növekszik az újrakristályosodott térfogat az alakított rovására, és csak ez után alakul ki az állandósult állapot. A csírák leginkább a szemcsehatárokon képződnek, emiatt a csúcs jelentette folyamatban egy u.n. nyakláncstruktúra igyekszik kialakulni, amely során a az alakított szemcsehatárokat mind újrakristályosodás csírái foglalják el. A melegalakítás során végbemenő megújulást és újrakristályosodást dinamikus megújulásnak és dinamikus újrakristályosodásnak nevezünk. Dinamikusan megújult szemcse szerkezete mutat a 3. ábra, amíg a 4. ábrán dinamikusan újrakristályosodott szerkezetet látunk.

3. ábra. 3003-as alumínium ötvözet meleg nyomó vizsgálaton átesett mintájának mikroszerkezete.

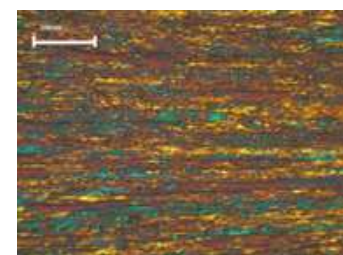
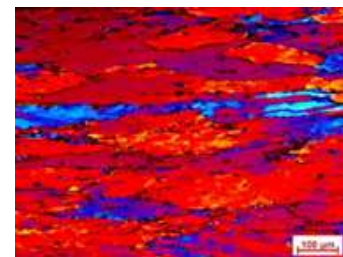
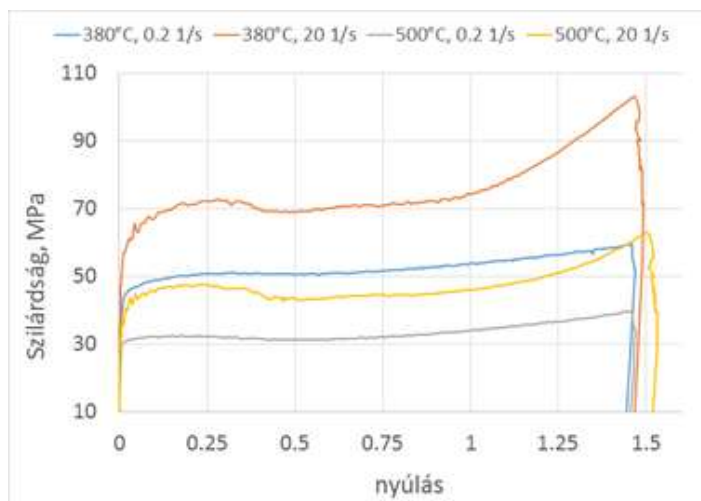
Az alumínium-mangán ötvözetek esetén a mangán túltelített szilárd oldatot képez kristályosodást követő lehülés során. A meleg hengerlésre történő előmelegítés során az oldott mangán intermetallikus vegyületfázisok formájában kiválik. A kiválási folyamat kinetikája, a képződő fázisok mértéke mind nagy hatással tud lenni a melegalakítás során végbemenő folyamatokra. Ezen ötvözetek feldolgozása során erre tekintettel kell lenni.

Az elméleti leírások és modellek a fent látható folyamatokra a szakirodalomban megtalálhatók [8]. Azonban a vizsgálatok rámutattak arra, hogy részleges újrakristályosodás is előfordul a megújulás mellett. Ennek kezelése komplex matematikai probléma. Nagy bonyolultságú feladatok egyszerűen kezelhetők sejt automata módszer alkalmazásával. Cikkünkben bemutatjuk, hogy ez a melegalakítás komplex folyamatának modellezésében is igaz.

4. ábra. 5052-es alumínium ötvözet meleg nyomó vizsgálaton átesett mintájának mikroszerkezete.

Kísérletek

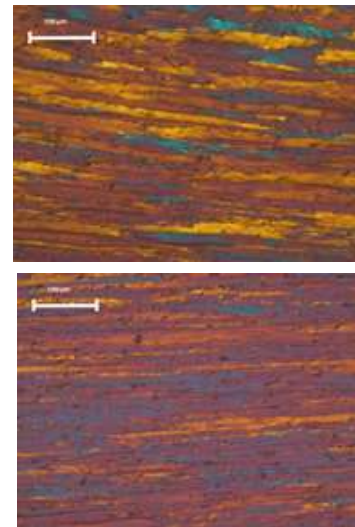
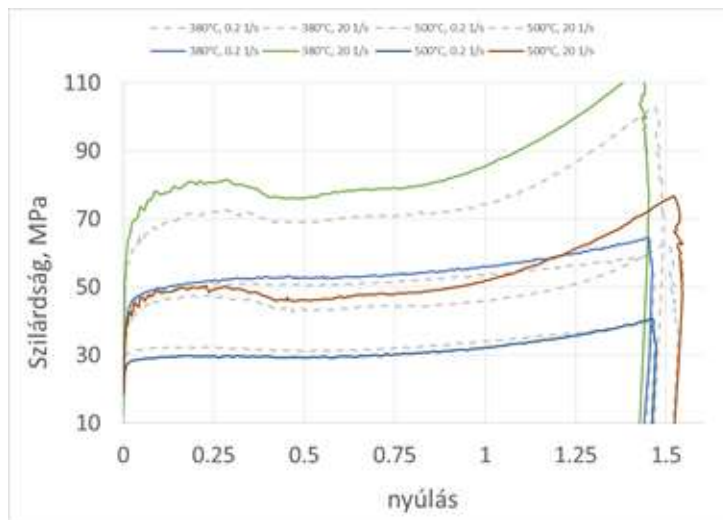
5. ábra. A 3003-as ötvözet nyomógörbéi, és a nyomott minták mikroszerkezete. Az 500°C 20 1/s minta mikroszerkezete (fent) és az 500°C 0,2 1/s minta mikroszerkezete (lent).

3003-as (Al-1w% Mn) ötvözet és csökkentett szennyező tartalmú 3003-as ötvözet öntött ipari méretű tuskóból munkáltunk ki hengeres mintákat. A próbatesteken melegzőmítő vizsgálatok lettek végezve Gleeble fizikai szimulátorral. Az alakítási hőmérsékletek 380°C és 500°C voltak, az alkalmazott alakvátozási sebességek 0,2 1/s és 20 1/s voltak. Az eredményeket az 5. és 6. ábrák mutatják.

Eredmények értékelése

Magasabb hőmérsékleten végzett nyomókísérlet kisebb szilárdságot eredményezett. Ez a bevezetőben leírtak alapján nem meglepő. A kisebb alakvátozási sebesség is kisebb szilárdságot jelent. Ennek oka, hogy az ötvözet több időt tölt alakítás közben magas hőmérsékleten, így a lágyulás folyamatainak több ideje van lejátszódni. A kis alakítási sebességhez tartozó görbék teljesen megfelelnek a dinamikus megújulásnál leírtaknak. Nagy sebességeknél azonban jelentkezik egy csúcs. Ha megnézzük a mikroszerkezetről készített fotókat, akkor látjuk, hogy nem látunk újrakristályosodást, így ebben az esetben is megújulás történt. Azonban az alakítási

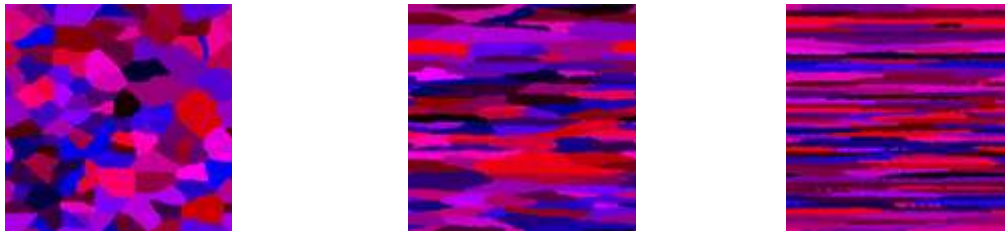
sebesség már olyan nagy, hogy nem elég gyors a szabályozás a hőmérséklet állandó értéken tartására. Dinamikus újrakristályosodás esetén ennél markánsabb csúcs jelentkezik.

6. ábra. A 3003-as ötvözet csökkentett szennyező tartalommal nyomógörbéi, és a nyomott minták mikroszerkezete. Az 500°C 20 1/s minta mikroszerkezete (fent) és az 500°C 0,2 1/s minta mikroszerkezete (lent).

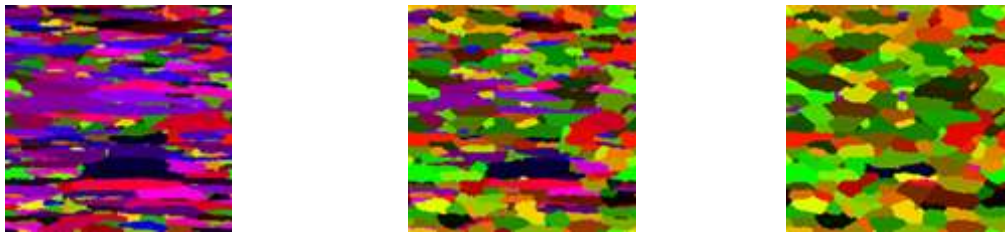
Ha összevetjük a két ötvözetet (6. ábra), akkor azt kapjuk, hogy a kisebb szennyező tartalmú ötvözet nyomógörbéjénél a görbék magasabb feszültség szinten futnak. Ennek oka, hogy a szennyezők is gátolják a diszlokáció mozgást, így ahol több idegen atom van, ott hamarabb megindul a megújulás. Azonban azt látjuk, hogy az 500°C 0,2 1/s paraméterekhez tartozó görbe nem ezt a trendet követi, kisebb feszültség szinten fut. Ez azt mutatja, hogy a mintában megindult az újrakristályosodás. Olyan kismértékű ugyan, hogy optikai mikroszkópi felvételeken keresni kell az említett csírákat, de megtalálhatók. Ennek az esetnek a tárgyalására nem elég a megújulás törvényszerűségeit használni, de az újrakristályosodás leírása sem elég. A kettőt együtt kell figyelembe venni.

A sejt automata módszer nagyon jól alkalmazható a képlékeny alakítási és lágyulási folyamatok szimulációjára [7, 9]. Nyomon lehet követni vele a mikroszerkezeti változásokat az alakváltozás során (7. ábra) és az újrakristályosodás során (8. ábra). A megújulás, ahogy a bevezető is említi, nem hagy nyomot a mikroszerkezetben. A szubszemcse szerkezetet csak nagy felbontású, kristálytani orientáció érzékeny képalkotással, például EBSD vizsgálattal lehet megfigyelni. Azonban, mint a meleg nyomó vizsgálat eredmény görbéin is láttuk a hatása jelentős. A bevezető is említi, hogy ezt a hatást a diszlokáció sűrűsége keresztül lehet figyelembe venni, aminek változásai és így a megújulás is könnyen beilleszthető a sejt automata számításaiba. Ha a diszlokáció sűrűség ismert, akkor az alakításhoz szükséges mechanikai feszültségértékek már egyértelműen meghatározhatók célzott vizsgálatok alapján. A bemutatott felvételek alapján is látható, hogy az automata valóban a bevetőben leírt folyamatokat szimulálja.

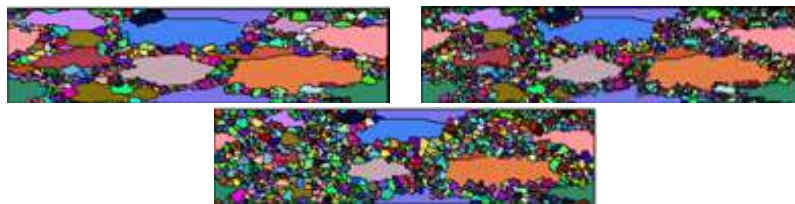
hidegalakítás mértéke

7. ábra. Képlékenyalakítás során a szemcsezserkezet megváltozásának szimulációja sejt automata módszerrel.

hőkezelési idő

8. ábra. Az újrakristályosodás során a szemcsezserkezet megváltozásának szimulációja sejt automata módszerrel.

melegalkítás mértéke

9. ábra. A nyakláncszerkezet kialakulásának szimulációja sejt automata módszerrel.

Ha a fentiek mellé az automatában megvalósítjuk, hogy az alakváltozás, a diszlokációsűrűség változása és az újrakristályosodás együtt menjen végbe, akkor valóban a melegalakítás szimulációját valósítjuk meg. A 9. ábra példát mutat a nyakláncszerkezet kialakulására, mégpedig úgy, hogy az csak részlegesen menjen végbe. Látható az eredményen, hogy valóban a sejt automata képes ezt a komplexitást kezelni. Természetesen az is látható, hogy a szemcsék száma a számolt vizsgálatban kevés, ami okozta problémákra fel kell készülni a szimuláció alkalmazásánál. A másik probléma, hogy a bemutatott elvi számolást össze kell hangolni a bemutatott mérési eredményekkel, hogy a szimuláció alkalmazható legyen gyakorlati feladatok megoldására. A statikus folyamatok skálázása kidolgozott már, azonban dinamikus esetben ez még feladatként jelentkezik. Az azonban biztosan állítható, hogy az illesztési paraméterek száma kevesebb, mint a szakirodalom által javasolt közelítő megoldásoké.

Összegzés

Alumínium lemez gyártás fontosabb művelete a meleghengerlés. Melegalakítás során az alakítási keményedés és lágyulás adott feldolgozási paraméterekhez tartozó egyensúly határozza meg a technológiát és a lemez tulajdonságait. Ennek feltárására méréseket vagy szimulációt kell végezzünk. Előadásunkban melegzőmítő vizsgálatok eredményeit mutatjuk be. A vizsgálatokat Gleeble fizikai szimulátorral végeztük el. Az eredményekből rámutatunk arra, hogy előfordulhat az eset, amikor részleges újrakristályosodást tapasztalunk, ami a jelenségek közelítő leírást és a kapott modell egyenletrendszerének megoldását nehezzé teszi. A sejt automata módszer komplex folyamatok egyszerű leírására is alkalmas, így versenyképes matematikai módszerként jelentkezik. Korábbi fejlesztések során minden részfolyamat statikus szimulációja elkészült. A részfolyamatok megfelelő kombinációjából elkészül egy automata a meleghengerlés folyamatainak szimulációjára képes. Természetesen, akár a közelítő megoldások esetén, a sejt automata eredményeit is össze kell hangolni mérések alapján a valós folyamatokkal, hogy alkalmazható legyen. Azonban kevesebb illesztési paramétert kapunk ebben a komplex esetben, mint a közelítő megoldások esetén.

Irodalom:

- [1] Alumínium Kézikönyv, Műszaki könyvkiadó, Budapest, 1984
- [2] George E. Totten-D.Scott MacKenzie: Handbook of Aluminium, Volume 1, Physical Metallurgy and Processes. Marcel Dekker, Inc. New York, 2003
- [3] George E. Totten-D.Scott MacKenzie: Handbook of Aluminium, Volume 2, Alloy Production and Materials Manufacturing. Marcel Dekker, Inc. New York, 2003
- [4] P. Cotterill - P. R. Mould: Recrystallization and Grain Growth in Metals, Surrey University Press, London, 1982.
- [5] John. D. Verhoeven: Fundamentals fo Phisical Metallurgy, Willey \& Sons,New York, 1975.
- [6] D. A. Porter - K. E. Easterling: Phase Transformation in Metals and Alloys, Chapman \& Hall, London, 1996.
- [7] Barkóczy, P., Gyöngyösi. Sz.: Sejtautomata anyagtudományi alkalmazásai. Miskolci Egyetem, 2012
- [8] Doherty, R. D., Hughes, D. A., Humphreys, F. J., Jonas., J. J., Jensen, D. J., Kassner, M. E., Rollett, A. D.: Current issues in recrystallization: a review. *Materials Science & Engineering*, 219-274. 1997.
- [9] Hesselbarth, H. W., & Göbel, I. R. *Acta Metallurgica et Materialia Vol. 39 No. 9 pp. 2135-2143.* 1991
- [10] Espericueta, R.: *Cellular Automata Dynamics.* Bakersfield College 1997

/Lektorálták: Dr. Kádár Gyula és Dr. Barkóczy Zoltán/

(¹Institute of Genetics, BRC HAS, Szeged, Hungary)

(²Department of Genetics, University of Szeged, Szeged, Hungary)

(³Department of Anatomy, Cell and Developmental Biology, Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)

(⁴Doctoral School in Biology, Faculty of Science and Informatics, University of Szeged, Szeged, Hungary)

Absztrakt

Autofágiának azt a folyamatot nevezzük, amely során a sejt saját anyagai, vagyis a sejtben megtalálható fehérjék és organellumok a lizoszómába kerülnek, majd ott az emésztő enzimek hatására degradálódnak. A sejtbiológiai jelenség rendkívül jelentős kutatási témává vált az utóbbi pár évben, mivel a folyamathoz számos élettani és kóros jelenséget lehet kötni. Munkám során CRISPR/CAS9 módszerrel és géncsapdázással öt *Atg*-re készítettem *null* mutáns *Drosophila melanogaster*-ben: *Atg5*, *Atg9*, *Atg8b*, *Atg8a*, *Atg14*. A mutánsokat más csoportokkal történő kollaborálásra és saját projektekhez használtuk illetve használjuk. A tanulmány ezen projekteket és eredményeit mutatja be és foglalja össze

Bevezetés

Az autofágia egy eukariotákban erősen konzervált intracelluláris lebontó folyamat. Három fő típusát szokás elkülöníteni az alapján, hogy milyen úton kerül a fagoszóma tartalma a lizoszómába. A fő útvonala folyamán, vagyis makroautofágia során, keletkezik egy membránciszterna, amit izoláló membránnak (fagofórnak) hívunk, amelynek máig nem tisztázott az eredete. Az izoláló membrán körbenövi a citoplazma egy részletét, majd kettős membránnal határolt vezikulává zárul, amit autofagoszómának hívunk. Befejezésül az autofagoszóma fuzionál egy lizoszómával, ezáltal tartalma és belső membránja lebomlik a lizoszómák hidrolitikus enzimek által. A lebontás útján keletkezett monomereket (aminosavak, zsírsavak) a sejt újra felhasználhatja energetikai, vagy felépítő folyamatokban. A tanulmányban a makroautofágiát csak autofágia néven használom majd.

Egy másik útvonala a mikroautofágia, amely során a lizoszóma membránja betüremkedik, közben magával ragadja a citoplazma egy részét. Végül a betüremkedés lefűződik a lizoszóma lumenében és ott lebomlik annak tartalmával együtt. A jelenség még kevésbé ismert és a jelentősége is sokkal kisebb makroautofágiánál, viszont képes akár organellumok lebontására is. Szabályozását részben a fő útvonalat befolyásoló gének végzik.

A legkisebb jelentőséggel a chaperone-mediálta autofágiának van. Ezen az útvonalon bizonyos fehérjék egy molekuláris transzportrendszer révén a citoszólból közvetlenül a lizoszóma membránon átjutva annak lumenébe kerülnek. A KFERQ aminosav szekvenciával rendelkező, hibás térszerkezetű fehérjék szelektív felismerését a Hsc70 citoszólikus dajkafehérje végzi. Ezt követően a fehérjék a lizoszóma membránban elhelyezkedő LAMP-2A (lysosome-associated membrane protein 2A) molekulák által képzett csatornán keresztül jutnak be a lebontó funkciójú sejtszervecske belsejébe, ahol a lizoszómális Hsc70 fogadja ezeket, majd pedig lebontódnak a savas hidrolázok közreműködésével (Juhász és mtsai 2013).

Az autofágiát ugyanakkor a megemésztett szubsztrátja alapján is fel szokták osztani. Ilyen módon beszélhetünk mitofágiáról (mitokondrium célzott lebontása), pexofágiáról

(peroxiszómák célzott lebontása), retikulofágiáról (Endoplazmatikus retikulummal összefüggő lebontás), ribofágiáról (riboszómák célzott és nem célzott lebontása autofágia által), xenofágia (baktériumok lebontása autofágia által). Ezen kívül számos autofágia típust különítenek el (lásd a lipideket lebontó lipofágiát), amelyek felsorolásától most eltekintenek, viszont megjegyezném, hogy a szubsztrát specifikusságért rendszerint egy ligand-receptor-(néha állványfehérje) komplex felel. *Drosophila melanogaster* modellben leginkább a p62/Ref2 (mint receptor) és lebontandó szubsztrát (mint ligand) ismert. A p62 a fagofor specifikus Atg8-hoz dokkolódik, így biztosítva a szubsztrát specifikus kötődését az autofág struktúrákhoz. Ugyanakkor a p62 ilyen módon szintén egy specifikus szubsztrátjává válik az autofágiának, így autofágia hiányában rendkívül megnő a p62 szintje, amit több féle kísérlettel (pl. Western Blottal) ki lehet mutatni (Jin és mtsai, 2013).

Az autofág struktúrák felfedezését az elektronmikroszkópos technológia megjelenése tette lehetővé. A lizoszómát 1955-ben azonosították elektronmikroszkópon először (De Duve és mtsai, 1955), majd szép lassan elkülönítik a hidrolitikus enzimeket nem tartalmazó, nem savas, autofagag struktúrákat és egy kongresszuson de Duve bevezeti az autofágia fogalmát (de Duve, 1963). Ezután majdnem 30 évig viszonylag kevés fontos felfedezés történt a jelenséggel kapcsolatban. Itt érdemes megemlíteni, hogy ebben az időszakban írták le, hogy az inzulin és a magas aminosav szint gátolja az autofágiát (Mortimore és mtsai, 1976), valamint szintén ebben az időszakban felfedezik fel a chaperone-mediálta autofágia jelenségét (Dice és mtsai, 1978). A téma első nagy áttörését az hozta, hogy Yoshinori Ohsumi a tudomány első teljes genomot érintő mutagenézis szűrése során azonosít 15 *Atg* gént (Tsukada és Ohsumi, 1993). Egy évtizednyi várakozás után, a kétezres évek első felében drámaian megnő az autofágia témában leközölt publikációk száma. Ennek folyamánként az *Atg* gének leírásáért tavaly Nobel-díjat ítéltek oda Yoshinori Ohsumi kutatónak, ami önmagában is kihangsúlyozza ezen sejtbiológiai jelenség hihetetlen orvostudományi potenciálját (Toozen és mtsai, 2016).

Élesztő	<i>C. elegans</i>	<i>Ecetmuslica</i>	Lúdfű	Ember
<i>Atg8</i>	<i>LGG-1</i>	<i>Atg8a</i>	<i>Atg8A</i>	<i>LC3A</i>
-	<i>LGG-2</i>	<i>Atg8b</i>	<i>Atg8B</i>	<i>LC3B</i>
-	-	-	<i>Atg8C</i>	<i>LC3B2</i>
-	-	-	<i>Atg8D</i>	<i>LC3C</i>
-	-	-	<i>Atg8E</i>	<i>GABARAP</i>
-	-	-	<i>Atg8F</i>	<i>GABARAPL1</i>
-	-	-	<i>Atg8G</i>	<i>GATE-16</i>
-	-	-	<i>Atg8H</i>	-
-	-	-	<i>Atg8I</i>	-

1. Táblázat: A különböző modellekben fellelhető *Atg8* paralógok

Az *Atg* gének általában komplexekbe tömörülve szokták betölteni a funkcióikat. Az autofágia iniciációjáért *Atg1/ULK* komplex felel, ez a komplex van legelöl az *Atg* fehérjék hierarchiájában. Az *Atg1* egy Ser/Thr kináz. A komplex többi tagja az *Atg13*, az *Atg101* és a *FIP200*. A komplex legfőbb feladata, hogy a főleg TOR fehérje komplex felől érkező jelek alapján elindítsák az autofágiát, odatoborozva és aktiválva az autofágiáért felelős fehérjéket. Az autofagoszómák speciális membránlipidje a foszfatidil-inozitol 3-foszfát (*PI3P*). Ezért az autofagoszómák kialakulásához szükséges a III osztályú *PI3K* komplex, amelyik előállítja a *PI3P*-t, azáltal, hogy foszforilálja a foszfatidil inozitolt az inozitol gyűrű 3-jelzett hidroxilgyökénél. Élesztőben a *PI3K* komplex négy fehérjéből áll: *Vps34* (katalitikus egység), *Vps15* (állványfehérjeként), *Atg6* (az *Atg1* szubsztrátja) és *Atg14*, amelyről úgy gondoljuk, hogy felel a komplex autofág specifikusságáért. *PI3K* felhalmozódása létre hoz egy platformot a *PI3K* kötő

fehérjéknek. Ilyen PI3 kötő fehérje, az Atg18/WIPI és az őt kötő partnere az Atg2. Bár az Atg2-Atg18/WIPI komplexnek még nem ismerjük biztosan a funkcióját az autofágiában, kimutatták, hogy az Atg2-Atg18 komplexnek fontos szerepe van az Atg9 vezikulákban való eloszlásában. Az Atg9 az egyedüli transzmembrán fehérje az autofágia központi proteinjei között. Bár az Atg9 funkciója kifejezetten sokat kutatott, mégis rejtélyes maradt a mai napig a tudomány számára. Élesztőben kimutatták, hogy főleg 30-60 nm átmérőjű vezikulákon mutathatók ki. Az emlősöknél a transz-Golgi rendszerben és endoszómákban lokalizálódnak. Éhezés indukálta autofágia esetén arra az eredményre jutottak, hogy az Atg9 segíti a transz-golgitól eljutni a membránokat az Atg8-ig. Azt gondolják, hogy az Atg9 legfontosabb feladata, hogy szállítja a szükséges membránmennyiséget az autofágia kialakításához. Az Atg8 egy olyan ubikvitin szerű fehérje, amelyet egy ubikvitinálással analóg komplex konjugál az autofagofor phosphatidyl ethanolamine (PE) molekulájára. Az Atg8 fehérje egy poszttranszlációs módosuláson esik át, amelyet az Atg4 cisztein proteáz végez, úgy hogy lehasítja a C-terminushoz közeli glicint követő aminosavakat, amely ezután már képes lesz a PE-hoz való kötődéshez. Az Atg8 konjugáló komplex rendelkezik egy E1 (Atg7), E2 (Atg3), és egy E3 (Atg5, Atg12 és Atg16 fehérjékből álló komplex, amely létrejöttében az Atg7 és Atg10 segítkezik) funkciójú elemekkel. Az autofagoszóma külső membránján található Atg8 fehérjét szintén az Atg4 hasítja le, így azokat újra fel tudja használni a sejt. A belső membránon lévő Atg8 a membránnal együtt lebomlik a lizoszómában. Bár ubikvitin és az Atg8 fehérjék között nem valószínűsíthető a közvetlen evolúciós kapcsolat, viszont a fehérje konformációjuk jelentős hasonlóságot mutatnak. Míg pékélesztőben (*Saccharomyces cerevisiae*) csak egy *Atg8* gén van, addig a többsejtű eukariótákban általában több is van, például emlősökben hét *Atg8* gént is azonosítottak, amelyek nagymértékű redundanciát mutatnak, ami nagyon nehézé teszi a vizsgálatukat. *Drosophila melanogaster*-ben mindössze két *Atg8* gént írtak le: az *Atg8a*-t és az *Atg8b*-t (lásd még az 1. Táblázatot), (Bento és mtsai, 2016).

Ez az *Atg* gének által szabályozott katabolikus útvonal igen fontos szerepet játszik az eukarióta sejtekben: a makromolekulák és sejtorganellumok turnoverét biztosítva lassítja az öregedést, míg éhezés és egyéb stressz esetén az élőlény túléléséhez elengedhetetlen. Több neurodegeneratív megbetegedésekkel (Parkinson-, Alzheimer-kór), anyagcsere megbetegedésekkel (II. típusú diabétesz), gyulladással megbetegedésekkel (Chron betegség), sejtes immunválasz meghibásodásával, valamint a tumoros megbetegedésekkel is hozták kapcsolatba az autofágiát.

Vizsont ezen betegségek ilyen irányú kezeléséhez szükség van az autofágiát befolyásoló gének pontosabb ismeretére komplexebb modellorganizmusokban is. A *Drosophila Atg* (autophagy-related genes) gének molekuláris genetikai, sejt- és fejlődésbiológiai vizsgálatával fényt deríthetünk a géntermékek funkcióira.

Anyag és módszertan

Kutatásainkhoz leginkább az ecetmuslica (*Drosophila melanogaster*) modellorganizmust használjuk. Számos előnye közül kiemelném a könnyű és olcsó tarthatóságát, az elérhető genetikai eszköztárak bőségét, valamint több speciális élettani jelenséget, ami miatt jól tanulmányozható az autofágia ecetmuslicában.

A mutagenézis során fontos, hogy az újonnan elkészült mutáns allélok a meiotikus rekombináció során ne veszítsük el. Ehhez ballanszer kromoszómákat használunk. A ballanszer kromoszómák funkciójuk betöltéséhez három tulajdonsággal kell, hogy rendelkezzenek. Először is nagyon fontos, hogy képtelenek legyenek a meiotikus rekombinációra, amelyet a szinte egész kromoszómát átfogó többszörös inszerciók biztosítanak. Másodsor fontos, hogy meg lehessen

különböztetni a mutációt és/vagy transzgént hordozó kromoszómától, amit úgy oldanak meg, hogy egy domináns markermutációt tesznek a ballanszer kromoszómára. Végül fontos, bár opcionális, hogy a ballanszer kromoszóma homozigóta letális legyen, hogy így ne szorítsa ki az általa hordozott mutációt. Az általam használt ballanszereket és tulajdonságait a 2. táblázatban foglaltam össze.

Ballanszer típusa	Érintett kromoszóma	Domináns markermutáció	Fenotípusa
FM7, GFP	X. (első) kromoszóma	Bar (B), GFP	Vese alakú szemek
CyO, SM6	2. kromoszóma	Curly (Cy), GFP	Felfelé kunkorodó szárny
TM3	3. kromoszóma	Stubble (Sb)	Rövid szőrzet
TM6	3. kromoszóma	Humeral (Hu), Tubby (Tb)	3-5 szőr a tor oldalán, rövid zömök test

2. Táblázat: A kísérleteim során felhasznált ballanszer kromoszómák

A CRISPR/CAS9 mutagenézishez actin5c-Cas9 transzgenikus törzset használtuk a Cas9 forráshoz. A gRNS párokat mi generáltuk pBFv-U6.2B plazmid felhasználásával a Kondo és Ueda 2013-s cikke alapján. A géncsapdázást Atg8a^{MI13726} vonal felhasználásával valamint Diao és mtsai, 2015 alapján készült el. A mutánsokat minden esetben PCR screeneléssel és p62 ellenanyaggal készült Western blottal azonosítottuk. Klóngeneráláshoz a hs-Flp[22]; QUAS-mCD8-GFP[5J]; ET49-QF, FRT82B tub-QS[21]/TM6 és a hs-Flp[22]; FRT42A tubQS; et49 QI, QUAS GFP/ST6 törzseket használtuk. Klóngeneráláshoz hő sokkoltunk 4 órás petéket, majd háromnapos lárvákat gyűjtöttünk belőlük és három-négy órás éheztetés után kiboncoltuk a lárvális zsírtesteiket. Bizonyos esetekben 100 nM LTR-t használtunk a sejt savas kompartmentumainak azonosításához, amit foszfát puffer sóoldatban (PBS) oldottunk föl.

Fertilitási teszthez egy mutáns 12 óra idős hemizigóta hímet használtunk keresztezésenként, amihez három szűz W¹¹¹⁸ nőtényt használtam fel. Ezeket párhuzamosan bekereszteltük a vad típusú hím kontrolokkal együtt. A petéztetést 5 napig hagytam majd újabb tíz nap múlva megszámláltam a bábokat.

Western blot kísérleteink módszerét már korábban leírtuk (Pircs és mtsai, 2012). A kísérlethez a következő ellenanyagokat használtuk: egér anti-tubulin (1:2000), nyúl anti-p62 (1:5000), nyúl anti-Atg8a (1:5000). Másodlagos ellenanyagként alkalikus foszfatáz enzimmel konjugált ellenanyagokat használtunk: anti-nyúl és anti-egér (1:5000; EMD Milipore).

Eredmények és kiértékelés

Eddigi munkám során egy új *in vivo* CRISPR/CAS9 módszer felhasználásával négy olyan autofág génre sikerült mutánszt előállítani, amelyekről eddig semmilyen null mutáns nem volt elérhető (Atg5, Atg9, Atg14, Atg8b) és készült egy pont mutáns is az Atg101-es génre. Kísérleteim során egy Cas9 endonukleázt transzgenikusan kifejező *ecetmuslica* vonalat saját készítésű, a kiütni kívánt génre specifikus, gRNS-t kifejező transzgenikus vonalat kereszteztünk össze. Ezek nagyszámú utódaiból Western blot és PCR kísérletekkel, valamint letalitásuk megfigyelésével szűrtük ki a mutációt hordozó legyeket. Közben bioinformatikai módszerekkel és Western blot kísérletek (1. ábra) segítségével rájöttünk, hogy egy másik génre, az Atg8-ra, sem áll rendelkezünk jól működő *null* mutáns. Ezen génre rendelkezésünkre állt egy olyan minosz elemes vonal, amelyben a minosz elem a gén intronjában foglalt helyet, ezáltal nem okozott jelentős kárt a génkifejeződésben. Genetikai módszerekkel kicseréltük ezt az elemet egy vírusos exonnal rendelkező Trojan-Gal4 kazettára, amely így már géncsapdaként funkcionálva

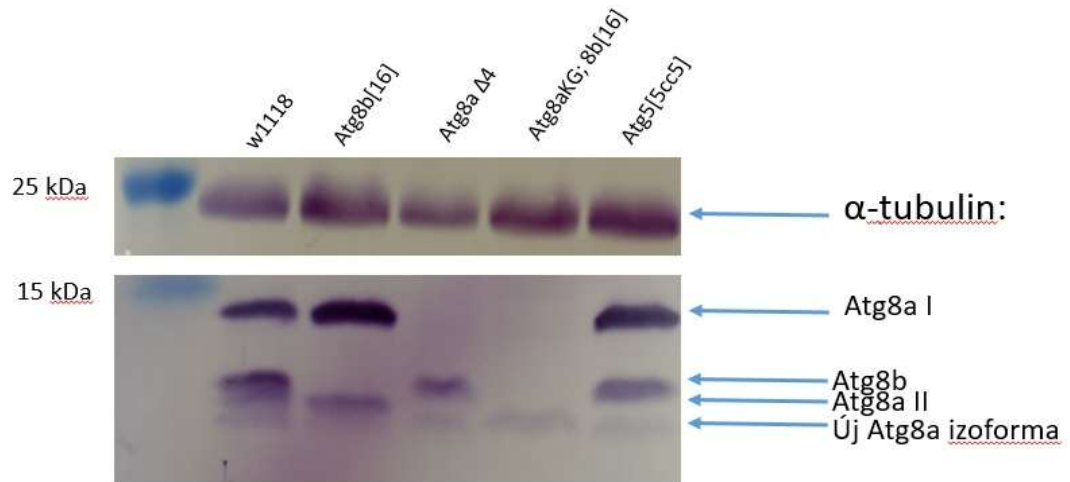
teljesen kiütötte a gént. Ezeket a mutánsokat külföldi csoportokkal történő együttműködésekre és a saját kutatási projekteinkhez használtuk fel.

Az *Atg5* mutánsnak fontos szerepe volt egy Michigan egyetemi csoporttal való együttműködésben. Egy török testvérpárnál, akik öröklődő ataxiában szenvednek azt találták, hogy egy misszensz mutáció van az *Atg5*-ös génükön. Arra voltunk kíváncsiak, hogy ez a pont mutáció okozza-e ezt a mozgásszervi és idegrendszeri betegséget. *Drosophilaban* az autofágia sérülése redukálja a mozgásképeséget, amit jól ki lehet mutatni mászóteszten. Az életképes *Atg* mutáns imágók ezért kimutathatóan rosszul mozognak. Mutáns *Atg5* muslica háttérén expresszáltuk az emberben ataxiát okozó pontmutáns *Atg5*-ös allélt, amely nem volt képes menekíteni az *Atg5* mutáns muslica mozgását. A kísérlet kontrolljaként expresszáltattunk humán vad típusú *Atg5* gént amely viszont menekítette az *Atg5* mutáns muslica mozgáshibáját. Ezzel sikerült igazolni, hogy az *Atg5* pontmutáns okozza a vizsgált humán ataxiát, amely eredményt a rangos eLife tudományos folyóiratban közzétük le tavaly (Kim és mtsai, 2016).

Az *Atg14* a *Vps34* lipid kinázkomplex tagja. A mutánst először jellemeztem az autofágiában betöltött szerepe alapján. Western blot vizsgálattal megnéztem a p62 szintjét, amin azt találtam, hogy erősen halmozza az autofágia specifikus szubsztrátjaként szolgáló fehérjét, ellentétben a kontrollként használt vad típusú és az *Atg14*-et transzgenikusan kifejeztetett menekítő vonalakkal, amelyek nem halmozták a p62-öt. A komplexben az UVRAG és az *Atg14* kompetitorként viselkednek. Viszonylag elfogadott, hogy az *Atg14* a komplexet autofág, míg az UVRAG endoszóma specifikussá teszi a komplexet, bár még mindig sok a bizonytalanság a modellel kapcsolatban. Több humán sejtvonalban az UVRAG is részt vett az autofágiában (Itakura és mtsai, 2008). A birtokunkban lévő UVRAG mutánssal és az újonnan elkészült *Atg14* mutánssal zsírtestekben klónokat generáltunk, valamint GFP taggelt FYVE (a *Vps34* által foszforilált PI3P-hez kötődik) mintázatát vizsgáltuk. Eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy a nem éhező (főleg endoszómák foszforilálódása figyelhető meg ilyenkor a sejtben) UVRAG mutáns klónsejtekben nincsenek FYVE-GFP pontok. Míg a nem éhező *Atg14* mutáns sejtekben sok FYVE-GFP pontot azonosítottunk. Ugyanakkor éheztetett (ilyenkor az autofágia szintje erősen megemelkedik és az autofagoszómák foszforilálódása dominál) állatok UVRAG klónsejtjeiben magas a FYVE-GFP pontok száma, míg az ilyen *Atg14* klónsejtek FYVE-GFP szintje jelentősen lecsökken. Ezen felül a Western blott kísérleten p62 ellenanyaggal csak az *Atg14* mutáns egyedekben észlelhető p62 felhalmozódás, aminek a szintje autofágia defektus esetén nő meg. Eredményeink alapján tisztán elkülöníthető az *Atg14* kizárólag autofágiában betöltött szerepe, míg az UVRAG-ról elmondható, hogy a kinázkomplex endoszóma specifikussá tételében játszik szerepet és a két fehérje szerepe nem fed át egymással. Eredményeinket tavaly közzétük a MBOC lapban (Hegedűs és mtsai, 2016).

Az *Atg9* talán az egyik legérdekesebb és legkevésbé ismert *Atg*. Ez az egyedüli teljesen transzmembrán *Atg* fehérje és ez az egyedüli *Atg*, amely null mutáns allélja erős nőstény sterilitást okoz, viszont az imágó életképes. A mutánsnak rendkívül megrövidül az életideje, jelentősen csökken az oxidáló szerekkel és a fertőzésekkel szembeni ellenálló képessége, valamint erősen romlik az imágó mászó képessége is. Ezeket a fenotípusokat alapvetően az autofágia szintjének csökkenése okozza, ugyan is a zsírtestekben generált mutáns szomatikus klónsejtekben lysotracker vitális festésekor jelentősen lecsökken a savas kompartmentumok száma, valamint ugyan ezen klónsejtekben lecsökkent a 3xmCherry-*At8a* riporter szintje, valamint megnőtt a GFP-p62 riporter szintje. Western blott kísérletben jelentősen halmozta a mutáns a p62 fehérjét. Ezen kísérletek egyértelműen igazolják az *Atg9* hangsúlyos szerepét az

autofágiában és az elkövetkezendő hónapokban azon leszünk, hogy megfejtsük a nőstény fertilitásában betöltött szerepét.

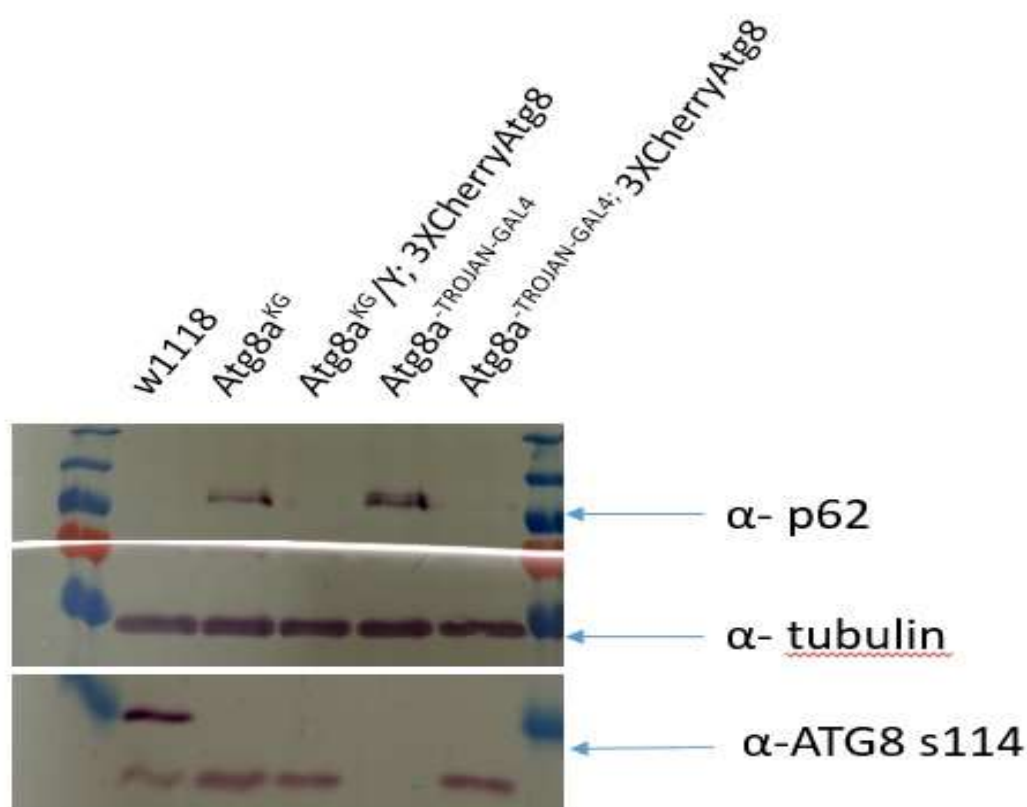
1. ábra: Atg8a és Atg8b Western blot pán-anti-Atg8-al testis mintából.

Az *Atg8* az egyik legismertebb és kutatásokban leginkább használt Atg. *Drosophilában* mindössze két *Atg8* gént írtak le: az *Atg8a*-t és az *Atg8b*-t. A két fehérje 62% aminosav szekvencia azonosságot mutat. Az újonnan előállított *Atg8a null* mutánst alaposan jellemeztünk. A mutáns késő báb letalitást mutat és Western blot kísérleten erősen halmozza a p62-öt, valamint Atg8a ellenanyaggal nem mutat semmilyen jelet (3. ábra). Ezzel párhuzamosan megvizsgáltuk az *Atg8b* deléciós mutánsunkat is, amely erős hím sterilitást mutat (2. ábra). A mutáns hímivarsejtek kifejlődnek ugyan, de mozgásképtelenek. A hímivarsejtek nem mutatnak semmilyen citológiai elváltozást, sem elektronmikroszkópos sem fénymikroszkópos felvételeken. Génről készült egy endogen promoteres GFP jelölt transzgén is. Ebből kiderült, hogy az *Atg8b* kizárólag ivarvonala kifejeződést mutat és főleg a spermaticidákban valamint a flagellumokban van jelen. Valamint 3xmCherry-Lamp1 (lizoszóma specifikus) és 3xmCherry-Atg8a (autofág-struktúra specifikus) riporterekkel való együttes kifejeztetésével nem mutatnak kolokalizációt. Mivel az *Atg8b* mutánsok Western bloton nem mutatnak p62 felhalmozódást, ezért elmondhatjuk, hogy *Drosophilában* csak egy autofág funkciójú *Atg8* gén van, ami egyedülálló módon a többsejtű modellorganizmusok között, kiváló modellt teszi az autofágia vizsgálatában. Továbbá sikerült az *Atg8b* riportert egy cisz-Golgi markerrel kolokalizálni. Viszont az eddig riportertnek használt transzgén nem képes menekíteni a mutánst, ezért tervezünk egy új Flag tagges konstrukciót ami remélhetőleg képes majd menekíteni a mutánst. Jövőben tervezzük az *Atg8b* pontos sejtbiológiai funkciójának a vizsgálatát. Ehhez szeretnénk egy működő transzgénnel egy tömegspektrometriás vizsgálatot valamint egy RNS szekvenálást a testisben.

2. ábra: Az Atg8b[16] és a vad típusú kontrolljának a fertilitása.

Amint a kísérleteinkből is kiderült, az autofágiának hatalmas jelentősége van a különböző neurodegeneratív megbetegedésekben. Ezen vizsgálatokat rendkívül könnyű muslicákban véghezvinni, ezért nagy jelentősége van a jól leírt betegségmodelleknek. Ezen kívül az eredményeink olyan alkalmazott kutatásoknak ágyazhatnak meg, amelyek potenciálisan komoly terápiás módszerek és gyógyszer-célpontok kifejlesztéséhez járulhatnak hozzá.

2. ábra. Inszerációs és az új Atg8a géncsapda Western blot tesztje. Látható, hogy halmozza a p62-öt és semmilyen jelet nem ad az Atg8 ellenanyaggal.

Irodalomjegyzék:

- De Duve, Christian, et al. "Tissue fractionation studies. 6. Intracellular distribution patterns of enzymes in rat-liver tissue." *Biochemical Journal* 60.4 (1955): 604.

- De Duve, Christian. "The lysosome concept." Ciba Foundation Symposium-Lysosomes. John Wiley & Sons, Ltd, 1963.
- Mortimore, GLENN E., and WALTER F. Ward. "Behavior of the lysosomal system during organ perfusion. An inquiry into the mechanism of hepatic proteolysis." *Frontiers of biology* 45 (1976): 157-184.
- Dice, J. Fred, et al. "General characteristics of protein degradation in diabetes and starvation." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 75.5 (1978): 2093-2097.
- Tsukada, Miki, and Yoshinori Ohsumi. "Isolation and characterization of autophagy-defective mutants of *Saccharomyces cerevisiae*." *FEBS letters* 333.1-2 (1993): 169-174.
- Tooze, Sharon A., and Ivan Dikic. "Autophagy captures the Nobel prize." *Cell* 167.6 (2016): 1433-1435.
- Kim, M., Sandford, E., Gatica, D., Qiu, Y., Liu, X., Zheng, Y., Jipa, A., ... & Kim, B. (2016). Mutation in ATG5 reduces autophagy and leads to ataxia with developmental delay. *Elife*, 5, e12245.
- Hegedűs, K., Takáts, S., Boda, A., Jipa, A., Nagy, P., Varga, K., & Juhász, G. (2016). The Ccz1-Mon1-Rab7 module and Rab5 control distinct steps of autophagy. *Molecular biology of the cell*, 27(20), 3132-3142.
- Juhász G., Kovács A., László L., Löw P. (2013) Az önmésztés, sejtpusztulás és megújulás molekuláris sejtbiológiája. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Jin, Meiyuan, Xu Liu, and Daniel J. Klionsky. "SnapShot: selective autophagy." *Cell* 152.1 (2013): 368-368.
- Bento, Carla F., et al. "Mammalian autophagy: how does it work?." *Annual review of biochemistry* 85 (2016): 685-713.
- Itakura, Eisuke, et al. "Beclin 1 forms two distinct phosphatidylinositol 3-kinase complexes with mammalian Atg14 and UVRAG." *Molecular biology of the cell* 19.12 (2008): 5360-5372.
- Kondo, Shu, and Ryu Ueda. "Highly improved gene targeting by germline-specific Cas9 expression in *Drosophila*." *Genetics* 195.3 (2013): 715-721.
- Diao, Fengqiu, et al. "Plug-and-play genetic access to *drosophila* cell types using exchangeable exon cassettes." *Cell reports* 10.8 (2015): 1410-1421.
- Piracs, Karolina, et al. "Advantages and limitations of different p62-based assays for estimating autophagic activity in *Drosophila*." *PloS one* 7.8 (2012): e44214

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni Dr Juhász Gábor témavezetőmnek a sok munkáját és türelmét. Köszönetet szeretnék mondani az ELTE Juhász lab csoportnak és az MTA-SZBK Lendület *Drosophila* Autofágia Kutatócsoportomnak. Külön szeretném megköszönni Sinka Ritának és csoportjának a segítségét a *Drosophila* testis vizsgálatában.

A tanulmányban szereplő vizsgálatokat a következő pályázatokból finanszíroztuk: Lendület LP-2014/2, GINOP-2.3.2-15-2016-00006, GINOP 2.3.2.-15-2016-00032, OTKA 119842.

/Lektorálták: Dr. Mészáros Sándor és Dr. Kiss Tamás /

I. Adatkezelés az egészségügyben különös tekintettel a GDPR-ra

Tekintettel az elmúlt jó pár év számítástechnikai fejlődésre, az egész világon “meglódult” a információ-áramlás. Ez értelemszerűen megkönnyítette az adatokhoz való hozzáférést egyre tágabb kör számára, figyelmen kívül hagyva a növekvő “veszélyfaktort” mind az egyes ember, mind az érintett szervezetek vonatkozásában - különös tekintettel igaz ez az egészségi állapotra vonatkozó adatokra. Véleményem szerint ez az állapot egyre több adatvédelmi problémát fog szülni, melyet még tetézni fog az újonnan bevezetett Elektronikus Egészségügyi Szolgáltató Tér (EESZT) is. Már élesben működik az EESZT rendszer, amely bár elvileg megkönnyíti a betegek életét és az orvosok munkáját - mivel itt gyűjtik az összes betegadatot - de számos adatvédelmi aggályt is felvet.

Álláspontom szerint az egészségügyi adatok, olyan – szenzitív - adatok melyek rendeltetésszerű felhasználása elkerülhetetlenül szükséges az egészségügyi ellátó szektorban, azonban felmerülhet a kérdés, hogy ez mekkora adatmennyiség kezelését jelenti, továbbá az EESZT ezt hogy kezeli?

Tanulmányomban szeretnék írni az egészségügyi adatok kezeléséről – különös tekintettel az EESZT rendszerében kezelt adatok vonatkozásában, hogy ki kezeli az adatot; mi az adatkezelés célja; milyen adatkezelés valósul meg az EESZT-ben; Mi az EESZT működéséhez, működtetéséhez szükséges adatkezelés mértéke; - melyhez először is meg kell vizsgálni, hogy pontosan mi is az egészségügyi adat? Az 1997. évi XLVII. törvény - az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről - részletes felsorolást tartalmaz, hogy mi tartozik e fogalom körébe. Fontos, hogy az egészségügyi adatok különleges adatnak minősülnek. A különleges adatról az Adatvédelmi törvény tételesen rendelkezik, melyek körébe tartoznak az egészségügyi állapotra vonatkozó adatok is. Kiemelendő, hogy a különleges adatokat különlegesen is kell kezelni, így a törvény is külön szabályozza őket.

„Lassan megérkezünk az adatvezérelt és digitális egészségügy korába. Ma már adatok képződnek a betegellátás során, a mobiltelefonok elárulják használojunktól, hogy hogyan él, mennyit mozog. A telefon akár figyelmeztethet is, hogy ideje volna mozogni, vagy pollenszezon idején jelezheti a közegészségügyi intézetek adatait. Az adatok tehát életet mentenek, egészséget őriznek meg, és emellett közpénzt is megtakaríthatnak a hatékonyabb ellátással” – nyilatkozta Szócska Miklós a Semmelweis Egyetem Egészségügyi Menedzserképző Központjának alapító igazgatója.

A 2018. május 25. napjától az Európai Unió valamennyi tagállamában közvetlenül alkalmazandó, egységes szabályozást megvalósító 679/2016. számú Általános Adatvédelmi Rendelet (GDPR) alapján egészségügyi adatok kezelésére szigorú garanciális szabályok betartása mellett – az érintett hozzájárulása hiányában – csak a GDPR-ban meghatározott kivételes esetekben kerülhet sor. - Jogszabályon alapuló egészségügyi adatkezelés – a GDPR alapján – abban az esetben megengedett, ha például az adatkezelés a népegészségügy területét érintő közérdekből, vagy más természetes személy létfontosságú érdekeinek a védelméhez szükséges.

Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (Infotv.) alapján az adatkezelésnek célhoz kötöttnek kell lennie, és meg kell felelnie a szükségesség-arányosság elvének, azaz csak olyan adatok kezelhetők, amelyek a cél elérése érdekében nélkülözhetetlenek, és akkor is csak a szükséges mértékig és ideig.

A hatályos szabályozás alapján a személyes adatok kezeléséhez az érintett hozzájárulása szükséges, a különleges adatok, így az egészségügyi adatok kezelését pedig még írásbeliséghez is köti.

Az EESZT kvázi megadottnak tekinti a hozzájárulást, az érintett pedig utólag tiltakozhat adatai megismerhetősége ellen. Például a jogalkotó – „kompromisszumos” megoldásként – az egy évnél nem régebbi gyógyszereléssel kapcsolatos adatok vonatkozásában egy úgynevezett opt-out modellt vezetett be, amelynek alapértelmezése szerint a rendszer megadottnak tekinti a hozzájárulást, az érintett pedig utólag tiltakozhat adatai megismerhetősége ellen.

Fentiek alapján az a következtetés bizton levonható, hogy az előző szakaszban bemutatott modell nem áll maradéktalanul összhangban a fent ismertetett adatvédelmi szabályrendszerrel, és ezt a jogalkotói hibát a megalkotásra váró végrehajtási rendelet sem tudja orvosolni.

Arra a kérdésre keresek többek között választ, hogy mik az alapvető eltérések és adatvédelmi aggályok az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltató Tér kapcsán figyelembe véve a GDPR-t.

II. Mi is az egészségügyi adat?

II.1. Az 1997. évi XLVII. törvény - az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről - pontos felsorolást tartalmaz, mely a fogalom körülírását segíti.

Az első körbe tartoznak azok az információk, amelyek a beteg testi, értelmi, vagy lelkiállapotára vonatkoznak, valamint azok információk, amelyek valamilyen kóros szenvedélyre, az elhalálozás körülményeire, illetve a halál okára vonatkoznak.

A második kört azok az információk alkotják, amelyeket az egészségügyi dolgozók valamelyike állapít meg a beteg gyógykezelése, ellátása, a vizsgálatok kapcsán vagy tudomására jut az egyéb beavatkozások során (pl. az orvos által felállított diagnózis, EKG érték, EEG érték, a laboreredmények, vérnyomás, vércukorszint mértéke stb.). Ide sorolhatók továbbá az operáció végzése közben az orvos által észlelt elváltozások valamint a röntgen-felvétel alapján tett megállapítások is.

A harmadik körbe pedig azok az adatok tartoznak, amelyek valamilyen formában kapcsolatba hozhatók az előző kettő körrel. Ennélfogva elmondható, hogy ez a kör eléggé tág. (Az Egészségügyi adatvédelmi törvény külön felsorolja azokat a kémiai, fizikai vagy biológiai tényezőket, kórokozókat, amelyek a foglalkozás gyakorlásával függhetnek össze). Nap mint nap ki vagyunk téve környezeti hatásoknak, amelyek alapvetően befolyásolják egészségünket, és sajnos nem egy betegség kialakulásának forrását jelenthetik – lehet ez például a szennyezett levegő.

II.2. A GDPR a személyes adatok kategóriáin belül az alábbi három fogalom között is különbséget tesz

A Rendelet szerint a genetikai adat egy természetes személy örökölt vagy szerzett genetikai jellemzőire vonatkozó minden olyan személyes adat, amely az adott személy fiziológiájára vagy

egészségi állapotára vonatkozó egyedi információt hordoz, és amely elsősorban az említett természetes személyből vett biológiai minta elemzéséből ered.

Biometrikus adatnak nevezi a Rendelet, egy természetes személy testi, fiziológiai vagy viselkedési jellemzőire vonatkozó minden olyan sajátos technikai eljárásokkal nyert személyes adatot, amely lehetővé teszi vagy megerősíti a természetes személy egyedi azonosítását, ilyen például az arckép vagy a daktiloszkópiai adat.

A Rendeletben foglalt egészségügyi adat egy természetes személy testi vagy pszichikai egészségi állapotára vonatkozó személyes adat, ideértve a természetes személy számára nyújtott egészségügyi szolgáltatásokra vonatkozó olyan adatot is, amely információt hordoz a természetes személy egészségi állapotáról;

III. Az egészségügyi adatok kezelése

Álláspontom szerint egészségügyi adatok kezelése előtt vizsgálnunk kell a jogszabályi hátteret. Ma Magyarországon ezt három szinten érdemes végeznünk. Uniós szinten, – GDPR - törvényi szinten - Eüak., Infotv., egyéb törvények - és rendeleti szinten - EESZT rendelet, Egészségügyi rendeletek, egyéb rendelet-

Az egészségügyi adatok kezelése során az Adatvédelmi törvény különleges szabályok alkalmazását írja elő. Fontos kiemelni, hogy önmagában az egészségügyi adat. Az Adatvédelmi törvény alapján írásbeli meghatalmazás kell az érintett személytől arra vonatkozóan, hogy egészségügyi adatait kezeljék - amennyiben ez nem lehetséges, akkor csak törvényben meghatározott módon és meghatározott célra tárolhatók, gyűjthetők a különleges adatok.

III.1. A személyes adatok különleges kategóriáinak kezelése – GDPR alapján

A Rendelet 9. cikk 1. bekezdése alapján a faji, etnikai származásra, politikai véleményre, vallási vagy világnézeti meggyőződésre vagy szakszervezeti tagságra utaló személyes adatok, valamint a természetes személyek egyedi azonosítását célzó genetikai és biometrikus adatok, az egészségügyi adatok és a természetes személyek szexuális életére vagy szexuális irányultságára vonatkozó személyes adatok kezelése tilos. Ez alól kivételt képeznek az alábbiak:

Az adatkezelés az érintett vagy más természetes személy létfontosságú érdekeinek védelméhez szükséges, ha az érintett fizikai vagy jogi cselekvőképzetlensége folytán nem képes a hozzájárulását megadni vagy ha az adatkezelés olyan személyes adatokra vonatkozik, amelyeket az érintett kifejezetten nyilvánosságra hozott továbbá ha az adatkezelés jogi igények előterjesztéséhez, érvényesítéséhez, illetve védelméhez szükséges, vagy amikor a bíróságok igazságszolgáltatási feladatkörükben járnak el.

Ha az érintett kifejezett hozzájárulását adta az említett személyes adatok egy vagy több konkrét célból történő kezeléséhez. Ez alól kivételt képez az ha az uniós vagy tagállami jog úgy rendelkezik, hogy a fentebb említett tilalom nem oldható fel az érintett hozzájárulásával.

Az adatkezelés jelentős közérdek miatt szükséges, uniós jog vagy tagállami jog alapján, amely arányos az elérni kívánt céllal, tiszteletben tartja a személyes adatok védelméhez való jog lényeges tartalmát, és az érintett alapvető jogainak és érdekeinek biztosítására megfelelő és konkrét intézkedéseket ír elő.

Az adatkezelés közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy

statisztikai célból szükséges olyan uniós vagy tagállami jog alapján, amely arányos az elérni kívánt céllal, tiszteletben tartja a személyes adatok védelméhez való jog lényeges tartalmát, és az érintett alapvető jogainak és érdekeinek biztosítására megfelelő és konkrét intézkedéseket ír elő.

Ha az érintett alapvető jogait és érdekeit védő megfelelő garanciákról is rendelkező uniós vagy tagállami jog, illetve a tagállami jog szerinti kollektív szerződés ezt lehetővé teszi az adatkezelés az adatkezelőnek vagy az érintettnek a foglalkoztatást, valamint a szociális biztonságot és szociális védelmet szabályozó jogi előírásokból fakadó kötelezettségei teljesítése és konkrét jogai gyakorlása érdekében szükséges.

Az adatkezelés valamely politikai, világnézeti, vallási vagy szakszervezeti célú alapítvány, egyesület vagy bármely más nonprofit szervezet megfelelő garanciák mellett végzett jogszerű tevékenysége keretében történik, azzal a feltétellel, hogy az adatkezelés kizárólag az ilyen szerv jelenlegi vagy volt tagjaira, vagy olyan személyekre vonatkozik, akik a szervezettel rendszeres kapcsolatban állnak a szervezet céljaihoz kapcsolódóan, és hogy a személyes adatokat az érintettek hozzájárulása nélkül nem teszik hozzáférhetővé a szervezeten kívüli személyek számára.

Az adatkezelés megelőző egészségügyi vagy munkahelyi egészségügyi célokból, a munkavállaló munkavégzési képességének felmérése, orvosi diagnózis felállítása, egészségügyi vagy szociális ellátás vagy kezelés nyújtása, illetve egészségügyi vagy szociális rendszerek és szolgáltatások irányítása érdekében szükséges, uniós vagy tagállami jog alapján vagy egészségügyi szakemberrel kötött szerződés értelmében.

Az adatkezelés a népegészségügy területét érintő olyan közérdekből szükséges, mint a határokon át terjedő súlyos egészségügyi veszélyekkel szembeni védelem vagy az egészségügyi ellátás, a gyógyszerek és az orvostechikai eszközök magas színvonalának és biztonságának a biztosítása, és olyan uniós vagy tagállami jog alapján történik, amely megfelelő és konkrét intézkedésekről rendelkezik az érintett jogait és szabadságait védő garanciákra, és különösen a szakmai titoktartásra vonatkozóan.

Fentebb nevezett személyes adatokat – egészségügyi, népegészségügyi céllal kezelt adatok - abban az esetben lehet kezelni, ha ezen adatok kezelése olyan szakember által vagy olyan szakember felelőssége mellett történik, aki uniós vagy tagállami jogban, illetve az arra hatáskörrel rendelkező tagállami szervek által megállapított szabályokban meghatározott szakmai titoktartási kötelezettség hatálya alatt áll, illetve olyan más személy által, aki szintén uniós vagy tagállami jogban, illetve az arra hatáskörrel rendelkező tagállami szervek által megállapított szabályokban meghatározott titoktartási kötelezettség hatálya alatt áll.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a tagállamok további feltételeket – köztük korlátozásokat – tarthatnak hatályban, illetve vezethetnek be a genetikai adatok, a biometrikus adatok és az egészségügyi adatok kezelésére vonatkozóan.¹

III.2.GDPR Preambulum – az adatkezelésről

„A különleges kategóriába tartozó, magasabb szintű védelmet igénylő személyes adatokat kizárólag abban az esetben lehet az egészséggel kapcsolatos célokból kezelni, ha az az említett

¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (GDPR) 9. cikk

céloknek a természetes személyek és a társadalom egészségének érdekében történő eléréséhez szükséges, különösen az egészségügyi és szociális szolgáltatások és rendszerek irányításának összefüggésében, beleértve azt is, amikor az irányító és központi nemzeti egészségügyi hatóságok a következő célokból végzik az ilyen adatok kezelését: minőségellenőrzés, információkezelés, valamint az egészségügyi és szociális rendszer általános országos és helyi felügyelete, továbbá az egészségügyi és szociális ellátás, a határokon átnyúló egészségügyi ellátás, valamint a népegészség-védelem folytonosságának biztosítása, nyomonkövetési és riasztási célok, a közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási vagy statisztikai célból közérdekű célt szolgáló uniós vagy tagállami jog alapján, illetve a népegészség területén közérdekből készített tanulmányok céljából. Ebből kifolyólag a sajátos adatkezelési szükségletek tekintetében ebben a rendeletben harmonizált feltételeket kell meghatározni az egészségügyi személyes adatok különleges kategóriáinak kezelésére vonatkozóan, különösen azt illetően, ha ezen adatok kezelését bizonyos egészséggel kapcsolatos célokból olyan személyek végzik, akikre jogszabályban megállapított szakmai titoktartási kötelezettség vonatkozik. Az uniós vagy tagállami jogban rendelkezni kell olyan célzott és megfelelő intézkedésekről, amelyek a természetes személyek alapvető jogainak és személyes adatainak védelmére irányulnak. A tagállamok további feltételeket – például korlátozásokat – tarthatnak hatályban, illetve vezethetnek be a genetikai adatok, a biometrikus adatok és az egészségügyi adatok kezelésére vonatkozóan. Ez azonban nem akadályozhatja a személyes adatok Unión belüli szabad áramlását azokban az esetekben, amikor az említett feltételek az ilyen adatok határokon átnyúló kezelésére vonatkoznak”.²

Az olyan adatkezelés, mely a népegészség területén közérdekből szükséges lehet, az érintett hozzájárulása nélkül is kezelhető a természetes személyes jogainak és szabadságainak védelme érdekében. Az ilyen esetekben alap követelmény, hogy megfelelő és célzott intézkedéseket kell hozni. Ebben az összefüggésben a „népegészség” fogalmát az 1338/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletben meghatározottak szerint kell értelmezni: „*valamennyi, az egészséggel kapcsolatos elem, nevezetesen az egészségi állapot – beleértve a morbiditást és a fogyatékoságot – , az egészségi állapotot meghatározó tényezők, az egészségügyi ellátással kapcsolatos igények, az egészségügyi ellátásra biztosított források, az egészségügyi ellátás nyújtása és az ahhoz való általános hozzáférés, valamint az egészségügyi ellátással kapcsolatos kiadások és finanszírozás, továbbá a halálokok*”. Semmiképpen sem eredményezheti az egészségügyi adatok ilyen közérdekű kezelése a személyes adatok más célokból harmadik személyek – például biztosítók, bankok vagy akár munkáltatók általi kezelését.³

IV. A GDPR által megkövetelt alapelvek betartása alól az EESZT sem képezhet kivételt.

Az alábbiakban megvizsgálom, hogy az egyes adatkezelési elvek hogyan érvényesülnek az EESZT-ben:

IV.1. A beépített adatvédelem

Az adatkezelőnek – jelen esetben az EESZT-nek - kell tudnia igazolni az e rendeletnek való megfelelést, ehhez pedig olyan belső szabályokat kell alkalmaznia, valamint olyan intézkedéseket kell végrehajtania, amelyek teljesítik különösen a beépített és az alapértelmezett

² Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (GDPR) – Preambulum (53)

³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (GDPR) – Preambulum (54)

adatvédelem elveit. Ilyen típusú intézkedésekre példa lehet: a személyes adatok kezelésének minimálisra csökkentése, az álnevesítés, az átláthatóság, valamint az, hogy az érintett nyomon követhesse az adatkezelést, az adatkezelő pedig biztonsági elemeket hozhasson létre és továbbfejleszthesse azokat. Az olyan szolgáltatások és termékek kifejlesztésekor amelyek személyes adatok kezelésén alapulnak - vagy rendeltetésük teljesítéséhez személyes adatokat kezelnek - „az előállítókat” arra kell ösztönözni, hogy a kifejlesztésekor és tervezésekor szem előtt tartsák a személyes adatok védeleméhez való jogot, és a tudomány és technológia állását kellően figyelembe véve gondoskodjanak arról, hogy az adatkezelők és az adatfeldolgozók adatvédelmi kötelezettségeiknek eleget tegyenek. Az EESZT tervezői úgy nyilatkoztak, hogy a tervezésekor már figyelembe vették ezeket az elveket.

IV.2. Megfelelő jogérvényesítés

Az egyik legfontosabb szabály, hogy a személyes adatok kezelésének jogszerűnek és tisztességesnek kell lennie. Annak érdekében, hogy a személyes adatok kezelése jogszerű legyen, annak az érintett hozzájárulásán kell alapulnia, vagy valamely egyéb jogszerű, jogszabályi kötelezettségnek kell lennie, ideértve az adatkezelőre vonatkozó jogi kötelezettségeknek való megfelelés szükségességét, az érintett által kötött esetleges szerződés teljesítését, illetve az érintett által kért, a szerződéskötést megelőzően megteendő lépéseket.

A megfelelő jogérvényesítés - véleményem szerint sajnos - tágan értelmezhető, az EESZT többek között ezért is hívta életre az önrendelkezési modult.

IV.3. Átláthatóság

Az átláthatóság elve megköveteli, hogy a személyes adatok kezelésével összefüggő tájékoztatás, könnyen hozzáférhető és közérthető világos és egyszerű nyelvezetű legyen. Minderre többek között azért van szükség, mert a természetes személyek számára átláthatónak kell lennie, hogy a rájuk vonatkozó személyes adataikat hogyan gyűjtik, használják fel, vagy hogy milyen mértékben kezelik vagy fogják kezelni. Ez az elv vonatkozik különösen az érintetteknek az adatkezelő kilétéről és az adatkezelés céljáról való tájékoztatására, valamint az azt célzó további tájékoztatásra, hogy biztosított legyen az érintett személyes adatainak tisztességes és átlátható kezelése, továbbá arra a tájékoztatásra, hogy az érintetteknek jogukban áll megerősítést és tájékoztatást kapni a róluk kezelt adatokról. A természetes személyt tájékoztatni kell arról, hogy hogyan gyakorolhatja az adatkezelés kapcsán megillető jogokat. A személyes adatkezelés konkrét céljainak mindenekelőtt explicit módon megfogalmazottaknak és jogszerűeknek, továbbá már a személyes adatok gyűjtésének időpontjában meghatározottaknak kell lenniük. A személyes adatoknak a kezelésük céljára alkalmasaknak és relevánsaknak kell lenniük, az adatok körét pedig a célhoz szükséges minimumra kell korlátozni. Ennek kapcsán biztosítani kell, hogy a személyes adatok tárolása a lehető legrövidebb időtartamra korlátozódjon. Elviekben, személyes adatok csak abban az esetben kezelhetők, ha az adatkezelés célját egyéb eszközzel észszerű módon nem lehetséges elérni. Az adatkezelőnek annak biztosítása érdekében, hogy a szükséges időtartamra korlátozódjon a személyes adatok tárolása, törlési vagy rendszeres felülvizsgálati határidőket kell megállapítaniuk, valamint meg kell tudniuk valósítani az adatok helyesbítését is. A személyes adatokat olyan módon kell kezelni, amely biztosítja azok megfelelő szintű biztonságát és bizalmas kezelését. Az EESZT a fókuszban ebben az esetben az oktatások tartására és a részletes, könnyen megérthető tájékoztatók kialakítására helyezte.

IV.4. Adattakarékosság

Az adattakarékosság lényegében azt jelenti, hogy a személyes adatok az adatkezelés céljai szempontjából megfelelőnek és relevánsak kell, hogy legyenek, és a szükségesre kell korlátozódniuk, a szükségesség elvének meg kell felelniük. Amennyiben jól értelmeztem az EESZT az orvos szakmai alapokat alkalmazta a kezelt adatok körének kialakításakor.

IV.5. Korlátozott tárolhatóság

Olyan formában kell történnie a személyes adatok tárolásának, amely az érintettek azonosítását csak a személyes adatok kezelése céljainak eléréséhez szükséges ideig teszi lehetővé. Az elv alapján csak akkor kerülhet sor a személyes adatok ennél hosszabb ideig történő tárolására, ha és amennyiben a személyes adatok kezelésére tudományos, történelmi vagy statisztikai célból, valamint ha közérdekű archiválás céljából kerül majd sor. - Kiemelendő, hogy az e rendeletben az érintettek jogainak és szabadságainak védelme érdekében előírt megfelelő technikai és szervezési intézkedések végrehajtására is figyelemmel. Az EESZT az Eüak. szabályait vette figyelembe e kérdéskör kapcsán.

IV.6. Pontosság

A személyes adatoknak pontosnak és szükség esetén naprakésznek kell lenniük, továbbá minden észszerű intézkedést meg kell tenni annak érdekében, hogy helyesbítsék vagy töröljék az adatkezelés céljai szempontjából pontatlan személyes adatokat haladéktalanul. Az EESZT ezt a kérdést úgy oldja meg, hogy egy rögzítést hajt „csak” végre de több elérésen keresztül.

IV.7. Adatbiztonság

A 41/2015. (VII. 15.) BM rendelet - az állami és önkormányzati szervek elektronikus információbiztonságáról szóló 2013. évi L. törvényben meghatározott technológiai biztonsági, valamint a biztonságos információs eszközökre, termékekre, továbbá a biztonsági osztályba és biztonsági szintbe sorolásra vonatkozó követelményekről - 1. mellékletének (Az elektronikus információs rendszerek biztonsági osztályba sorolás) 2. pontja szerinti biztonsági osztályok besorolása szerint az EESZT-t elvileg az 5. védelmi szintbe került. Nevezett rendelet akként rendelkezik, hogy: A jogszabályban meghatározott biztonsági osztályba sorolás elvégzése a következő elvek figyelembevételével az érintett szervezet felelőssége, a rendeletben szereplő vonatkozó pontok a döntéshez csak iránymutatást képeznek. Az 5. biztonsági osztály a rendelet alapján a következőket fedi le:

Az 5. biztonsági osztály esetében kiemelkedően nagy káresemény következhet be, mivel különleges személyes adat kiemelten nagy mennyiségben sérülhet; emberi életek kerülnek közvetlen veszélybe, személyi sérülések nagy számban következhetnek be; a nemzeti adatvagyon helyreállíthatatlanul megsérülhet; az ország, a társadalom működőképességének fenntartását biztosító létfontosságú információs rendszer rendelkezésre állása nem biztosított; a lehetséges társadalmi-politikai hatás: súlyos bizalomvesztés az érintett szervezettel szemben, alapvető emberi, vagy a társadalom működése szempontjából kiemelt jogok sérülhetnek; az érintett szervezet üzlet- vagy ügymenete szempontjából nagy értékű üzleti titkot, vagy kiemelten érzékeny folyamatokat kezelő elektronikus információs rendszer, vagy információt képező adat tömegesen vagy jelentősen sérülhet; a közvetlen és közvetett anyagi kár eléri az érintett szervezet költségvetésének 15%-át.

IV.8. Elszámoltathatóság

Az adatkezelő felelős a személyes adatok kezelésére vonatkozó elveknek való megfelelésért, továbbá képesnek kell lennie e megfelelés igazolására. Az EESZT ennek az elvnek úgy próbál megfelelni, hogy naplózza a működését, így nyilván visszakereshető kvázi bármi.

V. Érintetti jogok érvényesítése

ÉRINTETTI JOG	EESZT-N BELÜLI MEGVALÓSULÁS		
TÁJÉKOZTATÁSHOZ VALÓ JOG	EESZT lakossági oldal		
HOZZÁFÉRÉSI JOG	Egészségügyi szektoron keresztül		
HELYESBÍTÉSHEZ VALÓ JOG	Egészségügyi szektoron keresztül		
TÖRLÉSHEZ VALÓ JOG	végleges törlést a rendszer (ismereteim szerint) nem tud megvalósítani		
ADATKEZELÉS KORLÁTOZÁSÁHOZ VALÓ JOG	Önrendelkezési modul		
ADATOK HORDOZHATÓSÁGÁHOZ VALÓ JOG	GDPR szerinti adathordozhatóságot (ismeretim szerint) a rendszer nem tud megvalósítani		
TILTAKOZÁS JOGA	Egészségügyi szektoron keresztül		
PROFILALKOTÁS	Önrendelkezési modul		

Dr. Alexin Zoltán, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Szoftverfejlesztés Tanszék: *Az EESZT adatvédelmi problémái a jogi szabályozás tükrében* https://www.researchgate.net/publication/303550789_Az_EESZT_adatvedelmi_problemai_a_jogi_szabalyozas_tukreben publikáció részlet:

VI. A TERVEZETT RENDSZERREL KAPCSOLATOS ADATVÉDELMI AGGÁLYOK

Az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Térre vonatkozó jogi környezet az Eüak. 35/A – 35/N. §-ában található. Ezek a szakaszok 2015 decemberében kerültek újonnan beépítésre a törvénybe, és 2016. január 1-től hatályban vannak. A végrehajtással kapcsolatos rendeletek még nem születtek meg. Ez a jogi helyzet nem felel meg a Jogalkotásról szóló törvény 7. §-ában meghatározott elvárásnak, miszerint a végrehajtásról szóló rendeleteket a törvényi felhatalmazással egyidejűleg kell kihirdetni és hatályba léptetni. Ha pedig a rendelet később születik meg, akkor sem léphet hatályba később, hanem csak a felhatalmazó jogszabállyal egyidejűleg. Magyarul, nem jöhet létre semmilyen jogi aktus pl. szerződés egy olyan törvényre alapozva, amelyhez még nincsenek meg a végrehajtásáról szóló rendeletek. Az alábbiakban bemutatásra kerülő adatvédelmi aggályok a törvény szövegén alapulnak. A tervezet az utolsó pillanatban megváltozott. A Népjóléti Bizottság úgy módosította a szöveget, hogy törölte belőle a tiltakozás lehetőségét, azaz a korábbi nyilatkozatokkal ellentétben minden polgár minden egyes ellátásáról tárolna adatot a központi informatikai rendszer. A digitális önrendelkezési nyilvántartás modul még nem látható, nem ismertek a funkciói, a működése. A társadalom számára megfelelő felkészülési időt kellene adni, azonban a végrehajtásról szóló rendeletek tervezete 2016. május 17-én még nem áll rendelkezésre, pedig a rendszer 2016. június 1-én elindul és személyes adatokat fog kezelni. Az EESZT a sokszor hangoztatott állítással szemben, hogy csak biztonságos adatcserét tesz lehetővé, maga is fog adatokat tárolni. Minden egyes állampolgárról egészségügyi eseménynaplót, egészségügyi profilt vezet, továbbá archiválja az elektronikus (sőt a papír alapú) vényeket és az elektronikus beutalókat is. Az adatkezelés jogalapja pedig a jogi kötelezettség lesz, tehát a jogorvoslat nélküli kényszerintézkedés.

Az orvosi titoktartás devalválódása

A magyar jogalkotás mára teljesen devalválta az orvosi titoktartást. A kormányzat számtalan, nyíltan személyes egészségügyi adatokat tároló adatbázist működtet, amelyek alapját a kötelező adatkezelés képezi. Az EESzT napi működése so - rán folyamatosan sértik majd meg a titoktartás elveit, mivel a polgárok nem lesznek felkészítve arra, hogy hogyan éljenek azönrendelkezési jogaikkal. Az Ügyfélkapu csak 2 millió felhasználóval rendelkezik. A maradék 8 millió polgárnak pedig esélye sem lesz arra, hogy megértse és beállíthassa a preferenciáit. Az orvos és a beteg közötti partneri viszony, amely valójában még csak kialakulóban van, azonnal léket kap a most az orvos kezébe adott információs túlhatalom miatt.

Az igazságügyi és az államigazgatási elérés akadálytalansága

Az orvosi titoktartás eltűnése azt eredményezte, hogy az egészségügyi adatok máris akadálytalanul áramlanak ki az ellátó intézményekből. A kormányzat védekezése, hogy az EESzT nem változtatja meg a jelenlegi adatkezeléseket igaz, de már ma is, az EESzT nélkül is vállalhatatlan a rendszer, amely semmibe veszi az orvosi eskü szövegét. Madarászné Ifju Bernadett [9] cikkében annak jár utána, hogy hány különböző kormányhivatal, hivatalos szerv kezel egészségügyi adatot, ésmilyen célokból. Emellett az igazságügyi szervek is akadálytalanul kaphatnak adatokat egy egészségügyi adatot kezelő szervtől (akár az EESzT-től is) a Büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény alapján. Tavaly a szabálysértések ügy- ben nyomozó hatóság is korlátlanhozzáférést kapott az egészségügyi intézményekben tárolt adatokhoz.

Az adatmegőrzés szükségtelenül hosszú ideje

Az Eüak. szövegében szereplő megőrzési idő, a halál utáni öt évig tartó kötelező adatmegőrzés biztosan ellentétes az Európai Unió alapvető értékeivel. Ez nem szolgálja a páciensek érdekét, hanem inkább – az ugyancsak kényszerintézkedéssel tervezett – másodlagos felhasználások érdekeinek felel meg. Akkor lehetne erről szó, ha az érintettek maguk dönthetnének egy-egy régebbi adat megőrzéséről, vagy törléséről. Ha az adatkezelés kötelező, akkor a legkisebb jogkorlátozás elvét kellene alkalmazni, ez pedig a 10 év általános európai gyakorlat alapján.

Az epidemológiai és kutatási cél keveredése

Az epidemológiai felmérések célja a megbetegedések földrajzi, környezeti és demográfiai eloszlásának tanulmányozása. Ennek érdekében lehetőség lenne – az érintett betegek adatvédelmi jogait is tiszteletben tartó – adatgyűjtésre. Az ilyen adatgyűjtés megfelelő korlátok között elfogadható. Az úgy nevezett népegészségügyi regiszterekre vonatkozó törvényi szabályozás 2014-től kezdve azonban új és vállalhatatlanul súlyos jogkorlátozást vezetett be. A regiszterek negyedévente minden egyes vonatkozó társadalombiztosítási esemény adatát megkapják az Országos Egészségbiztosítási Pénztártól ötven éven át. Ez már nem népegészségügyi célú adatkezelés, hanem egy kiterjedt, prospektív orvostudományi kutatás, amely a mai jogi szabályozás (Eütv.) szerint is szakmai-etikai engedélyt és az alanyoktól írásos hozzájárulást követelne meg. Ehhez képest az érintett páciensek adatait szakmai-etikai engedély, tájékoztatás és jogorvoslati lehetőség nélkül koncentrálják egy rendkívül represszív és megalázó adatgyűjtés keretében.

A hatósági orvosi tevékenység és a gyógyítás keveredése

Sajátos szemléletmód tükröződik abban, ahogyan az orvosok egy része viszonyul a páciensek adataihoz. Nagy tá-mogatottsága van annak a nézetnek, hogy a házi-orvosi ellátáshoz, de főleg a hatósági orvosi vizsgálatokhoz pl. járművezetői, munkaköri alkalmassági vizsgálatokhoz a beteg teljes élet-éve, minden adatára, teljes kitérüléssel van szükség, és a betegnek ebbe semmilyen beleszólása ne legyen. Ez a felfogás alapvetően szemben áll mind az orvosi etika alapelveivel, mind pedig az adatvédelem szabályaival. A megoldás talán az lehetne, ha célhoz kötött adatkezelés történne. Ha az alkalmasságnak van valamilyen egészségügyi feltétele, akkor az legyen ismert, és a hatósági orvos azt ellenőrizze le. Hogyan várhatná el az üzemorvos, hogy a dolgozó bármilyen panaszát elmondja, ha utána erre hivatkozva alkalmatlannak nyilváníthatja? A törvény szövege aggodalomra ad okot, mivel azt tartalmazza, hogy az alkalmasságot elbíráló orvos pl. üzemorvos számára az érintett bármely adata továbbítható.

A másodlagos felhasználások kényszerintézkedéssel történő megvalósítása

A törvény szerint a miniszter korlátlan jogot kap majd különböző regiszterek létesítésére, amelyhez az adatokat a polgárok tárolt egészségügyi adatai közül bányásszák majd ki. Erről nem fognak felvilágosítást kapni, és nem is tiltakozhatnak ellene. A törvény szerint ezek az adatok nem lesznek majd személyesek, amikor átadják őket a kutatóknak, de hogy ezt ki dönti majd el, és hogyan lehetünk biztosak ebben, az nem derült még ki. 2014-ben a Tétéles Egészségügyi Adattárról is kiderült, hogy valószínűleg személyes adatokat tartalmaz [10], pedig törvény szól arról, hogy oda csak személyazonosításra alkalmatlan adat kerülhet. Az adatkezelő eddig semmilyen szándékot nem mutatott arra, hogy megszüntesse a törvényellenes adatkezelést.

A felelősségi rendszer hiánya

A törvény minden egyes orvosi adatelérést jóhiszeműnek nyilvánít, amellyel azonnal lehetetlenné teszi a felelősségre vonást. Ha az érintett nem volt elég gyors, és nem tiltotta meg egy konkrét orvos adatelérését, akkor csak magára vethet. A jogi háttérhez hozzátartozik, hogy míg az európai országokban az orvosi titoktartás egy-két év szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény, addig ilyen Magyarországon nincs. Bűncselekmény csak akkor valósul meg, ha 5-20 millió forintban mérhető, jelentős sérelmet okoz az illetéktelen adatkezelés. Magyar bíróság ezt még nem állapította meg 1992 óta. Az új Polgári Törvénykönyv alapján sérelemdíjért lehet perelni, de mivel a törvényben szerepel a jóhiszeműség vélelmezése, ezért nagyon felkészült ügyvédnek kell lennie annak, akinek egy ilyen lejtős pályán sikerül kiharcolnia a sérelemdíjat.

Adatkezelés életfontosságú érdekből

Az adatvédelmi törvényben és a nemzetközi dokumentumokban is rendre megtalálható az a felhatalmazás, amely szerint életfontosságú érdek fennállása esetén az életmentés az első, ilyenkor nem szükséges az adatvédelem szokásos útját járni, így nem kell hozzájárulást szereznit a korábbi kezelési adatokhoz történő hozzáféréshez. Ez már több mint húsz éve működő jog. Az új szabályozás azonban megváltoztatni látszik ezt – és az érintett határozott tiltása ellenére is engedné az adatokhoz történő hozzáférést. Túl azon, hogy ez etikátlan, jelentősen sérti az adatvédelem nemzetközi elveit is. A probléma abból ered, hogy a betegek a korlátozásukat nem egy életveszélyes helyzetre, hanem a szokásos körülmények esetére fogalmazzák meg, így nem tudni, hogy egy valódi sürgős helyzetben mit döntenének. A nemzetközi gyakorlatban kialakult már egy megoldás: ez az életveszély esetén felnyitható boríték (sealed envelope). Kifejezetten olyan adatokat tartalmaz, amelyek rendkívüli esetben lennének felhasználhatók.

Összefoglalás

Amikor 2011 körül felmerült a központi egészségügyi információs rendszer terve, azóta folyamatosan hangsúlyoztam a jogi előkészítő munka szükségességét. Itt nem arról van szó, hogy a szokásos módon, gyorsan összeállítanak néhány paragrafust, ami kötelezővé teszi az adatkezelést. Az egészségügyi adatkezelést komplex rendszerben kell elképzelni, sok mindent figyelembe kellene venni, alkotmányos és nemzetközi kötelezettségektől kezdve az etikai és a társadalmi elvárásokig. A német egészségügyi kártya projektet ötéves jogi előkészítő munka előzte meg, amelyben az alkotmánybíróságtól az adatvédelmi hatóságig sok szervezet vett részt és társadalmi konzultáció is volt. Ezek közül Magyarországon semmi sem történt, ma is ötletszerű jogalkotás folyik. Ennek az a fő oka, hogy eleve nincsenek alkotmányos alapelvek, semmilyen szerepet sem kap a beteg önrendelkezése (patient privacy). Az állam korlátlan hatalmat vindikál magának arra, hogy bármilyen személyes adatot összegyűjtsön. Az eredmény egy hosszú pereskedési folyamat lehet, amely folyamatosan bizonytalanságban tarthatja az informatikai rendszert.

VII. Összegzés:

Az Országgyűlés 2015 decemberében fogadta el az EESZT működését megalapozó törvényt, melyben az állami hatóságok és intézmények hozzáférése továbbra is akadálytalannak látszik, ahogyan az orvos felhasználók is kapnak lehetőséget az önrendelkezési nyilvántartásban szereplő korlátozások megkerülésére. A tervezett rendszer egy kvázi élethosszig tartó, minden egyes ellátásról adatot tartalmazó nyilvántartássá vált. Komoly problémákat vethet fel a kényszerű adatmegőrzés ideje, amely a jelenleg is irreálisan magas 30-50 év helyett ennél is hosszabb ideig, a halál után 5 évig őrizné meg az adatokat, hovatovább a számítógépes rendszer a másodlagos célú felhasználásokat az érintettek tájékoztatása és hozzájárulásuk nélkül tenné lehetővé.

Józsa Tamás¹ Prof. Dr. Nagy Beáta Erika²: A média- és internethasználat mint kötődéssel összefüggő magatartásforma vizsgálata asztmatikus fiatalok körében /DE.- KK Gyermekgyógyászati Intézet; DE Humán Tudományok Doktori Iskola/

¹Debreceni Egyetem KK Gyermekgyógyászati Intézet; DE Humán Tudományok Doktori Iskola

²Debreceni Egyetem KK Gyermekgyógyászati Intézet

/Lektorálták: Dr. Fekete Béla és Dr. Koncz István/

BEVEZETÉS:

Napjainkban a WHO állásfoglalása szerint az ember egy bio-pszicho-szocio-spirituális egységként képzelendő el. Egyre inkább a posztmaterális értékek felé fordulás a jellemző a „well-being” elérésének érdekében, hiszen a megfelelően kialakított kognitív reprezentációk nagyobb mértékben javítanak az emberek egészségén, mintsem a fogyasztói társadalom javai (Pikó, 2004). A kívánatos tényezőkhöz sorolandó az élet értelmességének érzése, a valahová tartozás vágya, valamint a

közösség igénye (Zonda & Paksi, 2006).

Mindennek a formálódása már a gyermekkor során megkezdődik, és fontos szerep hárul kibontakoztatásában a segítő munkát végzőkre. A média és internet „minőségének” egyik hozadéka, hogy a pszichoszomatikus megbetegedések gyakorisága fokozatos növekedést mutat. Természetesen nem egyedül ezek tehetők felelőssé, de hozzájárulásuk megkérdőjelezhetetlen. Statisztikai adatok támasztják alá, hogy a pszichoszomatikus megbetegedések prevalenciája Magyarországon és nemzetközi szinten is hasonló negatív tendenciával írható le. A 2014-es HBSC kutatásból nyert adatok szerint a serdülő korosztály 39 %-a mutatott legalább egy pszichoszomatikus tünetet az elmúlt időszakban. Ez a szám hazánkban 40 %-ra tehető (Inchley et al., 2016).

Ezen pszichoszomatikus zavarok közül a szakirodalom szerint az asthma bronchiale az egyik leggyakoribb, gyermekeket és a fiatal felnőttek egyaránt érintő megbetegedés (Stauder, 2006). Kialakulásában bizonyítottan jelen vannak más pszichoszociális stresszorok mellett kötődési nehézségek is (Hoffman & Hochapfel, 2000). Metaanalitikus tanulmányok azt emelik ki, hogy a fokozott média- és internethasználat oka és következménye egyaránt lehet ezen nehézségeknek (pl. Ferguson, 2015). Ennek oka, hogy a fokozott kötődés iránti vágy kielégítésének legkönnyebb és leggyorsabb módja a tárgyiasított virtuális világban lelhető fel. Megemlítendő, hogy a szülők többsége sem személyesen, sem szoftverek által nem korlátozza gyermeke internethasználatát (Mihalik, Szabó & Kovács, 2014).

ANYAG és MÓDSZER:

Jelen kutatás egy olyan pilot study, amelynek célja, hogy eltéréseket tárjunk föl egy asztmatikus beteg populációból rétegzett minta és egy egészséges, kontroll csoport között, amely előbbieket fokozott internet- és médiahasználatából fakad. Célunk továbbá, hogy feltárjuk azokat a gyakorlatban is felhasználható összefüggéseket, amelyek a média- és internethasználat rohamos terjedése okán aktuálissá váltak a gyermekek egészségmagatartására gyakorolt hatásuk

szempontjából. Ezeket a protektív, illetve patologizáló, személyiségromboló faktorokat mindenképpen szükséges intervenciókat megfogalmazó, a preventív és a korrekatív ellátás színterein szerepet vállaló kontextusba helyezni.

VIZSGÁLATI MINTA:

A vizsgálati alanyok közül 25 fő asthma bronchiale-ban szenvedő (12 fiú, 13 lány; átlag = 13.48 év; sd = 2.68), 25 fő pedig sine morbo kontroll személy volt (12 fiú, 13 lány; átlag = 14.4 év; sd = 2,25). Életkoruk minden esetben 10-18 év közötti volt.

A VIZSGÁLATI ESZKÖZ BEMUTATÁSA:

A kísérleti személyekkel – a jelen vizsgálatban releváns kérdőívek közül – a magyarra ebben a kutatásban adaptált Facebook Használati Kérdőív (eredeti nyelven Ellison, Steinfeld & Lampe, 2007), valamint a magyar standarddal már rendelkező Problémás Online Játék Kérdőív (POGQ) és Problémás Internethasználat Kérdőív (PIHK) került felvételre.

EREDMÉNYEK:

A kapott eredményeket a könnyebb áttekinthetőség érdekében táblázatba rendezve közöljük (1. táblázat).

Facebook-használati pontszám (átlag)	Online játék-használati pontszám (átlag)	Internet-használati pontszám (átlag)	
19.56	32.84	42.84	Asthma bronchiale-ban szenvedő fiatalok (25 fő)
13.32	16.6	28.64	Sine morbo fiatalok (25 fő)
szignifikáns*	szignifikáns**	szignifikáns***	Különbség
*p < 0.05	**p < 0.01	***p < 0.01	

1. táblázat

Az eredmények megerősítik, hogy az asztmatikus megbetegedéssel küzdő gyermekek szignifikánsan magasabb pontszámokat érnek el a média-használatot mérő kérdőívekben.

Fokozott Facebook-használatuk arra enged következtetni, hogy a szociális média nyújtotta aspektusok számukra kiemelt fontosságúak. A két átlagpontszám közötti különbség (19.56 vs 13.32) 0.05-ös szinten mutat szignifikanciát. Ez a jelentős differencia kihangsúlyozza, hogy a Facebook, amely napjainkra integrálja a másokkal történő *real time* kapcsolattartást, az azonnali szociális *feedback*ek *like*-ok formájában történő begyűjtését és az infokommunikáció számos más aspektusát, jelentősen vonzó az asztmatikus fiatalok számára. Többet használják, és előszeretettel alkalmazzák *multitasking* célokra.

Az online játékhasználatot vizsgálva elmondhatjuk, hogy a két átlagpontszám közötti szignifikáns elérés (32.84 vs 16.6; p<0.01) szintén alátámasztja a hipotézisünket. Az asztmatikus fiatalok fokozott online játékhasználatára hasonló alapelvek mentén válik csábítóvá számukra, mint a Facebook vagy maga az internethasználat: sőt, itt még kifejezettebben élhetik át a valahová tartozás, a *communion* és a *flow* érzését.

További lényeges különbség az internethasználat mennyiségében mutatkozik meg. Itt a két átlag-pontszám (42.84 vs 28.64) még jelentősebb különbséget mutat ($p < 0.01$). Ennek oka, hogy világháló egészét használva az asztmatikus fiatalok szintén azonnali visszahatásként élhetik meg azt, ami már a Facebook-használatukkor is felfedezhető volt (ti. *multitasking*): a fokozott kontaktus-igény kielégítésének lehetősége az egymással párhuzamosan futtatott tevékenységeken keresztül jobban is nyert teret.

KITEKINTÉS:

Az vizsgálatban kapott összefüggésekkel kapcsolatban fontos feltárni, hogy miért fordulnak fokozottabban az asztmatikus gyerekek a média- és internethasználat felé. Wan és Chiou (2006) elképzelése szerint a valahová tartozás és elfogadás érzése a leginkább motiváló faktor a közösségi média és az online játékhasználat tekintetében. Mindez további vizsgálatokat, valamint a minta elemszámának bővítését teszi indokolttá a témában. Emellett pedig fontos megfogalmazni, hogy a kapott eredmények alapján hogyan tudnánk olyan intervenciókat foganatosítani, amelyek a prevenció mindhárom szintjén, a gyakorlatban is alkalmazhatóak.

Mindemellett ezen összefüggésekkel kapcsolatban – amelyek egy kötődési nehézségekkel rendelkező (asztmatikus) mintán fokozottabban megjelenhetnek – szükséges szót ejtenünk olyan protektív faktorokról is, amelyek kapcsán indokolt lehet egyre több korszerű és a modern technikára építő eszköz használata mind az oktatás-nevelés, mind pedig a pszichológia-egészségtudomány területén.

Irodalomjegyzék:

1. Ferguson, C. J. (2015). Do angry birds make for angry children? A meta-analysis of video game influences on children's and adolescents' aggression, mental health, prosocial behavior, and academic performance. *Perspectives on Psychological Science*, 10(5), 646-666.
2. Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "friends": Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143-1168.
3. Hoffmann, S. O., & Hochapfel, G. (2000). *Neuróziselmélet, pszichoterápia és pszichoszomatikus medicina*. Budapest: Medicina.
4. Inchley, J., Currie, D., Young, T., Torsheim, T., Augustson, L., & Mathison, F. (2016). Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: International Report from the 2013/2014 survey. *Health Policy for Children and Adolescents*, (7).
5. Mihalik, Á., Szabó, É., & Kovács, P. (2014). A gyermekek számítógép- és internethasználatának szülői kontrollja. *Alkalmazott Pszichológia*, 1, 47-58.
6. Pikó, B. (2004). A pozitív pszichológia missziója a modern társadalomban. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 5(4), 289-299.
7. Stauder, A. (2006). Allergia, asztma és életminőség. In Kopp M., Kovács M. (Szerk). *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. pp. 495-505. Budapest: Semmelweis Kiadó.
8. Wan, C. S., & Chiou, W. B. (2006). Why are adolescents addicted to online gaming? An interview study in Taiwan. *CyberPsychology & Behavior*, 9(6), 762-766.
9. Zonda, T., & Paksi, B. (2006). Adatok a vallásosság protektív szerepéhez a testi és lelki egészségben. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(1), 1-13.